

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000200737

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΓΕΩΜΕΤΡΙΑ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΙΜΑΤΗΡΕΣ ΘΥΣΙΕΣ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΙΜΑΤΗΡΕΣ ΘΥΣΙΕΣ

ΑΠΙΘΕΥΣΙΑ - ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ - ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ ΑΝΑΦΟΡΑ

ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ ΑΝΑΦΟΡΑ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

8

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

8

ΓΕΩΡΓ. Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΙΜΑΤΗΡΕΣ ΘΥΣΙΕΣ

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ - ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ - ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

ΔΙΑΔΕΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑΙ 1979

1851

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

Ἡ ἐγκρισις διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων δὲν ὑποδηλοῖ ἀποδοχὴν τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως.

(N. 5848/82, ἀρθρ. 202, § 2)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΜΕΝΑ	11
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΤΟ ΥΛΙΚΟ	
Α' ΟΙ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΘΥΣΙΩΝ	15
Β' ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΑΡΑΛΛΑΓΩΝ	17
Γ' ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΛΑΓΩΝ (ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ)	54
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ	
Α' ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑΚΕΣ ΘΥΣΙΕΣ	
<i>1. Με την ευκαιρία χριστιανικής (δχι όνομαστικής) γιορτής</i>	
α') 'Αγίου Βασιλείου - Πρωτοχρονιά (1 'Ιανουαρίου)	57
β') Θεοφάνια (6 'Ιανουαρίου)	59
β ¹) Κυριακή μετά τὰ Θεοφάνια	61
γ') 'Αγίου 'Ιωάννου (7 'Ιανουαρίου)	61
δ') 'Αγίου 'Αθανασίου (18 'Ιανουαρίου)	61
ε') 'Αγίου Χαλαλάμπους (10 Φεβρουαρίου)	65
ς') 'Αγίου Βλασίου (11 Φεβρουαρίου)	70
ζ') 'Αγίου Γεωργίου (23 'Απριλίου)	72
η') 'Αγίου 'Αθανασίου (2 Μαΐου)	80
θ') 'Αγίου 'Ιωάννου Θεολόγου (8 Μαΐου)	80
ι') 'Αγίου Κωνσταντίνου (21 Μαΐου)	82
ια') 'Αγίων 'Αποστόλων (30 'Ιουνίου)	85
ιβ') 'Αγίων 'Αναργύρων (1 'Ιουλίου)	85
ιγ') 'Αγίας Μαρίας (17 'Ιουλίου)	86
ιδ') Προφήτη 'Ηλία (20 'Ιουλίου)	87
ιε') 'Αγίας Παρασκευής (26 'Ιουλίου)	90
ις') 'Αγίου Παντελεήμονος (27 'Ιουλίου)	91
ιζ') Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (6 Αύγουστου)	92
ιη') Κοιμήσεως τής Θεοτόκου (15 Αύγουστου)	93
ιθ') 'Αγίου 'Ιωάννου (άποτομή κεφαλής· 29 Αύγουστου)	97
κ') 'Αγίου Μάμα (2 Σεπτεμβρίου)	98
κα') 'Υψώσεως Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου)	99
κβ') 'Αγίου Δημητρίου (26 'Οκτωβρίου)	100

	Σελ.
κγ') 'Αγίων 'Αναργύρων (1 Νοεμβρίου)	102
κδ') 'Αγίου Γεωργίου (3 Νοεμβρίου)	103
κε') Ταξιαρχῶν Μιχαήλ καὶ Γαβριήλ (8 Νοεμβρίου)	104
κς') 'Αγίου 'Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (13 Νοεμβρίου)	107
κζ') 'Αγίου Φιλίππου (14 Νοεμβρίου)	108
κη') 'Αγίου Νικολάου (6 Δεκεμβρίου)	108
κθ') Χριστούγεννα (25 Δεκεμβρίου)	109
λ') 'Απόκριες	112
λα') Πάσχα	114
λα ¹) Δευτέρα Διακαινησίμου	115
λα ²) Πέμπτη Διακαινησίμου	116
λα ³) Παρασκευὴ Διακαινησίμου (Ζωοδόχου Πηγῆς)	116
λα ⁴) Κυριακὴ Θωμᾶ	117
λα ⁵) 'Αναλήψεως	117
λα ⁶) Πεντηκοστῆς	118
λα ⁷) 'Αγίου Πνεύματος - 'Αγίας Τριάδος	119
λβ') 'Εορτασμὸς πολιούχου	120
1. 'Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου (25 'Ιαν.)	121
2. 'Αγίου Τρύφωνος (1 Φεβρ.)	121
3. 'Υπαπαντῆς τοῦ Χριστοῦ (2 Φεβρ.)	122
4. 'Αγίων Σαράντα (9 Μαρτ.)	122
5. 'Αγίου Βαραησίου (29 Μαρτ.)	123
6. 'Αγίου Χριστοφόρου (9 Μαῖου)	123
7. 'Αγίας 'Ελένης (21 Μαῖου)	124
8. 'Αγίου 'Ιωάννου (Γενέθλιον 24 'Ιουν.)	124
9. 'Αγίου Πέτρου (29 'Ιουν.)	125
10. 'Αγίου Παύλου (29 'Ιουν.)	126
11. 'Αγίας Κυριακῆς (7 'Ιουλ.)	126
12. 'Αγίων 'Ηλιοφώτων (13 'Ιουλ.)	126
13. 'Αγίας 'Ανας (25 'Ιουλ.)	127
14. 'Αγίου 'Αποστόλου τοῦ Νέου (16 Αὐγ.)	127
15. 'Αγίου Μύρωνος (17 Αὐγ.)	127
16. Παναγίας (31 Αὐγ.)	127
17. Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου (8 Σεπτ.)	128
18. 'Αγίου Νικήτα (15 Σεπτ.)	128
19. 'Αγίας Σοφίας (17 Σεπτ.)	129
20. 'Αγίου 'Ιωάννου Θεολόγου (26 Σεπτ.)	129
21. 'Αγίου Θωμᾶ (6 'Οκτ.)	129
22. 'Αγίων Πρόβου, Ταρίχου καὶ 'Ανδρονίκου (12 'Οκτ.)	129
23. 'Αγίου Λουκᾶ (18 'Οκτ.)	129
24. 'Αγίων 'Ακινθύνων (2 Νοεμβρ.)	129
25. 'Αγίου Μηνᾶ (11 Νοεμβρ.)	130
26. 'Αγίου Σωζομένου (20 Νοεμβρ.)	130

	Σελ.
27. Εισοδίων τῆς Θεοτόκου (21 Νοεμβρ.)	131
28. Ἁγίου Ἀνδρέα (30 Νοεμβρ.)	131
29. Ἁγίας Βαρβάρας (4 Δεκ.)	131
30. Ἁγίου Σπυρίδωνος (12 Δεκ.)	132
31. Ἁγίου Μοδέστου (16 Δεκ.)	132
32. Ἁγίου Στεφάνου (27 Δεκ.)	132
33. Ἁγίων Θεοδώρων	132
34. Ἁγίων Πάντων	132
λγ') Γενικὲς μαρτυρίαι	133
II. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν ὀνομαστικῆς γιορτῆς (ἢ γιορτῆς προστάτη - ἁγίου)	135
III. Ἐξωεκκλησιαστικὲς περιπτώσεις	
α') Σὲ εὐετηρικὰ δρώμενα	137
β') Πρωτομαγιά	138
γ') Θερισμὸς - Ἀλωνισμὸς	138
δ') Πρώτη Ὀκτωβρίου	139
Β' ΠΕΡΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ ΘΥΣΙΕΣ	
I. Ὁ κύκλος τῆς ζωῆς	
α') Κύηση - Τοκετὸς	141
β') Γάμος	142
γ') Τελευτή	144
II. Θεμελίωση κτισμάτων κλπ.	
α') Χτίσιμο σπιτιοῦ κ.λ. οἰκοδομημάτων	147
β') Βρύση - Πηγή	150
γ') Χτίσιμο γεφυριοῦ	151
δ') Γκαίνασμα χωριοῦ	152
ε') Στερέωση μεταλλείου	153
ζ') Ναυπήγηση πλοίου	154
III. Ἀποτροπὴ κακοῦ	
α') Ἀρρώστιας	155
β') Ἀνομβρίας	159
γ') Ἐκδίωξη στοιχείου ἀπὸ καράβι	160
δ') Ἀποτροπὴ κακοῦ γενικῶς	160
IV. Τάματα	162
V. Ἀνεύρεση θησαυροῦ	165

	Σελ.
Γ' ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	166
Δ' ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ	173
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	177
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	181
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	188
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΟΠΩΝ	189
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	196
RÉSUMÉ	205
ΠΙΝΑΚΕΣ	I - XIII

ΠΡΟΛΟΓΟΜΕΝΑ

Ἡ συστηματικὴ ἀπασχόλησή μου μετὰ τὴν νεοελληνικὴν αἵματηρὴν θυσίαν ἀρχίσει τὸ Μάιο τοῦ 1969, ὅταν ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὸ Κέντρο Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν πῆγα εἰς τὴν Ἁγίαν Παρασκευὴν τῆς Λέσβου, γὰρ νὰ κινηματογραφήσω καὶ νὰ μελετήσω τὴν ταυροθυσίαν ποὺ τελεῖ κάθε χρόνον τὸ χωριὸν μετὰ τὸ Πάσχα, γὰρ νὰ τιμῆσαι τὸν προστάτην τοῦ χωριοῦ ἅγιον Χαράλαμπον.

Δὲν ἦταν τότε ἡ πρώτη φορά ποὺ παρακολουθοῦσα αἵματηρὴν θυσίαν ἀνάλογον εὐκαιρίαν μοῦ εἶχαν δοθεῖ καὶ ἄλλοτε, μέσα εἰς τὰ πλαίσια λαογραφικῶν ἀποστολῶν ποὺ πραγματοποιοῦσα ἀπὸ τὸ 1963, ἀρχικὰ ὡς ἐπιστημονικὸς συνεργάτης καὶ εἰς τὴν συνέχειαν ὡς συντάκτης τοῦ Κέντρου· πολὺ ἐξάλλου ἦταν καὶ τὸ σχετικὸ ὕλικόν, ποὺ μέχρι τότε εἶχα καταγράψει.

Ἡ ταυροθυσία ὡς τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, μετὰ τὴν καθολικότητα τῆς συμμετοχῆς τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ, τὴν εὐρύτητα τῶν ἐκδηλώσεων, τὴν ὅλην τῆς γενικῆς τελετουργίαν, μοῦ ἐδείξε ὅτι βρισκόμουν μπροστὰ εἰς ἕνα συναρπαστικὸν κεφάλαιον τῆς λαϊκῆς μας λατρείας, ἀνεξερεύνητον εἰς τὴν πραγματικότητά, παρὰ τὴν σποραδικὰ καὶ τοπικὰ περιορισμένην δημοσιεύσειν πάνω εἰς τὸ θέμα, ποὺ ἀπαιτοῦσε, γὰρ νὰ μελετηθεῖ σωστά, συστηματικὴ αὐτοψία.

Ἔτσι ἀρχίσα νὰ συγκεντρώνω τὸ σκόρπιον εἰς χειρόγραφα καὶ δημοσιεύματα ὕλικόν, ποὺ εἶχε σχέση μετὰ τὴν αἵματηρὴν θυσίαν, καὶ παράλληλως νὰ ἐπισκέπτομαι, ἰδιωτικὰ ἢ μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῶν ὑπηρεσιακῶν λαογραφικῶν ἀποστολῶν μου, τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἀπ' ὅπου θὰ μπορούσα νὰ ἔχω χρήσιμα στοιχεῖα, κυρίως τὴν Θράκην, Μακεδονίαν, Λέσβον· συχνὴ ἀλληλογραφία καὶ τηλεφωνικὴ ἐπικοινωνία μετὰ κατάλληλα πρόσωπα ἔδυναν ἀπορίαις ἢ ἀσάφειαις γύρω ἀπὸ τὸ ὕλικόν μου.

Ὅσο ἡ ἐργασία προχωροῦσε καὶ τὸ ὕλικόν πολλαπλασιαζόταν, τόσο φαινόταν καθαρά, ὅτι ἡ νεοελληνικὴ θυσία, πέρα ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα μετὰ τὴν ἀρχαίαν, εἶχε καὶ τὸν δικὸν της ἰδιαιτέρου χαρακτήρα, τὸν ὁποῖον καὶ θέλησα νὰ μελετήσω συστηματικὰ, γὰρ νὰ ἔχουμε μιὰ κατὰ τὸ δυνατόν πλήρη εἰκόνα τῆς αἵματηρῆς θυσίας εἰς τὴν νεοελληνικὴν φάσιν της, ὡς χρήσιμον συμπλήρωμα εἰς τὴν γνῶσιν μας γὰρ τὴν ἀρχαιοελληνικὴν.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα στοιχεῖα ποὺ προέρχονται ἀπὸ αὐτοψίαν, μεγάλο μέρος ἀνέκδοτου ἐπίσης ὕλικου ἄντλησα ἀπὸ χειρόγραφα τοῦ Κέντρου Λαογραφίας καὶ τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τοῦ Σπουδαστηρίου Λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τοῦ Φροντιστηρίου Λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτον αὐτὸ ὕλικόν προέρχονται συνήθως

και τὰ παραθέματά μου, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις, πού δημοσιευμένο ὕλικὸ διασώζει μοναδικές ἢ χαρακτηριστικὲς πληροφορίες.

Ἰδιαίτερη προσπάθεια ἀπαίτησε ἡ συγκέντρωση φωτογραφικοῦ ὕλικου, μέρος τοῦ ὁποίου παρουσιάζω. Πιστεύω ὅμως ὅτι τοῦτο ἦταν ἀπαραίτητο, ὄχι μόνο ὡς βασικὸ συμπλήρωμα τῶν γραπτῶν εἰδήσεων, ἀλλὰ και ὡς μιὰ ζωντανὴ ἱστορικὴ μαρτυρία τοῦ ἐθίμου τῶν αἱματηρῶν Ουσιῶν στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο κατὰ τὴν ἐποχὴ μας, πού ἴσως εἶναι και ἡ ὕστατη φάση του.

Πρὸς τοὺς καθηγητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, οἱ ὁποῖοι δέχτηκαν τὴν ἐργασία μου αὐτὴ ὡς διδακτορικὴ διατριβὴ και τὴν ἐνέκριναν, συνετέλεσαν δὲ μὲ τὶς εὐστοχες παρατηρήσεις και ὑποδείξεις τους στὴν πληρέστερη ἐμφάνισή της, ἐκφράζω θερμότερες εὐχαριστίες.

Ἰδιαίτερα εὐχαριστῶ τὸν εἰσηγητὴ καθηγητὴ κ. Μ. Γ. Μερακλή, ὁ ὁποῖος μὲ μεγάλο ἐνδιαφέρον, μὲ σπάνια προθυμία και μὲ πλήρη κατανόηση τῆς μακρόχρονης προσπάθειάς μου παρακολούθησε τὴ διατριβὴ κατὰ τὴ σύνταξή της.

Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸν καθηγητὴ κ. Δ. Σ. Λουκάτο, πρόεδρο τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἐταιρείας, γιὰ τὴ διαρκὴ και γόνιμη φροντίδα του γύρω ἀπὸ τὴν ἐργασία μου, τὸν ὑφηγητὴ κ. Στ. Δ. Ἡμελλο, διευθυντὴ τοῦ Κέντρου Λαογραφίας, γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ συμπαράστασή του, τοὺς κυρίους W. Ruchner, ὑφηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βιέννης, Δ. Βαγιακάκο, διευθυντὴ τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, Ἄν. Καραναστάση, ἐπίτιμο συντάκτη τοῦ ἴδιου Κέντρου, Φ. Ἀποστολόπουλο, διευθυντὴ τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἐρμ. Ἀνδρεάδη, συνεργάτη τοῦ ἴδιου Μικρασιατικοῦ Κέντρου, Μεν. Χριστοδούλου, συνεργάτη τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου, και ὄλους ὅσοι μὲ βοήθησαν στὴ συγκέντρωση, συμπλήρωση κλπ. τοῦ ὕλικου μου.

Θερμὰ τέλος εὐχαριστῶ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἐταιρείας, γιὰ τὴν ἀπόφασή του νὰ ἐκδοθεῖ ἡ διατριβὴ μου στὴ σειρά τῶν Παραρτημάτων τοῦ Δελτίου τῆς «Λαογραφίας».

ΑΓΙΑ ΠΕΡΙΦΗΛΗΣ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

1. ΑΡΧΑΙΑ 2. ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΙ ΚΑΡΤΟΝΕΣ

ΠΡΩΤΟ

α) Άγιος Περφέλης (1890-1960) - Αθήνα

β) Άγιος Περφέλης (1900-1970) - Αθήνα

γ) Άγιος Περφέλης (1910-1980) - Αθήνα

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

δ) Άγιος Περφέλης (1920-1990) - Αθήνα

ε) Άγιος Περφέλης (1930-2000) - Αθήνα

στ) Άγιος Περφέλης (1940-2010) - Αθήνα

ΤΟ ΥΛΙΚΟ

ζ) Άγιος Περφέλης (1950-2020) - Αθήνα

η) Άγιος Περφέλης (1960-2030) - Αθήνα

θ) Άγιος Περφέλης (1970-2040) - Αθήνα

ι) Άγιος Περφέλης (1980-2050) - Αθήνα

ια) Άγιος Περφέλης (1990-2060) - Αθήνα

ιβ) Άγιος Περφέλης (2000-2070) - Αθήνα

ιγ) Άγιος Περφέλης (2010-2080) - Αθήνα

ιδ) Άγιος Περφέλης (2020-2090) - Αθήνα

ιε) Άγιος Περφέλης (2030-2100) - Αθήνα

ις) Άγιος Περφέλης (2040-2110) - Αθήνα

ιζ) Άγιος Περφέλης (2050-2120) - Αθήνα

ιη) Άγιος Περφέλης (2060-2130) - Αθήνα

ιθ) Άγιος Περφέλης (2070-2140) - Αθήνα

ια) Άγιος Περφέλης (2080-2150) - Αθήνα

ιβ) Άγιος Περφέλης (2090-2160) - Αθήνα

ιγ) Άγιος Περφέλης (2100-2170) - Αθήνα

ιδ) Άγιος Περφέλης (2110-2180) - Αθήνα

ιε) Άγιος Περφέλης (2120-2190) - Αθήνα

ις) Άγιος Περφέλης (2130-2200) - Αθήνα

ιζ) Άγιος Περφέλης (2140-2210) - Αθήνα

ιη) Άγιος Περφέλης (2150-2220) - Αθήνα

ιθ) Άγιος Περφέλης (2160-2230) - Αθήνα

ια) Άγιος Περφέλης (2170-2240) - Αθήνα

ιβ) Άγιος Περφέλης (2180-2250) - Αθήνα

ιγ) Άγιος Περφέλης (2190-2260) - Αθήνα

Α' ΟΙ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΘΥΣΙΩΝ

Α'. ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑΚΕΣ

1. Δημόσιες / 2. Ίδιωτικές

Ι. ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ (ΟΧΙ ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΗΣ) ΓΙΟΡΤΗΣ

- α) Ἁγίου Βασιλείου (Πρωτοχρονιά, 1 Ἰανουαρίου)
- β) Θεοφάνια (6 Ἰανουαρίου)
- β¹) Κυριακή μετὰ τὰ Θεοφάνια
- γ) Ἁγίου Ἰωάννου (7 Ἰανουαρίου)
- δ) Ἁγίου Ἀθανασίου (18 Ἰανουαρίου)
- ε) Ἁγίου Χαράλαμπος (10 Φεβρουαρίου)
- ς) Ἁγίου Βλασίου (11 Φεβρουαρίου)
- ζ) Ἁγίου Γεωργίου (23 Ἀπριλίου)
- η) Ἁγίου Ἀθανασίου (2 Μαΐου)
- θ) Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου (8 Μαΐου)
- ι) Ἁγίου Κωνσταντίνου (21 Μαΐου)
- ια) Ἁγίων Ἀποστόλων (30 Ἰουνίου)
- ιβ) Ἁγίων Ἀναργύρων (1 Ἰουλίου)
- ιγ) Ἁγίας Μαρίας (17 Ἰουλίου)
- ιδ) Προφήτη Ἡλία (20 Ἰουλίου)
- ιε) Ἁγίας Παρασκευῆς (26 Ἰουλίου)
- ις) Ἁγίου Παντελεήμονος (27 Ἰουλίου)
- ιζ) Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος (6 Αὐγούστου)
- ιη) Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (15 Αὐγούστου)
- ιθ) Ἁγίου Ἰωάννου (29 Αὐγούστου)
- κ) Ἁγίου Μάμα (2 Σεπτεμβρίου)
- κα) Ὑψώσεως Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου)
- κβ) Ἁγίου Δημητρίου (26 Ὀκτωβρίου)
- κγ) Ἁγίων Ἀναργύρων (1 Νοεμβρίου)
- κδ) Ἁγίου Γεωργίου (3 Νοεμβρίου)
- κε) Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ (8 Νοεμβρίου)
- κς) Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (13 Νοεμβρίου)
- κζ) Ἁγίου Φιλίππου (14 Νοεμβρίου)
- κη) Ἁγίου Νικολάου (6 Δεκεμβρίου)
- κθ) Χριστογέννητα (25 Δεκεμβρίου)
- λ) Ἀπόκριες
- λα) Πάσχα

- λα¹) Δευτέρα Διακαινησίμου
- λα²) Πέμπτη Διακαινησίμου
- λα³) Παρασκευή Διακαινησίμου (Ζωοδόχου Πηγής)
- λα⁴) Κυριακή Θωμᾶ
- λα⁵) Ἀναλήψεως
- λα⁶) Πεντηκοστῆς
- λα⁷) Ἁγίου Πνεύματος — Ἁγίας Τριάδος
- λβ) Ἐορτασμός πολιούχου
- λγ) Γενικές μαρτυρίες

II. ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΗΣ ΓΙΟΡΤΗΣ (ἢ ΓΙΟΡΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΤΗ ΑΓΙΟΥ)

III. ΕΞΟΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ

- α) Σὲ εὐετηρικὰ δρώμενα
- β) Πρωτομαγιά
- γ) Θερισμός — Ἀλωνισμός
- δ) Πρώτη Ὀκτωβρίου

Β'. ΠΕΡΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ

1. Δημόσιες / 2. Ἰδιωτικές

I. Ο ΚΥΚΛΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

- α) Κύηση — Τοκετός
- β) Γάμος
- γ) Τελευτή

II. ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΚΛΠ.

- α) Χτίσιμο σπιτιοῦ κ.ἄ. οἰκοδομημάτων
- β) Βρύση — Πηγή
- γ) Χτίσιμο γεφυριοῦ
- δ) Γκαίνιασμα χωριοῦ
- ε) Στερέωση μεταλλείου
- ς') Ναυπήγηση πλοίου

III. ΑΠΟΤΡΟΠΗ ΚΑΚΟΥ

- α) Ἀρρώστιας
- β) Ἀνομβρίας
- γ) Ἐκδίωξη στοιχειοῦ ἀπὸ καράβι
- δ) Ἀποτροπή κακοῦ γενικά

IV. ΤΑΜΑΤΑ

V. ΑΝΕΥΡΕΣΗ ΘΗΣΑΥΡΟΥ

Β' ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΑΡΑΛΛΑΓΩΝ

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ (Κακ.)				
1	ΚΑ χρο άρ. 1368, σ. 20 (συλλ. Ά. Παπαδό- πουλος)	Καισάρεια	1939	B2 Ιβ
2	ΚΑ χρο άρ. 1368, δ.π., σ. 24	Κερμύρα	1939	A1 Δα ^α
3	α) ΚΑ χρο άρ. 1368, δ.π., σ. 25 β) ΚΜΣ φάκ. Καππαδοκίας (συντ. Έλένη Γαζή) γ) ΚΜΣ φάκ. Καππαδοκίας (συντ. Έλένη Γαζή)	Δίδυμον Όρος " " " "	1939 1957 1961	A1 Δα ^α " " " "
4	Δ. Λουκόπουλος - Δ. Πετρόπου- λος, 'Η λαϊκή λατρεία τών Φαράσιων. 'Αθή- να 1949, σ. 44-45, 108	Φάρασα	1949	B2 IV
5	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 45	Φάρασα	1949	A2 ΠΥ
6	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 45-46	Φάρασα	1949	B2 Ιγ
7	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 61	Φάρασα	1949	A2 Δβ
8	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 62	Φάρασα	1949	A2 Ικη
9	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 63-64	Φάρασα	1949	A2 Δβ
10	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 79	Φάρασα	1949	A2 Ια
11	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 92	Φάρασα	1949	A2 II
12	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 93	Φάρασα	1949	A2 II
13	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 93-94	Φάρασα	1949	A2 Δβ
14	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 96	Φάρασα	1949	A2 Ικς
15	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 97	Φάρασα	1949	A2 Ιε
16	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 103	Φάρασα	1949	A2 Δβ
17	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 107	Φάρασα	1949	A2 Ιζ
18	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 119	Φάρασα	1949	A2 Δβ

Αρ.	Πηγή	Τύπος	Έτος	Είδος
19	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 122	Φάρασα	1949	A2 Iε
20	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 122-23	Φάρασα	1949	A2 Iλα ^δ
21	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 125	Φάρασα	1949	A2 Iιβ
22	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 127	Φάρασα	1949	A2 Iιγ
23	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 127-28	Φάρασα	1949	A2 Iιε
24	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 128	Φάρασα	1949	A2 Iιζ'
25	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 129-31	Φάρασα	1949	A2 Iιη
26	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 134	Φάρασα	1949	A2 Iιθ
27	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 136	Φάρασα	1949	A2 Iικα
28	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 137	Φάρασα	1949	A2 Iιβ
29	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 138	Φάρασα	1949	A2 Iικβ
30	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 138-39	Φάρασα	1949	A2 Iικε
31	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 140	Φάρασα	1949	A2 Iιδβ
32	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 141	Φάρασα	1949	A2 Iιδβ
33	Λουκόπουλος-Πετρόπουλος, δ.π., σ. 141	Φάρασα	1949	A2 Iιδβ
34	α) ΚΜΣ φάκ. Γκέλβερι (συντ. Έρμ. Ανδρεάδης)	Κενάταλα	1952	A2 Iζ
	β) Δ. Πετρόπουλος-Έρμ. Ανδρεάδης, 'Η θρησκευτική ζωή στην περιφέρεια "Ακσεραϊ-Γκέλβερι. 'Αθήνα 1971, σ. 76	"	1971	" "
35	α) ΚΜΣ φάκ. Χαλβάντερε (συντ. Έρμ. Ανδρεάδης)	Χαλβάντερε	1951	A1 Iζ
	β) Πετρόπουλος-Ανδρεάδης, δ.π., σ. 163	"	1971	" "
36	ΚΜΣ φάκ. Σιβριχισάρ (συντ. Έρμ. Ανδρεάδης)	Σιβριχισάρ	1952	A2 Iιζ'
37	α) ΚΜΣ φάκ. Σιβριχισάρ (συντ. Έρμ. Ανδρεάδης)	Σιβριχισάρ	1971	A2 Iζ
	β) Πετρόπουλος-Ανδρεάδης, δ.π., σ. 163	"	1971	" "

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
38	ΚΜΣ φάκ. Τσελτέκ (συντ. Έρμ. Ανδρεάδης)	Τσελτέκ	1952	B2 Πα
39	ΚΜΣ φάκ. Τσελτέκ (συντ. Έρμ. Ανδρεάδης)	Τσελτέκ	1952	A2 Πα'
40	ΚΜΣ φάκ. Τσελτέκ (συντ. Έρμ. Ανδρεάδης)	Τσελτέκ	1952	A2 Ιη
41	α) ΚΜΣ φάκ. Ζιντζίντερε (συντ. Σοφία Δανδολίδη)	Ζιντζίντερε	1953	A2 Ικδ
	β) ΚΜΣ φάκ. Ζιντζίντερε (συντ. Έ. Τσαλκώγλου) (= Μικρασιατικά Χρονικά 15, 1972, σ. 139-41)	»	1953	» »
42	ΚΜΣ φάκ. Δήλα-Χαλκιάδες (συντ. Θ. Κωστάκης)	Νέβρα	1955	A1; Πα'
43	ΚΜΣ φάκ. Δήλα-Χαλκιάδες (συντ. Θ. Κωστάκης)	Νέβρα	1958	A1 Ιε
44	ΚΜΣ φάκ. Φερτέκι (συντ. Χρ. Σαμουηλίδης)	Φερτέκι	1958	B2 Πα
45	ΚΜΣ φάκ. Αντάβλα (συντ. Έρμ. Ανδρεάδης)	Αντάβλα	1959	A1 Ιζ
46	ΚΜΣ φάκ. Καισάρειας (συντ. Σοφία Δανδολίδη)	Άγιρινός	1960	A1 Πα'
47	Έρ. «Μακεδονία» Θεσ/κης, 2 Δεκ. 1960	Άνδρόνικι	1960	A2 Ικδ
48	ΚΜΣ φάκ. Ζιντζίντερε (συντ. Έ. Τσαλκώγλου)	Άνδρόνικι	1960	A2 Δβ
49	ΚΜΣ φάκ. Άνδρόνικα (συντ. Έλένη Γαζή)	Άνδρόνικι	1961	A2 Πα'
50	Θ. Κωστάκης, Η Άνακός. Άθήνα 1963, σ. 222	Άνακός	1963	B2 IV
51	Θ. Θεοδωρίδης, Τοπωνύμια και λαογραφικά τῶν Φαράσεων. Μικρασιατικά Χρονικά 13 (1967), σ. 247-48	Φάρασα	1967	A2 Ικς'
52	Πετρόπουλος - Ανδρεάδης, δ.π., σ. 119	Μαμασός	1971	A2; Ιε
53	Λ. Εόπραξιόδης, Τὸ Προκόπι ἢ πατρίδα μου. Θεσσαλονίκη 1974, σ. 176-77	Προκόπι	1974	B2 IV
54	Εόπραξιόδης, δ.π., σ. 177	Προκόπι	1974	A2 Δβ
55	Εόπραξιόδης, δ.π., σ. 177	Προκόπι	1974	A2 Ια
56	Εόπραξιόδης, δ.π., σ. 178	Προκόπι	1974	B2 Ιγ
57	Εόπραξιόδης, δ.π., σ. 178-79	Προκόπι	1974	B2 Πα
58	Θ. Κωστάκης, Τὸ Μισσι. Άθήνα 1977, σ. 55	Μισσι	1977	B2 Πα

ΑΥΚΑΟΝΙΑ (Λοκ.)

1	α) ΚΜΣ φάκ. Παρμέτων (συντ. Έλένη Καρατζή)	Πάρματα	1956	A2 Ικς'
	β) ΚΜΣ φάκ. Παρμέτων (συντ. Έλένη Καρατζή)	»	1956	» »
2	ΚΜΣ φάκ. Ίουλιου-Σόλης (συντ. Έρμ. Ανδρεάδης)	Ίουλιου	1968	B2 Ιγ

Άρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
ΦΡΥΓΙΑ (Φρ.)				
1	ΚΜΣ φάκ. Ούσακ (συντ. Ζωή Κυριτσοπούλου)	Ούσακ	1970	B2 IIIa
ΠΟΝΤΟΣ (Πόντ.)				
1	α) Ί. Βαλαβάνης, Τά έν Κερασούντι περι τόν γάμον ξθιμα. Πανδώρα 9 (1859), σ. 519 (= Ν. Γ. Πολίτης, Ό γάμος παρά τοίς νεωτέροις Έλλησι. Λαογρ. Σύμμ. Γ', 1931, σ. 294)	Οινόη	1859	B2 Ιβ
	β) Δ. Η. Οικονομίδης, Γαμήλια ξθιμα. Άρχεϊον Πόντου 1 (1928), σ. 165	»	1928	" "
2	Ξ. Ξενίτας (Ξ. Άκογλου), Έθιμα και ή τελετή του γάμου στα Κοτύωρα. Ποντιακά Φύλλα, τευχ. 23 (1938), σ. 445 (= του ίδιου, Λαογραφικά Κοτυώρων. Άθήνα 1939, σ. 205)· πβ. και άρ. 3	Κοτύωρα	1938	B2 Ιβ
3	Ξ. Άκογλου (Ξ. Ξενίτας), Λαογραφικά Κοτυώρων, δ.π., σ. 208· πβ. και άρ. 2	Κοτύωρα	1939	B2 Ιβ
4	Π. Μελανοφρύδης, Λαϊκόν Ποντιακόν έορτολόγιον. Ποντιακά Φύλλα, τευχ. 25 (1939), σ. 21 (= Γ. Α. Μέγας, Έλληνικαι έορται και ξθιμα τής λαϊκής λατρείας. Άθήνα 1956, σ. 182)	Πόντος	1939	A1; Ιζ
5	Μελανοφρύδης, δ.π., σ. 21	Πόντος	1938	A2 Ιβ
6	Γ. Σιβρίδης, Δεισιδαιμονίαι, προλήψεις και περίεργα τών Οινόων. Άρχεϊον Πόντου 8 (1938), σ. 210-11, άρ. 65	Οινόη	1938	A2 Ικη
7	ΚΛ χφο άρ. 1964, σ. 13 (σουλ. Ά. Κυριακού)	Πόντος	1953	B2 Ιβ
8	Δ. Λαζαρίδης, Λαογραφικά του Καπίκιοι Τραπεζούντος. Άρχεϊον Πόντου 19 (1954), σ. 252	Καπίκιοι	1954	B2 IIIa
9	Π. Μελανοφρύδης, Γλωσσάριον του χωρίου Άδισσα. Άρχεϊον Πόντου 20 (1955), σ. 94	Άδισσα	1955	A1; Ιζ
10	Δ. Παπαδόπουλος, Έθιμα και δοξασίαι του χωρίου Σταυρίν. Άρχεϊον Πόντου 21 (1956), σ. 115	Σταυρίν	1956	A1; Ιζ
11	ΚΜΣ φάκ. Σουρμένιον (συντ. Έρμ. Άνδρεάδης)	Κελόνσα	1957 1961	A1 Ια'
12	Γ. Θ. Κανδηλάπτης - Κάνις, Αι Θυσίαι παρά τοίς Ποντίοις. Ποντιακή Έστία, τευχ. 123-24 (1960), σ. 5623-24	Πόντος	1960	B2 IIIβ
13	Κανδηλάπτης, δ.π., σ. 5624	Χαλδία	1960	B2 Ιε
14	Κανδηλάπτης, δ.π., σ. 5624	Πόντος	1960	B2 Ια

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
15	'Α. Παπαδόπουλος Σύμμικτα Ροδόπ- λεως (Ματσούλια). 'Αρχαίον Πόντου 26(1964), σ. 235,9	Ροδόπολη	1964	B2 IIIδ
16	'Α. Παπαδόπουλος, δ.π., σ. 246	Έντιμα	1964	A1 Iδβ
17	ΚΑ χρο άρ. 2952, σ. 49 (συλλ. 'Ηλιάς Χουρ- ζαμένης)	Τσινίκι 'Αμισού	1965	A1 Iζ
18	ΚΑ χρο άρ. 2952, δ.π., σ. 187, 229	Πόντος	1965	B2 Πα
19	ΚΑ χρο άρ. 2952, δ.π., σ. 209	'Αβντάν 'Αμι- σοῦ	1965	A1 Iζ
20	ΚΑ χρο άρ. 2952, δ.π., σ. 230	'Αλίσοφι	1965	B2 V

ΒΙΘΥΝΙΑ (Βιθ.)

1	'Ιστ. Λεξ. χρο άρ. 412 (= Σύλλ. Κων/λεως άρ. 4378), σ. 23 (συλλ. Π. Μακρής)	Κατιρλί	1887	A2 Dγ
2	ΚΑ χρο άρ. 300 (= Σύλλ. Κων/λεως άρ. 182), σ. 109	Τσινάρι	1894	A1; Iδ
3	'Ιστ. Λεξ. χρο άρ. 42, σ. 12	Κύζικος	1904	B2 IIζ'
4	Γ. Α. Μέγας, Παραδόσεις περι Θησαυρών. Λαογρ. 4(1912-13), σ. 28, άρ. 7	Μηχανιάνας	1912	B2 V
5	Β. Δεληγιάννη, Τὸ ἐν τῇ περιφερείᾳ Πρόδοσης χωρίον Κουβούκλια. Μικρασιατικά Χρονικά 1(1938), σ. 817	Κουβούκλια	1938	B2 Iβ
6	ΚΑ χρο άρ. 1148, σ. 179-80 (συλλ. Μαρία Λιουδάκη)	Σιγή	1938	A2 Iκε
7	Θ. Κωστάκης, Παρατηρήσεις στὰ τοιαῦτα τοῦ τῆς Προποντίδας. Πελοποννησιακά 1 (1956), σ. 123	Βάτια	1956	B2 V
8	Κωστάκης, δ.π., σ. 123-24	Βάτια	1956	A2 Iκε
9	α) Κωστάκης, δ.π., σ. 124-25 β) 'Ιστ. Λεξ. χρο άρ. 688 Α', σ. 8-9 (συλλ. Θ. Κωστάκης)	Χαβουτοί "	1956 1956	A2 Iκε " "
10	'Ιστ. Λεξ. χρο άρ. 688 Α', δ.π., σ. 9	Χαβουτοί	1956	A2 Iζ
11	α) Μέγας, 'Εορταί, δ.π., σ. 12, σημ. 1 β) ΚΑ χρο άρ. 3769, σ. 92 (συλλ. Κ. Μαντζέ)	Παλαδάρι "	1956 1978	B2 IIIα " "
12	'Ιπκ. Μακρής, Λαογραφικά 'Αρτιάκης. Μικρασιατικά Χρονικά 7(1957), σ. 214-15	'Αρτιάκη	1957	B2 Πα
13	Μακρής, δ.π., σ. 215	'Αρτιάκη	1957	B2 IIζ'

ΔΥΤΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ (ΔΜΑσ.)

1	Μαριάνθη Μακρυγιανοπούλου, σὺδ' έργο: Πέργαμος... 'Αθ. 1929, σ. 254	Πέργαμος	1929	B2 Iβ
2	ΚΑ χρο άρ. 1132, σ. 2 (συλλ. Μαρία Λιουδάκη)	Κρήνη	1937	A2 Iα

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
3	ΚΛ χφο άρ. 1446 Β', σ. 41-42 (συλλ. Δ. Σ. 'Αβραμώτι Λουκάτος) (= Μέγας, 'Εορταί, δ.π., σ. 232)		1940	B2 IIIa
4	ΚΛ χφο άρ. 1480, σ. 94 (συλλ. Μαρία 'Ιωαννίδου)	Λιβύσι	1943	A2 Da
5	Σ. Ρωνάς, Λαϊκό μνηολόγιο τής Σμύρνης. Μικρασιατικά Χρονικά 7(1957), σ. 327	Σμύρνη	1957	A2 Ixθ
6	ΚΜΣ φάκ. Μαινιμένης (συντ. 'Ιωάννα Λουκοπούλου)	Μαινιμένη	1962	A2 Iγ
7	ΚΜΣ φάκ. Σεβντίτσι (συντ. 'Αγλατά Λουκοπούλου)	Σεβντίτσι	1963	B2 Iγ
8	ΚΛ χφο άρ. 2947, σ. 4 (συλλ. 'Ηλ. Χουρζαμάνης)	Μελί	1965	A2 Iε
9	α) Ν. Μηλιώρης, Ταυροθυσία και στο Γκισούλμπαζε. 'Εφ. «Προσφυγικός Κόσμος», 18 'Ιουλ. 1969, σ. 1 (= τοῦ ίδιου, Τά ελληνικά χωριά τής περιοχῆς Βουρλών. Μικρασιατικά Χρονικά 14, 1970, σ. 202-4) β) ΚΛ χφο άρ. 3824, σ. 13 κέ. (συλλ. 'Ελένη Κονσολάκη) γ) ΚΛ χφο άρ. 3914, σ. 3 κέ. (συλλ. 'Αντιγόνη 'Ιωαννίδη)	Γκισούλμπαζε	1969	A1 Iκ
		Μελίσσια 'Αττικής (πρόσφ. Γκισούλμπαζε)	1974	
		Μελίσσια	1974	
10	'Απ. Σιταράς, 'Η Μάδυτος... 'Αθήναι 1971, σ. 226	Μάδυτος	1971	A2 Da

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΝΗΣΙΑ (ΜΑΘΝ.)

1	ΚΛ χφο άρ. 2272, σ. 137-38 (συλλ. Ν. Σπανός)	ΙΚΑΡΙΑ	1955	B1 Iγ
2	ΚΛ χφο άρ. 2449, σ. 53 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης)	Ράχες	1962	B2 IIa
3	ΚΛ χφο άρ. 2449, δ.π., σ. 66-67	Ράχες	1962	B1 Iγ
4	ΚΛ χφο άρ. 2449, δ.π., σ. 106	Ράχες	1962	A2 Ixθ
5	ΚΛ χφο άρ. 2449, δ.π., σ. 336	Μάραθος	1962	B1 Iγ
6	ΚΛ χφο άρ. 2449, δ.π., σ. 453	Ράχες	1962	A2 IIIβ
7	Γ. Κ. Σπυριδάκης, Λαογραφική άποστολή εις 'Ικαρίαν. 'Επετ. Λαογρ. 'Αρχ. 15-16 (1962-63), σ. 238	Καρυδιάς Ραχών	1962	A1 Iδ
8	W. H. D. Rouse, Folklore Firstfruits from Lesbos. Folk-Lore VII (1896), σ. 146 (= Ν. Γ. Πολίτης, 'Ο 'Ηλιος κατά τους δημώδεις μύθους. Λαογρ. Σύμμ. Β', 1975, σ. 175, σημ. 2)	ΛΕΣΒΟΣ	1896	A1 Iδ

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
9	α) Κλ. Παλαιολόγος, Τὸ πανηγύρι τῆς ἁγίας Χαράλαμψ. Ἑλληνικὴ Ἀγωγή 3(1935), σ. 112-16		Ἀγ. Παρασκευὴ 1935	A1 Ia
	β) Γ. Α. Μέγας, ΖΕΛ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. ἔτ. Β'-Σ' (1943-44), σ. 143-4 (=Ἐορταί, δ.π., σ. 17-18)	»	» 1942	» »
	γ) Κλ. χρο. ἀρ. 1594, σ. 1-5 (συλλ. Π. Φραγκέλλης)	»	» 1949	» »
	δ) Κλ. χρο. ἀρ. 1605, σ. 1-4 (συλλ. Π. Φραγκέλλης)	»	» 1949	» »
	ε) Π. Νικήτας, Τὸ Λεσβιακὸ μνηολόγιον. Μυτιλήνη 1953, σ. 39-40	»	» 1953	» »
	ς) Π. Παρασκευαΐδης, Λατρεία τοῦ ταξιάρχου Μιχαὴλ καὶ θυσίαι ἀμνῶν εἰς Μανταμάδων Λέσβου. Λαογρ. 15(1953), σ. 160	»	» 1953	» »
	ζ) Στρ. Κρέλης, Ἡ Ἁγία Παρασκευὴ Λέσβου. Μυτιλήνη 1963, σ. 205 κέ.	»	» 1963	» »
	η) Β. Πλάτανος, Ἑλληνικὰ λαβεῖα πανηγύρια. Ἀθήνα 1963, σ. 29 κέ.	»	» 1963	» »
	θ) Κλ. χρο. ἀρ. 2765, σ. 379-87 (συλλ. Στ. Καρακίσης)	»	» 1963	» »
	ι) ΣΑΠΑ χρο. ἀρ. 115, σ. 6-12 (συλλ. Ἀν. Βαλακτοσόγλου)	»	» 1966	» »
	ια) ΣΑΠΑ χρο. ἀρ. 378, σ. 121-23 (συλλ. Μαρίας Μακρογοιάννη)	»	» 1967	» »
	ιβ) Χριστόφορος Δ. Κατζηγιάννης, Τὸ πανηγύρι τοῦ ταύρου Ἁγίας Παρασκευῆς Λέσβου. Μυτιλήνη 1969, σ. 5 κέ.	»	» 1969	» »
	ιγ) Κλ. χρο. ἀρ. 3468, σ. 5-10, 15 κέ. (συλλ. Γ. Ν. Αδακτερινίδης)	»	» 1969	» »
	ιδ) ΣΑΠΑ χρο. ἀρ. 714, σ. 120-29 (συλλ. Μαρίας Βενετίτς Ἀντωνίση)	»	» 1969	» »
	ιε) Κ. Μάκιστος (Παπαχαράλαμπος), Ἡ Σελίδα Ἁγίας Παρασκευῆς Λέσβου. Ἀθήνα 1970, σ. 61 κέ.	»	» 1970	» »
10	α) Κλ. χρο. ἀρ. 1446 Α', σ. 66 (συλλ. Δ. Σ. Λουκέτος)	Πέτρα	1940	A1 Ia
	β) Κλ. χρο. ἀρ. 3637, σ. 329 (συλλ. Γ. Ν. Αδακτερινίδης)	»	» 1972	» »
11	Κλ. χρο. ἀρ. 1446 Α', δ.π., σ. 225	Καλλονή	1940	A2 Ia
12	Κλ. χρο. ἀρ. 1446 Α', δ.π., σ. 278	Τελώνια	1940	B2 Ia
13	Κλ. χρο. ἀρ. 1446 Α', δ.π., σ. 240	Τελώνια	1940	A1 Ia
14	Κλ. χρο. ἀρ. 1446 Γ', σ. 45 (συλλ. Δ. Σ. Λουκέτος)	Ἀγιάσος	1940	A2 Ia

Άρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
15	α) ΚΛ χφο άρ. 1446 Γ', δ.π., σ. 81	Μανταμάδος	1940	A1 Ικε
	β) ΚΛ χφο άρ. 1605, δ.π., σ. 5	"	1949	" "
	γ) Νικητας, δ.π., σ. 144	"	1953	" "
	δ) Παρασκευαίδης, Λατρεία του ταξιάρχου Μιχαήλ, δ.π., σ. 159 κέ.	"	1953	" "
	ε) ΚΛ χφο άρ. 2295, σ. 291 (συλλ. Έμμ. Σαρέλλης)	"	1959	" "
	ς') ΣΛΠΑ χφο άρ. 726, σ. 257 (συλλ. Κωνσταντίνα Ίορδάνου)	"	1968	" "
	ζ) :Άρίων, Αύτος που κύλησε την ταφόπετρα του Χριστού. «Έπίκαιρα», άρ. 196, 5 Μαΐου 1972, σ. 4-5	"	1972	" "
	η) ΚΛ χφο άρ. 3637, δ.π., σ. 327-28	"	1972	" "
	θ) ΚΛ χφο άρ. 3946, σ. 32-33 (συλλ. Ειρήνη Μπουραντά)	"	1974	" "
	16	α) ΚΛ χφο, άρ. 1605, δ.π., σ. 4	Άγ. Παρασκευή	1949
β) Κράλης, δ.π., σ. 211		" "	1963	" "
γ) ΣΛΠΑ χφο άρ. 373, δ.π., σ. 121		" "	1967	" "
δ) ΚΛ χφο άρ. 3468, δ.π., σ. 39-41		" "	1969	" "
17	α) ΚΛ χφο άρ. 1605, δ.π., σ. 4	Μιστεργά	1949	A1 Δβ
	β) ΚΛ χφο άρ. 3637, δ.π., σ. 325	"	1972	" "
	γ) ΚΛ χφο άρ. 4068, σ. 9 (συλλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης)	"	1977	" "
18	α) ΚΛ χφο άρ. 1605, δ.π., σ. 5	Καλλονή	1949	A1 Δια'
	β) ΚΛ χφο άρ. 2765, δ.π., σ. 364	"	1968	" "
19	ΚΛ χφο άρ. 1605, δ.π., σ. 5 πβ. και άρ. 36	Νάπη	1949	A1 Ιε
20	Νικητας, δ.π., σ. 210	Γέρας	1949	A2 Ια
21	Παρασκευαίδης, δ.π., σ. 158	Μανταμάδος	1953	B2 IV
22	Παρασκευαίδης, δ.π., σ. 160	ΦΩλια	1953	A1 Ιζ
23	ΚΛ χφο άρ. 2295, δ.π., σ. 165	Πλαγιά	1959	B2 IIα
24	α) ΚΛ χφο άρ. 3448, σ. 15-17 (συλλ. Στ. Βαλάκος)	Παράκοιλα	1959	A1 Ικε
	β) Μηλιώρης, Ταυροθυσία, δ.π.	"	1969	" "
25	ΚΛ χφο άρ. 3448, δ.π., σ. 22	Παράκοιλα	1959	A1; Δια'
26	Κράλης, δ.π., σ. 211	Άγ. Παρασκευή	1963	A2 Ιζ
27	ΚΛ χφο άρ. 2765, δ.π., σ. 330-31	Κλειώ	1963	A1 Δια'
28	ΚΛ χφο άρ. 2765, δ.π., σ. 341	Κάπη	1963	A1 Ιη
29	ΣΛΠΑ χφο άρ. 721, σ. 103 (συλλ. Ν. Τσιμναδής)	Παλαιοχώρι	1969	A1 Ις'
30	ΣΛΠΑ χφο άρ. 726, δ.π., σ. 174-75	Πολύχυτος	1969	A2 Ικθ
31	ΣΛΠΑ χφο άρ. 726, δ.π., σ. 194-95	Πολύχυτος	1969	B2 IIIα
32	α) Μηλιώρης, Ταυροθυσία, δ.π.	Νάπη	1969	A1 Ιθ
	β) ΚΛ χφο άρ. 3941, σ. 21-24 (συλλ. Έλένη Άρβανίτη)	"	1974	" "

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
33	ΚΑ χρο άρ. 3637, δ.π., σ. 134	Σκουτάρος	1972	A1 Δα'
34	α) :Άριων, δ.π., σ. 65-66	Μανταμάδος	1972	A1 Ικε
	β) ΚΑ χρο άρ. 3637, δ.π., σ. 327-28	- " "	1972	" "
35	ΚΑ χρο άρ. 3941, δ.π., σ. 1	Νάπη	1974	A2 Ικθ
36	ΚΑ χρο άρ. 3941, δ.π., σ. 24-25' πβ. και άρ. 19	Νάπη	1974	A1 Ιε
37	'Ε. Σταματιάδης, Σαμιαιά, τ. 5, έν Σάμορ 1887, σ. 195-96 (= Ν. Γ. Πολίτης, Παραδόσεις Β', έν 'Αθ. 1904, σ. 1101)	ΣΑΜΟΣ	1887	B2 Πα
38	Ν. Ζαφειρίου, Σαμιών έσφαλιμένοι δοξα- σίας. 'Αρχείον Σάμου 4(1955), σ. 240	Σάμος	1955	B2 ΙΙΙδ
39	ΚΑ χρο άρ. 2891, σ. 106-7 (συλλ. Στ. Δ. 'Ημελ- λος) (= 'Επετ. Λαογρ. 'Αρχ. 17, 1964, σ. 199 = Μ. Γ. Μερακλής, 'Ο σύγχρονος έλλη- νικός λαϊκός πολιτισμός. 'Αθήνα 1973, σ. 38)	Χώρα	1964	A1 Ιτη
40	ΣΛΠΑ χρο άρ. 116, σ. 106 (συλλ. Γ. Χατζη- μιχάλης)	Παλαιόκαστρο	1967	A1 Ιζ
41	ΣΛΠΑ χρο άρ. 2048, σ. 15 (συλλ. 'Αγγελική Χρυσή)	Σάμος	1978	A1 Ικε
42	ΚΑ φχο άρ. 3938, σ. 12 (συλλ. Εθαγγελία Βατιανοβ)	Σάμος	1974	B2 Πα
43	ΚΑ χρο άρ. 3939, σ. 75 (συλλ. Διαμάντω Καραθανάση)	Παγώνδας	1974	A1 Ιζ
44	ΚΑ χρο άρ. 2076, σ. 189 (συλλ. 'Ι. Καλη- σπέρης)	ΧΙΟΣ Πυργί	1952	A2 Ιλ
45	ΚΑ χρο άρ. 2075, σ. 42 (συλλ. Δ. Σπανός)	ΨΑΡΑ	1952	B2 Ηζ'
46	ΚΑ χρο άρ. 2075, δ.π., σ. 76	Ψαρά	1952	A2 Ια
47	ΚΑ χρο άρ. 2075, δ.π., σ. 89	Ψαρά	1952	A2 Ια

ΘΡΑΚΙΚΑ ΝΗΣΙΑ (ΘΡΝ.)

1	'Α. Μουστοξύδης-Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός, 'Υπόμνημα Ιστο- ρικών περί της νήσου 'Ιμβρου... 'Εν 'Αλεξαν- δρείρ 1904', σ. 68	ΙΜΒΡΟΣ	1904	B1 IV
2	'Ιστ. Λεξ. χρο άρ. 442, σ. 38 (συλλ. Ν. 'Αν- δριώτης)	'Ιμβρος	1926	B2 IV
3	α) ΣΛΠΑ χρο άρ. 751, σ. 206 κί. (συλλ. Θεωνό Τερζή)	'Αγρίδια	1968	A1 Ιτη
	β) ΣΛΠΑ χρο άρ. 752, σ. 45-46 (συλλ. Καλ- λιώτη 'Αναγνωσταρά)	"	1968	" "
	γ) ΚΑ χρο άρ. 3783, σ. 177 (συλλ. 'Ελένη Ελάχου)	"	1974	" "
4	ΚΑ χρο άρ. 2873, δ.π., σ. 176-77	Σχοινούδι	1974	A1 Δβ

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
5	ΚΛ χφο άρ. 4068, δ.π., σ. 26	Βαλανάρι 'Αγριδιών	1977	B2 Πία
6	ΚΛ χφο άρ. 1160 Α', σ. 84 (συλλ. Γ. Α. Μέ- γας)	ΛΗΜΝΟΣ Βάρος	1938	A1 Ιβ'
7	ΚΛ χφο άρ. 1160 Α', δ.π., σ. 115 (= 'Εορ- ταί, δ.π., σ. 84)	Βάρος	1938	A1 Ιγ
8	ΚΛ χφο άρ. 1160 Β', σ. 5 (συλλ. Γ. Α. Μέγας)	Φουσίνη	1938	A2 Ιαθ
9	ΚΛ χφο άρ. 1160 Β', δ.π., σ. 7	Φουσίνη	1938	A1 Ιαθ
10	ΚΛ χφο άρ. 1160 Β', δ.π., σ. 7	Φουσίνη	1938	A2 Ιαα
11	ΚΛ χφο άρ. 1160 Γ', σ. 104 (συλλ. Γ. Α. Μέγας)	Κρηνίδα	1988	A1 Δγ
12	α) ΚΛ χφο άρ. 1160 Γ, δ.π., σ. 104 β) ΚΛ χφο άρ. 3888, σ. 5 (συλλ. Γ. Ν. Αι- κατερινίδης)	Δάφνη »	1938 1976	A2 Ιαγ » »
13	α) ΚΛ χφο άρ. 1160 Γ', δ.π., σ. 106 β) ΚΛ χφο άρ. 3888, δ.π., σ. 3	Καρπάσι »	1938 1976	A1 Ιεη » »
14	ΚΛ χφο άρ. 2143, σ. 166, 271-72, 279-80 (συλλ. Παπαγγελής Μιχέλης)	Κάσπακας	1954	A2 Ιζ
15	ΚΛ χφο άρ. 2143, δ.π., σ. 286	Λήμνος	1954	A2 Δβ
16	ΚΛ χφο άρ. 2143, δ.π., σ. 300	Λήμνος	1954	A2 Δ
17	ΚΛ χφο άρ. 2143, δ.π., σ. 325	Λήμνος	1954	B2 Ιγ
18	α) ΣΛΠΑ χφο άρ. 342, σ. 87 (συλλ. Κων- σταντίνα Σχολίδου) β) ΣΛΠΑ χφο άρ. 1922, σ. 77-78 (συλλ. Ει- ρήνη Πλάντζου)	Πλάκα »	1968 1973	A2 Ιζ » »
19	Κ. Κ α ρ α π α τ ά κ η ς, Τὸ Δωδεκάμερο τῶν Χριστουγέννων. Ἄθῆνα 1971, σ. 84	Ρωμανό	1971	A2 Ιαθ
20	ΚΛ χφο άρ. 393 (= Σύλλ. Κων/λεως άρ. 2175), σ. 22 (συλλ. Ν. Βενέτης)	ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ	1926	A2 Δγ
21	ΚΛ χφο άρ. 3888, δ.π., σ. 80	'Αλώνια	1976	A2 Ιη

ΘΡΑΚΗ (Θρ.)

1	α) Ἄν. Χουρμουζιάδης, Περί τῶν Ἀ- ναστεναρίων καὶ ἄλλων τινῶν παραδόξων ἐθι- μῶν καὶ προλήψεων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1873, σ. 9, 11 (= Ἀρχ. Θρακ. Θησ. 26, 1961, σ. 149, 151) β) ΚΛ χφο άρ. 1104 Δ', σ. 1-2 (συλλ. Γ. Α. Μέγας) γ) Δ. Πετρόπουλος, Τ' Ἀναστενάρια... Ἀρχ. Θρακ. Θησ. 5(1938-39), σ. 140 δ) Κ. Α. Ρωμαῖος, Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θράκης. Ἀρχ. Θρακ. Θησ. 11 (1944-45), σ. 82 κ.ά.	ΒΑ Θράκη Κωστή » ΒΑ Θράκη	1873 1937 1938 1944	A1 Ιι » » » » » »
---	---	------------------------------------	------------------------------	----------------------------

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
ε)	Π. Παπαχριστοδούλου, Τ' 'Α- ναστεινάρια... 'Αρχ. Θρακ. Θησ. 18(1953), σ. 145 κέ.	Λαγκαδάς Θ/κης (πρόσφ. ΒΑ Θράκης)	1952	A1 Iε
ς)	Π. Παπαχριστοδούλου, Τ' 'Α- ναστεινάρια... 'Αρχ. Θρακ. Θησ. 19 (1954), σ. 306	Λαγκαδάς	1959	» »
ζ)	Κατερίνα Κακούρη, Διονυσιακά... 'Αθήναι 1963, σ. 18 κέ.	ΒΑ Θράκη- 'Αγ. 'Ελένη Σερρών (πρόσφ. Κωστή)	1963	» »
η)	ΚΑ χρο άρ. 2742, σ. 6 (συλλ. Γ. Κ. Σπυ- ριδίου)	'Αγ. 'Ελένη	1963	» »
θ)	ΚΑ χρο άρ. 2761, σ. 220-21 (συλλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης)	» »	1963	» »
ι)	ΚΑ χρο άρ. 3764, σ. 8 (συλλ. Λαογραφικό Μουσείο Παν/μίου Θεσ/κης)	» »	1973	» »
2	Χουρμουζιάδης, δ.π., σ. 15-16	ΒΑ Θράκη	1873	B2 IIIα
3	Χουρμουζιάδης, δ.π., σ. 17	» »	1873	B2 IIα
4	ΚΑ χρο άρ. 168 (= Σύλλ. Κων/λεως άρ. 424), σ. 11 (συλλ. Λάμπρος Καλλίας)	Περιστέρα	1873	A2 IIζ
5	ΚΑ χρο άρ. 290 (= Σύλλ. Κων/λεως άρ. 371), σ. 112 (συλλ. Σ. Μανασειδης)	Χατζηγύριο	1876	A2 Iα0
5*	ΚΑ χρο άρ. 290, δ.π., σ. 113	Χατζηγύριο	1876	A2 II
6	ΚΑ χρο άρ. 229, σ. 267 (συλλ. Σ. Μανασειδης)	Αίνος	1880	A1 Iα
7	ΚΑ χρο άρ. 229, δ.π., σ. 267	Αίνος	1880	A1 Iβ
8	ΚΑ χρο άρ. 229, δ.π., σ. 268	Αίνος	1880	A1 Iβ
9	Δ. Καλέμης, 'Η έπαρχία Δέρκων. 'Ημε- ρολόγιον 'Ανατολής 1886, σ. 144-45	Πύργος	1886	A1 Iη
10	Καλέμης, δ.π., σ. 146	'Αρναούτκιοι	1886	A2 Iη
11	ΚΑ χρο άρ. 156 (= Σύλλ. Κων/λεως άρ. 6227), σ. 74 (συλλ. Ν. Κωνσταντινίδης)	'Αλμαρή Μαλγάρων	1890	A1 Iδ
12	Κ. Χατζόπουλος, 'Η έπαρχία τών 40 'Εκκλησιών. Θρακική 'Επετηρίς 1897, σ. 195	Σαράντα 'Εκκλησίες	1897	A1 Iβ
13	Μ. Λουλουδόπουλος, 'Ανέκδοτος συλ- λογή θόδων, έθιμων κτλ. τών Καρυών... 'Εν Βέρνη 1903, σ. 138	Καρυές Καβα- κλή	1903	A2 Iζ
14	Λουλουδόπουλος, δ.π., σ. 192	Καρυές	1903	B2 Iγ
15	Γ. Α. Μέγας, Θυσία τάρων και κριών έν τῇ ΒΑ Θράκη. Λαογρ. 3(1911), σ. 149	'Αγγιλιος	1910	B2 IIIα
16	Μέγας, Θυσία τάρων, δ.π., σ. 164 κέ.	Μεσημβρία	1910	B2 IIIα
17	Μέγας, Θυσία τάρων, δ.π., σ. 150 κέ. (= Πολίτης, 'Ο θλιος κατά τούς δημώδεις μάθους, δ.π., σ. 175 = Ρωμαίος, δ.π., σ. 82)	'Αγ. Πάσιος	1910	A1 Iδ

Άρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
18	α) Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 150	Ναίμονας	1910	A1 Ιδ
	β) ΚΛ χφο άρ. 1104 Γ', σ. 234 (συλλ. Γ.Α. Μέγας)	"	1937	" "
	γ) ΚΛ χφο άρ. 1104 Γ', δ.π.	"	1937	" "
19	α) Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 150, 155-56, 170-71	Μπάνα	1910	A1 Ιδ
	β) ΚΛ χφο άρ. 1104 Α', σ. 163 (συλλ. Γ.Α. Μέγας)	"	1937	" "
	γ) ΚΛ χφο άρ. 3807, σ. 262 (συλλ. Μιράντα Τερζοπούλου)	"	1975	" "
20	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 150, 156-57	Εύσταθοχώρι	1910	A1 Ιδ
21	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 157	Ήράκλεια	1910	A1 Ιδ
22	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 158	Άσπρος	1910	A1 Ιθ
23	α) Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 158-59	Καβακλή	1910	A1 Ιδ
	β) Έλπινίκη Σταμούλη - Σαραντή, Άπό τὰ αγιάσματα τῆς Θράκης. Θρακικά 18 (1943), σ. 249	"	1943	" "
24	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 158-59	Καβακλή	1910	A1 Ιη
25	α) Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 159	Καβακλή	1910	A1 Ιζ
	β) Σταμούλη - Σαραντή, δ.π., σ. 249	"	1943	" "
26	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 159	Μέγα Μοναστήρι	1910	A1 Ιζ
27	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 159	Μέγα Μοναστήρι	1910	A1 Ια'
28	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 159, 163	Καβακλή	1910	B1 ΙΙβ
29	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 159	Καβακλή	1910	A1 Ια'
30	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 159 (= Έορταί, σ. 211)	Μέγα Μοναστήρι	1910	A1 Ια'
31	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 159 κέ. (= Στ. Π. Κυριακίδη, Θυσία ελάφου εν νεοελληνική παραδόσει και συναξαρίσις. Λαογρ. 6, 1917, σ. 190)	Μέγα Μοναστήρι	1910	A1 Ια'
32	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 162	Μικρό Μοναστήρι	1910	A1 Ια'
33	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 162	Σιναπλή	1910	A1 Ιδ
34	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 162	Τσιρκοΐκις	1910	A1 Ιη
35	α) Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 163	Ραβδάς	1910	A1 Ιδ
	β) ΚΛ χφο άρ. 1104 Γ', δ.π., σ. 2	"	1937	" "
36	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 163	Νταουτλή	1910	A1 Ιδ
37	α) Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 163	Άγχιάλος	1910	A1 Ιζ
	β) Σταμούλη - Σαραντή, δ.π., σ. 238	"	1943	" "
38	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 163	Καβακλή	1910	B2 Ιγ
39	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 163-64	Καβακλή	1910	B2 ΙΙα
40	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 166	ΒΑ Θράκη	1910	B2 Ια

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
41	Θ. Προδρόμου, Μαγικά τελεταί πρὸς κρῖνλητον μαντικῶν δεικρῶν. Λαογρ. 3(1911), σ. 510-11	Καβατζῖνα	1911	A2 I8
42	Μέγας, Παραδόσεις κερὶ θησαυρῶν, δ.π., σ. 32, σμ. 1	Σωζόπολη	1912	B2 IIζ'
43	Μέγας, Παραδόσεις κερὶ θησαυρῶν, δ.π., σ. 34 (= ΖΕΛ. Έκστ. Λαογρ. Έρχ. έτ. Γ'-Δ', 1941-42, σ. 99-100)	Ναίμονας	1912	B2 IIIγ
44	α) ΚΑ χρῶ έρ. 65, σ. 16 κέ. (σουλ. Ν. Καν-σταντόπουλος) (= τοῦ ίδιου, Έρμηνευτικῆ καὶ παρατηρήσεις καὶ συμπληρώσεις έπί τῶν τοπωνυμῶν τοῦ Σκοποῦ. Έρχ. Θρακ. Θησ. 6, 1939-40, σ. 214-15)	Σκοπὸς 40 Έσκλησιῶν	1914	A1 Iα'
	β) Έλλη Καλοκέρδου, Λαογραφικὰ Σκοποῦ Έν. Θράκης. Έρχ. Θρακ. Θησ. 13 (1946-47), σ. 135, 159-60, έρ. 20	Σκοπὸς	1946	A1 Iα'
45	α) ΚΑ χρῶ έρ. 65, δ.π., σ. 20-21 (= Έρμηνευτικῆ παρατηρήσεις, δ.π., σ. 215)	Σκοπὸς	1914	A1 Iεδ
	β) Σταμούλη-Σαραντῆ, Έπὸ τὰ δ-γιάσματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 250, έρ. 118	"	1943	" "
46	α) ΚΑ χρῶ έρ. 65, δ.π., σ. 20-21 (= Έρμηνευτικῆ παρατηρήσεις, δ.π., σ. 218-14)	Σκοπὸς	1914	A2 Iαε
	β) Καλοκέρδου, δ.π., σ. 162, έρ. 31	"	1946	" "
	γ) Έλπινίκη Σταμούλη-Σαραντῆ, ΈΗ Σιληβρία με τὰ γύρω τῆς χωριῶ. ΈΑθήναι, τ. Α', 1956, σ. 235, έρ. 536	"	1956	" "
	δ) Έρ. «Μακεδονία» Θεσ/κης, 12 Νοεμβρ. 1960	"	1960	" "
47	Γ. Α. Μέγας, Παραδόσεις κερὶ άσθενειῶν. Λαογρ. 7(1923), σ. 475, έρ. 16	Πασμακτοί (Τριφύλλι)	1923	B1 IIIα
48	α) Γ. Λαμπουσιάδης, Έθιοπορικῶν έπί τῶν ἡμερῶν τῆς ἑλληνικῆς κατοχῆς τῆς Έν. Θράκης. Θρακικῆ 2(1929), σ. 93, έρ. 1	Διδυμότειχο	1929	A1 Iαβ
	β) Ν. Βαφειδης, Έξορκισμοί, χαϊμαλιά, νουσιάδες, κυριμκῆνα στή Θράκη. Έν ΈΑθήναις 1953, σ. 8-9	"	1953	" "
	γ) ΚΑ χρῶ έρ. 3086, σ. 28-29 (σουλ. Έ. Διδυκος)	"	1966	" "
49	Λαμπουσιάδης, δ.π., σ. 93, έρ. 2	Διδυμότειχο	1929	A2 Iγ
50	Λαμπουσιάδης, δ.π., σ. 93, έρ. 3	Διδυμότειχο	1929	A2 Iα'
51	Λαμπουσιάδης, δ.π., σ. 93, έρ. 4	Διδυμότειχο	1929	A2 Iζ
52	Έ. Πολυμένης, Έθμα στή Βίζα. Λαογρ. 10(1929-32), σ. 268	Βίζα	1929	A1; Iζ
53	Έλπινίκη Σταμούλη-Σαραντῆ, ΈΟ έγνος Γεώργιος εις τῆν Θράκη. Μεσοπονηκῆ Γράμματι 1, τοῦχ. β' (1931), σ. 148-50	Έρβόλια	1931	A2 Iζ

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
54	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Ο ἅγιος Γεώργιος, δ.π., σ. 153 (= 'Από τὰ ἀγιάσματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 238-39)	Καστανιές	1981	A1 ΙΖ
55	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Ο ἅγιος Γεώργιος, δ.π., σ. 155-56 (= 'Από τὰ ἀγιάσματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 242)	Στράντζα	1981	A2 ΙΖ
56	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Ο ἅγιος Γεώργιος, δ.π., σ. 157 κέ. (= τῆς Ἰδίας, Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες τῆς Θράκης. Λαογρ. 13, 1951, σ. 109, ἀρ. 34' πβ. Μέγας, 'Εορταί, δ.π., σ. 16, Εὐλογίου Κουρίλα, 'Ο καβαλλάρης ἅγιος Γεώργιος... 'Αρχ. Θρακ. Θησ. 22, 1957, σ. 57)	Τσορλοῦ (Τυρολόη)	1981	A1 ΙΖ
57	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Ο ἅγιος Γεώργιος, δ.π., σ. 159 (= 'Από τὰ ἀγιάσματα, δ.π., σ. 242' πβ. τῆς Ἰδίας, Παραδόσεις τῆς Θράκης. Θρακικά 7, 1936, σ. 273, ἀρ. 117)	Σκοπός	1981	A1 ΙΖ
58	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Ο ἅγιος Γεώργιος, δ.π., σ. 160	'Αμυγδαλιὰ	1981	A1 ΙΖ
59	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Ο ἅγιος Γεώργιος, δ.π., σ. 161	Νιχώρι Μετρῶν	1981	A1 ΙΖ
60	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Ο ἅγιος Γεώργιος, δ.π., σ. 161	Πλάγια Καλλικράτειας	1981	A1 ΙΖ
61	Σταμούλη - Σαραντῆ, Παραδόσεις τῆς Θράκης, δ.π., σ. 232, ἀρ. 5 (= 'Η Συληβρία, δ.π., σ. 235, σημ. 1)	Στράντζα	1986	A2 Ιαε
62	'Α. Οἰκονομίδης, Λαογραφικά Καλλιπόλεως. 'Αρχ. Θρακ. Θησ. 3 (1936-37), σ. 86-87, ἀρ. 5,5 (= Στ. Δ. 'Ημελλος, Τὸ περὶ ζῶων ἰδιότητος ἔργον τοῦ Αἰλιανοῦ... 'Εν 'Αθήναις 1972, σ. 106)	Καλλιπόλη	1986	B2 Ια
63	'Ι. Μαγκριώτης, 'Ηθῆ, ἔθιμα καὶ προλήψεις τοῦ χωρίου Εὐκαρίου. Θρακικά 8 (1937), σ. 390	Εὐκάρυο	1987	B2 IV
64	α) Μιλτ. Σαραντῆς, 'Από τὰ πανηγύρια τῆς Θράκης. Θρακικά 8 (1937), σ. 414 β) Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιάσματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 267, ἀρ. 242	Καστανιές »	1987 1987	A1 Ιιη » »
65	ΚΑ χφρ ἀρ. 1104 Γ', δ.π., σ. 2	Ραβδάς	1987	A2 ΙΖ
66	α) ΚΑ χφρ ἀρ. 1104 Γ', δ.π., σ. 8, 39, 43 β) 'Αγγ. Τομπᾶς, Τὰ κουρμπάνια τῆς	Πολύκαστρο Κιλκίς (πρόσφ. Συναπλή) Πολύκαστρο	1987 1986	A1 ΙΖ » »

Άρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
	Βορειοθράκης. Μακεδονικών 'Ημερολόγιον 1958, σ. 301 κτ.			
	γ) Γ. Μάρκου, Κουρμπάνια και κουρπαντζήδες... 'Αρχείον 'Εκκλησιαστικού και Κανονικού Δικαίου, έτ. 30, τεύχ. 1-2, σ. 4-12 (έναντιπο)	Πολύκαστρο	1975	A1 Ιζ
67	ΚΑ χρο άρ. 1104 Γ', δ.π., σ. 20	Τζίμο	1937	A2 Ιζ
68	ΚΑ χρο άρ. 1104 Γ', δ.π., σ. 100	Συναπλή	1937	B2 Ιγ
69	ΚΑ χρο άρ. 1104 Γ', δ.π., σ. 221, 271 (= 'Εορταί, δ.π., σ. 182)	Ναίμονας	1937	A2 Ιζ
70	ΚΑ χρο άρ. 1104 Γ', δ.π., σ. 232	'Ηράκλεια	1937	A1 Ιε
71	ΚΑ χρο άρ. 1104 Δ', σ.1 (συλλ. Γ. Α. Μέγας)	Κωστή	1937	A1; Ιη
72	ΚΑ χρο άρ. 1104 Δ', δ.π., σ. 1	Κωστή	1937	A1; Ιαβ
73	Κ. Χουρμουζιάδης, Τò Τσακίλι τής έπαρχίας Μετρών. Θρακικά 9(1938), σ. 325	Τσακίλι	1938	A1 Ιδ
74	Χουρμουζιάδης, δ.π., σ. 325	Τσακίλι	1938	A1 Ιζ
75	Χουρμουζιάδης, δ.π., σ. 325	Τσακίλι	1938	A1 Ια'
76	Χουρμουζιάδης, δ.π., σ. 325	Τσακίλι	1938	A1 Ιδ
77	ΚΑ χρο άρ. 1154, σ. 19 (συλλ. Δ. Σ. Λουκάτος) (= τοϋ ίδιου, Λαογραφικά-γλωσσικά Στενημάχος. 'Αρχ. Θρακ. Θησ. 12, 1945-46, σ. 161 = Μέγας, 'Εορταί, δ.π., σ. 88)	Στενημάχος	1938	A1 Ιαβ
78	Κ. Χουρμουζιάδης, Παραδόσεις Πετρουχωρίου και άλλων χωρίων τής έπαρχίας Μετρών και 'Αθύρων. Θρακικά 11(1939), σ. 327, άρ. 51	'Ελβασάνο Μετρών	1939	A1 Ιδ
79	Ν. Ροδοοίνος, 'Από τὰ έθιμα τής πατρίδος μου 'Ορτάκιοι 'Αθριανουπόλειος. Θρακικά 13(1940), σ. 317 (= Κακούρη, Διμυτιακά, δ.π., σ. 142)	'Ορτάκιοι	1940	A1 ΙΙΑ
80	Ν. Βερβιθής, Μερικαί συνήθειαι Διδυμοτείχου. Θρακικά 13(1940), σ. 337-39 (= 'Εξορρασμοί... κουρμπάνια, δ.π., σ. 5-8)	Διδυμοτείχο	1940	A1 Ιδ
81	Δ. Πετρόπουλος, Λαογραφικά Σαμοκοβίου 'Αν. Θράκης. 'Αρχ. Θρακ. Θησ. 7(1940-41), σ. 168	Σαμόκοβο	1940	A1 Ιδ
82	Δ. Πετρόπουλος, Λαογραφικά Σκοπέλου-Πέτρας 'Αν. Θράκης. 'Αρχ. Θρακ. Θησ. 8(1941-42), σ. 144-45	Σκόπελος	1941	A1 Ιε
83	Σταμούλη-Σαραντζή, 'Από τὰ έθιμα τής Θράκης, δ.π., σ. 221, 223-24	Θράκη	1943	B2 ΙΙΑ
84	Σταμούλη-Σαραντζή, 'Από τὰ έθιμα τής Θράκης, δ.π., σ. 227, άρ. 5	'Οικαλι Δόρων	1943	A1 Ιη

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
85	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιά- σματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 243, ἀρ. 81-82	Ταΐφιρι Καλ- λιπόλεως	1943	A2 Ιαβ
86	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιά- σματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 250, ἀρ. 116	Σκεπαστό 40 'Εσολησιδῶν	1943	A1; Ιαδ
87	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιά- σματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 250, ἀρ. 119	Τζαντῶ 'Ηρα- κλείας	1943	A1 Ιαδ
88	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιά- σματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 259, ἀρ. 185	Νιχώρι Με- τρῶν	1943	A2 Ιαβ
89	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιά- σματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 260, ἀρ. 194	Εὐκάρου	1943	A1 Ια
90	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιά- σματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 260-61, ἀρ. 199	Σαρῆ Βιζύης	1943	A1; Ια
91	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιά- σματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 261, ἀρ. 202	Τσανακτῆ Δέρκων	1943	A1; Ια
92	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιά- σματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 263, ἀρ. 216	Καστανές	1943	A2 Ιαζ
93	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιά- σματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 272, ἀρ. 272	Νιχώρι	1943	A2 Δβ
94	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιά- σματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 274, ἀρ. 279 (= τῆς Ἰθίας, Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες Θράκης. Λαογρ. 13, δ.π., σ. 112, ἀρ. 49 = 'Η Συληβρία, δ.π., σ. 235, σημ. 1 = Μέ- γας, 'Εορταί, δ.π., σ. 12, σημ. 1)	'Αλικαριὰ 'Αγχιάλου	1943	B2 ΙΠα
95	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιά- σματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 275, ἀρ. 290	Καστανές	1943	A2 Ιαε
96	Σταμούλη - Σαραντῆ, 'Από τὰ ἀγιά- σματα τῆς Θράκης, δ.π., σ. 277, ἀρ. 303	Νιχώρι	1943	A1; Ιαε
97	Δ. Πετρόπουλος, Λαογραφικὰ Σκεπα- στοῦ 'Αν. Θράκης. 'Αρχ. Θρακ. Θησ. 10 (1943-44), σ. 195, ἀρ. 2	Σκεπαστό	1944	A2 Ιαε
98	α) Κακούρη, Διονυσιακά, δ.π., σ. 142 β) Κατερίνα Κακούρη, Θρακικά δρώ- μενα στὴν ὑστατὴ ὥρα. Πρακτ. Β' Συμπ. Λαογρ. (1976), σ. 122	'Ορεσιάδα "	1949 1975	A1 ΙΠα " "
99	Σταμούλη - Σαραντῆ, Προλήψεις Θρά- κης. Λαογρ. 13, δ.π., σ. 108, ἀρ. 33	Τζαντῶ	1951	A1 Ιαζ
100	'Ελπινίκη Σταμούλη - Σαραντῆ, Προλήψεις Θράκης. Λαογρ. 14 (1952), σ. 172, ἀρ. 254	Καστανές	1952	A2 Ιαδ
101	Σταμούλη - Σαραντῆ, Προλήψεις Θρά- κης. Λαογρ. 14, δ.π., σ. 175, ἀρ. 293	Φανάρι	1952	B2 Ια
102	Σταμούλη - Σαραντῆ, Προλήψεις Θρά- κης. Λαογρ. 14, δ.π., σ. 181, ἀρ. 363	Σαρῆ	1952	B2 Ια

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
103	Βαφείδης, Έξορισμοί... κουρμπάνια, δ.π., σ. 11	Διδυμότειχο	1958	B1 Πα
104	Γ. Παπαθανασίου, Λαογραφικά στοιχεία του χωριού Χανδρά. 'Αρχ. Θρακ. Θησ. 18 (1953), σ. 280-81	Χανδράς	1958	A2 Ιζ
105	Παπαθανασίου, δ.π., σ. 281	Χανδράς	1953	A1 Ιδ
106	Παπαθανασίου, δ.π., σ. 281	Χανδράς	1953	A2 Ικβ
107	ΚΛ χρο άρ. 2066, σ. 41 (συλλ. Έλ. Σαρακινίδης)	Κωστή	1954	A1 Ιδ
108	Σταμούλη-Σαραντή, 'Η Συληβρία, δ.π., σ. 226, άρ. 445	Δημοκρένεια Μετρών	1956	A1 Ιζ
109	'Ιστ. Λεξ. χρο άρ. 713, σ. 11 (συλλ. Χρ. Πακασταματίου-Μπαμπαλίτης)	Σουφλί	1957	A2 Ιζ
110	Τομπάς, Τά κουρμπάνια, δ.π., σ. 300-1	Πολύκαστρο Κιλκίς (πρόσφ.)	1958	A2 Ικβ
111	ΚΛ χρο άρ. 2374, σ. 28 (συλλ. Δ. 'Αναγνωστόπουλος)	Μηλιά 'Ορεστιάδας	1959	A1 Ιδ
112	ΚΛ χρο άρ. 2343, σ. 307 (συλλ. Δ. Πετρόπουλος - Στ. Καρακάσης)	Λάβαρα Διδυμοτείχου	1960	A1 Ιδ
113	ΚΛ χρο άρ. 2343, δ.π., σ. 308	Λάβαρα	1960	A2 ΙΙ
114	ΚΛ χρο άρ. 2343, δ.π., σ. 319	Καρωτή Έβρου	1960	A2 Ικθ
115	ΚΛ χρο άρ. 2343, δ.π., σ. 414	Ν. Βύσσα Έβρου	1960	B2 Πα
116	ΚΛ χρο άρ. 2392, σ. 23 (συλλ. Στ. Δ. Ήμελλος) (= τοῦ [δίου, Λαογραφική αποστολή εις περιοχήν Ξάνθης. Έπετ. Λαογρ. 'Αρχ. 13-14, 1960-61, σ. 405-6)	'Αβδηρα Ξάνθης	1960	A1 Ιη
117	ΚΛ χρο άρ. 2392, δ.π., σ. 23	'Αβδηρα	1960	A1;Ιλβ
118	ΚΛ χρο άρ. 2392, δ.π., σ. 23, 180	'Αβδηρα	1960	A1;Ιδ
119	ΚΛ χρο άρ. 2392, δ.π., σ. 23	'Αβδηρα	1960	A2;Ιε
120	ΚΛ χρο άρ. 2392, δ.π., σ. 25	'Αβδηρα	1960	A2 ΙΙ
121	ΚΛ χρο άρ. 2392, δ.π., σ. 27	Μάνδρα Ξάνθ.	1960	A1;Ιζ
122	ΚΛ χρο άρ. 2392, δ.π., σ. 161	'Αβδηρα	1960	B2 Πα
123	ΚΛ χρο άρ. 2763, σ. 51 (συλλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης)	40 Έκκλησίες	1961	A2 Ια
124	ΚΛ χρο άρ. 2763, δ.π., σ. 51	40 Έκκλησίες	1961	A2 Ιδ
125	ΚΛ χρο άρ. 2763, δ.π., σ. 51	40 Έκκλησίες	1961	A2 Ιη
125*	Τιμόθεος Τενέδιος, Τά σφαχτά του 'Αγίου Στεφάνου. Πνευματική Πρωτοχρονιά 5 (1962), σ. 456	'Αγ. Στέφανος Κων/λεως	1962	A1 λβ
126	Χρ. Γιαννόπουλος, Τό Πράγγιον του ν. Έβρου. 'Αρχ. Θρακ. Θησ. 30 (1964), σ. 383	Πράγγιο Έβρου	1964	A1 Ιδ
127	ΚΛ χρο άρ. 3039, σ. 17 (συλλ. 'Ι. Γουρίδης)	Βρυσιλά Έβρ.	1966	A2 Ιζ
128	ΚΛ χρο άρ. 3039, δ.π., σ. 75-76	Βρυσιλά	1966	A2;Ιη

Άρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
129	ΚΛ χφο άρ. 3041, σ. 8 (συλλ. Βάγια Δουλούδη κ.ά.)	Θούριο (πρόσφ. 'Αν. Θράκης)	1966	A2 Ια
130	ΚΛ χφο άρ. 3055, σ. 7 (συλλ. Δ. Πατρώνας κ.ά.)	Κισσάριο Έβρου	1966	A1;Ιζ
131	ΚΛ χφο άρ. 3061, σ. 18 (συλλ. Χρ. Χριστοΐδης)	Κορνοφωλιά Έβρου	1966	A1 Ιβ
132	ΚΛ χφο άρ. 3069, σ. 21 (συλλ. Ε. Πρωίου κ.ά.)	Δαδιά Έβρου	1966	A1 Ιθ
133	α) ΚΛ χφο άρ. 3069, δ.π., σ. 21 β) ΚΛ χφο άρ. 3888, δ.π., σ. 43	Δαδιά »	1966 1976	A2 Ιθ » »
134	ΚΛ χφο άρ. 3121, σ. 29 (συλλ. Π. Κοντός κ.ά.) (= τῶν Ἰδιῶν, Λαογραφικά 'Ισαακίου. Θρακικά 45, 1971, σ. 216)	Δανιήλιο	1966	A1 Ιθ
135	ΣΛΠΑ χφο άρ. 70, σ. 51 (συλλ. 'Αν. Κυράτσα)	'Αν. Θράκη	1966	A2 Ιζ
136	Λαογραφικά Μαυροκκλησίου Διδυμοτείχου. Θρακικά 44(1970), σ. 240-41	Μανδρίτσα	1970	A1 Ια'
137	Π. Κοντός κ.ά., Λαογραφικά 'Ισαακίου, δ.π., σ. 214	Δανιήλιο	1971	A2 ΙΙ
138	ΚΛ χφο άρ. 3532, σ. 30-31 (συλλ. 'Α. Ψαθάς)	Σκούταρι	1971	A2 ΙΙ
139	ΚΛ χφο άρ. 3532, δ.π., σ. 32	Σκούταρι	1971	A1;Ια'
140	ΚΛ χφο άρ. 3532, δ.π., σ. 33	Σκούταρι	1971	A2 ΙΙγ
141	ΚΛ χφο άρ. 3549, σ. 3 (συλλ. Σοφία Κατσούλη)	Πλαβού	1971	B2 Ια
142	ΚΛ χφο άρ. 3569, σ. 22 (συλλ. Γ. Μαραβελάκης)	Πέτρα	1971	A1 Ιε
143	Βαλασία Βαφειάδου, 'ΗΘη και έθιμα Σωζοπόλεως. Λαογρ. 29 (1974), σ. 147	Σωζόπολη	1974	A2 Ιζ
144	ΚΛ χφο άρ. 3800, σ. 5-6 (συλλ. Γ. Ν. Αβιατερινίδης)	Κόσμιο Κομοτηνής	1975	A1 Ιαβ
145	ΚΛ χφο άρ. 3800, δ.π., σ. 6	Κόσμιο	1975	A2 Ιζ
146	ΚΛ χφο άρ. 3800, δ.π., σ. 6	Κόσμιο	1975	A1;Ιαη
147	ΚΛ χφο άρ. 3800, δ.π., σ. 41-42	Γρατινή Κομοτ.	1975	A1 Ιαδ
148	ΚΛ χφο άρ. 3800, δ.π., σ. 41-42, 43-44	Γρατινή	1975	A2 Ιαθ
149	ΚΛ χφο άρ. 3800, δ.π., σ. 92	Γρατινή	1975	A1;Ιαβ
150	ΚΛ χφο άρ. 3800, δ.π., σ. 92	Γρατινή	1975	A2 Ιιε
151	ΚΛ χφο άρ. 3800, δ.π., σ. 92	Γρατινή	1975	B2 ΙV
152	ΚΛ χφο άρ. 3800, δ.π., σ. 97	Γρατινή	1975	B2 Ια
153	ΚΛ χφο άρ. 3800, δ.π., σ. 116	Μαρώνεια Κομοτ.	1975	A2 Ιζ
154	ΚΛ χφο άρ. 3800, δ.π., σ. 122	Μαρώνεια	1975	A1 Ιε
155	ΚΛ χφο άρ. 3807, σ. 202 (συλλ. Μιράντα Τερζοπούλου)	Νταουκλή και 'Ασπρος	1975	A2 Ιζ
156	ΚΛ χφο άρ. 3807, δ.π., σ. 258	Χρυσάμπελα Ρεδαιοτού	1975	A2 ΙΙγ

Αρ.	Πηγή	Τύπος	Έτος	Είδος
157	ΚΑ χρο έρ. 3807, δ.π., σ. 262-68	Μπάνια	1975	A2 Ιζ
158	ΚΑ χρο έρ. 3888, σ. 5 (συλλ. Γ. Ν. Αβιατα- ρονίδης)	Μάλαγα	1976	A2 Δβ
159	ΚΑ χρο έρ. 3888, δ.π., σ. 7	Άριστηνο Άλεξ/λεως (πρόσφ. Αίνου)	1976	A2 Ι8
160	ΚΑ χρο έρ. 3888, δ.π., σ. 17	Άγ. Γεώργιος Κων/λεως	1976	A1 Ιζ
161	ΚΑ χρο έρ. 3888, δ.π., σ. 17	Άγ. Γεώργιος	1976	A2 Ιεθ
162	ΚΑ χρο έρ. 3888, δ.π., σ. 17	Άγ. Γεώργιος	1976	A2 Ιιε
163	ΚΑ χρο έρ. 3888, δ.π., σ. 18	Άγ. Γεώργιος	1976	A2 Ικθ
164	ΚΑ χρο έρ. 3888, δ.π., σ. 24-25	Πέτρα	1976	A1 Ι8
165	ΚΑ χρο έρ. 3888, δ.π., σ. 24-25	Πέτρα	1976	A1 Δια'
166	ΚΑ χρο έρ. 3888, δ.π., σ. 32	Γελανή Μαλ- γάρων	1976	A2 Ικθ
167	ΚΑ χρο έρ. 3888, δ.π., σ. 32	Γελανή	1976	A2 Ιζ
168	ΚΑ χρο έρ. 3888, δ.π., σ. 39-42	Μαίστρος Άλεξ/λεως (πρόσφ. Αίνου)	1976	A1 Ι8
169	ΚΑ χρο έρ. 3888, δ.π., σ. 43	Λευίμμη	1976	A2 Ιη
170	ΚΑ χρο έρ. 3888, δ.π., σ. 43	Λευίμμη	1976	A1 Ικε
171	Γ. Κ. Χατζόπουλος, Συμβολή εις την Ιστορίαν του Κρουονιού 'Ανατολικής Θράκης. Τόμ. Α'. Θεσσαλονίκη 1977, σ. 101-9	Κρουονί	1977	A1 Ι8

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (Μακ.)

1	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 165	Χαλκιδική	1910	A2 Ιζ
2	α) Ίστ. Λεξ. χρο έρ. 186, σ. 152, έρ. 79 (συλλ. Δ. Λουκόπουλος)	Δημνίτσα Γρεβενών	1914	A1 Δβ
	β) ΚΑ χρο έρ. 981, σ. 1007-10 (συλλ. Δ. Λουκόπουλος)	"	1984	" "
	γ) Ρωμαίος, Λαϊκές λατρείες, δ.π., σ. 34	"	1944	" "
3	Δ. Λουκόπουλος, Σύμμεικτα λαογραφικά Μακεδονίας. Λογογ. 6 (1917), σ. 115, έρ. 5 (=Κυ- ριακίδης, Θυσία ελάφου, δ.π., σ. 191, έρ. 5)	Γριντάδες Γρεβενών	1917	A1 Ιεθ
4	Λουκόπουλος, Σύμμεικτα λαογραφικά, δ.π., σ. 126-27, έρ. 5	Τσιφου Γρε- βενών	1917	B1 ΙΙ8
5	Στ. Αγγλης, Γιατί το Ματσιχοχώρι το είπαν Μοσχοχώρι. α' Έλ. Μυθιστορήματα, 1 Νοεμβρ. 1929	Μοσχοχώρι	1929	A2 Ιιε
6	Β. Παπανικολάου, Το Δασύλλιον. Μία παράδοση γιά το έθνος. 'Ημερησίον Δυτικής Μακεδονίας 1927, σ. 79-80 (= Δ. Β. Οίκο-	Δασύλλιο Κοζάνης	1927	A1 Ιιε

Ἄρ.	Πηγή	Τόπος	Ἔτος	Εἶδος
	νομίδης, Ἡ ἅγια Παρασκευὴ εἰς τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἄρχ. 9-10, 1955-57, σ. 90)			
7	Ἄ. Ν ακοῦ τ η ς, Ὀρησκευτικὰ ἔθιμα Μελισσοχωρίου. Λαογρ. 15(1953), σ. 157-58	Μελισσοχώρι Θεσ/κης	1953	A1 Iεδ
8	Ν ακοῦ τ η ς, δ.π., σ. 157-58	Μελισσοχώρι	1953	A1 Iιε
9	ΚΛ χφο ἄρ. 2046, σ. 27 (συλλ. Κ. Γιανναδάκης)	Ἄγλαδοχώρι Σερρών	1954	B2 IIα
10	ΚΛ χφο ἄρ. 2057, σ. 11 (συλλ. Δ. Κόντης)	Μοναστηράκι Σερρών	1954	B2 IV
11	ΚΛ χφο ἄρ. 2310, σ. 54 (συλλ. Κ. Μάνος)	Ἐφταχώρι Κα- στοριᾶς	1958	B2 IIα
12	ΚΛ χφο ἄρ. 2394, σ. 17-18, 31 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης)	Νησί Πέλλας	1961	A1 Iιβ
13	ΚΛ χφο ἄρ. 2394, δ.π., σ. 19	Νησί	1961	A1 Iδ
14	ΚΛ χφο ἄρ. 2394, δ.π., σ. 20	Νησί	1961	A2 Iαθ
15	ΚΛ χφο ἄρ. 2394, δ.π., σ. 165	Ἄγ. Ἀθανά- σιος Πέλλας	1961	A2 Iαδ
15*	ΚΛ χφο ἄρ. 2394, δ.π., σ. 234	Πρόμαχοι Πέλλας	1961	A2 Iλ
16	ΚΛ χφο ἄρ. 2394, δ.π., σ. 257	Πρόμαχοι	1961	A1 Iδ
17	ΚΛ χφο ἄρ. 2394, δ.π., σ. 304	Σωσάνδρα Πέλλας	1961	A1 Iδ
18	ΚΛ χφο ἄρ. 2394, δ.π., σ. 348	Ἴθα Πέλλας	1961	A1 Iδ
19	ΚΛ χφο ἄρ. 2394, δ.π., σ. 414-15	Λουτράκι Πέλλας	1961	A1 Iδ
20	ΚΛ χφο ἄρ. 2394, δ.π., σ. 478-79	Φλαμουριά Πέλλας	1961	B1 IIβ
21	ΚΛ χφο ἄρ. 2442, σ. 91 (συλλ. Ἄ. Ἀδαμίδης)	Δαμασκητιά Κοζάνης	1961	A2 Iλ
22	ΚΛ χφο ἄρ. 2442, δ.π., σ. 108	Δαμασκητιά	1961	A2 Iαθ
23	ΚΛ χφο ἄρ. 2442, δ.π., σ. 134-35	Δαμασκητιά	1961	B2 IIα
24	ΚΛ χφο ἄρ. 2459, σ. 44 (συλλ. Χ. Χατζής)	Νεστόριο Καστοριᾶς	1962	B2 IIα
25	ΚΛ χφο ἄρ. 2459, σ. 58-64 (συλλ. Π. Παπαπασχάλης)	Τσάκονη Κα- στοριᾶς	1962	A1 Iδ
26	ΚΛ χφο ἄρ. 2459, σ. 146 (συλλ. Δ. Δήμος)	Χρυσὴ Καστο- ριᾶς	1962	B2 IIα
27	ΚΛ χφο ἄρ. 2471, σ. 55 (συλλ. Κ. Μπάτζιος)	Μεταμόρφωση Κοζάνης	1962	A1 Iεδ
28	ΚΛ χφο ἄρ. 2761, σ. 342 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης)	Ἐμμ. Παππᾶς Σερρών	1963	B2 IIα
29	ΚΛ χφο ἄρ. 2761, δ.π., σ. 357	Ἄγριανὴ Σερ.	1963	B2 IIα
30	ΚΛ χφο ἄρ. 2761, δ.π., σ. 378	Μανθῆλι Σερ.	1963	B2 IIα

Αρ.	Πηγή	Τύπος	Έτος	Είδος
31	ΚΑ χρο άρ. 2761, δ.π., σ. 415	Ροδολίβος Σερρών	1963	B2 IIa
32	ΚΑ χρο άρ. 2761, δ.π., σ. 422	Παλαιοκόμη Σερρών	1963	B2 IIa
33	ΚΑ χρο άρ. 2762, σ. 8 (συλλ. Γ. Ν. Αικατε- ρινίδης)	Μικρό Σούλι Σερρών	1963	B2 IIa
34	ΚΑ χρο άρ. 2762, δ.π., σ. 64	Έλαιώνας Σερ.	1963	A1;Iζ
35	ΚΑ χρο άρ. 2762, δ.π., σ. 70	Έλαιώνας	1963	B2 IIa
36	ΚΑ χρο άρ. 2762, δ.π., σ. 174-75	Άγιοχώρι Σερ.	1963	A1 Iζ
37	ΚΑ χρο άρ. 2763, σ. 101 (συλλ. Γ. Ν. Αικα- τερινίδης)	Σιτοχώρι Σερ- ρών	1963	A2 Iζ
38	ΚΑ χρο άρ. 2779, σ. 161-62 (συλλ. Γ. Ν. Αι- κατερινίδης)	Βαμβακόφυτο Σερρών	1963	A2 Iκη
39	ΚΑ χρο άρ. 2779, δ.π., σ. 167	Βαμβακόφυτο	1963	A2 Iζ
40	ΚΑ χρο άρ. 2779, δ.π., σ. 168	Βαμβακόφυτο	1963	A1 Iιδ
41	ΚΑ χρο άρ. 2873, σ. 21α (συλλ. Ά. Στεφό- πουλος)	Χρυσή Καστο- ριάς	1964	A2 Iη
42	ΚΑ χρο άρ. 2895, σ. 61 (συλλ. Γ. Ν. Αικα- τερινίδης)	Χωριστή Δρά- μας	1964	B2 IIa
43	ΚΑ χρο άρ. 2896, σ. 54-55 (συλλ. Γ. Ν. Αι- κατερινίδης)	Πύργοι Δράμας	1964	B1 IIIβ
44	ΚΑ χρο άρ. 2896, δ.π., σ. 54-55, 78-79	Πύργοι	1964	A1 Iι
45	ΚΑ χρο άρ. 2896, δ.π., σ. 196	Βάλαιας Δράμας	1964	A1 Iζ
46	ΚΑ χρο άρ. 2896, δ.π., σ. 197	Βάλαιας	1964	B2 IV
47	ΚΑ χρο άρ. 2946, σ. 23 (συλλ. Γ. Ν. Αικατε- ρινίδης)	Άνω Όρεινή Σερρών	1965	A1 Iα*
48	ΚΑ χρο άρ. 2946, δ.π., σ. 23	Άνω Όρεινή	1965	A1;Iκβ
49	ΚΑ χρο άρ. 2946, δ.π., σ. 23-24	Άνω Όρεινή	1965	A1 Iζ
50	ΚΑ χρο άρ. 2946, δ.π., σ. 48-49	Κάτω Όρεινή Σερρών	1965	A1 Iα*
51	ΚΑ χρο άρ. 2946, δ.π., σ. 87, 89	Νέο Σούλι Σερρών	1965	A2 Iζ
52	ΚΑ χρο άρ. 2959, σ. 206 (συλλ. Άγγ. Δευ- τεραίος)	Καισάρεια Κο- ζάνης	1965	A1 Iie
53	ΚΑ χρο άρ. 2959, δ.π., σ. 260	Κρόκος Κο- ζάνης	1965	A2 Iκθ
54	ΚΑ χρο άρ. 3027, σ. 233-35 (συλλ. Άγγ. Δευ- τεραίος) (= Έκστ. ΚΑ 18-19, σ. 325-27 = Μερακλής, Ό σύγχρονος ελληνικός λαϊκός πολιτισμός, δ.π., σ. 51-52)	Άγ. Γεώργιος Γρεβενών	1966	A1 Iie
55	ΚΑ χρο άρ. 3168, σ. 40 (συλλ. Γ. Ν. Αικατε- ρινίδης)	Άγριανή Σερ- ρών	1967	A2 Iζ
56	ΚΑ χρο άρ. 3206, σ. 44 (συλλ. Άγγ. Δευτε- ραίος)	Έρμασιά Κο- ζάνης	1967	A1 Iη

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
57	ΚΛ χφο άρ. 3206, δ.π., σ. 54	Έρμακιά	1967	A2 Ια0
58	ΚΛ χφο άρ. 3206, δ.π., σ. 65	Έρμακιά	1967	B2 Ια
59	ΚΛ χφο άρ. 3206, δ.π., σ. 116, 180	Καρδιά Κοζάν.	1967	A2 Ιβ
59*	ΚΛ χφο άρ. 3333, σ. 65 (συλλ. 'Α. Μπακαλ- μης)	Ροδιανή Κο- ζάνης	1968	A1;Δα*
60	ΛΦΠΙ χφο σειρά 5η (1968-69), τ. 8, σ. 635 (συλλ. Εύαγγελία Τσέλιου)	Καρπερή Σερ- ρών	1968	B2 Ια
61	"Αλκη Κυριακίδου - Νέστορος, Τò πετεινάρι στα λαϊκά κεντήματα τών Βαλκανίων. 'Αρχιτεκτονική 13 (1969), τεύχ. 72, σ. 92 (= τής Ίδίας, Λαογραφικά Μελετήματα, 'Αθ. 1975, σ. 131)	Κασσάνδρα Χαλκιδικής	1969	B2 Ιβ
62	Καραπατάκης, Τò Δωδεκάμερο, δ.π., σ. 82-83	Γρεβενά	1971	A2 Ια0
63	Καραπατάκης, δ.π., σ. 83-84	"Αγ. Γεώργιος Γρεβενών	1971	A2 Ια0
64	Καραπατάκης, δ.π., σ. 84	Χαλάστρα Θεσ/κης	1971	A2 Ια0
65	Γ. Φωτιάδης, Τò Δάσκιο 'Ημαθίας. Βέ- ροια 1971, σ. 23-24	Δάσκιο 'Ημα- θίας	1971	A1 Ιε
66	ΚΛ χφο άρ. 3654, σ. 103 (συλλ. 'Α. 'Αδαμί- δης)	"Αγ. Βασίλειος Θεσ/κης	1973	A2 Ιλ
67	ΚΛ χφο άρ. 3654, δ.π., σ. 123	"Αγ. Βασίλειος	1973	A1 Ιζ
68	ΚΛ χφο άρ. 3999, σ. 5 (συλλ. Ξανθή Καλο- γεράκη)	Καλά Δένδρα Σερρών	1974	A2 Ια0
69	ΚΛ χφο άρ. 3801, σ. 11 (συλλ. Στ. Δ. "Η- μελλος)	Ξινό Νερό Φλώρινας	1975	A2 Ιζ
70	ΚΛ χφο άρ. 3801, δ.π., σ. 51-52	"Αγ. Παντ/μονας Φλώρινας	1975	A2 Ιζ
71	ΚΛ χφο άρ. 3801, δ.π., σ. 53-54	"Αγ. Παντ/μονας	1975	B2 Ια
72	ΚΛ χφο άρ. 3801, δ.π., σ. 64-65	Πέτρες Φλώ- ρινας	1975	A2 Ιζ
73	ΚΛ χφο άρ. 3801, δ.π., σ. 75	Πέτρες	1975	A2 Ια0
74	ΚΛ χφο άρ. 3801, δ.π., σ. 75	Πέτρες	1975	A2 Ιβ
75	ΚΛ χφο άρ. 3801, δ.π., σ. 89	Πέτρες	1975	A2 Ιαε
76	ΚΛ χφο άρ. 3801, δ.π., σ. 106	Βεύη Φλώρινας	1975	A2 Ιζ
77	ΚΛ χφο άρ. 3801, δ.π., σ. 106-7	Βεύη	1975	A1 Ιδ
78	ΚΛ χφο άρ. 3801, δ.π., σ. 145-46	"Αγ. Παντ/μονας	1975	A1 Ις'
79	ΚΛ χφο άρ. 3802, σ. 58 (συλλ. 'Ελ. 'Αλε- ξάκης)	Κνίδη Γρεβε- νών	1975	A1 Ιδ
80	ΚΛ χφο άρ. 3802, δ.π., σ. 99	Κνίδη	1975	B2 Ια
81	ΚΛ χφο άρ. 3803, σ. 1019 (συλλ. Παν. Κα- μηλάκης)	Σιάτιστα Κοζά- νης	1975	B2 Ια
82	ΚΛ χφο άρ. 4068, δ.π., σ. 17	Ξηρότοπος Σερ.	1977	A1 Ιζ

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
ΗΠΕΙΡΟΣ (Ηκ.)				
1	Ί. Α α μ π ρ ί δ η ς, Ζαγοριακά... Έν' Αθήναις 1870, σ. 177, σημ. 2	Ζαγόρι	1870	B2 IV
2	Α α μ π ρ ί δ η ς, Ζαγοριακά, δ.π., σ. 183 (= Πολίτης, Ό γάμος, δ.π., σ. 294)	Ζαγόρι	1870	B2 Ιβ
3	Ίστ. Λεξ. χρο έρ. 236, σ. 267-69 (= Σύλλ. Κων/λευας έρ. 336, σ. 70 (συλλ. Σωφρόνης, ήγούμενος μονής Λιγκιιάδων) (= Μέγας, ΖΕΛ. Έπετ. Λαογρ. Αρχ. έτ. Ε'-Σ', 1943-44, δ.π., σ. 108)	Δεμάτι	1877	A1 Ιγ
4	Ίστ. Λεξ. χρο έρ. 236, δ.π., σ. 70	Λιάπου	1877	A1 Ιη
5	Ίστ. Λεξ. χρο έρ. 236, δ.π., σ. 72	Πάπιγχο	1877	A1 Ις'
6	Ί. Α α μ π ρ ί δ η ς, Ήπειρωτικά Μελετήματα. Τεύχ. Δ'. Μαλακασιακά. Μέρος πρώτον. Έν' Αθήναις 1888, σ. 35	Δεμάτι	1888	A1 Ιη
7	Ί. Α α μ π ρ ί δ η ς, Ήπειρωτικά Μελετήματα. Τεύχ. Η', Ζαγοριακά. Έν' Αθήναις 1889, σ. 37	Καπέσοβο	1889	B1 ΙΙδ
8	Κυριακίδη ς, Θυσία έλάφου, δ.π., σ. 191, έρ. 4	Πέτρα Ίωανν.	1911	A1 Ιε
9	Γ. Άναγνωστόπουλο ς, Λαογραφικά έξ Ήπειρου. Λαογρ. 5(1915), σ. 47	Πάπιγχο	1915	B2 Ια
10	ΚΑ χρο έρ. 393, δ.π., σ. 218	Ήπειρος	1926	A2 Ιγ
11	Χ. Ρεμπέλη ς, Κοιτσιώτικα... Α0. 1953, σ. 293	Κόνιτσα	1929	A2 Ια
12	Ν. Γ. Πολίτη ς, Τά κατά την τελευταίη. Λαογρ. Σύμμ. Γ', δ.π., σ. 363, σημ. 3	περιφ. Κουρέντων	1931	B2 Ιγ
13	ΚΑ χρο έρ. 1571, σ. 205 (συλλ. Δ. Παπής)	Ζαγόρι	1940	B2 IV
14	ΚΑ χρο έρ. 2302, σ. 279 (συλλ. Δ. Β. Οβωνομίδη ς)	Χουλιαράδες	1959	B2 Ιγ
15	ΚΑ χρο έρ. 2302, δ.π., σ. 292	Χουλιαράδες	1959	B2 Ια
16	ΚΑ χρο έρ. 2302, δ.π., σ. 472	Πετροβούνη	1959	B2 Ιγ
17	ΚΑ χρο έρ. 2382, σ. 128 (συλλ. Δ. Β. Οβωνομίδη ς)	Καλλέντζι	1961	B2 Ια
18	ΚΑ χρο έρ. 2739, σ. 1 (συλλ. Γ. Κολιός)	Άσσο ς Πρεβ.	1963	B1 ΙΙα
19	ΚΑ χρο έρ. 2739, δ.π., σ. 55	Άσσο ς	1963	B2 Ια
20	ΚΑ χρο έρ. 2739, δ.π., σ. 82	Άσσο ς	1963	A2 Ιαδ
21	ΚΑ χρο έρ. 3033, σ. 5 (συλλ. Γ. Κολιός)	Παπαδάτες	1966	A2 Ιβ
22	ΚΑ χρο έρ. 3033, δ.π., σ. 36	Παπαδάτες	1966	B2 Ια
23	Ν. Παπακώστα ς, Ήπειρωτικά. Τόμ. Α', Άθμιατικά. Άθήναι 1967, σ. 466	Μελισσουργοί Άρτας	1967	A1 Ιιζ
24	ΛΦΠΙ χρο σιρά 4η (1967-68), τ. 5, σ. 443, σημ. 1 (συλλ. Κων. Παπαγεωργίου)	Χίλια Δωδώνη ς	1967	A2 Ια
25	Γαρυφαλλιά Φίλη-Μπέσιου, Ό Άμπελώνας Φιλιατών (Λαογραφικά σύμμεικτα). Ίωάννινα 1972, σ. 37, έρ. 6	Άμπελώνας	1972	B2 ΙΙΙδ
26	ΚΑ χρο έρ. 4093, σ. 202 (συλλ. Έλ. Άλεξιάδη ς)	Μανδρότοπο ς	1978	B2 Ιβ

Άρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
ΘΕΣΣΑΛΙΑ (Θεσ.)				
1	Δ. Πετρόπουλος, 'Ανέκδοτα κείμενα του C. Faugieul. Λαογρ. 16(1956), σ. 206	'Αμπελόκωμα;	1800;	B2 III8
2	Πετρόπουλος, δ.π., σ. 211	'Αμπελόκωμα;	1800;	B2 IIa
3	Συνοπτική περιγραφή τῆς Θεσσαλίας καὶ τινων παρὰ τοῖς Θεσσαλοῖς ἐθίμων. Σμύρνη 1874, σ. 55 κέ. (: Περί τελετῶν καὶ θυσιῶν)	Θεσσαλία	1874	A2 Iαβ
4	ΚΛ χφο άρ. 808, σ. 3 (συλλ. 'Αθαν. Δελιτσικόπουλος)	Καρδίτσα	1888	B2 Iβ
5	Μέγας, Παραδόσεις περί άσθενειῶν, δ.π., σ. 474, άρ. 14	Κακοκλείρι Καλιμπάκας	1923	B1 II8
6	'Α. Κ. Χατζηγάκης, Παραδόσεις τ' 'Ασπροποτάμου. Τρίκαλα 1948, σ. 18-19, άρ. 27	'Ασπροπόταμο	1948	A1 Iα0
7	ΚΛ χφο άρ. 1965, σ. 11-12 (συλλ. Γλυκερία Κυρίτση)	Μικρό 'Έλευθεροχώρι	1953	A2 Da
8	ΚΛ χφο άρ. 1967, σ. 26 (συλλ. Π. Βαλιάνος)	Μέγα 'Έλευθεροχώρι	1953	B2 IIa
9	ΚΛ χφο άρ. 1969, σ. 4 (συλλ. 'Ι. Κωσταρῖκος)	Σαραντάπορο	1953	B2 IIa
10	ΚΛ χφο άρ. 1969, δ.π., σ. 21	Σαραντάπορο	1953	A1;Iγ
11	ΚΛ χφο άρ. 1970, σ. 23-24 (συλλ. 'Α. Νακούλης)	Βλαχόγιαννη	1953	B2 IIa
12	ΚΛ χφο άρ. 1971, σ. 35-36 (συλλ. Α. Τσέλιος)	Κρυόβρυση	1953	B2 IIa
13	ΚΛ χφο άρ. 1971, δ.π., σ. 55	Κρυόβρυση	1953	A2 Iα0
14	ΚΛ χφο άρ. 1973, σ. 16 (συλλ. Β. Σαμαρῆς)	Γαλανόβρυση	1953	A2 Iα0
15	ΚΛ χφο άρ. 1974, σ. 41 (συλλ. Δ. Παπαδοῦλης)	'Αμοῦρι	1953	B2 IIa
16	ΚΛ χφο άρ. 1974, δ.π., σ. 58	'Αμοῦρι	1953	A2 Iα0
17	ΚΛ χφο άρ. 1975, σ. 47 (συλλ. 'Α. Παπανικολάου)	Λυκοῦδι	1953	B2 Iγ
18	ΚΛ χφο άρ. 1975, δ.π., σ. 61	Λυκοῦδι	1953	B2 IIa
19	ΚΛ χφο άρ. 1975, δ.π., σ. 81	Λυκοῦδι	1953	A1 Iαβ
20	ΚΛ χφο άρ. 1975, δ.π., σ. 82	Λυκοῦδι	1953	A2 Iα0
21	ΚΛ χφο άρ. 1975, δ.π., σ. 88	Λυκοῦδι	1953	A1 I8
22	ΚΛ χφο άρ. 1975, δ.π., σ. 92	Λυκοῦδι	1953	A2 Iζ
23	ΚΛ χφο άρ. 1976, σ. 64 (συλλ. Μαρία Παπαγεωργίου)	Περτούλι	1953	A1 Iα
24	ΚΛ χφο άρ. 1977, σ. 16-17 (συλλ. 'Ελισάβετ Παπαφιλίππου)	Πύθιο	1953	A2 Iα0
25	ΚΛ χφο άρ. 1977, δ.π., σ. 18	Πύθιο	1953	A2 Ia
26	ΚΛ χφο άρ. 1982, σ. 1-2 (συλλ. 'Α. Σκλιωῦμπας)	Κονιατῆ	1953	A1 Iη
27	α) ΚΛ χφο άρ. 2088, σ. 2 (συλλ. Κ. Γανωτῆς) β) ΚΛ χφο άρ. 3666, σ. 321 (συλλ. Αικατερίνη Πολυμέρου)	'Αγ. Λαυρέντιος Πηλίου 'Αγ. Λαυρέντιος	1954 1978	A2 Dβ " "

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
28	ΚΛ χρο άρ. 2301, σ. 41-42 (συλλ. Δ. Σ. Λουκάτος)	Κέδρος Καρδίτσας	1959	A2 Ix0
29	ΚΛ χρο άρ. 2301, δ.π., σ. 418	Άηδονοχώρι Καρδίτσας	1959	B2 IIa
30	ΚΛ χρο άρ. 2329, σ. 41 (συλλ. Γεώργ. Γιαννούχος)· πβ. άρ. 31	Καλομοίρα Καλαμπάκας	1960	A2 Ix0
31	ΚΛ χρο άρ. 2385, σ. 85 (συλλ. Γεώργ. Γιαννούχος)· πβ. άρ. 30	Καλομοίρα	1961	A2 Ix0
32	ΚΛ χρο άρ. 2781, σ. 25 (συλλ. Κ. Τρούκης)	Γεωργανάδες Τρικάλων	1962	A1 Ixβ
33	ΚΛ χρο άρ. 2977, σ. 49 (συλλ. Τρισεύγενη Πορφύρη)	Λιόπρασο Τρικάλων	1966	A1 Iη
34	ΚΛ χρο άρ. 2977, δ.π., σ. 49	Λιόπρασο	1966	A1 Iε
35	Καραπατάκης, Τό Δωδεκάμερο, δ.π., σ. 83	Άγιοπηγή Καρδίτσας	1971	A2 Ix0
36	Καραπατάκης, δ.π., σ. 87	Τρίκαλα	1971	A2 Ix0
37	Ίστ. Λεξ. χρο άρ. 1031, σ. 455 (συλλ. Δ. Κρεκούκας)	Βαθύρευμα Τρικάλων	1973	A2 Ix0
38	Ίστ. Λεξ. χρο άρ. 1035, σ. 402 (συλλ. Έλευθερία Γιακουμάκη)	Γερακάρι Τρικάλων	1973	A2 II
39	ΚΛ χρο άρ. 3666, δ.π., σ. 323-24	Τσαγκαράδα	1973	B2 IV
40	ΚΛ χρο άρ. 3807, δ.π., σ. 169-70	Ματαράγκα Καρδίτσας	1975	A2 Ix0
41	ΚΛ χρο άρ. 4075, σ. 28 (συλλ. Λάμπρος Γριβώλας)	Ραχούλα Καρδίτσας	1977	A1 Iεδ

ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ (Στερ.)

1	Θεόδ. Βενιζέλος, Περί του ιδιωτικού βίου των αρχαίων Έλλήνων... Έν Άθήναις 1873, σ. 122-23 (= Ν. Γ. Πολίτης, Αι άσθένειαι κατά τούς μύθους του λαού. Λαογρ. Σύμμ. Γ', δ.π., σ. 74-75)	Άθήναι	1873	B1 IIIa
2	Μέγας, Θυσία ταύρων, δ.π., σ. 166	Άθήναι	1911	B2 IIa
3	Δ. Λουκόπουλος, Αιτωλικαί παραδόσεις. Λαογρ. 4 (1912-13), σ. 433-34, άρ. 15	Σάλωνα Φθιώτιδας	1912	B1 IIδ
4	Λουκόπουλος, Αιτωλικαί παραδόσεις, δ.π., σ. 437, άρ. 20	Ζηλίστα Ναυπακτίας	1912	B1 IIδ
5	Λουκόπουλος, Αιτωλικαί παραδόσεις, δ.π., σ. 444, άρ. 30	Κριάτσι Δωρίδας	1912	B1 IIδ
6	Δ. Λουκόπουλος, Σύμμεττα λαογραφικά Μακεδονίας, δ.π., σ. 115 (= Κυριακίδης, Θυσία έλάφου, δ.π., σ. 191, άρ. 6)	Άρτοτίνα Δωρίδας	1917	A1 Iε0

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
7	Δ. Λουκόπουλος, Σύμμεικτα Αιτωλικά λαογραφικά. Λαογρ. 8(1921), σ. 37, άρ. 5	Άμβρακία	1921	B1 II8
8	Λουκόπουλος, Σύμμεικτα Αιτωλικά, δ.π., σ. 38, άρ. 6	Κουσσίνα	1921	B1 II8
9	Λουκόπουλος, Σύμμεικτα Αιτωλικά, δ.π., σ. 38, άρ. 7	Άνδράνοβα Εύρυτανίας	1921	B1 II8
10	Λουκόπουλος, Σύμμεικτα Αιτωλικά, δ.π., σ. 38, άρ. 8	Ντερίκοβα	1921	B1 III8
11	Μέγας, Παραδόσεις περί άσθνευϊών, δ.π., σ. 474, άρ. 14 και 15(= ΖΕΛ. Έπετ. Λαογρ. Άρχ. έτ. Γ'-Δ', 1941-42, δ.π., σ. 90)	Χοϊνή Εύρυ- τανίας	1923	B1 II8
12	ΚΛ χφο άρ. 904, σ. 14 (συλλ. Γεώργ. Κακριδής)	Θισβη	1928	A2 Ia
13	α) ΚΛ χφο άρ. 916, σ. 351 (συλλ. Δ. Λουκό- πουλος) β) ΚΛ χφο άρ. 3665, σ. 53-54 (συλλ. Θ. Στα- μούλης)	Λεπιανά Εύ- ρυτανίας Λεπιανά	1928 1967	A1 Ixy " "
14	Δ. Λουκόπουλος, Σύμμεικτα λαογρα- φικά έξ Αιτωλίας. Λαογρ. 12(1938), σ. 11	Αιτωλία	1938	B2 IIa
15	Λουκόπουλος, Σύμμεικτα λαογραφικά έξ Αιτωλίας, δ.π., σ. 16	Αιτωλία	1938	A2 Ix0
16	ΚΛ χφο άρ. 1435, σ. 3 (συλλ. Ί. Ράγκος)	Βράχα Εύ- ρυτανίας	1939	B2 V
17	α) ΚΛ χφο άρ. 2042, σ. 100 (συλλ. Ά. Βλάχος) β) Μηλιώρης, Ταυροθυσία, δ.π. γ) ΚΛ χφο άρ. 3645, σ. 3-10 (συλλ. Γ. Ν. Λικατερινίδης) δ) Μ. Θ α β ω ρ ί τ η ς, Μνήμες Μικρᾶς Άσίας. Άθήνα 1972, σ. 105, σημ. 1 ε) ΚΛ χφο άρ. 4086, σ. 78 κέ. (συλλ. Δ. Σ. Μάρκου)	Σπάτα Άττικ. " " " " " " " "	1953 1969 1971 1972 1978	A1 Iαβ " " " " " " " "
18	ΚΛ χφο άρ. 2006, σ. 117 (συλλ. Δ. Παπα- θανασίου)	Βόνιτσα	1954	A2 Iαa
19	Δ. Σ. Λουκάτος, Λαογραφική άποστολή εις Μεγανήσι... Έπετ. Λαογρ. Άρχ. 11-12 (1958-59), σ. 266, σημ. 1	Ζαβέρδα	1958	A1 Iε
20	Γ. Ν. Λικατερινίδης, Λαογραφική ά- ποστολή εις Εύρυτανίαν... Έπετ. ΚΛ 18-19 (1966-67), σ. 335	Σταυροπήγιο Εύρυτανίας	1966	B2 IIa
21	ΚΛ χφο άρ. 3665, δ.π., σ. 53-54	Δερβέκιστα Τριγωνίδας	1967	A1 Ixy
22	ΛΦΠΙ χφο σειρά 5η (1968-69), τ. 1, σ. 521 (συλλ. Χαράλ. Γιακοβής)	Άχλαδιά Φθιώτιδας	1968	A2 Ix0
23	ΛΦΠΙ χφο σειρά 5η (1968-69), τ. 8, σ. 627 (συλλ. Γρηγ. Τσάκος)	Μολύκρειο Ναυπακτίας	1968	A2 Ix0

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
23*	Δ. Τόλης, Τὸ χωριὸν Καροπλέσι καὶ ἡ περὶ αὐτὸ ἁγιογραφία. Θεσσαλονίκη 1969, σ. 194	Καροπλέσι	1969	A1;Iγ
24	ΚΑ χρο. ἀρ. 3900, σ. 31-32 (συλλ. Ν. Ἀντωνόπουλος)	Ἁγ. Γεώργιος Αἰτ/νίας	1971	A2 Ix0
25	ΚΑ χρο. ἀρ. 3900, δ.π., σ. 58	Ἁγ. Γεώργιος Αἰτ/νίας	1971	A1;Iδ
26	ΚΑ χρο. ἀρ. 3900, δ.π., σ. 58	Ἁγ. Γεώργιος Αἰτ/νίας	1971	A1 Iε0
27	ΚΑ χρο. ἀρ. 3813, σ. 4 (συλλ. Χρῖσω Σπυρολάη)	Ἁγ. Βλάσιος Αἰτ/νίας	1975	B2 IIα
28	ΚΑ χρο. ἀρ. 3813, δ.π., σ. 277-78	Ἁγ. Βλάσιος Αἰτ/νίας	1975	A2 Ix0

ΝΗΣΙΑ ΑΡΓΟΛΙΚΟΥ ΚΑΙ ΣΑΡΩΝΙΚΟΥ ΚΟΛΠΟΥ (ΝΑΡΓ.)

1	ΚΑ χρο. ἀρ. 1473, σ. 44 (συλλ. Π. Ἡρειώτης)	ΑΙΓΙΝΑ	1940	A2 IIIδ
2	Ν. Χαλιόρη, Ἱερατικά λαογραφικά. Πειραιεύς 1931, σ. 163, ἀρ. 53	ΥΔΡΑ	1931	B2 IIα'

ΕΥΒΟΙΑ ΚΑΙ ΒΟΡ. ΣΠΟΡΑΔΕΣ (Εὐβ. ΒΣπ.)

1	ΚΑ χρο. ἀρ. 3628, σ. 4 (συλλ. Ν. Βλαΐκος)	ΑΛΟΝΝΗΣΟΣ	1972	A1 Iζ
2	ΚΑ χρο. ἀρ. 3628, δ.π., σ. 4	Ἁλόννησος	1972	A1 Iε
3	ΚΑ χρο. ἀρ. 3628, δ.π., σ. 4	Ἁλόννησος	1972	A1 Iεβ
4	ΚΑ χρο. ἀρ. 3628, δ.π., σ. 4	Ἁλόννησος	1972	A1 Iεγ
5	ΚΑ χρο. ἀρ. 3628, δ.π., σ. 4	Ἁλόννησος	1972	A1 Iεδ
6	Μ. Δεκάζος, Θυσίαι ταύρων ἐν Λίμνῃ καὶ Κόμῃ. Λαογρ. 3(1911), σ. 504-5. (= Μ έ γ α ς, Ἐφορτὰ, δ.π., σ. 236)	ΕΥΒΟΙΑ Λίμνη	1911	A1 Iδβ
7	Δεκάζος, Θυσίαι ταύρων, δ.π., σ. 505	Σκεπαστό	1911	A1 Iζ
8	Δεκάζος, Θυσίαι ταύρων, δ.π., σ. 505-6	Κόμη	1911	A1 Iεη
9	ΚΑ χρο. ἀρ. 1479 Α', σ. 41-42 (συλλ. Μαρία Ἰωαννίδου)	Παπάδες	1942	A2 Ix0
10	ΚΑ χρο. ἀρ. 1479 Γ', σ. 205 (συλλ. Μαρία Ἰωαννίδου)	Ψαχνά	1942	A1 Iε0
11	ΚΑ χρο. ἀρ. 1479 Γ', δ.π., σ. 209-10	Ἁγ. Ἄννα	1942	A2 Ix0
12	ΚΑ χρο. ἀρ. 1479 Ζ', σ. 50 (συλλ. Μαρία Ἰωαννίδου)	Ἁγ. Ἄννα	1942	B2 IIα
13	ΚΑ χρο. ἀρ. 1479 Ζ', δ.π., σ. 61-62	Ἁγ. Ἄννα	1942	B1 IIIα
14	ΚΑ χρο. ἀρ. 1479 Ζ', δ.π., σ. 61-62	Παπάδες	1942	B1 IIIα
15	ΚΑ χρο. ἀρ. 1479 Η', σ. 26 (συλλ. Μαρία Ἰωαννίδου)	Ἁγ. Ἄννα	1942	B2 IV
16	ΚΑ χρο. ἀρ. 1612, σ. 15 (συλλ. Δ. Β. Οικονομίδης)	Γαλατοσίδες	1949	B1 IIIα
17	ΚΑ χρο. ἀρ. 1612, δ.π., σ. 16	Γαλατοσίδες	1949	B2 IIα
18	ΚΑ χρο. ἀρ. 1891, σ. 46 (συλλ. Μαρία Σγούτα)	Κάτω Στενή	1958	A2 Ix0

Άρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
19	ΚΛ χφο άρ. 1892, σ. 18 (συλλ. Εύ. Παπα- ιωάννου)	Άγ. Λουκάς	1953	B2 IIα
20	ΚΛ χφο άρ. 1892, δ.π., σ. 30	Άγ. Λουκάς	1953	A2 Iαθ
21	ΚΛ χφο άρ. 2042, σ. 1 (συλλ. Ά. Βλάχος)	Βαρελαίοι	1953	B1 IIIα
22	ΚΛ χφο άρ. 2042, δ.π., σ. 59	Βαρελαίοι	1953	B1 Iγ
23	ΚΛ χφο άρ. 2042, δ.π., σ. 81	Βαρελαίοι	1953	B2 IIα
24	ΚΛ χφο άρ. 2042, δ.π., σ. 104-5	Βαρελαίοι	1953	A2 Iαθ
25	ΚΛ χφο άρ. 2042, δ.π., σ. 116	Βαρελαίοι	1953	A2 Iαζ
26	ΚΛ χφο άρ. 3025, σ. 163 (συλλ. Στ. Δ. Ή- μελλος)	Αύλωνάρι	1971	B2 IIα
27	ΚΛ χφο άρ. 3842, σ. 26-27 (συλλ. Γεωργία Καμπούρη)	Λάμαρη	1974	A1 Iζ
28	Ίστ. Λεξ. χφο άρ. 560 Γ', σ. 86 (συλλ. Έμμ. Βαμβακίδης)	ΣΚΥΡΟΣ	1936	B1 Iγ
29	Νίκη Πέριδικα, Σκύρος. Τόμ. Α', ΆΟ. 1940, σ. 121	Σκύρος	1940	B2 Iγ
30	α) Πέριδικα, Σκύρος, δ.π., σ. 140 (= Μέ- γας, ΖΕΛ. Έπετ. Λαογρ. Άρχ. 5, 1945-49, σ. 86-87 = Έορταί, δ.π., σ. 235) β) ΚΛ χφο άρ. 4068, δ.π., σ. 27	Σκύρος "	1940 1978	A1 Iα " "
31	Πέριδικα, Σκύρος. δ.π., σ. 141	Σκύρος	1940	B2 IIα
32	Νίκη Πέριδικα, Σκύρος. Τόμ. Β', ΆΟ. 1943, σ. 262, άρ. 123	Σκύρος	1940	A1; Iε

ΝΗΣΙΑ ΙΟΝΙΟΥ (Ν Ίον.)

1	ΚΛ χφο άρ. 2327, σ. 9-10, 293-94 (συλλ. Ί. Κασμάτης)	ΑΝΤΙΚΥΘΗΡΑ	1959	A1 Iαβ
2	ΚΛ χφο άρ. 2344, σ. 29 (συλλ. Δ. Σ. Λου- κάτος)	ΕΡΕΙΚΟΥΣΑ	1960	A2 Iα
3	Μαρίνα Ζήβα, Δεισιδαιμονία και δεισι- δαίμονες συνήθειαι... Λαογρ. 24 (1966), σ. 456, άρ. 16	ΖΑΚΥΝΘΟΣ	1966	B2 IIIβ
4	Γ. Σαλβάνος, Λαογραφικά σΐλλεκτα... Λαογρ. 10 (1929-32), σ. 147-48	ΚΕΡΚΥΡΑ Άργυράδες	1929	B2 IIα
5	ΚΛ χφο άρ. 2327, δ.π., σ. 197-98	ΚΥΘΗΡΑ	1959	B2 IIα
6	ΚΛ χφο άρ. 2327, δ.π., σ. 310-11	Κύθηρα	1959	A2 Iα
7	ΚΛ χφο άρ. 2276, σ. 45 (συλλ. Δ. Σ. Λουκάτος)	ΜΕΓΑΝΗΣΙ	1958	A1 Iαβ
8	ΚΛ χφο άρ. 2276, δ.π., σ. 136-37	Μεγανήσι	1958	B2 IIα
9	ΚΛ χφο άρ. 2344, δ.π., σ. 419-20	ΟΘΩΝΟΙ	1960	A2 Iα
10	ΚΛ χφο άρ. 2250, σ. 108 (συλλ. Δ. Σ. Λου- κάτος)	ΠΑΞΟΙ	1957	A2 Iα

Ἄρ.	Πηγή	Τόπος	Ἔτος	Εἶδος
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ (Πελ.)				
1	N. Γ. Πολίτης, Παραδόσεις Α', ἐν Ἀθ. 1904, σ. 230, ἀρ. 405	Καλαμάτα	1864	B2 V
2	Πολίτης, Παραδόσεις Α', δ.π., σ. 554, ἀρ. 907 (= Αἰ ἐσθένεται κατὰ τοὺς μύθους τοῦ λαοῦ, δ.π., σ. 74)	Δαμαλὰς	1868	B1 IIIα
3	Γ. Α. Μέγας, Παραδόσεις περὶ ἐσθνευιδῶν, δ.π., σ. 507 (= ΖΕΛ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. ἔτ. Ε'-Σ', 1943-44, δ.π., σ. 100)	Μάνη	1894	B2 IIIα
4	α) ΚΑ χρο ἀρ. 802, σ. 12 (σὺλλ. Γ. Βέλμαχος)	Γιάννιτσα	1895	A1 Ιζ
	β) Πολίτης, Παραδόσεις Α', δ.π., σ. 283, ἀρ. 503	»	1904	» »
5	Τ. Κανδελῶρος, Ἀρκαδικαὶ παραδόσεις καὶ δεισιδαιμονίαι. Ἀρκαδικὴ Ἐπετηρίς 2 (1906), σ. 102	Λεβίδι	1906	B1 IIIα
6	ΚΑ χρο ἀρ. 1136, σ. 4-5 (σὺλλ. Γ. Τζανετάκης) (= Μέγας, ΖΕΛ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. ἔτ. Ε'-Σ', 1943-44, δ.π., σ. 108-9 = Ἐορταί, δ.π., σ. 196)	Λαδὰς	1908	A1 Ιθ
7	ΚΑ χρο ἀρ. 1136, δ.π., σ. 7	Ἀλαγονία	1908	B2 Ιγ
8	Ἐκ. Παππαμιχαήλ, Ἀρκαδικαὶ προλήψεις καὶ δοξασίαι. Λαογρ. 3(1911), σ. 686, ἀρ. 6 (= Πολίτης, Λαογρ. Σύμμ. Γ', δ.π., σ. 226)	Ζευγολατιεῖο	1911	B1 IIIβ
9	Χρ. Γεωργιάδης, Προλήψεις καὶ δοξασίαι ἐν Λιγουριῷ Ἀργολίδος. Λαογρ. 5(1915), σ. 647, ἀρ. 4 (= Μέγας, Παραδόσεις περὶ ἐσθνευιδῶν, δ.π., σ. 510 = ΖΕΛ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. ἔτ. Γ'-Δ', 1941-42, δ.π., σ. 96)	Λιγουριὸν	1915	B2 IIIα
10	Ἰστ. Λεξ. χρο ἀρ. 123, σ. 12 (σὺλλ. Χ. Σακελλαριάδης)	Γορτυνία	1917	B2 Ιγ
11	Μαλεβός Α' (1921), ἀρ. 5, σ. 6	Μαλεβός	1923	B1 IIα
12	Ἀ. Κεραμόπουλλος, Παλαιαὶ χριστιανικαὶ καὶ βυζαντινὰ τερεῖ ἐν Θήβαις. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 10(1926), σ. 131	Σκληρὸ καὶ Ψάρι Μεσσηνίας	1926	B1 Ιγ
13	Κεραμόπουλλος, δ.π., σ. 131	Μπέρεκλα Ἀρχ.	1926	B1 Ιγ
14	Μαλεβός Σ' (1926), ἀρ. 65, σ. 571	Βασυράς	1926	B2 Ιγ
15	Ἰστ. Λεξ. χρο ἀρ. 575, σ. 4 (σὺλλ. Κ. Ἠλιόπουλος) (= Λαογρ. 12, 1938-48, σ. 259)	Ἠλεία	1937	A2 Ιζ
16	Ἰστ. Λεξ. χρο ἀρ. 575, δ.π., σ. 4 (= Λαογρ. 12, δ.π., σ. 260)	Ἠλεία	1937	A2 Ια
17	α) Ἀέλα Μουτσοπούλου, Τὸ κορυμπένι. Ἐρ. «Μηνιαία Μεγαλόπολης» Α', ἀρ. 3 (1937), σ. 40-41	Ἄκροβος	1937	A1 Ιζ

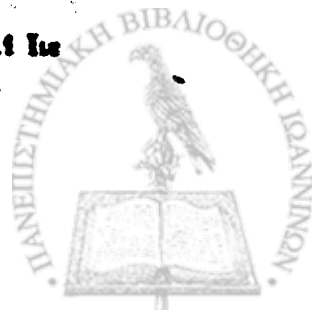
Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
	β) ΚΛ χφο άρ. 2251, σ. 193 (συλλ. Δ. Πετρόπουλος)	Άκοβος	1957	A1 Ιζ
	γ) 'Ι. Άγγελόπουλος, Τò κουρμπάνι του Άκόβου. Έφ. «Νέος Όρίζων» Άνδρίτσαινας, 7 Άπρ. 1960	"	1960	" "
18	Άγ. Συγουρίτσας, Συχώρια και όχι μνημόσυνα. Σπαρτιατικά Χρονικά Α' (1937-38), άρ. 11-12, σ. 8	Σπάρτη	1937	B2 Ιγ
19	ΚΛ χφο άρ. 1159 Α', σ. 17 (συλλ. Γεωργία Ταρσούλη)	Κορώνη	1938	A2 Ια
20	ΚΛ χφο άρ. 1159 Β', σ. 106 (συλλ. Γεωργία Ταρσούλη) (= Μέγας, Έορται, δ.π., σ. 182-83)	Βασιλίτσι Πυλίας	1938	A2 Ιζ
21	ΚΛ χφο άρ. 1372, σ. 127-28 (συλλ. Μαρία Λιουδάκη)	Σπάρτη	1939	A2 Ια0
22	ΚΛ χφο άρ. 1372, δ.π., σ. 149-50	Σπάρτη	1939	A2 Ια
23	ΚΛ χφο άρ. 1372, δ.π., σ. 318	Σπάρτη	1939	B2 Ια
24	ΚΛ χφο άρ. 1378 Α', σ. 180 (συλλ. Γεωργία Ταρσούλη)	Τζατζί Πυλίας	1939	B2 Ια
25	ΚΛ χφο άρ. 1378 Β', σ. 79 (συλλ. Γεωργία Ταρσούλη)	Γρίτζι Πυλίας	1939	B2 Ιγ
26	ΚΛ χφο άρ. 1378 Γ', σ. 5 (συλλ. Γεωργία Ταρσούλη)	Μεσοχώρι Πυλίας	1939	A2 Δ
27	ΚΛ χφο άρ. 1508, σ. 37 (συλλ. Μαγδαληνή Τσάκωνα)	Μανιάκι	1944	A2 Δ
28	ΚΛ χφο άρ. 1898, σ. 181 (συλλ. Δήμητρα Μερμερίδη)	Έρμιονίδα	1953	B2 Ια
29	ΚΛ χφο άρ. 1960, σ. 9 (συλλ. Κ. Στρατάκος)	Δαφνί Λακεδαιμόνος	1953	B2 Ια
30	ΚΛ χφο άρ. 1960, δ.π., σ. 20	Δαφνί	1953	A2 Ια0
31	ΚΛ χφο άρ. 1963, σ. 28 (συλλ. Γ. Κασιδωγιάννης)	Καστρι Κυβουρίας	1953	B2 Ια
32	ΚΛ χφο άρ. 1963, δ.π., σ. 42	Καστρι	1953	A2 Ια0
33	ΚΛ χφο άρ. 1968, σ. 27 (συλλ. Γεωργία Παπαδημάκη)	Ξηροχώρι Πατρών	1953	B2 Ιγ
34	ΚΛ χφο άρ. 1968, δ.π., σ. 40	Ξηροχώρι	1953	A2 Δ
35	ΚΛ χφο άρ. 1968, δ.π., σ. 48	Ξηροχώρι	1953	B2 Ια
36	ΚΛ χφο άρ. 2012, σ. 68 (συλλ. Δ. Νικολόπουλος)	Πράσινο Γορτυνίας	1953	A2 Ια0
37	ΚΛ χφο άρ. 2012, δ.π., σ. 72	Πράσινο	1953	A2 Δ
38	ΚΛ χφο άρ. 2135, σ. 79 (συλλ. Μ. Σπανός)	Σχινοχώρι Άργολίδας	1953	A2 Ια0
39	ΚΛ χφο άρ. 2175, σ. 23 (συλλ. Γ. Δροσόπουλος)	Κεραμιδιά Ήλειας	1955	B2 Ιγ

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
60	Θ. Κωστάκης, Τσακωνική λαϊκή άρχι- τεκτονική. Διογρ. 19(1960), σ. 275	Τσακωνιά	1960	B2 Πα
61	ΚΑ χρο άρ. 2418, σ. 117-18 (σουλ. 'Α. Κο- πανός)	Περιβόλια 'Ο- λυμπίας	1962	A2 Δ
62	ΚΑ χρο άρ. 2418, δ.π., σ. 234	Περιβόλια	1962	B2 Ιγ
63	ΚΑ χρο άρ. 3330, σ. 12 (σουλ. 'Α. Κασσιπής)	Μεθώνη	1968	A2 Ιζ
64	ΣΑΠΑ χρο άρ. 1285, σ. 84 (σουλ. Μαρία Μπουρίκα)	Βαλίρα Μεσ- σηνίας	1971	A1;Ικζ
65	ΚΑ χρο άρ. 3702, σ. 4 (σουλ. Μ. Τζεβελέκας)	Δουμενά Κα- λαβρύτων	1973	B2 Πα
66	ΚΑ χρο άρ. 3702, δ.π., σ. 62	Δουμενά	1973	A2 Δ
67	ΚΑ χρο άρ. 3754, σ. 6-7 (σουλ. Ν. Σκρέμ- πος, Μαργαρίτα Λουκοπούλου)	Παγκράτι Κα- λαβρύτων	1973	B1 ΙΙα
68	ΣΑΠΑ χρο άρ. 1925, σ. 29 (σουλ. Λυδία Φραγκούλη)	'Ερμιόνη	1973	A2 Ιζ
69	ΚΑ χρο άρ. 4008, σ. 5 (σουλ. Παναγιώτα 'Αγγελέτου)	Γαράκι Λα- κωνίας	1974	A2 Ια
50	ΚΑ χρο άρ. 3808, σ. 8-9 (σουλ. Παναγιώτα Γιαννοπούλου)	Ζιγοβίσι 'Αρ- καδίας	1975	B1 ΙΙβ
51	ΣΑΠΑ χρο άρ. 2358, σ. 58 (σουλ. 'Αντωνία Περδικιά)	Προόστιο Μεσσ. Μάνης	1975	B2 Ιβ
52	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 12	Ξηροκαρύταινα Γορτυνίας	1977	A2 Ιζ
53	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 12	Ξηροκαρύταινα	1977	A2 Δβ
54	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 13	Πουρνέρια Γορτυνίας	1977	A2 Δα'
55	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 18	Βάχλια Γορτ.	1977	A2 Ιηγ
56	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 16	Ζιγοβίσι 'Αρκαδίας	1977	A2 Ικζ
57	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 18	'Αγ. Σοφία Κυνουρίας	1977	A1 Ιεβ
58	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 18	Δολιχνέ Κυ- νουρίας	1977	A1 Ιε
59	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 18	'Αγ. Σοφία	1977	A1 Δβ
60	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 20 κβ.	Ζάβιστα Κυ- νουρίας	1977	A1 Ικζ
61	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 21	Ζάβιστα	1977	A1 Ιδ

ΚΥΚΛΑΔΕΣ (Κικλ.)

- 1 Ν. Γ. Πολίτης, Παραδόσεις Β', δ.π., σ. 1087, σμ. 2 ΑΜΟΡΓΟΣ 1895 Β2 Πα
- 2 ΚΑ χρο άρ. 2764, σ. 223, 452-53 (σουλ. Στ. Δ. Ήμελλος) (= το ε ίδιου, Παρατηρή- Καλοφύνα 1963 Α1 Ιε

Άρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
	σεις έξ έπιτοπίου έρεύνης είς τόν λαϊκόν πολιτισμόν τών νοτίων Κυκλάδων. 'Αθήναι 1974, σ. 26)			
3	ΣΛΠΑ χφο άρ. 1928, σ. 23-24 (συλλ. Μαρία Συνοδινού)	'Λμοργός	1973	B1 Iγ
4	ΚΛ χφο άρ. 2957, σ. 248 (συλλ. Στ. Δ. "Ημελλος)	ΑΝΑΦΗ	1965	B2 IIIB
5	J. Th. Bent, Aegean Islands. The Cyclados, or life among the Insular Greeks, by —. Chicago 1966 ² , σ. 132 (= Κατερίνα Κορρέ, Τά άκρόπρωρα του Μουσείου Γαλαξειδίου. Ζυγός 25, 1977, σ. 80)	ΘΗΡΑ (Σαντορίνη)	1884	B2 IIζ'
6	ΚΛ χφο άρ. 2957, δ.π., σ. 53	'Έξω Γωνιά	1965	A1 Iε
7	ΚΛ χφο άρ. 2340, σ. 19-20, 162, 199, 356 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης)	ΚΕΑ	1960	A1 Ixy
8	ΚΛ χφο άρ. 2758, σ. 316-17 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης)	KIMΩΛΟΣ	1963	A1 Iζ'
9	ΚΛ χφο άρ. 3670, σ. 3 (συλλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης)	ΜΗΛΟΣ Χάλακας	1973	A1 Iδβ
10	ΚΛ χφο άρ. 1313, σ. 1 (συλλ. Μαρία 'Ιωαννίδου)	ΝΑΞΟΣ Φιλώτι	1928	A2 Iλ
11	ΚΛ χφο άρ. 1459 Α', σ. 416 (συλλ. Διαλεχτή Ζευγώλη)	'Απείρανθος	1928	A2 Iλ
12	ΚΛ χφο άρ. 2342, σ. 310, 392 (συλλ. Στ. Δ. "Ημελλος)	'Αγισσανί	1960	A2 Ix0
13	ΚΛ χφο άρ. 3855, σ. 11-12 (συλλ. Στυλιανή Πρωτονοταρίου)	Κόρωνος	1974	A2 Iγ
14	ΚΛ χφο άρ. 1955, σ. 126 (συλλ. Κυριακή Γαϊτάνου)	ΠΑΡΟΣ Λεύκες	1953	A2 Iα
15	ΚΛ χφο άρ. 3025, σ. 62 (συλλ. Στ. Δ. "Ημελλος)	ΣΙΚΙΝΟΣ	1966	A2 Ix0
16	ΚΛ χφο άρ. 1378 Γ', σ. 192 (συλλ. Γεωργία Ταρσούλη)	ΣΥΡΟΣ	1939	B2 IIα
17	Πολίτης, 'Ο γάμος, δ.π., σ. 294, σημ. 1	ΤΗΝΟΣ	1888	B2 Iβ
18	Πολίτης, Παραδόσεις Β', δ.π., σ. 1006	Τήνος	1904	B2 V
19	'Ιστ. Λεξ. χφο άρ. 361, σ. 83 (συλλ. 'Ι. Βογιατζίδης)	Κελλιά	1922	B1 Iγ
20	'Α. Φλωράκης, Τήνος. 'Αθήνα 1971, σ. 239	Τήνος	1971	B2 IIα
21	ΚΛ χφο άρ. 3925, σ. 9 (συλλ. Ξενούλα Καγιώργη)	Μαρλάς	1973	A2 Ix0
22	ΚΛ χφο άρ. 3925, δ.π., σ. 15	Μαρλάς	1973	A1; Ixζ
23	ΚΛ χφο άρ. 3925, δ.π., σ. 19-20	Μαρλάς	1973	A1 Iζ
24	ΚΛ χφο άρ. 3928, σ. 55 (συλλ. 'Αθανασία Σιώντη)	Μουντάδος	1973	B2 IIα

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
ΚΡΗΤΗ (Κρ.)				
1	Ίστ. Λεξ. χρο άρ. 256, σ. 710 (σουλ. Ί. Ζωγραφάκης)	Κρήτη	1887	B2 IV
2	Ίστ. Λεξ. χρο άρ. 39, σ. 113-14 (άνών.)	Κρήτη	1891	B2 IV
3	Ί. Έλευθεράκης, Δοξασίαι και δεισιδαίμονες συνήθειαι. Έπετηρίς Έταιρείας Κρητικών Σπουδών 3(1940), σ. 430-31	Σητεία	1940	B2 IIα
4	Εύαγγελία Φραγκάκι, Συμβολή στα λαογραφικά της Κρήτης. Άθήνα 1949, σ. 24	Κρήτη	1949	A2 Iα0
5	α) Γ. Ψυχουντάκης, Άητοφωλιές στην Κρήτη. Χανιά 1962, σ. 121-22 β) Γ. Ν. Αικατερινίδης, Ή έορτή του άγιου Γεωργίου ως ποιμενική εις Άσση Γωνιά. Ήώς 7(1964), τεύχ. 76-85, σ. 320 γ) Γ. Άντουράκης, Ή έορτή του άγιου Γεωργίου στην Άσση Γωνιά. Κρητική Έστία, τεύχ. 205 (1976), σ. 165	Άσση Γωνιά Χανίων Άσση Γωνιά » »	1962 1964 1966	A2 Iαδ » » » »
6	ΚΑ χρο άρ. 2798, σ. 114 (σουλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης)	Σφασιά	1963	B2 IV
7	ΚΑ χρο άρ. 2884, σ. 45-46 (σουλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης)	Παράνυφοι Ήρακλείου	1964	A2 Iιδ
8	ΚΑ χρο άρ. 2884, δ.π., σ. 46	Μουριά Ήρακλείου	1964	A2 Iα
9	ΚΑ χρο άρ. 2884, δ.π., σ. 89	Ζαρός Ήρακλείου	1964	A2 Iλβ
10	ΚΑ χρο άρ. 2884, δ.π., σ. 182-83	Κρουσινας Ήρακλείου	1964	A1 Iζ
11	ΚΑ χρο άρ. 2884, δ.π., σ. 287	Καμάρες Ήρακλείου	1964	A1;Iα
12	ΚΑ χρο άρ. 3205, σ. 124 (σουλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης)	Πεύκοι Σητείας	1967	A1 Iζ
13	ΚΑ χρο άρ. 3467, σ. 68-69 (σουλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης)	Κεντρι Ίεραπέτρας	1967	A2 IIIγ
14	ΛΦΠΙ χρο σειρά 5η (1968-69), τ. 1, σ. 231 (σουλ. Κων. Βασιλάκης)	Άγ. Θωμάς Ήρακλείου	1968	A2 Iα0
15	Γ. Ν. Αικατερινίδης, Τά «καμπαρόσιτα» του Καριδιου Σητείας. Έπετ. ΚΑ 22 (1969-72), σ. 29	Καριδι Σητείας	1969	B2 IIα
16	Μερακλής, Ό σύγχρονος Έλληνικος λαϊκός πολιτισμός, δ.π., σ. 21-22	Φραγκοιά-στολλο Χανίων	1972	A1;Dβ
17	Γεωργία Μοράκη, Τό τρισμάρι τ' άη Γιωργιού. Κρητική Έστία, τεύχ. 217 (1977), σ. 756-57	Μουρι Χανίων	1977	A1 Iζ

Ἄρ.	Πηγή	Τόπος	Ἔτος	Εἶδος
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ (Δωδ.)				
1	ΚΛ χφο άρ. 2800, σ. 9 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης - Γ. Ν. Αικατερινίδης)	ΚΑΛΥΜΝΟΣ	1964	A1 Iη
2	ΚΛ χφο άρ. 2800, δ.π., σ. 12	Κάλυμνος	1964	A2 Πα
3	Ἐμμ. Μανωλάκης, Καρπαθιακά... Ἐν Ἀθήναις 1896, σ. 129	ΚΑΡΠΑΘΟΣ	1896	B2 Πα
4	Μ. Γ. Μιχαηλίδης Νουάρος, Λαογραφικά σύμμεικτα Καρπάθου. Α', Ἀθήναι 1969 (φωτομ. άνατ. α' έκδ. 1932), σ. 172	Κάρπαθος	1932	B2 Iγ
5	Μιχαηλίδης Νουάρος, δ.π., σ. 176	Κάρπαθος	1932	B2 IIIδ
6	Ἐλένη Λειμώνα-Τρεμπέλα, Τὸ λαϊκὸ Καρπάθικο σπῆτι. Θεσ/κη 1970, σ. 16	Κάρπαθος	1970	B2 Πα
7	ΣΛΠΑ χφο άρ. 1924, σ. 17 (συλλ. Εὐδοξία Σκοίλλου)	Κάρπαθος	1970	A1 Iζ
8	Κ. Χαλκιάς, Ἡ ἐθιμοταξία τῆς πανηγύρεως τοῦ άγιου Γεωργίου (...) τοῦ «Μεθυστή» (3 Νοεμβρ.) (...). Νισυριακά 5 (1976), σ. 312	Σπδα	1976	A1 Iαδ
9	ΚΛ χφο άρ. 4068, δ.π., σ. 14-15	Μεσοχώρι	1977	B2 IV
10	ΚΛ χφο άρ. 2279, σ. 114 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης)	ΛΕΡΟΣ	1958	B2 Πα
11	Ἄ. Ἀναστασιάδης, Διασωθεῖσαι άρχαῖαι θρησκευτικαὶ τελεταὶ ἐν Ρόδῳ. Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον 1 (1912), σ. 244	ΡΟΔΟΣ Κρεμαστή	1912	B2 Πα
12	Χρ. Ι. Παπαχριστοδοῦλου, Λεξικογραφικὰ καὶ λαογραφικὰ Ρόδου. Ἀθήναι 1969, σ. 183	Ρόδος	1969	A1; Iζ
13	ΚΛ χφο άρ. 2193, σ. 158 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης) (= τοῦ Ἰδίου, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Ψέριμον. Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον 2, 1956-57, σ. 199)	ΨΕΡΙΜΟΣ	1956	A1 Iη
ΚΥΠΡΟΣ (Κόπρ.)				
1	α) Γ. Λουκάς, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν Ἀρχαίων. Τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1874, σ. 89-90 (= Πολίτης, Ὁ γάμος, δ.π., σ. 294, σημ. 1)	Κύπρος	1874	B2 Iβ
	β) Ἀ. Ο. Ἀ. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακά... Τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 727	»	1890	» »
	γ) Ἰστ. Λεξ. χφο άρ. 492, σ. 8 (συλλ. Ξ. Φαρμακίδης)	»	1923	» »
	δ) Γ. Χ. Παπαχαραλάμπους, Τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι. Κυπριακὰ Χρονικά 11 (1935), σ. 98	»	1935	» »

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
	ε) Γ. Χ. Παπαχαράλαμπος, "Έθιμα, προλήψεις και δεισιδαιμονία των Κυπρίων. Κυπριακά Σπουδαί 3(1939), σ. 18	Κύπρος	1939	B2 Ιβ
	ζ) 'Αθηνᾶ Ταρσοῦλη, Κύπρος. Τόμ. Β', 'Αθήναι 1963, σ. 448	"	1963	" "
2	Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακά, δ.π., σ. 706	Κύπρος	1890	A2 Ιζ
3	'Ιστ. Λεξ. χρο έρ. 492, δ.π., σ. 7-8	Κύπρος	1923	B2 ΙΙΙβ
4	Ν. Γ. Κυριαζής, Δημιώδης κυπριακή Ιατρική. Κυπριακά Χρονικά 4(1926), σ. 13	Κύπρος	1926	B2 ΙΙΙα
5	Κυριαζής, δ.π., σ. 13	Δάλι	1926	B2 ΙΙΙβ
6	Παπαχαράλαμπος, Τῆς Τρίτας τὸ γιοφίρι, δ.π., σ. 98	Κύπρος	1935	B2 ΙΙβ
7	α) Γ. Χ. Παπαχαράλαμπος, Κυπριακά παραδόσεις. Κυπριακά Σπουδαί 9(1945), σ. 118	'Αμίαντος	1945	A1 Ια
	β) Ν. Κληρίδης, 'Η ακολουθία τοῦ ἁγίου Μάμαντος. Κυπριακά Σπουδαί 15(1951), σ. 104-105	"	1951	" "
	γ) ΚΑ χρο έρ. 2351 Α', σ. 541, 634 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης) (= τοῦ ίδιου, Λαογραφική ἀποστολή εἰς Κύπρον. Έπετ. Λαογρ. 'Αρχ. 13-14, 1960-1961, σ. 320)	"	1960	" "
8	α) Κληρίδης, 'Η ακολουθία τοῦ ἁγίου Μάμαντος, δ.π., σ. 98	Μόρφου	1951	A1 Ια
	β) Άννα Μαρᾶβα-Κατζηνικολάου, 'Ο ἅγιος Μάμας. 'Αθήνα 1953, σ. 81-82	"	1953	" "
	γ) Κ. Καποδίστριας, (Παράδοσις περὶ τοῦ ἁγίου Μάμαντος). Λαογρ. 15(1953), σ. 152	"	1953	" "
	δ) ΚΑ χρο έρ. 4069, σ. 3 (λαογρ. έρευνα Μενελ. Ν. Χριστοδουλίου)	"	1977	" "
9	Κληρίδης, 'Η ακολουθία τοῦ ἁγίου Μάμαντος, δ.π., σ. 105-6	'Αγ. Μάμας	1951	A1 Ια
10	α) Κ. 'Ιωαννίδης, 'Η παράδοση γιὰ τὰ ἄγρια. Μαθητική 'Εστία, τεῦχ. 11(1954), σ. 87-88 (= Σπυριδάκης, Λαογραφική ἀποστολή εἰς Κύπρον, δ.π., σ. 320)	Μιτσιερὸ	1954	A1 Δβ
	β) Ν. Κληρίδης, Κυπριακὲς παραδόσεις. Κυπριακά Σπουδαί 31(1967), σ. 144 κτ.	"	1967	" "
	γ) ΚΑ χρο έρ. 4069, δ.π., σ. 3	"	1977	" "
11	ΚΑ χρο έρ. 2351 Α', δ.π., σ. 386	Κοιλάνι	1960	A1 Ια
12	ΚΑ χρο έρ. 2431, σ. 7 (συλλ. Α. Κουλιδάς)	Μηλικώρι	1961	A1;Δβ
13	ΚΑ χρο έρ. 4069, δ.π., σ. 2	'Αλενα	1977	B1 ΙΙΙβ
14	ΚΑ χρο έρ. 4069, δ.π., σ. 5	Μεσοπορία	1977	A2 Δ
15	ΚΑ χρο έρ. 4069, δ.π., σ. 5	Μαραθέσι	1977	A1 Ιαδ

Άρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
16	ΚΛ χφο άρ. 4069, δ.π., σ. 6	΄Αστρομερίτης	1977	B1 IIα
17	ΚΛ χφο άρ. 4069, δ.π., σ. 7	΄Αστρομερίτης	1977	B2 V
18	ΚΛ χφο άρ. 4069, δ.π., σ. 8	΄Αρυάκι	1977	B2 IIIδ
19	ΚΛ χφο άρ. 4069, δ.π., σ. 8	Λάρνακα	1977	A1 IIIα
20	ΚΛ χφο άρ. 4069, δ.π., σ. 9	΄Αστρομερίτης	1977	A2 IIIγ
21	ΚΛ χφο άρ. 4069, δ.π., σ. 11	΄Αστρομερίτης	1977	B2 IIIδ
22	ΚΛ χφο άρ. 4069, δ.π., σ. 11	Κατοκοπιά	1977	A2 IIIγ
23	ΚΛ χφο άρ. 4069, δ.π., σ. 12	Μένικον	1977	B2 IIIα
24	ΚΛ χφο άρ. 4069, δ.π., σ. 14	΄Αγ. Σωζόμενος	1977	A1;Iβ
25	ΚΛ χφο άρ. 4069, δ.π., σ. 17	Τρόζαινα	1977	A2 IIIα

ΒΛΑΧΟΦΩΝΟΙ (Βλαχ.)

1	Β. Βήκας, ΄Εθιμα παρά Βλαχοφώνους. Λαογρ. Πίνδος 6 (1917), σ. 183	Πίνδος	1917	A2 Iαθ
---	---	--------	------	--------

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΟΙ (Σαρ.)

1	ΚΛ χφο άρ. 1100 Δ΄, σ. 33 (συλλ. Μαρία ΄Ιωαννίδου)	Πισοδέρι Φλώρινας	1937	A2 Iαδ
2	ΚΛ χφο άρ. 1100 Δ΄, δ.π., σ. 33	Πισοδέρι	1937	A2 Iαε
3	΄Αγγελικη Χατζημιχάλη, Σαρακατσάνοι. Τόμ. Α΄, Μέρ. α΄, ΄Αθήνα 1957, σ. ρλη΄	Ρούμελη	1957	A2 Iη
4	Χατζημιχάλη, δ.π., σ. ρμε΄	—	1957	A2 II
5	Χατζημιχάλη, δ.π., σ. ρμε΄, ρν΄	—	1957	A2 Iαθ
6	Χατζημιχάλη, δ.π., σ. ρμε΄, ρμς΄	—	1957	A2 Iζ
7	Χατζημιχάλη, δ.π., σ. ρμε΄, ρμς΄	—	1957	B2 IV
8	Χατζημιχάλη, δ.π., σ. ρμε΄, ρμς΄	—	1957	A2 Iλα
9	Χατζημιχάλη, δ.π., σ. ρμε΄	—	1957	A2 Iαα΄
10	Χατζημιχάλη, δ.π., σ. ρμε΄	—	1957	A2 Iαβ
11	Χατζημιχάλη, δ.π., σ. ρμε΄	—	1957	B2 Iβ
12	Χατζημιχάλη, δ.π., σ. ρμη΄	—	1957	B2 Iα
13	G. B. Kavadias, Pasteurs - Nomades Méditerranéens. Les Saracatsans de Grèce. Paris 1965, σ. 331.	—	1965	A2 Iλα
14	Kavadias, δ.π., σ. 332	—	1965	A2 Iζ
15	Kavadias, δ.π., σ. 332	—	1965	A2 Iαβ
16	Kavadias, δ.π., σ. 332	—	1965	A2 II
17	Kavadias, δ.π., σ. 332	—	1965	B2 Iβ
18	Kavadias, δ.π., σ. 333, 341	—	1965	B2 IIIα
19	Kavadias, δ.π., σ. 340-41	—	1965	B2 Iγ
20	ΚΛ χφο άρ. 3888, δ.π., σ. 4	΄Ανθεια ΄Εβρου	1976	A2 Iζ

Αρ.	Πηγή	Τόπος	Έτος	Είδος
21	ΚΑ χρο άρ. 3888, δ.π., σ. 4	Άνθεια	1976	A2 Ιαβ
22	ΚΑ χρο άρ. 3888, δ.π., σ. 4	Άνθεια	1976	A2 ΙΙ

ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΟΙ ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑΣ (Ελληνόφ.)

1	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 24 (λαογρ. έρευνα Άν. Καραναστιάση)	Γαλλικανό Καλαβρίας	1977	B2 IV
2	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 24	Γαλλικανό	1977	A2 Ιαβ
3	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 25	Βουνι Καλαβρίας	1977	B2 IV
4	ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 25	Μπόβα Καλαβρίας	1977	B2 Ια

Γ' ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΛΑΓΩΝ
(ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ)

Καππαδοκία	58
Λυκαονία	2
Φρυγία	1
Πόντος	20
Βιθυνία	13
Δυτική Μικρά 'Ασία	10
Μικρασιατικά νησιά	47
Θρακικά νησιά	21
Θράκη	173
Μακεδονία	84
'Ηπειρος	26
Θεσσαλία	41
Στερεά 'Ελλάδα	29
Νησιά 'Αργολικοῦ και Σαρωνικοῦ κόλπου	2
Εύβοια και Βόρ. Σποράδες	32
Νησιά 'Ιονίου	10
Πελοπόννησος	61
Κυκλάδες	24
Κρήτη	17
Δωδεκάνησα	13
Κύπρος	25
Βλαχόφωνοι	1
Σαρακατσάνοι	22
'Ελληνόφωνοι Κ. 'Ιταλίας	4
Σύνολο	736

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Το υλικό αποτελεί το βασικό μέσο διδασκαλίας στην τάξη. Η μελέτη του υλικού γίνεται με την βοήθεια των εικόνων, των ερωτήσεων, των ασκήσεων και των εργασιών. Ο δάσκαλος πρέπει να βοηθάει τον μαθητή να αναπτύξει τις δεξιότητες της μελέτης του υλικού.

Ο μαθητής πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίζει τα χαρακτηριστικά του υλικού, να περιγράφει τα χαρακτηριστικά αυτά και να εξηγεί τα αίτια τους. Η μελέτη του υλικού γίνεται με την βοήθεια των εικόνων, των ερωτήσεων, των ασκήσεων και των εργασιών.

Ο μαθητής πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίζει τα χαρακτηριστικά του υλικού, να περιγράφει τα χαρακτηριστικά αυτά και να εξηγεί τα αίτια τους. Η μελέτη του υλικού γίνεται με την βοήθεια των εικόνων, των ερωτήσεων, των ασκήσεων και των εργασιών.

Ο μαθητής πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίζει τα χαρακτηριστικά του υλικού, να περιγράφει τα χαρακτηριστικά αυτά και να εξηγεί τα αίτια τους. Η μελέτη του υλικού γίνεται με την βοήθεια των εικόνων, των ερωτήσεων, των ασκήσεων και των εργασιών.

Ο μαθητής πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίζει τα χαρακτηριστικά του υλικού, να περιγράφει τα χαρακτηριστικά αυτά και να εξηγεί τα αίτια τους. Η μελέτη του υλικού γίνεται με την βοήθεια των εικόνων, των ερωτήσεων, των ασκήσεων και των εργασιών.

Ο μαθητής πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίζει τα χαρακτηριστικά του υλικού, να περιγράφει τα χαρακτηριστικά αυτά και να εξηγεί τα αίτια τους. Η μελέτη του υλικού γίνεται με την βοήθεια των εικόνων, των ερωτήσεων, των ασκήσεων και των εργασιών.

Ο μαθητής πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίζει τα χαρακτηριστικά του υλικού, να περιγράφει τα χαρακτηριστικά αυτά και να εξηγεί τα αίτια τους. Η μελέτη του υλικού γίνεται με την βοήθεια των εικόνων, των ερωτήσεων, των ασκήσεων και των εργασιών.

Ο μαθητής πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίζει τα χαρακτηριστικά του υλικού, να περιγράφει τα χαρακτηριστικά αυτά και να εξηγεί τα αίτια τους. Η μελέτη του υλικού γίνεται με την βοήθεια των εικόνων, των ερωτήσεων, των ασκήσεων και των εργασιών.

Α' ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑΚΕΣ ΘΥΣΙΕΣ

I. ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ (ΟΧΙ ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΗΣ) ΓΙΟΡΤΗΣ

α) 'Αγίου Βασιλείου (Πρωτοχρονιά, 1 'Ιανουαρίου)

Κατ. 10 ΔΜΑσ. 2 ΜΑσΝ. 20. 46 Θεσ. 25 Στερ. 12 Πελ. 19. 22. 49 Κυκλ. 14

Οι μαρτυρίες για θυσία την Πρωτοχρονιά δέν είναι άσφαλώς πολλές. Αυτό μπορεί νά εξηγηθεί από τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἡμέρα αὐτή, τόσο σπουδαία, ἀφοῦ ἀποτελεῖ ἐνερξή μιᾶς νέας χρονικῆς περιόδου¹, ἐντάσσεται στοῦ σύνολο τοῦ Δωδεκάμερου, πού ἀρχίζει ἀπό τὴν παραμονή τῶν Χριστουγέννων, ὅποτε καὶ ἡ θυσία παίρνει γενικότερο καὶ πανηγυρικότερο χαρακτήρα (βλ. παρακάτω, σελ. 109 κέ.).

Τὸ γεγονός πάντως, ὅτι καὶ τὴν Πρωτοχρονιά τελοῦνται ὀρισμένες θυσίες, ὀφείλεται στὴν ἐξαιρετικὴ αὐτὴ σημασία τῆς χρονικῆς ἀρχῆς² γιὰ τὸν ἴδιο λόγο γίνονται καὶ οἱ ἄλλες ἐκδηλώσεις, κυρίως μαντεύματα ἢ ἐνέργειες πού, ὅπως πιστεύεται, δεσμεύουν καὶ προδικάζουν τὴν καλὴ διαδρομὴ καὶ τὸ καλὸ τέλος τῆς ἀρχόμενης χρονικῆς περιόδου³.

Κατὰ κανόνα σφάζουν τὴν παραμονὴ ὄρνιθα (ΔΜΑσ. 2 ΜΑσΝ. 20. 46 Θεσ. 25 Πελ. 22), ἢ πετεινὸ (Στερ. 12 Πελ. 49 Κυκλ. 14), σπανιότερα γαλοπούλα (ΔΜΑσ. 2 Πελ. 49).

Στὰ Φάρασα ὁ θυσιαστικὸς καὶ τελετουργικὸς χαρακτήρας ἦταν ὀλοφάνερος⁴. Στὶς ἄλλες περιπτώσεις αὐτὸ δηλώνεται κυρίως ἀπὸ τὸ χῶρο, ὅπου σφάζονται τὰ ζῶα, τὸ κατώφλι⁴ (ΔΜΑσ. 2 ΜΑσΝ. 20. 46 Στερ.

1. Γ. Α. Μέγας, 'Ἑλληνικαὶ ἐορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας. 'Αθήναι 1956, σ. 57 κέ.

2. Τέτοια ἐνέργεια εἶναι κυρίως τὸ ἀποδαρικόν' (Μέγας, 'Ἐορταί, ὁ.π., σ. 58-9).

3. 'Ἡ θυσία γενικὰ στὰ Φάρασα παρρησιάζει, ὅπως θὰ ἔχουμε ἐπανελημμένα τὴν εὐκαιρία νά θυίμε, ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνον γιὰ τὴ μεγάλη τῆς συχνότητα — καθημερινές σχεδὸν θυσίες σὲ ζωκλήσια καὶ ἀγίους — ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ τελετουργικοῦ τῆς (Δ. Λουκόπουλος - Δ. Πετρόπουλος, 'Ἡ λαϊκὴ λατρεία τῶν Φαράσων. 'Αθήνα 1949, σ. 44-47). Τὸ πῶς χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο ἦταν, ὅτι ἡ θυσία γινόταν στὸ «θάλι», μιᾶ στρογγυλῆ ἢ τετράγωνη πέτρα, κινητὴ ἢ στερεωμένη, μπροστὰ στὴν ἀγία τράπεζα μ' ἓνα μικρὸ κολίωμα στὸ ἐπάνω μέρος, ὅπου ἔχυναν τὸ αἷμα τοῦ θύματος (ὁ.π., σ. 46)· ἔτσι στὰ Φάρασα εἶχε διασωθεῖ ἡ συνίπαρξή δύο βωμῶν μέσα στὸν ἴδιον χριστιανικὸ χῶρο, ὅπως στὰ ἀρχαῖα τελεστήρια (Δ. Ι. Παλλας, 'Ἡ «θάλασσα» τῶν ἐκκλησιῶν. 'Αθήναι 1952, σ. 130).

4. Γιὰ τὴ μαγικὴ σημασία πού ἔχει τὸ κατώφλι καὶ τὰ τελούμενα σ' αὐτὸ πβ. Handw. d. deutsch. Abergl. VII, σ. 1509-42.

12 Πελ. 49). Κάποτε αποδίδεται στην ενέργεια και εύτερηξη σημασία, πού υπογραμμίζεται από τη χρήση του αίματος¹: «Τὴν παραμονὴ σφάζαμε τὸν κόκορα γιὰ γούρι (. . .) ἢ κοτόπουλο ἢ γαλί. Μὲ τὸ αἷμα τοὺς σταυρώναμε τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ καὶ τοῦ κατωγιοῦ (στάβλου) τρεῖς φορὲς γιὰ τὸ καλὸ τῆς χρονιάς. Ματώναμε τὸ σπίτι γιὰ τὸ καλὸ καὶ πάντοτε μὲ αἷμα ἀπὸ ζωντανὰ τοῦ σπιτιοῦ» (Πελ. 49)².

Ἡ χρήση αὐτὴ τοῦ αίματος γνωρίζει καὶ ἄλλες τελετουργικὲς ἐκφράσεις. Στὴ Γέρα τῆς Λέσβου, τὴν παραμονὴ τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἡ νοικοκυρὰ «θὰ σφάζ' μιὰν ὄρθα, γιὰ κουλμπάν'³, ἀπὰ στοῦ κατίφλιου τ'ς ξώπουρτας, γιὰ νὰ τοῦ ξιδιαστοιλίσιν γοὶ ἄθρῶπ' τ' σπιτιοῦ γιὰ τοῦ καλό. "Υστια τ' γυρίζ' γύρου-γύρου στοῦ θιμέλιου τ' σπιτιοῦ, νὰ τρέξ' τοῦ αἷμα. Τοῦ τσιφάλλ' τ'ς ὄρθας τοῦ καρφών' πίσ' στ' ἄρταν» (ΜΑσΝ. 20)⁴. Στὴ Θίβση τῶν Θηβῶν τὸ πρῶτὸ τῆς Πρωτοχρονιάς σφάζουν πετεινὸ καὶ μὲ τὸ αἷμα τοῦ κάνουν σταυρὸ στὴν πόρτα· ὕστερα ἀπ' αὐτὸ ἀπαγορεύεται ἡ εἴσοδος στὸ σπίτι σ' ὄλους, ἀν πρῶτα δὲν μπεῖ κάποιος πού ἐκκλησιάστηκε (Στερ. 12)⁵.

Ἐπόμενο ἦταν κάποτε νὰ ζητοῦν νὰ ἐκμεταλλευτοῦν εὐρύτερα τὰ προ-

1. Γιὰ τὸ αἷμα σὲ μαγικὲς δοξασιὲς καὶ τελετουργίες βλ. Handw. d. deutsch. Abergl. I, στ. 1434-42· R. K. Yerkes, Le Sacrifice dans les religions grecque et romaine et dans le judaisme primitif. Paris 1955, σ. 64-74. Εἰδικὰ γιὰ τὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς θυσίες βλ. P. Stengel, Opferbräuche der Griechen. Leipzig und Berlin 1910, σ. 18 κέ., M. P. Nilsson, Geschichte der Griechischen Religion, I. München 1955², σ. 150-151, 180. Γιὰ τὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα βλ. Μ. Πατισοῦσης, Τὸ αἷμα στὶς δεισιδαίμονες συνήθειες καὶ τὴν δημόδη ἰατρικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Λαογρ. 29 (1974), σ. 252 κέ., ὅπου καὶ ἐνδιαφέρουσα βιβλιογραφία.

2. Κάπως ἰδιάζουσα εἶναι στὴν ἴδια μαρτυρία ἀπὸ τὴ Λακωνία ἡ αἰτιολόγησις τῆς θυσίας πετεινοῦ: "Ὅπως ὁ πατέρας εἶναι ὁ ἀρχηγὸς στὸ σπίτι, ἔτσι καὶ ὁ κόκορας στὸ κοτέτσι, γι' αὐτὸ τὸν ἐσφάζαν! Ἐξαιρεται ἐδῶ ἡ σημασία τοῦ ἐλεκτοῦ, πού θιπιάζεται ἀπὸ τὰ πρωτόγονα τοτεμικὰ γεύματα δις τὶς ὑψηλὲς τελετουργίες τῶν θρησκευτῶν ἐκπολιτισμένων λαῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἀξίζει νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ ἐλεκτοῦ εἶναι μερικὲς φορὲς σχετικὴ, ὅπως ἐδῶ, ὅπου δὲν πρέπει νὰ βλάπτονται βασικὰ συμφέροντα: ὁ κτηνοτρόφος προτιμοῦσε νὰ θυσιάσει ἓνα ἀρσενικὸ παρὰ ἓνα θηλυκὸ ζῶο, γιὰ καθαρὰ πρακτικὸς λόγους (πβ. καὶ παρακάτω, σελ. 62, σημ. 1, κ.ά.). Γιὰ τὸ φύλο τῶν θυμάτων στὴν ἀρχαία θυσία βλ. Stengel, ὁ.π., σ. 191-96.

3. Συνήθως ἀντὶ γιὰ τὴ λέξη θυσία σταντοῦμε τὸν ὄρο «κουρμπάνι» μὲ διάφορες παραλλαγές, πού σημαίνει τόσο τὴ θυσιαστικὴ τελετὴ ὅσο καὶ τὸ θύμα· γιὰ τὸν ὄρο αὐτὸ γίνεται λόγος σὲ ἄλλη θέσι (βλ. σελ. 178-79).

4. Ἡ περιφορὰ τοῦ θύματος μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὰ συνηθιζόμενα στὴ θεμελίωση κτισμάτων (βλ. σ. 147 κέ.). Γιὰ τὸ κέρφωμα τοῦ κεφαλοῦ βλ. πῶ κατω (σελ. 60).

5. Κόκορα τὴν Πρωτοχρονιά, χωρὶς ὅμως ἐνδειξὴ γιὰ θυσία, συνηθίζουν καὶ σὲ ἄλλα μέρη, π.χ. Ξηροχώρι Πατρῶν (ΚΑ χρο ἀρ. 1968, σ. 38-39)· Πράσινο Γορτυνίας (ΚΑ χρο ἀρ. 2012, σ. 69)· Πύθιον Ἐλασσόνας (ΚΑ χρο ἀρ. 1977, σ. 18)· Ἄσσο Πιρέβζας (ΚΑ χρο ἀρ. 2739, σ. 83)· Κίωλο (ΚΑ χρο ἀρ. 2758, σ. 317).

όντα ενός θυσιαζόμενου ζώου, πού μεταβάλλεται σε «ιερό», σύμφωνα με την αρχαία αλλά και τη νεώτερη πίστη¹. Έτσι μιὰ μαρτυρία από τη Σπάρτη (Πελ. 22) μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι «καθένας μιά, τὴν πιὸ καλή², κότα τὴν φυλάει γιὰ τὰ τὴ σφάζει τὴν ἀρχιχροιά και τὴ λέγε βασιλόκοτα· τὴ σφάζουμε τὴν παραμονή. Ἀπὸ τὴ βασιλόκοτα κρατοῦμε λίγο ξίγκι, τὸ πνιζόμε με ζάχαρη και τὸ φυλάμε σὲ μιὰ κοντίτσα· δὲν παθαίνει τίποτε. Ἄμα πονεῖ κανεὶς πουθενά, ἀλείβουμε μ' αὐτὸ τὸ μέρος και γιάνειν». Φυσικὰ τὴν παρότρυνση γιὰ αὐτὸ ἔδωσε ἡ χρῆσι, τοῦ λίπους στὴ λαϊκὴ λατρικὴ ὡς θεραπευτικοῦ μέσου³.

Ἀπόκλιση, ἀπὸ τὴ συνήθεια, ὡς πρὸς τὸ εἶδος τοῦ ζώου, χωρὶς γενικότερη πάντως σημασία, ἔχομε ἀπὸ τὴν Κορώνη τῆς Μεσσηνιακῆς Πυλίας: «Ἐν ἁγίῳ Βασιλείῳ δὲν σφάζουσιν κότα, γιατί ἡ κότα καθὼς σγαρλάει (σκαλίζει) τὸ χῶμα, διώγει τὰ καλὰ τοῦ σπιτιοῦ κατὰ πίσω της. Σφάζουσιν γουρούνι πού τὰ σπρώχνει κατὰ μπρὸς του, ἢ κατσίκι πού τὰ τρώει σὺλα ὅσα τοῦ ρίχνεις» (Πελ. 19). Ἄλλωστε παρατηροῦμε, ὅτι ὁ τελετουργικὸς χαρακτήρας τῆς θυσίας ἔχει ἐδῶ ἀτονήσει.

β') Θεοφάνια (6 Ἰανουαρίου)

Θρ. 8 Μακ. 59 Ἠπ. 21

Στὰ Θεοφάνια, πού ἀνήκουν ἐπίσης στὸ Δωδεκάμερο, χωρὶς νὰ ἔχουν και τὴν ἐπιβλητικὴ σημασία ἐνὸς ἐναρκτικοῦ χρονικοῦ ὀρόσημου, βλέπομε ὅτι οἱ περιπτώσεις θυσίας εἶναι ἀκόμα πιὸ λίγες. Ἐξάλλου δὲν ἔχουν τὴ δική τους «αὐτότητα», καθὼς γίνονται κατ' ἀπομίμηση τοῦ συνηθισμένου στὴ Β. Ἑλλάδα «δημοτελοῦς» κουρμπανιοῦ (Θρ. 8) ἢ τῆς πρωτοχρονιατικῆς θυσίας.

Στὴν Αἴνω, στίς 6 Ἰαν. δηλαδὴ ἀνήμερα τὰ Φῶτα, ὁ «νουνός» τῆς χρονιᾶς θυσίαζε βόδι ἢ θαμάλι και φέλευε μ' αὐτό, μαζί με κρασί, ἔλους τοὺς συγχωριανοὺς του. Ὁ παλαιὸς πληροφορητὴς (1880) μᾶς λέει ἀκόμα, ὅτι ἡ ἀνάληψη τῆς ὑποχρέωσης αὐτῆς ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς ἦταν ἀναγκαία, γιατί ἂν κάποιος τὴν παραμελοῦσε, θὰ ἀκολουθοῦσε θάνατος στοὺς οἰκείους του ἢ στὰ κτήνη του: ἡ κοινότητα ἤξερε νὰ ἐπιβάλλει με διάφορους τρόπους τίς ἀποφάσεις της⁴.

Ὅπως δὲ ποτε ἡ ἐπιλογὴ τοῦ ἐπόμενου κάθε φορά νουνοῦ γινόταν με τὴν παλαιὰ «δημοκρατικὴ» ἀρχὴ τῆς τύχης. Μετὰ τὸν ἁγιασμό δηλαδὴ και τὴν

1. Y e r k e s, Le sacrifice, ὁ.π., σ. 44-5.

2. Ἐξαιρεται και ἐδῶ ἡ ἔνοια τοῦ ἐλεγκτοῦ.

3. Ηλ. π.γ. ΚΑ γφα ἄρ. 1998, σ. 224 (Ἑρμονίδα): 1961, σ. 22 (Γδόχεια Ἱερέπτερας Κρήτης): 2295, σ. 262 (Πλαγιὰ Λέσβου).

4. Τὴν ἐπιφοβιστικὴ αὐτὴ πρόληψη, συχνὰ και με τὴ μορφή παραδόσεων, θὰ τὴ βροῦμε σὲ πολλές περιπτώσεις.

ἀπόλυση ἀκολουθοῦσε περιφορὰ τοῦ τιμίου σταυροῦ, ποῦ τὸν κρατοῦσε ὁ νουνός, καὶ πολλῶν εἰκονισμάτων ἀπὸ τὰ οἰκογενειακὰ εἰκονοστάσια, γύρω ἀπὸ τὸ χωριό, ἐνῶ αὐτοὶ ποῦ ἐπαιρναν μέρος ἰκέτευαν «Κύριε, ἐλέησον». Ὑστερα ἔμπαιναν ὅλοι οἱ χωρικοὶ στὴν ἐκκλησία, ἔστεκαν κατὰ σειρὰ στὰ στασίδια καὶ ἐκεῖ τοὺς μοίραζαν ἀπὸ ἓνα μικρὸ παξιμάδι καὶ μικρὰ κομμάτια κρέας ξεροψημένο, ποῦ πρόσφερε ὁ νουνός τῆς προηγούμενης χρονιάς. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ παξιμαδάκια ὑπῆρχε μικρὸς σταυρὸς ἀσημένιος· ὁποῖος τὸν ἔβρισκε, θά γινόταν ὁ ἐπόμενος νουνός (Θρ. 8)¹.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ μαρτυρία ἀπὸ τὴν Καρδιά Κοζάνης (Μακ. 59), ἀπὸ μιὰ περιοχὴ δηλαδὴ παραδοσιακὴ, ποῦ διατηρεῖ ἀρχαῖκὰ στοιχεῖα ὡς τὶς ἡμέρες μας (ἡ καταγραφή μὲ σχετικὴ φωτογράφιση ἔγινε μόλις τὸ 1967) : «Τὰ Φῶτα σφάζουμε κόκορα καὶ τὸ κεφάλι του τὸ περνᾶμε σ' ἓνα ξύλο καὶ τὸ βάζουμε πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα. Ἐκεῖ μένει ὅλο τὸ χρόνο, καὶ τὰ ἄλλα Φῶτα ποῦ θά σφάζουμε τὸν καινούργιο κόκορα, βγάζουμε τὸ παλιὸ κεφάλι καὶ βάζουμε τὸ νέο». Ἀκόμα μᾶς δίδεται ἡ πληροφορία, ὅτι τὰ κόκαλα τοῦ πετεινοῦ τὰ παραχώνουν στὸ ἀμπέλι. Πρὸκειται γιὰ δυὸ πολύτιμα ἐθνολογικὰ στοιχεῖα.

Κάρφωμα τοῦ κεφαλιοῦ τῆς ἔρμιθας εἶδαμε (σελ. 58) νὰ γίνεται καὶ στὴ Λέσβο. Διασώζεται ἐδῶ ἡ ἀρχέγονη συνήθεια τοῦ μαγικοῦ κανιβαλισμοῦ, ὅπου ὁ κυνηγὸς κεφαλῶν ἐξασφαλίζει, μὲ τὸ κεφάλι τοῦ ἀντιπάλου του, ποῦ συχνὰ εἶναι καὶ ὁ τελετουργικὰ «ἀντικείμενος» εὐεργέτης του, μιὰ μαγικὴ ἐπίταση τῶν δικῶν του δυνάμεων ; Ἡ πολυτιμότητα τῆς κεφαλῆς ἀντιπροσωπεύει, κατὰ τὴν ἀρχὴ *paris pro toto*, ὁλόκληρο τὸ θυσιαζόμενο ζῶο, ὑποκατάστατο τοῦ θυσιαζόμενου κάποτε ἀνθρώπου ἢ ἐκλεκτοῦ τοτέμ². Κατὰ ἐπέκταση τὸ κεφάλι ποῦ κρεμιέται στὴν ἐξώπορτα εἶναι ἓνα ἰσχυρὸ ἀλεξιτήριο τοῦ κακοῦ, ποῦ ἀπειλεῖ πάντα νὰ περάσει μέσα στὸ σπίτι³.

1. Γιὰ τὸν κλῆρο βλ. G. Thompson, *Αισχύλος καὶ Ἀθῆναι. Μετάφραση Γ. Ν. Βιστάκη, Φ. Ἀποστολόπουλου*, Ἀθήνα 1954, σ. 1β' (σημειώσεις), ἀρ. 34 : «Ὁ λαγνὸς ἦταν δημοκρατικὸ μέσο (...) καὶ χρησιμοποιοῦταν σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἀποικιακὴ μετανάστευση (...) καθορίζοντας προτεραιότητα προσέγγισης πρὸς τὸ Δελφικὸ Χρησμό (...) καὶ πιθανὰ τὴν ἐκλογή τοῦ ἀρχηγοῦ στὰ Ἀττικὰ γένη (...)» χρησιμοποιεῖται ἀκόμα ἀπὸ τοὺς ψαράδες στὴν Ἰρλανδία κι ἄλλοῦ γιὰ τὸ μοίρασμα τῶν ψαριῶν ποῦ ψαρεύουν· βλ. καὶ σ. 51.

2. E. Vohld, *Kannibalismus*. Stuttgart 1939, σ. 394 κέ.

3. Κρανία ζώων χρησιμοποιοῦνται σὲ πολλὰ μέρη γιὰ προφύλαξη ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ βασκανία· βλ. π.χ. ΚΑ χρο ἀρ. 3670, σ. 5 (Μῆλος· συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, 1973)· ΚΑ χρο ἀρ. 4069, σ. 8 (Κύπρος, Ἀρυάκι· συλλ. Μεν. Χριστοδούλου, 1977)· Ν. Μάτσας, *Στέγη ἀπὸ οὐρανὸ ... Ἀθήνα 1968*, σ. 72-73 (Σαρακατσάνοι). Στὴ συνέχεια θά συναντήσουμε συχνὰ τὴν ἐνέργεια αὐτή, στὰ πλαίσια τῆς νεοελληνικῆς θυσίας. Γιὰ τὴ δεισιδαιμονικὴ διάσταση τοῦ θέματος βλ. Handw. d. deutsch. Aberggl. V, στ. 201-14.

Ἐξάλλου τὸ θάψιμο τῶν ὀστέων στὸ ἀμπέλι πρέπει νὰ συνδέεται μὲ τὴ «ζωτικὴ» σημασία ποὺ ἔχει ὁ σκελετὸς (καὶ ὁ θάνατος) σὲ πρωτόγονες ἀντιλήψεις καὶ κοινωνίες κυνηγετικῶν ἢ ποιμενικῶν, κυρίως, ὁμάδων¹.

β¹) Κυριακὴ μετὰ τὰ Θεοφάνια

ΘρΝ. 6

Μετάθεση τῆς θυσίας τῶν Φώτων στὴν ἀμέσως ἐπόμενη Κυριακὴ ἔχομε ἀπὸ τὴ Λήμνο : «Τὴν Κεργιακὴ ποὺ θὰ νὰ ρθει σφάζαν βόδι, βάζαν χρήματα οὐδ' οἱ χωργιανοί, καὶ τὸ μαγερεῦαν στ' ἀλάν' καὶ μεθοκοποῦσαν. Ἔτσ' τὸ βρῆκαν. Ὅ,τ' θείλ' ἄς ἦταν (τὸ βόδι, μαῦρο ἢ ἄσπρο)».

γ¹) Ἁγίου Ἰωάννου (7 Ἰανουαρίου)

ΘρΝ. 7

Ἡ προηγούμενη περιγραφή ταυτίζεται μὲ τὴν περιγραφή τῆς ΘρΝ. 7, ποὺ εἶναι ἀπὸ τὸν ἴδιο τύπο (Βάρος Λήμνου), ἀλλὰ ἀναφέρεται στὴ γιορτὴ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου : «Τὰ παλιὰ χρόνια — πρὸ ὀγδόντα χρόνια νὰ ποῦμε — τ' αἰ-Γιαννοῦ τὸ ταχειὰ σφάζαν ἓνα παλιοβόδι, τὸ μαγερεῦαν καὶ τὸ τρώγαν οὐδ' οἱ χωργιανοί μέσα στ' ἀλάνι (. . .). Ρεφερέ τὸ κάμαν καὶ ἔλεγαν, θὰ σφάξουμε τὸ βαλιόν». Δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια μὲ τὴν προηγούμενη ἐκδήλωσι. Καὶ οἱ δύο μαρτυρίες ἀνάγονται σὲ παλαιότερη ἐποχὴ, ὥστε νὰ δικαιολογεῖται κάποιον σφάλμα τῆς μνήμης.

δ¹) Ἁγίου Ἀθανασίου (18 Ἰανουαρίου)

Θρ. 7. 35α-β. 36. 41. 73. 80. 105. 107. 112. 126. 131. 133α-β. 134. 159. 164. 168. 171 Μακ. 13. 16. 17. 18. 19. 25. 74 Θεσ. 21 (βλ. καὶ σελ. 80)

Μὲ τὴ γιορτὴ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου καὶ μὲ τίς θυσίες ποὺ γίνονται τὴν ἡμέρα αὐτὴ μεταφερόμαστε ἀποκλειστικὰ στὸ χῶρο τῆς Β. Ἑλλάδας, ὅπου τὰ κουρμπάνια ἔχουν μεγάλη διάδοσι, καὶ ιδιαίτερα στὴ Θράκη, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται οἱ 17 ἀπὸ τίς 25 μαρτυρίες.

Ἡ θυσία εἶναι κατὰ κανόνα «δημοτελής» — καὶ φυσικὰ τὸ κρέας μοιράζεται ἀπὸ κοινῶν —, γι' αὐτὸ καὶ πρόκειται γιὰ ἀκριβὰ σφάγια, ὅπως συμβαίνει σὲ ὅλες αὐτὲς τίς δημόσιες, μὲ ἔξοδα τῆς κοινότητος, θυσίες : κριάρια (Θρ. 35α-β. 36. 80. 107. 133α-β. 134 Μακ. 13. 16), βόδια (Θρ. 105. 112. 126. 131. 164 Μακ. 17. 19), μοσχάρια (Θρ. 112. 131. 133α-β. 168 Μακ.

1. A. Friedrich, Knochcn und Skelett in der Vorstellungswelt Nordasiens. Wien 1943, σ. 196. Γιὰ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα βλ. K. Meull, Griechische Opferbräuche. Basel 1946, σ. 185-288.

25), άγελάδες (Θρ. 105. 168. 171), πολύ σπανιότερα δαμάλι (Θρ. 164), γίδα (Θρ. 168), προβατίνα (Θεσ. 21). Τέλος σφάζονται πετεινοί (Θρ. 41. 133α-β. 168 Μακ. 74) ως ιδιωτική Ουσία.

Φανερή είναι πάλι ή προτίμησι, στο άρσενικό ζώο. Η μοναδική προβατίνα, σε αντίθεση με τὸ πλῆθος τῶν κριῶν, προέρχεται ἀπὸ τὴ Θεσσαλία¹, ἐνῶ καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἐπισημαίνεται τὸ πρᾶγμα : μοσχάρι ἢ βόδι άρσενικό (Θρ. 112). Ἐξάλλου προτιμότερη ἡλικία, ὅταν πρόκειται γιὰ μεγάλη ζῶα, εἶναι τῶν τριῶν χρόνων (Θρ. 164 Μακ. 25).

Χαρακτηριστικὴ περιγραφή τῆς Ουσίας, ἀπὸ κληρικὸ μάλιστα, ἔχομε ἀπὸ τὸ Διδυμότειχο (Θρ. 80) : Στὴν πλατεία τῆς συνοικίας «Πέρα μαχαλάς» ἢ «Πυρωσιά», μπροστὰ ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ παπᾶ, ὑπῆρχε πηγάδι, τὸ «πηγάδι τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου». Στὴ συνοικία γινόταν κάθε χρόνο στίς 18 Ἰανουαρίου τὸ «κουρμπάν». Τὸ βράδυ τῆς παραμονῆς, μόλις ἔδυε ὁ ἥλιος, οἱ ἐνορίτες, καὶ προπάντων ὅσοι κατοικοῦσαν γύρω στὴν πλατεία, ἔφερναν στὸ πηγάδι ἀπὸ μιὰ μικρὴ λαμπάδα καὶ θυμίαμα· τίς λαμπάδες τίς ἀναβαν γύρω στὸ πηγάδι, πάνω στὸ πέτρινο περιστόμιο· τὸ λιβάνι τὸ ἔκαιαν πάνω σὲ κεραμίδι, πού τὸ στήριζαν στὸ μέσο τοῦ στομίου τοῦ πηγαδιοῦ με κλαδιὰ τοποθετημένα σὲ σχῆμα σταυροῦ. Ὅταν καίγονταν οἱ λαμπάδες καὶ τὸ λιβάνι, ὅ,τι ἔμενε τὸ ἔριχναν μέσα στὸ πηγάδι. Στὴ συνοικία ὑπῆρχε καὶ μιὰ παλαιά, καθὼς ἔλεγαν, εἰκόνα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ποὺ τὴ φύλαγε στὸ εἰκονοστάσι του ὅλη τὴ χρονιά ἕνας ἐνορίτης, ὁ ὁποῖος ἐκλεγόταν γιὰ ἕνα ἔτος καὶ ἀναβε κάθε μέρα καντήλι μπροστὰ τῆς. Τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἔφερνε τὴν εἰκόνα στὸ πηγάδι καὶ τὴν τοποθετοῦσε σὲ κάθισμα σκεπασμένο με καθαρὸ κάλυμμα. Δίπλα τῆς, πάνω σὲ ἄλλο κάθισμα, ἔβαζε θυμιατὸ ἀναμμένο καὶ σ' ἕνα τραπέζι δίσκο με ποτηράκια γεμάτα ρακὴ ἢ κονιάκ καὶ λίγα «λεμπλεπιά» (φρυγμένα ρεβίθια) καὶ κερνοῦσε ὅσους ἔρχονταν νὰ προσκυνήσουν. Λίγα βήματα πιδ πέρα ἔβραζαν μερικὰ κομμάτια τοῦ Ουσιασμένου ζώου, πού ἦταν πρόβατο ἢ κριὸς ἢ καὶ μεγαλύτερο ἀκόμα καὶ τὸ εἶχαν σφάζει τὸ πρωί, ἀφοῦ πρὶν τὸ εἶχε εἰλογήσει ὁ παπάς. Ἀπὸ τὸ πρωί ἐπίσης ἕνας φτωχὸς τῆς συνοικίας, συνήθως «μπαχτσεβάν» (κηπουρός), γύριζε μ' ἕνα σακούλι στὴ συνοικία με συνοδεία παιδιῶν πού φώναζαν : «ἄλας καὶ πιπέρι/στοῦ μπαχτσεβάν τὸ χέρι» καὶ μάζευε ἀπὸ τὰ σπίτια ὅ,τι χρειαζόταν γιὰ τὸ βράσιμο καὶ τὸ καρύκευμα τοῦ κρέατος : ξύλα, ἀλάτι, κόκκινο πιπέρι, κρεμμύδια, πράσα, ὄσπρια, σιτηρὰ κ.λ.π. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ θύματος μοιραζόταν πρὶν μαγειρευτεῖ στους νοικοκύρηδες, πού τὸ πῆγαιναν στὸ σπίτι τους, πληρώνοντας ἕνα ποσό. Τὸ ὑπόλοιπο τὸ ἔτρωγαν στὴν πλατεία, ἀφοῦ ὁ παπάς διάβαζε τὴν ἀνάλογη

1. Προβατίνες μνημονεύονται (ἐναλλακτικὰ) καὶ ἀπὸ τὴ Θράκη (Θρ. 134) ἀλλὰ ἀστέρις, κάτι πού μπορεῖ νὰ μᾶς διαφωτίσει ὡς πρὸς τὴν αἰτία τῆς ἐπιλογῆς τοῦ άρσενικοῦ : γίνεται γιὰ νὰ μὴ μειωθεῖ ἡ παραγωγή (βλ. καὶ σελ. 58, σημ. 2, κ.ά.).

εὐχή¹. Τὰ ἔσοδα ἐπιβάρυναν κάθε φορά τὸν φύλακα τῆς εἰκόνας, πού τὰ ἐκπλήρωνε ἀπὸ τὰ ἔσοδα· ὅ,τι ἔμεινε τὸ διαθέταν γιὰ κοινωφελῆ ἔργα τῆς συνοικίας. Ὁ νέος φύλακας ὀριζόταν ἀπὸ κοινού μετὰ τῆ γιορτῆ.

Ἐπάρχει καὶ ἐδῶ ὁ ψυχολογικὸς-ἔθιμικὸς ἐξαναγκασμὸς : ἡ παράλειψη τοῦ ἔθιμου ἦταν κακὸς οἰωνός². μιὰ φορά πού δὲν ἔγινε «ἐπῆλθε πανώλης καὶ ἀπέθανον 50 ἄτομα ἐκ τῆς συνοικίας»³.

Ἡ εὐλόγησις τοῦ σφαγίου ἀπὸ τὸν ἱερέα, συνηθισμένη σὲ μεγάλες θυσίες⁴, ἔρχεται ἀπὸ παλαιά⁵, ἐνῶ τὸ ἄναμμα τῶν κεριῶν στὸ πηγάδι μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἐξασθενημένη παραλλαγή ἐνὸς τελετουργικοῦ στοιχείου, πού διασώθηκε σὲ ἀρκετὲς ἄλλες περιπτώσεις. Π.χ. «Τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου μετὰ τῆς λειτουργίας φέρομε τὸ βόδι⁶ στὸ προαύλιο τῆς ἐκκλησίας. Τοποθετοῦμε στὰ κέρατά του δυὸ κεριὰ καὶ τὰ ἀνάβομε. Ὁ παπὺς διαβάζει μιὰ εὐχή καὶ μετὰ σφάζεται τὸ βόδι» (Μακ. 19).

Στις μαρτυρίες πού ὑπάρχουν γίνεται λόγος, ἔστω καὶ ἔμμεσα, γιὰ τὴν αἰτία τῆς προτιμῆσεως τῶν Θρακομακεδόνων στὸν ἅγιο Ἀθανάσιον· φαίνεται δηλαδὴ ὅτι ὁ ἅγιος, κατὰ παρετυμολογία τοῦ ὀνόματός του⁷, θεωρεῖται προστάτης ἀπὸ τὶς ἀρρώστιες : «Ἀφοῦ τὸ γδάρουν⁸, τὸ κομματιάζουν σὲ τόσες μερίδες, ὅσες εἶναι οἱ οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ, καὶ ἔπειτα, ἀφοῦ τὸ διαβάσει

1. Γιὰ τὶς εὐχὲς πρὶν ἢ μετὰ τῆς θυσίας βλ. Πάλλας, Ἡ «Θάλασσα» τῶν ἐκκλησιῶν, ἔ.π., σ. 110-11.

2. Βλ. καὶ Θρ. 133α : Τὸ θεωροῦν πολὺ κακὸ νὰ μὴ γίνεи τὸ κουρμπάνι, γιὰτὶ ἔρχεται μεγάλη συμφορὰ καὶ στὸ χωριὸ καὶ σ' αὐτὸν πού θὰ πεῖ νὰ μὴ γίνεи. Μιὰ χρονιά πού ὁ πρόεδρος τοῦ χωριοῦ (Δαδιά Ἐβρου) δὲν ἄφησε νὰ γίνεи, πέθανε τὴν ἴδια μέρα ὁ γιὸς του, πού ἦταν τελείως καλά.

3. Στὸν Μαῖστορο τῆς Αἰνου, ὅπου τὸ κουρμπάνι γινόταν σὲ ἀνάμνησις τῆς σωτηρίας τοῦ χωριοῦ ἀπὸ λοιμὸν μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, οἱ κάτοικοι εἶχαν δεθεῖ μὲ ὄρκο νὰ μὴ τὸ σταματήσουν· ἔτσι τὸ συνεχίζουν ἀκόμα καὶ σήμερα στὸ ὁμώνυμο χωριὸ τῆς Ἀλεξανδρουπόλεως, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν (Θρ. 168· πληροφορία τοῦ 1975).

4. Θὰ τῆ δοῦμε νὰ γίνεи συστηματικὰ σὲ ἄλλες περιπτώσεις, πῶς πέρα.

5. Βλ. πρῶτοις Y e r k e s, Le sacrifice, ἔ.π., σ. 132-35. Ἐτσι καὶ Θρ. 105, 134 Μακ. 19.16 (οἱ ἐπίτροποι τῆς ἐκκλησίας ἀγοράζουν δυὸ κριάρια· τὰ σφάζουν τὸ πρῶτον μετὰ τῆς λειτουργίας ὁ παπὺς κάνει ἁγιασμὸν, εὐλογεῖ τὸ κρέας καὶ ὕστερον τὸ κόβουν σὲ μικρὰ κομμάτια καὶ τὸ δίδουν σ' ἕνα παιδί νὰ τὸ μεράσει σὲ ὅλα τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ).

6. Τὸ ἔχουν ἀγοράσει μὲ ἔρανον πού κάνουν τὴν προηγούμενη ἡμέρα, τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου.

7. Γιὰ τὴν εὐρύτερη σημασία τῆς παρετυμολογίας, πού συχνὰ παίζει καθοριστικὸν ρόλον στὴ διαμόρφωσις, σχετικῶν δοξασμῶν, βλ. Κ. Μ η ν ᾱ ς, Λαογραφικὲς παρετυμολογίες. Λαογρ. 30 (1975), σ. 17-30. Γιὰ τὸν συγκεκριμένον ἅγιον, ὁ Δ. Σ. Λ ο υ κ ᾶ τ ο ς, Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. Ζ', στ. 546, παρατηρεῖ, ὅτι τ' ὄνομά του (Ἀ-θανάσιος, ἀντίθετον τοῦ θανάτου) ἔχει δώσει ἀφορμὴν γιὰ νεκρικὰ ἔθιμα, ὀνομασίες Κοιμητηρίων ἢ κρήναις μακαριότητος τοῦ λαοῦ μας· καὶ τὸ ζῶον πού θυσιάζεται στὴ γιορτῆ τοῦ ἁγίου εἶναι ἀντάλλαγμα γιὰ τὴν ἐπιβίωσις αὐτοῦ πού τὸ προσφέρει.

8. Τὸ ζῶον, ἀγέλαδος ἢ βόδι, πού ἔχει ἀγοραστῆ μετὰ κινή εἰσφορὰ τῶν κατοίκων.

ὁ παπᾶς, χτυποῦν τὴν καμπάνα, μαζεύονται ὅλοι οἱ χωρικοὶ μὲ τὰ πιᾶτα τοὺς καὶ τὸ μοιράζον. Ἡ κάθε νοικοκυρὰ τὸ μαγειρεύει στὸ σπῖτι τῆς καὶ τρώγουν ὅλοι γιὰ νὰ προστατεύονται, μὲ τὴν φροντίδα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ἀπὸ τὶς διάφορες ἀρρώστιες» (Θρ. 105).

Κάποτε ἡ γιορτὴ καὶ ἡ Ουσία τῆς ἡμέρας αὐτῆς συνδέονται μὲ παραδόσεις γιὰ σωτηρίαν ἀπὸ λοιμὸν : Θρ. 168 Μακ. 25. Εἰδικότερα, ἡ μακεδονικὴ μαρτυρία, ἀνέκδοτη ἀπὸ τὴν Τσάκονη τῆς Καστοριάς, μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ἡ Ουσία καὶ ἡ τοπικὴ γιορτὴ ἐπικράτησαν ὅταν παρουσιάστηκε μεγάλη ἐπιδημία στὸ χωριὸ καὶ γιὰ ν' ἀπαλλαγοῦν θυσίασαν ἓνα δαμαλάκι τριῶν χρονῶν στὸν ἅγιο Ἀθανάσιο, ἀφοῦ πρῶτα ἔζωσαν κυκλικὰ μὲ ἀσημένιο ἀλέτρι τρεῖς φορές τὸ χωριό¹. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ πρακτικὴ συνήθη γιὰ τὴν ἀποτροπὴ ἀσθενειῶν, ποῦ ὅα μᾶς ἀπασχολήσῃ πιὸ κάτω ἰδιαίτερα². Ὅπως δὴποτε ἡ σύμπτωση τῆς πιὸ πάνω μαγικῆς τελετῆς μὲ τὴν ἡμέρα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἐνίσχυε τὴν ἄποψη, ὅτι ἡ Ουσία αὐτὴ εἶχε ἔντονο ἀποτρεπτικὸ, καὶ μάλιστα ἀπὸ ἀσθένειες, χαρακτήρα.

Καὶ ἡ παρουσία σὲ ὀρισμένες (θρακικὲς) περιπτώσεις τῆς ἀλεκτοροουσίας συνηγορεῖ γιὰ τὸν ἀποτρεπτικὸν χαρακτήρα τῆς ἐνέργειας. Ὁ πετεινὸς θυσιάζεται συνήθως στὸ περιθώριον τῆς δημόσιας ἐκδηλώσεως τοῦ κουρμπανιοῦ, ἰδιωτικὰ, σὲ κάθε σπῖτι γιὰ τὴν ὑγείαν τῶν μελῶν, ὡς μιὰ ἐνίσχυση τῆς δυνάμεως τῆς μεγάλης καὶ συλλογικῆς θυσίας (Θρ. 41. 133α-β. 168).

Ἐξάλλου ἡ ἀλεκτοροουσία συνδέει τὴ σύγχρονη θυσία μὲ ἀρχαῖα λατρευτικὰ ἔθιμα³, ποῦ ὑπῆρχαν στὴν ἴδια περιοχὴ. Ὁ Ν. Γ. Πολίτης σὲ σχόλιον τοῦ στὸ δημοσίευμα, ἀπ' ἧπου ἡ πληροφορία Θρ. 41, θεωρεῖ «πιθανωτάτην» τὴν σχέσιν τοῦ σημερινοῦ ἔθιμου μὲ τὴν προσφορὰ ἀλεκτρούνοιο στὸν Ἀσκληπιό⁴. Καὶ ὁ Γ. Α. Μέγας, πολὺ πιὸ συγκεκριμένα, κάνει ταύτισιν «ἀρχαίου» παρεκκλησίου τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου μὲ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ὀδηγεῖται στὸ συμπέρασμα, «ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς κατεῖχεν ἐξέχουσιν θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν ἀρχαίων (. . .) Θρακῶν»⁵. Οἱ νεοελληνικὲς πιὸ πάνω λαογραφικὲς μαρ-

1. Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι τὸ αἷμα τοῦ θύματος τὸ ἀφήνουν νὰ τρέξει ἐλεύθερα, γιὰ «νὰ τὸ μυρίζουν τὰ βόδια καὶ νὰ μὴν ἀρρωσταίνουν».

2. Βλ. σελ. 156 κέ.

3. Βασικὰ βιβλία γιὰ τὴν ἀρχαία θυσία καὶ τὸ τελετουργικὸν τῆς εἶναι τῶν P. S t e n g e l, Opferbräuche der Griechen, δ.π., S. E i t r e m, Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer. Kristiania, 1914, No 1. Οἱ παλαιότερες ἐργασίες τῆς J. E. H a r r i s o n, Prolegomena to the Study of Greek Religion καὶ Epilegomena to the Study of Greek Religion and Themis παραμένουν ἐπίσης βασικὲς.

4. Βλ. Λαογρ. 3 (1911), σ. 511.

5. Γ. Α. Μέγας, Θυσία ταύρων καὶ κριῶν ἐν τῇ ΒΑ Θράκῃ. Λαογρ. 3 (1911), σ. 162. Σήμερα ξέρομε, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴ Θράκῃ ἦταν ἀπὸ τὶς πιὸ διαδομένους (Pauly-Wissowa-Kroll, RE, VII, A1, σ. 495-500).

τιρίες είναι, νομίζω, και από την άποψη αυτή, πολύ σημαντικές.

Από τη μαρτυρία Θρ. 133β έχουμε την ενδιαφέρουσα είδηση, ότι κόβουν πετεινούς, και το κεφάλι τους το βγάζουν σε δημοπρασία για τόν άγιο¹. Το ίδιο έκαναν για το αίμα σ' ένα άλλο θρακιώτικο χωριό (Θρ. 168).

ε') Άγιου Χαράλαμπος (10 Φεβρουαρίου)

Καπ. 15 ΜΑσΝ. 9α-ιε. 19. 36 Θρ. 154 Κυκλ. 6

Το πλήθος των αναφορών για το ιδιαίτερα γνωστό πανηγύρι της Άγιας Παρασκευής της Λέσβου (ΜΑσΝ. 9α-ιε) πλαισιώνουν άλλες δύο λεσβιακές, μιá καππαδοκική και μιá θρακική (τη μαρτυρία από τη Θήρα μπορούμε να θεωρήσουμε ως συμπτωματική). Υποδηλώνουν άραγε οι αναφορές αυτές μιá ευρύτερη, παρουσία της θυσίας αυτής στην περιοχή Μ. Άσίας - Θράκης, ή πρέπει να δεχθούμε, κατά κάποιον τρόπο, τη μοναδικότητά της στη Λέσβο, με την ανάλογη ακτινοβολία της;²

Η τελετή στην Άγια Παρασκευή αποτελεί σταθμό στο τοπικό λαϊκό έορτολόγιο και είναι γνωστή με την όνομασία «Το πανηγύρι του ταύρου». Η διάρκεια του είναι τριήμερη και για καθαρά πρακτικούς λόγους (δυσκολία μεταβάσεως στο ξωκλήσι του άγιου σε χειμερινό μήνα, μέσα από δύσβατο δασικό δρόμο) έχει μεταφερθεί στην ανοιξιáτικη περίοδο. Συνήθως γίνεται το τελευταίο δεκαήμερο του Μαΐου και πάντως πριν από την Ανάληψη³. Πρέπει, όπως λέγουν, να γίνει «πριν φύγει το Χριστός Άνέστη»: «Κοιτάζουμε πότε θά 'ν' έχ' ή βουχή μας πουλλές δ'λειές, αναλόγους ντ' βρουχή π' θά κάν', αναλόγους ντου τσιού π' θά κάν', πού να μην έχουμε βρουχές, να έχ'ν τιλιάσ' τὰ ζευγάρια, να μην αρχίσ'ν τὰ θέρ'τα, τσι κοιτάζουμε μέσ' ντου Μάιου πάντουτις, πάντουτις μέσ' ντου Μάιου τσι να έχ' Χριστός Άνέστ'»⁴.

Τη φροντίδα για την τέλεσή του έχει από το 1915 το τοπικό Γεωργικό Σωματείο, συνεχίζοντας μακρόχρονη παράδοση του Ισναφιού των ζευγάδων προς τόν άγιο Χαράλαμπο, πού τόν έχει για προστάτη⁵.

1. Για το πολύ διαδομένο έθιμο των έορτσιαστικών πλειστηριασμών βλ. Μ η ν ε ς Ά λ ε ξ ι ε δ η ς, Έθιμοι έορτσιαστικοί πλειστηριασμοί. Δωδώνη 6 (1977), σ. 397-405.

2. Σημειώνω, ότι ο Μέγας χρησιμοποιεί την ταυροθυσία της Άγιας Παρασκευής στην εισαγωγή τού βιβλίου του για τις έλληνικές γιορτές (σ. 17 κέ.) ως το κατεξοχήν παράδειγμα πιστής διατηρήσεως αρχαίας θυσίας μέχρι τις ημέρες μας.

3. Έχω κινηματογραφήσει την εκδήλωση το 1969, όπως ήδη ανέφερα στον πρόλογο. Η σχετική ταινία (16 mm) βρίσκεται στην ταινιοθήκη τού Κέντρου Λαογραφίας, με αριθμό εισαγωγής 64.

4. ΚΑ χρο έρ. 3468, σ. 26, σιλλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης, Άγια Παρασκευή 1969. Την ημέρα της γιορτής τού άγιου (10 Φεβρ.) γίνεται σιλλείτουργο στην κεντρική έορτήσια τού χωριού προς τιμήν του.

5. Η έθρση τού Ισναφιού των ζευγάδων, πού λεγόταν και «Μεγάλο Ισνάφι» για

Τὸ ζῶο ποὺ θυσιάζεται εἶναι πάντοτε ἐκλεκτὸς ταῦρος καὶ προσφέρεται ἀπὸ Ἀγιοπαρασκευώτη, ποὺ ἐκπληρώνει σχετικὸ τάμα¹. Ὁ ταῦρος αὐτὸς θεωρεῖται ἀπ' ὄλους ἱερός. Παλαιότερα παραδιδόταν στὸ ἱερόφι ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο καὶ ἀπὸ τότε γύριζε ἐλεύθερος σ' ὅλη τὴ γεωργικὴ περιφέρεια τοῦ χωριοῦ· κάθε χωρικὸς τὸ θεωροῦσε ὡς θεϊκὴ εὐνοία καὶ εὐλογία νὰ βοσκήσει τὸ ἱερὸ ζῶο στὸ δικό του χωράφι: «Τ' ἀφήκαν τοὶ γύρ' ζι μέσ' στὰ χουράφια παντοῦ· τοῦ 'χι δὲ ὅποιους πήγινι μέσ' στοῦ χουράφ' τ', λέγει, τούτοι ἐνι τ' ἀγιοῦ Χαρ' λάμ' τοῦ βόδ' (. . .). Τοὶ τοῦ 'χαν καλό, λέγ', νά 'ρτ' νά φά' τοὶ τοῦ δ' κό μ', δταν ἔρθ' τοὶ φά', ἴσους νά κἀν' πλιὸ πουλί. Λοιπὸν ἤρχουντον ἢ μέρα, μᾶς λέγαν οἱ πατιράδεις μας, ὅτι τοῦ βόδ', λέγ', δταν καταλάβινι, ἤρχουντον πιά κουντὰ στοῦ χουργιοῦ ἀφοῦ ἀλλάργιβι, ἤρχουντον κουντὰ στοῦ χουργιοῦ, τοῦ 'πιρναν (. . .)»².

Τὸ πρῶτὸ τῆς Παρασκευῆς³ ὀδηγοῦν τὸν ταῦρο μπροστὰ στὸ σπίτι τοῦ «πρωτοζευγᾶ» — τοῦ προέδρου τοῦ Γεωργικοῦ Σωματείου — ἢ τοῦ δωρητῆ, καὶ κάτω ἀπὸ τοὺς ἤχους μουσικῆς ἀρχίζουν νὰ τὸν στολίζουν. Στὸ λαιμὸ του κρεμοῦν στεφάνι ἀπὸ ἀνθη καὶ τὰ κέρατά του χρυσώνουν μὲ «βαράκι»· μιὰ μικρὴ ἐπιγραφή στὸ μέτωπο τοῦ ζώου δειχνεὶ τὸ ὄνομα τοῦ δωρητῆ· παλαιότερα τοποθετοῦσαν στὰ κέρατά του καὶ ἀναμμένα κεριά⁴.

νὰ διακρίνεται ἀπὸ τίς μικρότερες συντεχνίες τοῦ χωριοῦ, τοποθετεῖται στὸ 1774 (Χρ. Παρ. Παρασκευαϊδης, Ἡ παλαιὰ Ἀγία Παρασκευή. Ἐν Μυτιλήνῃ 1936, σ. 87, 136-137). Ἐχομε μαρτυρίες καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη, ὅτι τὴ φροντίδα γιὰ τὰ κουρμπάνια ἀναλάμβαναν μέλη συντεχνιῶν βλ. Μ. Γεδεών, Παλαιὰς εὐφρίας Θρακίᾶ κέντρα. Θρακικά 7 (1936), σ. 11· πβ. Ἐλένη Βουραζέλη-Μαρινάκου, Αἱ ἐν Θράκῃ συντεχνίαι τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν. Θεσσαλονίκη 1950, σ. 140.

1. Ὑπῆρχαν χρονιὲς ποὺ τὰ τάματα ἦταν πολλὰ καὶ τότε τὸ ἱερόφι κρατοῦσε σειρά προτεραιότητος (Χριστόφας Χατζηγιάννης, Τὸ πανηγύρι τοῦ ταύρου... Μυτιλήνῃ 1969, σ. 10). Σήμερα δωρητὲς εἶναι συνήθως ξεκιτεμένοι κάτοικοι τοῦ χωριοῦ, ποὺ γυρίζουν, μόνιμα ἢ προσωρινά, στὴ γενέτειρα.

2. ΚΛ χφο ἀρ. 3468, δ.π., σ. 18-19.

3. Ὁ ἑορτασμὸς παλαιότερα ἀρχίζε τὴν Πέμπτη («ἀρχινοῦσαν τοσεῖνα τὰ χρόνια ἀπ' ντ' Πέφτ'») ΚΛ χφο ἀρ. 3468, δ.π., σ. 19· πβ. Χατζηγιάννης, δ.π., σ. 11).

4. Γιὰ τὸ στολισμὸ τοῦ θύματος στοὺς ἀρχαίους βλ. Nilsson, Geschichte der Griechischen Religion, δ.π., σ. 148 (καὶ γενικότερα σ. 146-51, γιὰ τίς τελετὲς ποὺ συνόδευαν τίς θυσίες κατὰ τίς ὁποῖες ἔτρωγαν ἀπὸ τὸ κρέας τῶν θύματων). Εἰδικὰ γιὰ τὸ χρῶμα τῶν κεράτων βλ. καὶ Γ. Στ. Κορρές, Ἐπιβιώσεις ἐκ τῶν θυσίων ταύρων. Ἀθηνᾶ 73-74 (1972-73), σ. 887-912, τοῦ ἴδιου, Ἐπιβιώσεις ἐκ θυσίων ταύρων, Β'. Ἀθηνᾶ 76 (1977), σ. 212-13 (στὶς σελ. 217-21: «Νεώτεροι ἐπιβιώσεις»). Στοιχὸς χρόνος μας ἐπιχρῶσιση κεράτων βρίσκομε καὶ σὲ ζῶα, ποὺ προορίζονται γιὰ γαμήλια δῶρα ἢ ἀπλῶς γιὰ σφαγή. Τὴ συνήθεια τοῦ στολισμοῦ τοῦ ζώου πρὶν τὸ σφάζουν ἀναφέρει καὶ ὁ Ν. Καζαντζάκης στὸ μυθιστόρημά του «Ὁ Χριστὸς ξανασταυρώνεται» (Ἀθῆνα 1974¹⁰, ἐκδ. Ἐλ. Καζαντζάκη, σ. 8· πβ. Κορρές, Ἐπιβιώσεις Β', δ.π., σ. 221).

Στή συνέχεια, πάντοτε με μουσική, πού παίζει ειδικό σκοπό¹, με λάβαρα, σημαία και με τη συνοδεία πλήθους 'Αγιοπαρασκευωτών με έπι κεφαλής τόν πρωτοζευγᾶ, πού κρατᾶ την εικόνα του «Γέρου», όπως ονομάζουν τόν άγιο Χαράλαμπο, αρχίζει ή περιφορά σ' όλο τó χωριό του στολισμένου ταύρου. Στο πέρασμά του όλοι κάνουν τó σταυρό τους, τόν θυμιατίζουν, τού προσφέρουν άφιερώματα και κομμάτια από τις προΐκες τών κοριτσιών τους, τοποθετοῦν επάνω του μικρά παιδιά «για γερσούνη».

Τό απόγευμα τῆς ίδιας ἡμέρας τó ιερό ζῶο μεταφέρεται στην τοποθεσία «Ταῦρος», όρεινή και δυσπρόσιτη, ανατολικά τῆς 'Αγίας Παρασκευῆς, σε απόστατη 15 χιλιομέτρων. Έδῶ ὑπάρχει παλαιό ξωκλήσι πρὸς τιμὴ τοῦ ἁγίου Χαράλαμπος με ἄγιασμα δίπλα.

- Ἡ τοποθεσία αὐτή, σύμφωνα με παράδοση, εὐρύτατα γνωστή, συνδέεται με τὴν ἀρχὴ καὶ τὴν καθιέρωση τῆς θυσίας. Λέγεται δηλαδή, ὅτι κάποτε ἕνας 'Αγιοπαρασκευώτης, ὁ Μαλομύτης, ἀναζητοῦσε στὸ μέρος αὐτὸ τὸ βόδι του πού εἶχε χάσει· ἕνας φοβερός Τουρκὸς λήσταρχος τὸν εἶδε καὶ προσπάθησε νὰ τὸν σκοτώσει, ἀλλὰ δὲν τὸ κατόρθωσε, γιατί τὸν ἐμπόδισε ὁ ἅγιος Χαράλαμπος. Φοβισμένος τότε ὁ Τουρκὸς παρακίνησε ὁ ἴδιος τὸ χριστιανὸ νὰ τιμῆσει τὸν ἅγιο. Ὁ Μαλομύτης πραγματικὰ θυσίασε τὸ βόδι του καὶ γύρτασε τὸν ἅγιο Χαράλαμπο, κάνοντας ἔτσι τὴν ἀρχὴ τῆς σημερινῆς ταυροθυσίας².

Τό Σάββατο, ἀπὸ τις πρωινὲς ὥρες, ἀρχίζει ἡ ὁμαδικὴ μετάβαση τών προσκυνητῶν με τὴν εικόνα τοῦ ἁγίου καὶ λάβαρα στὸν «Ταῦρο», ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν 'Αγία Παρασκευὴ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ γειτονικὰ χωριὰ (Καλλονὴ κλπ.). Ὅταν φθάσουν ἐκεῖ, δέχονται ἐφιπποὶ, αὐτοὶ καὶ τ' ἄλογά τους, τὴν εὐλογία τοῦ ιερέα καὶ ἀμέσως ἔπειτα ἀρχίζει διασκέδαση με καθαρὰ τοπικοὺς χοροὺς καὶ τραγούδια.

Τό σούρουπο φέρνουν τὸν ταῦρο με πομπὴ καὶ μουσικὴ μπροστὰ στην ἐκκλησία καὶ ὁ ιερέας τὸν εὐλογεῖ.

Τὸν παίρνουν κατόπιν καὶ τὸν ὀδηγοῦν, πάντοτε με πομπή, στὸν τόπο τῆς θυσίας. Ἐκεῖ, σύμφωνα με τὴν πίστη πού επικρατεῖ, τὸ ζῶο γονατίζει με τὴ θέλησή του γιὰ νὰ τὸ θυσιάσουν³. Προηγούμενως ὁμοῦ γίνεται δημοπρα-

1. Τὴ μελωδία τὴν ἔχω μαγνητοφωνήσει (ΚΑ ἀρ. ταινίας 1205 Α₁, ἀρ. μουσικῆς 16294).

2. ΚΑ χρο ἀρ. 3468, δ.π., σ. 15-17. Εἶναι βέβαια φανερό, ὅτι πρόκειται γιὰ μεταγενέστερη αἰτιολογικὴ παράδοση· ἀνέλογες σκεπτόμαστε σὲ πολλές περιπτώσεις θυσιῶν.

3. Πρόκειται γιὰ πίστη με κλατὰ διάδοση. Στις ἀρχαίες θυσίες ἰδιαίτερα τονίζεται στὰ Βουρβόνια, στὴν ἀρχαϊκὴ αὐτὴ θυσία (Nilsso n, δ.π., σ. 153· γιὰ τὴν προσέλευση τοῦ ζῶου, στὸ βωμὸ, ὅπου ἔβαζαν δημητριακὰ, βλ. δ.π., σ. 152 καὶ Y o r k e s, δ.π., σ. 98). Στις νεοελληνικὲς πάντως θυσίες τὸ πρῆγμα ἔχει πάρει μιὰ ἰδιαίτερη ἐξάρση. Ὅσοῦς γονατίσει τοῦ ταύρου, στὴ θυσία τῆς Μαγνησίας ὑποστηρίζει, με βέση

σία «για τὸ αἷμα», ὅπως λέγουν. Ὁ πλειοδότης ἔχει τὸ δικαίωμα-προνόμιον νὰ γίνῃ θύτης¹.

Μόλις ὁ ταῦρος θυσιαστῆ, οἱ παρευρισκόμενοι παίρνουν ἀπὸ τὸ ζεστὸ αἷμα τοῦ καὶ σχηματίζουν τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ στὸ μέτωπο τὸ δικό τους καὶ τῶν παιδιῶν τους. Σταυρὸ μὲ αἷμα κάνουν καὶ στοὺς ἐπιβήτορες καὶ στὶς φοράδες ποὺ θέλουν νὰ μείνουν ἔγκυες, ἐνῶ τὶς ἤδη ἔγκυες τὶς σταυρώνουν στὸ ὑπογάστριο (λαγόνια) μὲ λάσπη ἀπὸ τὸ ἀγίασμα.

Τὸ κρέας τοῦ θύματος βράζει ἅλη τῆ νύχτα μέσα σὲ μεγάλα καζάνια καὶ τὸ πρῶν (τῆς Κυριακῆς) παρασκευάζεται μ' αὐτὸ καὶ μὲ εἰδικὰ κατεργασμένο σιτάρι τὸ λεγόμενο «κεσκέτσι», ποῦ, ἀφοῦ εὐλογηθεῖ ἀπὸ τὸν ἱερέα, μοιράζεται σ' ὄλους τοὺς πανηγυριστές. Μαζὶ μοιράζονται καὶ μικρὰ ἀρτίδια, ποὺ οἱ περισσότεροι τὰ κρατοῦν ὕστερα ἐπάνω τους ὅλο τὸ χρόνο γιὰ φυλαχτό. Κεσκέτσι μεταφέρουν καὶ στὴν Ἁγία Παρασκευή, γιὰ νὰ πάρουν καὶ ὅσοι δὲν μπόρεσαν ν' ἀνεβοῦν στὸν δύσβατο «Ταῦρο».

Ἡ ὅλη θυσία-γιορτὴ τελειώνει τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς μὲ ἵππικούς ἀγῶνες ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό, στὴ θέση «Καυκάρ», ὅπου ὑπάρχει νεώτερο ἐκκλησιάκι τοῦ ἀγίου Χαραλάμπους, καὶ μὲ συνεστιάσεις τῶν κατοίκων καὶ ὁμαδικὴ διασκέδαση στὴν πλατεία τοῦ χωριοῦ².

Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι παράλληλα μὲ τὴ δημοτελὴ θυσία σφάζονται στὸν «Ταῦρο» καὶ ἄλλα μικρότερα ζῶα, ὡς προσφορά στὸν ἅγιο, ἀφοῦ πρῶτα δεχτοῦν καὶ αὐτὰ τὴν εὐλογία τοῦ ἱερέα.

Πρὸς τιμὴ τοῦ ἀγίου Χαραλάμπους γίνεται καὶ ἡ θυσία (ταύρου, προβάτου ἢ κριοῦ) στὸ γειτονικὸ χωριὸ Νάπη (παλιὸ ὄνομα : Κλουμδάδος), στὸ ὕψωμα τοῦ «Ταύρου» ἐπίσης· γιὰ νὰ μὴ συμπίπτει ὅμως μὲ τὸν ἀγιοπαρασκευώτικο ἑορτασμὸ γίνεται μιὰ ἐβδομάδα ἀργότερα σήμερα, ἐνῶ παλαιότερα φαίνεται ὅτι, ἀντίθετα, γινόταν μιὰ ἐβδομάδα νωρίτερα³.

παραστάσεις σὲ νομίσματα, ἢ H a r r i s o n, Epilegomena . . . and Themis, 1962, σ. 151-2. Γιὰ τὴν ἐθελουσία προσέλευση τοῦ θύματος καὶ εἰδικὰ γίβας, γιὰ τὴν ὁποία ὑπῆρχε καὶ ἡ ἀρχαία παροιμία «αἰξ τὴν μάχαιραν», βλ. καὶ D. L o u k a t o s, Le motif de la chèvre décollant des lieux sacrés, en Grèce. Festschrift Matthias Zender, Bonn 1972, σ. 465-9.

1. Ὁ πλειοδότης ὥστόσο ἀρκεῖται σήμερα νὰ σχηματίσει μὲ τὸ μαχαίρι τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ στὸ λαιμὸ τοῦ ζώου. Ἔτσι πιστεύεται, ὅτι «παίρνει τὸ αἷμα». Τὴ σφαγὴ ἀναλαμβάνει κατόπιν ἐμπειρὸς σφαγίας.

2. Στους νεώτερους χρόνους ὁ ἑορτασμὸς συνεχίζεται καὶ τὴ Δευτέρα· εἶναι, λέγουν, γιὰ τὰ «Χαρλαμέλια» ἡ ἡμέρα αὐτὴ, γιὰ τοὺς μικροὺς δηλαδὴ Χαραλάμπηδες (Χ α τ ζ η γ ι ά ν ν η ς, ὁ.π., σ. 13· Κ. Μάκιστος (Παπαχαραλάμπους), Ἡ Σελλάδα Ἁγίας Παρασκευῆς Λέσβου. Ἀθήνα 1970, σ. 75).

3. Φ. Κ ο μ ν η ν ά κ η ς, Ταυροθυσιες στὴ Λέσβο. Ἐφ. «Τὸ Βῆμα» Ἀθηνῶν, 29 Ἰουν. 1969, σ. 8. Ἡ ΜΑΣΝ. 19 κάνει λόγο γιὰ «μιὰ Κυριακὴ μετὰ τὴ θυσία εἰς Ἁγίαν Παρασκευήν», ἡ ΜΑΣΝ. 36 γιὰ «μιὰ Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς».

Ἡ ἀναφορὰ στὴ φρασιώτικη γιορτὴ εἶναι πολὺ γενική. Ὡς πρὸς τὴ θρακιώτικη μαρτυρία παρατηροῦμε, ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴ Μαρώνεια Κομοτηνῆς, χωρὶς μὲ καθαρὰ ἑλληνικὸ πληθυσμὸ, ποὺ χτίστηκε τὸ 1513 γιὰ τὸ φόβο τῶν πειρατῶν κοντὰ στὴν ἀρχαία ὀμώνυμη πόλη τοῦ γειτονικοῦ στοῦ Αἰγαίου Θρακικοῦ πελάγους καὶ ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς ἀποικία τῶν Χίων¹. Μιὰ πρόλευση τοῦ ἔθιμου ἐπομένως ἀπὸ τὴ Λέσβο ἴσως νὰ μὴν ἦταν κατὰ τὸ ἀπίθανο². Ἡ οὐσία πάντως στὴ Μαρώνεια, ὅπως ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται (καταγραφή τῆς πληροφορίας τὸ 1975), μοιάζει νὰ ἔχει πίσω τῆς ἰκανὴ παράδοση: «Τοῦ ἁγίου Χαράλαμπος κάνομε κουρμπάνι. Ὁ ἅγιος Χαράλαμπος εἶναι στὴ θάλασσα. Τραῖτὶ σφάζομε, βόδια, ὅ,τι νὰ 'ναι, ἀλλὰ νὰ 'ναι ἀρσενικό, βαρβάτο. Καὶ τὰ μουνούχια κάνομε³. Καὶ ἡ ἐκκλησία βάζει κουρμπάνι. Ὁ παπὰς τὸ διαβάζει πρῶτα καὶ μετὰ θὰ τὸ κόψει. Τὸ αἷμα χύνεται στὴν ἐκκλησία κοντὰ καὶ μὲ τὸ αἷμα κάνομε σταυρὸ στὸ μέτωπο. Οἱ κτηνοτρόφοι τὰ τάζουν ὅσοι κόβουν τὸ 'χουν κάμει τάμα. Μέχρι δέκα μὲ δώδεκα καζάνια κάνανε παλιά. Γίνεται ἀκόμα. Ὁ δεσπότης ἔχει ἀπαγορεύει στοὺς παπάδες νὰ τὸ διαβάζουν, ἀλλὰ πάλι τὸ διαβάζουν τώρα».

Ἀντίθετα τὸ ἔθιμο στὴ Θήρα (Κυκλ. 5) φαίνεται νὰ ἔχει ὑποχωρήσει, δὲν γίνεται πιά· ἀρα δὲν εἶχε παράδοση, ἦταν μᾶλλον ἐπίσασκτο.

Ὡστε τὰ παραπάνω στοιχεῖα γιὰ τὴ οὐσία τοῦ ἁγίου Χαράλαμπος ὀδηγοῦν στὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀρχικῆς ὑποθέσεως, ὅτι αὐτὴ τελικὰ ἐντοπίζεται μᾶλλον στὴ Λέσβο, καὶ μάλιστα στὴν Ἁγία Παρασκευή, διασώζοντας πιθανῶς μιὰ πολὺ παλαιὰ συνήθεια.

Ἴσως δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ μνημονεύσουμε ἐδῶ τὴ γιορτὴ στὴ μικρασιατικὴ Μαγνησία, ποὺ εἶχε καθιερωθεῖ νὰ γίνεται ἀπὸ τὸ 196 π.Χ. (ὄστερα ἀπὸ μιὰ συνθήκη εἰρήνης ἀνάμεσα στὶς πόλεις Μαγνησία καὶ Μίλητο) καὶ στὴν ὁποία τρεῖς θυσίες — στὴν Ἄρτεμη, στὸν Ἀπόλλωνα καὶ στὸν Δία Σωσίπολι, — συνδυάστηκαν μ' ἓνα πανάρχαιο θυσιαστικὸ ἔθιμο, ὅπου ἀνακαλύπτομε ἐνδιαφέρουσες ἀντιστοιχίες μὲ τὴ σημερινὴ ταυροθυσία στὴ Λέσβο. Ἀναφέρω π.χ. τὴ συντήρηση τοῦ ταύρου (ἐπὶ ἑννέα μῆνες στὸ ἀρχαῖο ἔθιμο) ἢ καὶ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο τὸ ζῶο ἐπαιρνε τὴν τροφὴ του: τὸν πηγαινάν στὴν ἀγορά, ὅπου οἱ ἔμποροι τῶν δημητριακῶν θεωροῦσαν ὡς δική τους

1. Ἀγ. Σεμοθράκης. Λεξιμὸν γεωγραφικῶν καὶ ἱστορικῶν τῆς Θράκης. Ἀθήναι 1963, σ. 356.

2. Στὸ κοντινὸ μὲ τὴ Μαρώνεια Κόσμο, χωρὶς καὶ αὐτὸ μὲ καθαρὰ ἑλληνικὸ πληθυσμὸ, παράδοση εὐρύτατα γνωστὴ κάνει λόγο γιὰ πρόλευση τῶν κατοίκων του ἀπὸ τὴ Χίος ἢ τὴ Λέσβο (ΚΑ χρο ἀρ. 3800, σ. 3, σὺλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, Κόσμο 1975). Ἐς σημειωθεῖ, ὅτι καὶ τὸ χωριὸ αὐτὸ ἀρχικὰ ἦταν στὴν παραλία καὶ ἔλλαξε θέση γιὰ τὸ φόβο πειρατῶν (πρ. Σ τ. Δ. Ἡμελλος. Ἡ περὶ πειρατῶν λαοτῆ παράδοσις. Ἐν Ἀθήναις 1968, σ. 19).

3. Πρ. παραπάνω, σελ. 58, σημ. 2.

εὐεργεσία τὸ νὰ τοῦ δώσουν τροφή. Στὴν πομπή, πρὶν ἀπὸ τὴ θυσία, στίς δώδεκα τοῦ Ἄρτεμισίου, ποὺ συνέπιπτε περίπου μὲ τὸν δικό μας Μάρτιο-Ἀπρίλιο, μὲ τὴν ἑαρινὴ δηλαδὴ ἰσημερία, κρατοῦσαν τὶς εἰκόνες δώδεκα θεῶν, κάτι ποὺ ἐπίσης θυμίζει τὰ λάβαρα ἀλλὰ καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου ποὺ κρατοῦν οἱ σημερινοὶ πανηγυριῶτες. Ἀκολουθοῦσε κοινὸ γεῦμα, ἀνάλογο μὲ τὸ σημερινό¹.

Ἡ δωδέκατη ἡμέρα τοῦ Ἄρτεμισίου μήνα, περιλάμβανε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θυσία τοῦ ταύρου, καὶ τρεῖς ἄκόμα θυσίες (κριοῦ, γίδας, τράγου), ποὺ εὐκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ δεχθεῖ, ὅτι προστέθηκαν στὴν προγενέστερη τελετὴ γιὰ νὰ τιμηθοῦν οἱ τρεῖς μεγάλες καὶ προστατευτικὲς τῆς πόλεως θεότητες, σὲ ἐνδειξη εὐγνωμοσύνης γιὰ τὴ συνθήκη τῆς εἰρήνης². Μήπως θὰ μπορούσε λοιπὸν νὰ ὑποθέσει κανεὶς, ὅτι ἡ θυσία τῆς Λέσβου, χωρὶς τὴν ἄλλη πλαισίωση, διασώζει καλύτερα τὴν ἀρχικὴ μορφή τοῦ πανάρχαιου αὐτοῦ ἔθιμου³;

ς') Ἁγίου Βλασίου (11 Φεβρουαρίου)

ΜΑσΝ. 29 Ἦπ. 5

Ἀπὸ τὴ Λέσβο προέρχεται ἡ μιά ἀπὸ τὶς δυὸ μαρτυρίες γιὰ θυσία τὴν ἡμέρα τοῦ ἁγίου Βλασίου, ὁ ὁποῖος θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀγρότες καὶ τοὺς ποιμένες φύλακας καὶ προστάτης ἀπὸ τὸ λύκο, τὸ τσακάλι καὶ τ' ἄλλα ἀγρια ζῶα (Μέγας, Ἑορταί, σ. 90). Στὸ Παλαιοχώρι τῆς Λέσβου ἔσφαζαν ἀρνὶ ἢ κατσίκια καὶ ἀκολουθοῦσε κοινὸ γεῦμα στὸ ξωκλήσι τοῦ ἁγίου.

Ἡ δεύτερη, παλαιὰ (1877), μαρτυρία εἶναι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄκρη, ἀπὸ τὸ Πάπιγγο τῆς Ἠπείρου, ὅπου κάθε σπίτι ἔσφαζε ἓνα πρόβατο ἢ μιά κατσίκια,

1. Ἀναλυτικὴ περιγραφή τῆς ὅλης τελετῆς κάνει ὁ Y e r k e s, *Le Sacrifice*, ὁ.π., σ. 101 κέ., ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ, ὅτι τὸ ἔθιμο δὲν ἔχει μελετηθεῖ ὅσο θὰ ἔπρεπε. Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι τὸ κείμενο τοῦ τυπικοῦ τῶν θυσιῶν τῆς Μαγνησίας ἔχει διασωθεῖ (βλ. ὁ.π., σ. 102-3). Στὴν ἀνάλυση τοῦ Yerkes βρίσκει κανεὶς καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Βλ. καὶ Y e r k e s, ὁ.π., σ. 106.

3. Ἡ Μαγνησία δὲν βρίσκεται ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Λέσβο. Ὡστόσο δὲν ἀποκλείεται ἄποικοι Θεσσαλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἐποίκισαν τὴ Μαγνησία, νὰ πέρασαν καὶ στὴ Λέσβο. Ὁ M. B. Sakellariou, *La migration grecque en Ionie*, Athènes 1958, δὲν ἀναφέρει τέτοια ἐγκατάσταση στὴ Λέσβο. Γιὰ τὸν Beloch δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, ὅτι ὁ ἐποικισμὸς τῆς Λέσβου ξεκίνησε ἀπὸ τὸν κόλπο τῶν Παγασῶν, ὅπου ἡ Ἰωλικὸς ἐμφανίζεται καὶ ὡς τὸ κέντρο τῆς Θαλάσσιας συγκοινωνίας στὴν ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία: K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, Bd. A1, Strassburg 1912 (1967²), σ. 133-4. Βλ. καὶ U. Wilcken, Ἄρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία. Μετάφραση Ἰω. Τουλουμάκου, Ἀθήνα 1976, σ. 73: «Μὲ τὶς ἐνδείξεις ποὺ ἔχουμε, ἐμφανέστερη εἶναι ἡ περίπτωση τῶν βορείων Ἀχαιῶν (ἐκείνων δηλαδὴ ποὺ προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὴ Θεσσαλία): Πρῶτα κατέλαβαν τὴ Λέσβο καὶ τὴν μικρὴ Τένεδο — στὴν ἀπέναντι παραλία προχώρησαν ἀργότερα (. . .)».

καί έτρωγαν όλοι μαζί στό περιβάλι τής έκκλησίας τοῦ ἁγίου Βλασίου.

Ὁ Γ. Μέγας (Έσρταί, δ.π.) γράφει : «Έθιμον τῆς ἡμέρας αὐτῆς εἶναι ἡ κοινή ἐστίασις τῶν ἐκκλησιαζομένων. Εἰς τὴν τράπεζαν παρατίθενται εἰδικὰ φαγητά· π.χ. φαγητό ἀπό σιτάρι κομμένο, μαγειρευμένο μὲ μέλι καὶ βούτυρο, τὸ λεγόμενο ἐν Πόντῳ χασούλ, ἢ φαγητὸν ἀπό κρέας προβάτων ἢ αἰγῶν, αἱ ὁποῖαι σφάζονται ὡς θυσία τις εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ. Εἰς τὴν Κέρκυραν διανέμεται εἰς τοὺς ἐκκλησιαζομένους χειμωνικὸ (καρπούζι)».

Ἡ κοινή ἐστίασις ἀσφαλῶς εἶναι ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα θυσιαστικὰ στοιχεῖα· τῇ συναντοῦμε ἤδη, στὰ τοτεμικὰ γεῦματα. Τὸ γεῦμα ποῦ λαμβάνεται ἀπὸ κοινοῦ, παρατηρεῖ ὁ Υεγκες, ἐξετάζοντας τις πρῶτες μορφές τῆς θυσίας, ὑπῆρξε πάντοτε ἀπαράγων διατηρήσεως» τῆς ἐνότητος τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας. Καὶ ἀφήνοντας στοὺς ἀνθρωπολόγους νὰ καθορίσουν τὴν προέλευση καὶ τὴν ἱστορία του, σημειώνει ὡστόσο, ὅτι τὸ γεῦμα τοῦτο εἶχε καθιερωθεῖ ὡς θεσμὸς πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση «τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν», στῆ συμπεριφορὰ τῶν πρωτογόνων¹.

Ἐξάλλου στὰ νεώτερα χρόνια ἡ κοινή ἐστίασις ἐξελίχθηκε «ἀτομοκεντρικότερα» : οἱ κάτοικοι τῆς κοινότητος παίρνουν τὴ μερίδα τους καὶ πηγαίνουν, συχνά, νὰ γευματίσουν χωριστὰ στό σπίτι τους. Ἀπὸ τὴν κοινή ἐστίασις δηλαδὴ, ἔχει μείνει ἡ κοινὴ διανομή. Καὶ φυσικά, δὲν ἔχει πιά διασωθεῖ τίποτα ἀπὸ τὸ μυστηριακὸ περιεχόμενο τοῦ γεύματος, τὸ ὁποῖο τονίζει, ἀπλῶς, τὸν στενὸ δεσμὸ τῶν συνδαιτημόνων.

Ἴσως ἕμως προκειμένου γιὰ νεώτερες συνεστιάσεις πρέπει νὰ υποθέσουμε, ὅτι δὲν πρόκειται κἀν γιὰ «συνέχεια» ἀλλὰ γιὰ νέα, ὑστερογενῆ, ἐμφάνιση· ἄς σημειωθεῖ, ὅτι τῇ γιορτῇ καὶ στό χωρὶ αὐτὸ τῆς Λέσβου ἐκτελεῖ ἀκόμα καὶ σήμερα τὸ «ισνάρι» τῶν ζευγάδων. Στῇ ζωῇ τῶν συντεχνιῶν τέτοιες συνεστιάσεις εἶναι, ὅπως ξέρομε, συνηθισμένες. Καὶ ψυχολογικὰ δὲν χρειάζεται καμιά παράδοση, γιὰ νὰ παρουσιαστοῦν καὶ νὰ λειτουργήσουν².

1. (Ἡ πρωτόγονα πιστεύουν, ὅτι ἡ ζωὴ αὐτοῦ ποῦ τρώγεται μεταβιβάζεται στό ἀίμα ο' αὐτὸν ποῦ τὸ τρῶει· «ἡ ταχύτητα τοῦ ζαρκαδιοῦ, ἡ ἀντοχὴ τῆς καμήλας καὶ ἡ γουμπογιὰς δύναμις τοῦ ταύρου μπουρῶν νὰ γίνων διχῆς τους» (Υεγκες, δ.π., σ. 38). Κίριο ἔργον γιὰ τὰ θέματα τοῦ τοτεμισμού παραμένει τὸ ἔργον τοῦ J. - G. Frazer, Totemism and Exogamy, 1-4, London 1910. Γιὰ τὴ «θεοφαγία» βλ. καὶ Υεγκες, δ.π., σ. 41. Κάπως ἐξελεγμένη θεωρεῖ ὁ Nilsson τὴ θύσια ζώων στὰ πλαίσια τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας ὡς «γεῦμα κοινὴ ἐνάμεση στό θεὸ καὶ στοὺς πιστοὺς, ποῦ τοὺς συνδέει στενὰ μεταξὺ τους. Στὸ γεῦμα προσκαλοῦν τὸ θεὸ μὲ προσευχὰς νὰ ἔρθει. Παίρνει τὴ μερίδα του καὶ οἱ ἄνθρωποι, ποῦ εἶναι πὸ πολλοί, τρῶνε τις διχῆς τους» (M. P. Nilsson, Ἑλληνικὴ λατρεῖα λατρεία. Μετάφραση I. Θ. Κακριδῆ, Ἀθήνα 1953, σ. 71).

2. Καὶ σήμερα γίνονται τέτοιες συνεστιάσεις ἀπὸ τὰ μέλη ἐνὸς ἐπαγγελματικῆς ἢ ἐρασιτεχνικοῦ π.χ. σωματείου (βλ. καὶ παραπάνω, σελ. 65, σημ. 5).

ζ') 'Αγίου Γεωργίου (23 'Απριλίου)

Καπ. 17. 34α-β. 35α-β. 37α-β. 45 Πόντ. 4. 9. 10. 17. 19 Βιθ. 10 ΔΜΑσ. 9α-γ ΜΛσΝ. 22. 26. 40. 43 ΘρΝ. 14. 18α-β Θρ. 4. 13. 25α-β. 26. 37α-β. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 65. 66α-γ. 67. 69. 74. 99. 104. 108. 109. 121. 127. 130. 135. 143. 145. 153. 155. 157. 160. 167 Μακ. 1. 34. 36. 37. 39. 45. 49. 51. 55. 67. 69. 70. 72. 76. 82 Θεσ. 22 Εδβ.Β Σπ. 1. 7. 27 Πελ. 4α-β. 15. 17α-β. 20. 43. 48. 52 Κυκλ. 8. 23 Κρ. 10. 12. 17 Δωδ. 7. 12 Κύπρ. 2 Σαρ. 6. 14. 20 (Βλ. και σελ. 103-4)

“Όπως βλέπομε, πρόκειται για θυσία με εύρύτατη διάδοση. ‘Η Θράκη εμφανίζει πάλι τή μεγαλύτερη πυκνότητα, αλλά τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι δὲν ὑστερεῖ καὶ ἡ κατὰ κανόνα λίγο παραδοσιακὴ Πελοπόννησος, ἀπ’ ὅπου μάλιστα ἔχομε καὶ ἀναφορὰ μιᾶς ἀπὸ τὶς πρὸ πλούσιες θυσίες (Πελ. 4β) : 40 ὡς 70 σφαχτὰ στὸ πανηγύρι, παλαιότερα μέχρι 200 !

Τὸ προσφερόμενο θύμα εἶναι ἀρνί, μάλιστα ἀρσενικό : «τὸ ἀρνὶ ἀρσενικό» (Θρ. 65· βλ. καὶ Θρ. 66β. 157 Μακ. 72)· «ἕνα ἀρνί, ὅ,τι λογιῶ νὰ ἴναι, μόνο ἀρσενικό νὰ ἴναι» (Θρ. 69)· τὸ «ὅ,τι λογιῶ» μπορεῖ νὰ λέγεται σὲ σχέση με τὸ χρῶμα, πὺ ἄλλοτε τὸ ἤθελαν ἄσπρο (Καπ. 37β Θρ. 99 Μακ. 72), ἄλλοτε μαῦρο (Θρ. 65)¹. Οἱ ἄλλες περιπτώσεις (πετεινοί : Καπ. 37α Μακ. 69. 72, κατσίκια : Καπ. 35α Θρ. 25β Πελ. 15. 20, τράγοι : ΜΛσΝ. 40 Θρ. 25α, βόδια : Πόντ. 9 ΔΜΑσ. 9α-γ ΜΛσΝ. 25 Πελ. 17, μοσχάρι : Θρ. 53, ἀγελάδα : Θρ. 53, περιστέρια : Καπ. 35α) εἶναι συγκριτικὰ ἐλάχιστες καὶ ὀπωσδήποτε συμπτωματικὲς (πβ. Μακ. 72 : «μπορεῖ νὰ σφάξει κανεὶς κι ἕναν πετεινό»). Τὰ μεγάλα ζῶα (μοσχάρι, ἀγελάδα) εμφανίζονται στὴ Θράκη².

Ἐξάλλου πρόκειται γιὰ θυσία, πὺ συχνὰ εἶναι «δημοτελής»· στὴ Θράκη λέγεται «χωργιανικό κουρμπάνι» (Θρ. 26. 66β-γ). Ἄλλὰ πολὺ συχνότερα ἔχει τὴ μορφή θυσίας, πὺ γίνεται σ’ ὄλα τὰ σπίτια τῆς κοινότητος, στὸ καθένα χωριστά, ἐνῶ, τέλος, ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις, ὅπου ἀναφέρεται, ὅτι τὴ θυσία ἐπιτελοῦν ὄχι ὄλοι, ἀλλὰ μόνο ὄσοι ἔχουν ἀρνιά καὶ τάμα (Θρ. 67. 157 Μακ. 72). Χαρακτηριστικὸ πάντως εἶναι, ὅτι σ’ ὄλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ἐξελίσσεται σ’ ἕνα εἶδος δημόσιας γιορτῆς, πανηγυριοῦ, ὅπου συνορτάζουν ὄλα τὰ μέλη. Πιστεύω, ὅτι ἀρχικὰ πρέπει νὰ ἦταν οἰκογενειακὴ ἐκδήλωση ἀπὸ μεγάλες καὶ πλούσιες οἰκογένειες (ἴσως καὶ ἐξαιτίας τοῦ ποιμενικοῦ,

1. Ὀπωσδήποτε τὸ χρῶμα δὲν φαίνεται νὰ ἔχει πὰ ἰδιαίτερη λειτουργικότητα σὶς νεοελληνικὲς θυσίες· πβ. Θρ. 66β : «μαῦρα, ὅ,τι τύχει, θηλυκὰ νὰ μὴν εἶναι». Διαφορετικὰ ὁ Μέγας, Ἐσρταί, ὄ.π., σ. 182, πὺ ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα πὺ «καθορίζονται» θεωρεῖ καὶ τὸ χρῶμα, ἐνῶ μιᾶ γιὰ τὸ «γένος» κάπως ἀόριστα, χωρὶς νὰ ἐπισημαίνει τὴν ἐκδήλη, νομίζω, προτίμηση τῶν χωρικῶν στὸ ἀρσενικό ζῶο. Γιὰ τὸ χρῶμα τοῦ θύματος στὴν ἀρχαιότητα βλ. S t o n g e l, ὄ.π., σ. 187-90.

2. Ἀπὸ τὸν Πόντο (Πόντ. 4) ἔχομε τὴν πληροφορία, ὅτι μεγάλα ζῶα θυσιάζονταν σπάνια.

οπως θα δοῦμε, χαρακτήρα της, ἀρα γινόταν κατὰ «τσελιγκάτα» κατὰ κάποιον τρόπο) καὶ σιγά σιγά ἐξελίχθηκε σὲ δημόσια.

Ὅταν εἶναι δημοτελής, ἀγοράζει τὸ θύμα ἢ κοινότητα (ΔΜΑσ. 9β-γ), ἢ ἡ ἐκκλησία (Θρ. 53. 54. 56 Μακ. 36), πιθανότατα μ' ἐξοδα πάλι ὄλων τῶν μελῶν τῆς κοινότητος· π.χ. στὴν Πελ. 17α δηλώνεται ὅτι «οἱ ἐπίτροποι τῆς ἐκκλησίας ἀγοράζουν ἕνα βόδι, πού τὸ πληρώνει ὄλο τὸ χωριὸ μὲ συνεισφορές». Ἡ ἐκκλησία τὸ προσφέρει κάποτε πάλι στὴν κοινότητα μὲ τὸ γνωστὸ ἔθιμο τοῦ πλειστηριασμοῦ (Πόντ. 4 Θρ. 108)¹, γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὰ οἰκονομικὰ της. Οἱ ἀγοραστές εἶναι, φυσικά, οἱ οἰκονομικὰ εὐρωστότεροι (Θρ. 56 Μακ. 34).

Τὸ ζῶο θυσιάζεται συνήθως στὴν ἐκκλησία, στὴν εἴσοδο ἢ στὴν αὐλὴ της (Θρ. 53 Μακ. 67). Κάποτε τὸ θύμα περιφέρεται πρῶτα τρεῖς φορές γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία (Πόντ. 4). Στὴ Θράκη ὀδηγοῦσαν τὰ ζῶα, πρὶν τὰ θυσιάσουν, μέσα στὴν ἐκκλησία γιὰ νὰ προσκυνήσουν. Στὴν Ἡράκλεια π.χ. τοῖς κολλοῦσαν κερὰ στὰ κέρατα, τὰ ἀναβαν καὶ ἐβαζαν τὰ ζῶα μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου (Θρ. 53). Καὶ στὴν Τσορλού (Τυρολόη) εὐαζαν τὸ πρόβατο, τὸ ἐβαφαν κόκκινο στὸ μέτωπο, τὴν οὐρὰ καὶ τὴ μέση, τοῦ ἐβαζαν «τρές» (τέλια) στὰ «γαρούφαλα» (κέρατα) καὶ ἀπὸ ἕνα κερὶ καὶ τὸ πήγαιναν, ἔτσι στυλισμένο, ἀπὸ τὸ βράδυ τῆς παραμονῆς στὸν ἅγιο. Μπροστὰ ἀπὸ τὸ εἰκόνημα (ἀπὸ μαῦρο ξύλο, ἀνάγλυφο²) ἐβαζαν δύο «κάσες», ὅπου ἀνέβαινε τὸ πρόβατο, ἐβγαζε τὴ γλώσσα του καὶ προσκυνοῦσε. Πιστευαν μέλιστα, ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ ζῶα, πού ὀδηγοῦνταν ἔτσι νὰ προσκυνήσουν, ἦταν στὴν ἀρχὴ ἀγρία καὶ μὲ δυσκολία προχωροῦσαν· μόλις ὁμως ἔφταναν στὴν ἐκκλησία καὶ τοῖς ἐβαζαν τὰ κερὰ, ἡμέρευαν καὶ ἐμπαιναν μόνον τους μέσα³ (Θρ. 53. 56). Ὅστερα τοῦ ἔκαναν ἕνα γύρο στὸν αὐλόγυρο καὶ τέλος τὸ ἐβαζαν νὰ κοιμηθεῖ μπροστὰ στὸ εἰκόνημα. Ἡ θυσία γινόταν τὴν ἄλλη ἡμέρα (Θρ. 55· βλ. καὶ Θρ. 99).

Πρὶν ἢ, συνηθέστερα, μετὰ τὴ θυσία ἔκαναν χρῆση τοῦ αἵματος τοῦ ζώου· π.χ. ἀλειψαν μ' αὐτὸ τίς τέσσερις γωνιὰς τῆς ἐκκλησίας (Πόντ. 4. 9), ἢ τὸ πρόσωπό τους, ἀγιά νὰ 'ναι καὶ τοῦ χρόνου καλά» (Θρ. 99).

Ἀκλιειθῆναι ἢ διανομὴ τοῦ κρέατος, εὐλογημένου ἀπαραίτητα ἀπὸ τὸν ἱερέα, καὶ ὁ καθένας πήγαινε στὸ σπίτι του, ἢ γινόταν συνειστίαση στὸν τύπο τῆς θυσίας ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, χωρὶς πάντως ἔντονα τὰ ἴχνη κάποιας τελετουργικῆς κοινῆς ἐστίασεως: «θὰ καθίσουν ὄλοι γύρω στὰ χόρτα νὰ φάνε» (Θρ. 54· ἔτσι καὶ Μακ. 34. 67).

1. Γιὰ τὸ ἔθιμο τοῦ πλειστηριασμοῦ βλ. παραπάνω, σελ. 65, σημ. 1.

2. Καὶ στὴν Ἡράκλεια ὁ ἅγιος Γεώργιος (ἑπονομαζόμενος ὁ «Ἀράκης») ἦταν σκαλιστὸς σὲ μαῖρη πέτρα· ὅταν οἱ Τυρκοὶ, λόνε, τὴν εὐαζαν μὲ ἀσβέστη, ἀπὸ τὸ κέφιμο ἀμαύρισε σὸν ἀράκη». Μήπως πρόκειται γιὰ κάποιο ἀρχαῖο ἀνάγλυφο;

3. Γιὰ τὴν ἄσκλιευσι προαίευσθ τοῦ θύματος βλ. παραπάνω, σελ. 67, σημ. 3.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ πιὸ κάτω, ἀδημοσίευτη, περιγραφή τοῦ 1937 γιὰ τὴ θυσία στὸ Σιναπλῆ (Θρ. 66α) τὴν πρώτη Δευτέρα μετὰ τὴ γιορτὴ τοῦ ἁγίου (Θρ. 66β,γ), ἡ ὁποία σήμερα συνεχίζεται στὸ Πολύκαστρο τοῦ Κιλκίς, ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ἐγκατεστημένους Σιναπλιῶτες : «Οἱ Σιναπλιῶτες κάνουν κουρμπάν' τὴ Δευτέρα, ὄχι μετὰ τοῦ Θωμᾶ, τὴν ἄλλη ἐβδομάδα, καθημερινὴ γιορτάζουν, παιαυρίζουν, οἱ νιόνιφες βάνουν τὰ καλά τους. Καθημερινὴ Δευτέρα. Παίρνει πρόβατα, τὰ κόβν', τὰ βράζουν στὴν ἄκρα τοῦ χωριοῦ, κἀν' φωτιά, τὰ βράζν'. Οἱ γυναῖκες ἐτοιμάζουνε ψωμιὰ καὶ ἄμα βράσουν τὰ κουρμπάνια (τὰ κουρμπάνια βραστὰ γένδαι, ἄλλο τίποτε δὲν βάζουν μέσα), οἱ γυναῖκες ὄλες θὰ πάρουν τὰ ψωμιὰ καὶ θὰ μαζευτοῦνε ὄλοι ἐκεῖ γύρω στὰ κουρμπάνια. Καὶ γιὰ νὰ πλερωθοῦνε τὰ κουρμπάνια, βγαίν'νε στοὺς μαχαλάδες μερικοὶ καὶ συνάζουν γέννημα, πληρωμὴ τὰ κουρμπάνια γιὰ τὸν ἄγιο. Καθανεὶς τὸ ξέρ' κι ἐτοιμάζ' ὄ,τ' ἔχ' εὐχαρίστησ'. Καὶ ὁ παπὺς θὰ διαβάσ' τὰ κουρμπάνια καὶ τὰ ψωμιὰ ὄλα μαζὶ κι ὁ κόσμος ὄλ' στὰ γόνατα καὶ κάνουν λιτανεῖα, ὄχι στὴν ἐκκλησία, σ' ἓναν ὄχτο, δίπλα στὸ μπαῖρι. Τὰ διαβάζει μαγερεμένα τὰ φαγιὰ καὶ ψημένα τὰ ψωμιὰ. Καὶ μετὰ κάθε γυναῖκα τὸ ψωμὶ τὸ κόβ' καὶ τὸ μοιράζεται ἢ μιὰ τὴν ἄλλ' να καὶ παίρνουν ὕστερα κάθε γυναῖκα μὲ τὸ μπακιζάκι ἢ μὲ τὴν κοίπα κουρμπάνι καὶ τὸ πᾶνε στὰ σπίτια. Οἱ ἄντροι μέσκουν ἐκεῖ καὶ τρῶνε ἐκεῖ πέρα ὕστερα σκορποῦνε καὶ μετὰ μαζεύονται στὸ ἄλάνι (χοροτόλι) καὶ χορεύουν ἄντρες, γυναῖκες· τό'χουν τάμα γιὰ τὸ τσιφτιλίκ' (γεωργία). Νὰ τὸ φυλάγ' ὁ Θεός. Προπάντων γιὰ τὸ χαλάζ' τό'χουν».

Σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴ παράδοση, ἡ θυσία καθιερώθηκε σὲ ἐνδειξὴ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν ἅγιο Γεώργιο, ὕστερα ἀπὸ βροχὴ ποὺ ἔστειλε τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς του, τερματίζοντας ἔτσι μιὰ παρατεταμένη καταστρεπτικὴ ἀνομβρία (Θρ. 66γ).

Στὴν Ἀλόνησο γινόταν κοινὸ γεῦμα ἀπὸ προσφορὲς βοσκῶν (Εὐβ. ΒΣπ. 1). Ἔχει δηλαδὴ ἐδῶ ἡ ὁμάδα ἓνα χαρακτήρα ἀδελφότητος. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν Ἡλεία, ὅπου οἱ βοσκοὶ παρέες-παρέες τρῶνε τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τοῦ ἁγίου τὸν «ἀγιωργίτη», τὸ θυσιαζόμενον ἀρνὶ ἢ κατσίκι (Πελ. 15).

Κοινὴ ἐστίαση γινόταν καὶ στὴν Καππαδοκία, ἀλλὰ ὁ καθένας ἔσφαζε τὸ δικὸ του ζῶο· «ἔδιδε συγχώριο ὁ ἓνας τ' ἄλλουνοῦ καὶ γινότανε συμφιλίωση» (Καπ. 35α). Ἡ διάλυση, γενικὰ, τῆς τελετουργικότητος στὴν κοινὴ αὐτὴ ἐστίαση φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ παρασκευάζεται τὸ κρέας. Στὴ Θράκη τὸ ἔβραζαν μὲ ρύζι (Θρ. 54) ἢ τὸ ἔψηχναν ὀλόκληρο καὶ παραγεμιστὸ στὸ φούρνο (Θρ. 104), γεμιστὸ μὲ τὰ ἐντόσθια του, σπανάκι, μαίντανὸ (Θρ. 155· βλ. καὶ Μακ. 72). Στὴ συνεστίαση, ποὺ γίνεται στὴν Πελοπόννησο (Πελ. 17α) πηγαίνει κάθε σπίτι πίτα, ψωμί, κρασί καὶ μιὰ χούφτα ἀλάτι «γιὰ τὸ φαῖ»¹.

1. Στὴ Θράκη διάβαζαν ἀποβραδίς στὴν ἐκκλησία ἀλάτι καὶ ἀπ' αὐτὸ ἔβιδαν τὴν ἐπόμνη, πρὶν ἀπὸ τὴ θυσία του, στὸ ζῶο νὰ φαίει (Θρ. 155)· «τὸ ἀλάτι, ποὺ τ' ἀλατίζουν

Και τῆς θυσίας πού γίνεται στό σπίτι τὸ τυπικὸ εἶναι παρόμοιο. Τὸ ζῶο σφάζεται κάτω ἀπὸ τὸ εἰκόνημα τοῦ ἁγίου, ἀφοῦ τὸ εὐλογήσει ὁ παπάς, ἢ τὸ εὐλογεῖ μετὰ τὸ σφάζιμο. Μὲ τὸ αἷμα κάνουν ἐπίσης σταυρὸ στὶς πόρτες (Θρ. 145), ἢ καὶ κάτω ἀπὸ τὸ εἰκόνημα (Θρ. 155), ἢ στὴν πόρτα τοῦ ἀχουριοῦ (Μακ. 51 : «τὸ ἔχαν γιὰ νὰ προφυλάγουν τὰ ζῶα»), ἢ στό κατώφλι.

Παράδοξη μαντική χρῆση τοῦ αἵματος μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ Ναίμονα : Σφάζουν τὸ ζῶο στὸν τοῖχο, κάτω ἀπὸ τὸ εἰκόνημα, καὶ «κοιτάζνε τὰ αἷματα νὰ διοῦμε, θὰ γίν' αἰ-Γιώργ'ς : Ἄμα γέν' αἰ-Γιώργ'ς πὲ τὸ ἄλογο, πὲ τὸ κοντάφ' τ', τὸ ἔχε σὲ καλὸ, θὰ γέν'ν τὰ πρόβατά τ' καλὰ. Γιὰ τὰ πρόβατα τὸ κάμνε (. . .)· κεῖνο τὸ αἷμα στὸν δοῖχο τοῦ ἔχανε σαράντα μέρες» (Θρ. 69). Τὸ ὅτι πάντως μαντεύονται αὐτὴ τὴν ἡμέρα, πού, ὅπως θὰ δοῦμε, εἶναι ἓνα καίριο σύνορο τοῦ χρόνου, δὲν εἶναι παράδοξο, ἀφοῦ σὲ ὀρισμένους τόπους εἶχαν τὴν ἡμέρα τοῦ ἁγίου Γεωργίου πρωτοχρονιά¹.

Γιὰ τὸ αἷμα ἔχομε μαρτυρίες ἀπὸ τὴν Ἠράκη, ὅτι τὸ παράχωναν μαζί μὲ τὰ κόκαλα (Θρ. 155, 157). Ἡ περιγραφή τῆς Θρ. 155 εἶναι γενικότερα ἐνδιαφέρουσα : «Ἀποβραθὶ πῆγαιναν στὴν ἐκκλησία στὸν ἑσπερινὸ καὶ διάβαζαν ἀλάτι καὶ στό σπίτι βάζαν τρία ἢ πέντε κερυὰ ἀναμμένα ἀπὸ ἓνα σὲ κάθε πόρτα, κρεμοῦσαν καὶ ἀπὸ μιὰ τσουκνίδα, νὰ τσουκνιωθοῦν οἱ ἐχθροί. Ἄν εἶχαν παραπανήσια πόρτα δὲν βάζαν, νὰ εἶναι μονὰ. Τὸ πρῶν βάζαν μιὰ σκάφη μέσ' στό σπίτι κάτω ἀπὸ τὸ εἰκονοστάσι. Μετὰ ρίχναν ἓνα σκόρδο, ἓνα κομμάτι τσουκνίδα καὶ τριαντάφυλλα. Ἄναβαν στό κέρας τοῦ ἀρνιοῦ ἓνα κερυ, τὸ θυμάζαν καὶ τοῦ δίδαν νὰ φάει τὸ διαβασμένο ἀλάτι, λίγο ψωμί καὶ ἓνα πράσινο φύλλο. Καὶ τὸ σφάζαν, ὅποιος λάχει, ἀκόμα καὶ ξένος, νὰ πέσει τὸ αἷμα στὴ σκάφη· καὶ ἀπὸ κεῖνο τὸ αἷμα παίρνουν καὶ κάνουν μὲ τὸ δάκτυλο σταυρὸ κάτω ἀπὸ τὸ εἰκόνημα καὶ στὴν πόρτα τοῦ δωματίου, πού εἶναι τὸ εἰκόνημα. Τὴ σφαγὴ τὴν κάνουν νὰ μὴν ὑπάρξει θύμα μέσ' στὴν οἰκογένεια, ἔπεσε τὸ αἷμα. Μιὰ φορὰ δὲν τὸ ἔκαμε (κάποια) καὶ τῆς ἀρρώστησε τὸ παιδί. Τὸ ἀρνὶ τὸ παίρνουν καὶ τὸ κάνουν γεμιστὸ μὲ τὰ ἐντόσθιά του, σπανάκι, μαϊντανό, καὶ μαζεύουν τρία, πέντε, ἑπτὰ (μονὰ) κοιμηπῶνια ἀπὸ τὴ γειτονιά καὶ τὰ ψήνουν σὲ ἓνα φοῦργο (. . .). Τὸ μοιράζουν σὲ μονὰ σπίτια (. . .). Τὰ αἷματα, τὰ λουλούδια

τ' ἀρνὶ γιὰ νὰ τὸ ψήσουν, τὸ διαβάζε ὁ παπάς τὸ πρῶν στὴν ἐκκλησίαν (Θρ. 157). Ἴσως νὰ διασώζει ἡ παράξενη αὐτὴ χρῆση τοῦ ἀλατιῦ τὴν ἀρχαία συνήθεια νὰ σκορπίζουν πάνω στό ζῶο πού θὰ θυσιαζόταν «ὄλοχότας» ἑνακατεμένες μὲ ἀλάτι (πβ. Nilsson, Geschichte der Griechischen Religion, δ.π., σ. 149). Ἡ προσφορά πάντως ἀλατις ἦταν σημαντικὸ στοιχεῖο καὶ τῆς μεσαιωνικῆς λαϊκῆς λατρείας, ἐκὼς καὶ τῆς χριστιανικῆς εὐχαριστικῆς προσφορᾶς· σήμερὰ στὰ θύματα πῶλές φορές διαβάζουν τὴν εὐχὴ τοῦ ἀλατος (Πέλλας, Ἡ «θάλασσα» τῶν ἐκκλησιῶν, δ.π., σ. 110· βλ. καὶ Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, ἐκδ. Σαλιβέρου, σ. 383. Πβ. Γ. Ράλλης - Μ. Πουτλῆς, Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. Ε'. Ἀθήνησι 1885, σ. 387).

1. Μέγας, Ἐορταί, δ.π., σ. 182. Βλ. καὶ παρακάτω, σελ. 79.

καὶ τὰ κόκαλα δὲν τὰ πετοῦν, τὰ παραχώνουν κάπου νὰ μὴν πατοῦνται, (σὲ λουλούδι κοντά), γιατί εἶναι ἱερά»¹.

Δυὸ φορές ἐμφανίζεται ἡ πολὺ διαδομένη ὑποχρέωση νὰ μὴ μείνει τίποτα ἀπὸ τὸ κουρμπάνι γιὰ τὴν ἄλλη ἡμέρα², ἐνῶ παράλληλα δηλώνεται ὁ ἐξαγνισμὸς τοῦ ζώου : «ἀπὸ τὸν ἀγιοργίτη δὲν ἔπρεπε νὰ μείνει καὶ τὴν ἄλλη μέρα· ὅσα κομμάτια δὲν τρώγανε, τὰ μοίραζαν στοὺς κουμπάρους νὰ τὰ πάρουνε μαζί τους» (Πελ. 20· βλ. καὶ Θρ. 99).

Ὡς ἱερά τὰ ζῶα τ' ἀφήναν νὰ βόσκουν ὅπου ἤθελαν (ΔΜΑσ. 9β-γ Πελ. 17β). «Ὑτὴν Ἀκοβα (. . .) ἀγοράζουν ἕνα βόδι στὶς ἀρχὲς τῆς ἀνοιχῆς ἢ τὸ χειμῶνα καὶ τὸ ἀφήνουν ἐλεύθερο νὰ βόσκει ὅπου θέλει. Τὸ θρεμμένο αὐτὸ βόδι σφάζουν οἱ ἐπίτροποι στὴν ἑορτὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου (. . .)». Ἀπ' ἐδῶ ἔχομε καὶ τὴν εἰδηση, ὅτι τὸ κρέας τὸ μοιράζουν στοὺς ξένους ποὺ εἶναι παρόντες, ἐνῶ οἱ ντόπιοι ἀπαγορεύεται νὰ φᾶνε ἀπ' αὐτό, περιορίζονται σὲ ἀρνὶ ψητό, τυρόπιτες κλπ. (Πελ. 17γ) : «Ἄν φάει Ἀκοβίτης ἀπὸ τὸ κουρμπάνι θ' ἀρρωστήσει πολὺ καὶ θὰ πεθάνει. Κάποτε, λέει, ἕνας Ἀκοβίτης πῆρε νὰ φάει καὶ τοῦ τὸ πῆρε ὁ κόρακας ἀπὸ τὸ στόμα» (Πελ. 17β)³.

Γιὰ Θεόσταλτο ζῶο κάνει λόγο ἡ Θρ. 57 : «Ἐναν καιρὸ ὁ Θεὸς κάθε χρόνο τ' αἰ-Γιωργιοῦ ἔστειλε ἀποβραδὶς ἕνα λάφι νὰ τὸ κάνει κουρμπάνι. Μιὰ βολὰ ἦλθε κουρασμένο, δὲν τὸ ἄφ'σαν νὰ ξεκουραστεῖ, νὰ πάρει ἀναπνοή, καὶ δὲ ματαῆλθε» (Θρακικὰ 7, σ. 273, ἀρ. 117). Πρόκειται γιὰ παράδοση, ποὺ μὲ ποικίλες παραλλαγές θὰ συναντήσουμε πολλὲς φορές στὸν ἡμερολογιακὸ θυσιαστικὸ κύκλο⁴.

1. Σπουδαία μαρτυρία γιὰ τὴν ἱερότητα τῶν θυσιαζόμενων ζώων. Τὸ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι ἡ Θρ. 155 δίνει τὴν ἴδια ἐξήγηση γιὰ τὴν ταφή τῶν ὀστέων, ποὺ δίνει καὶ ὁ Nilsson : ἐπειδὴ ὁ Θεὸς παίρνει μέρος στὸ γεῦμα, τὸ θύμα εἶναι, καὶ μάλιστα σ' δια του τὰ μέλη, ἱερὸ καὶ τὸ κρέας του δὲν πρέπει νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸν ἱερὸ χῶρο τῆς θυσίας, ἀλλὰ πρέπει νὰ φαγωθεῖ ἐπιτόπου καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ ὅ,τι περισσεύει· ἀκόμα στάχτη καὶ κόκαλα μένουν στὸ μέρος τῆς θυσίας (Nilsson, Geschichte der Griechischen Religion, δ.π., σ. 144).

2. Πβ. τὴν προηγούμενη σημείωση.

3. Αὐτὸ φαίνεται ἐξαιρεση ἀπὸ τὸν κανόνα, ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ κοινὴ ἐστίαση νὰ γίνεταί ἀνάμεσα στὰ μέλη μιᾶς ομάδας. Ὡστόσο ὑπάρχουν μαρτυρίες καὶ γιὰ πρωτόγονα τέτοια γεύματα, ὅπου ἐπιτρέπεται ἡ συμμετοχὴ σ' αὐτὰ ξένων, ὅταν πρόκειται νὰ τεθοῦν κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῆς ομάδας καὶ νὰ γίνων φίλοι (Nilsson, δ.π., σ. 47 καὶ 144, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ παρακάτω, σελ. 81).

4. Σ τ. II. Κυριακίδης, Θυσία ἐλάφου ἐν νεοελληνικῇ παραδόσει καὶ συναξαρίοις. Λαογρ. 6 (1917), σ. 197· γιὰ θυσία ἐλαφιῶ στὴν ἀρχαιότητα βλ. δ.π., σ. 201, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Ὅπως σημειώνει ὁ Φ. Κοουκούλες, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, τόμ. Ε' (1952), σ. 52, τὸ ἐλάφι ἦταν συνηθισμένο θήραμα στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ἀλλὰ καὶ στὰ νεώτερα χρόνια συνηθιζόταν τὸ κνήγι του· ἀπὸ τὸ Σκεπαστὸ τῆς Θράκης ἔχομε τὴν πληροφορία, ὅτι τὰ δέρματα τῶν ἐλαφῶν ποὺ σκότωναν οἱ κνηγτοὶ τ' ἀφίερωναν στὴν ἐκκλησία (Δ. Πετρόπουλος, στὸ Ἀρχ. Θρακ. Θρη. 10, 1943-44, σ. 195,1).

Ἀπὸ τὴν ἱερῆ-μαγικὴ οὐσία τοῦ θύματος ξεκινᾷ μᾶλλον καὶ ἡ συνήθεια, νὰ παίρνει ὀρισμένα μέλη ἢ μέρη τοῦ αὐτοῦ ποῦ τὸ ἔσφαξε καὶ κυρίως ὁ ἱερέας. Στὶς Καστανιές τῆς Θράκης ὁ σφάχτης ἔπαιρνε τὰ ἐντόσθια καὶ τὴν προβιά, ὁ παπᾶς τὴν πλάτη (Θρ. 54). Στὴ Θρ. 56 ὁ παπᾶς δίδει τὴ δεξιὰ πλάτη στὸ σφάχτη, ἐνῶ κρατᾷ γιὰ τὸν ἑαυτοῦ ἓνα μεγάλο κομμάτι κρέας καὶ τὸ ὑπόλοιπο τὸ μοιράζει σὲ μικρὰ κομμάτια στοὺς ἄλλους, ποῦ τὸ τρῶνε μὲ αλειουργόπλα» (μικρὲς λειτουργίες)¹. Ἐξάλλου δηλώνεται, ὅτι μὲ τὴν πλάτη μαντεύονται οἱ τσομπάνηδες γιὰ τὸ χρόνο². Ἔτσι καὶ στὴ Θρ. 145 : δταν θυσίαζαν ἀρνιά, ἐβλεπαν τὴν πλάτη τοῦ σφαχτοῦ. Στὴ Θρ. 65 παίρνει πάλι ὁ παπᾶς τὴ δεξιὰ πλάτη, ὡς ἀμοιβή του. Μήπως ὁμοίως τὴ χρησιμοποιοῦσε γενικότερα, γιὰ ὄλους τοὺς μαντευόμενους χωρικούς³; Μὲ τὸ ἴδιο δῶρο πάντως πληρωνόταν ὁ παπᾶς καὶ στὴ Γιάννιτσα τῆς Μεσσηνίας (Πελ. 3α) καὶ στὴν Πυλία (Πελ. 20· πβ. Μέγας, Ἑορταί, σ. 157), ἐνῶ ἄλλοτε τοῦ χάριζαν τὸ δέριμα τοῦ ἀρνιοῦ (Θρ. 157)· ἀλλοῦ ὁμοίως τὰ δέρματα τ' ἀφιέρωναν στὴν ἐκκλησία.

Ὡς πρὸς τὸ μέρος ὅπου γινόταν ἡ θυσία, αὐτὸ μποροῦσε νὰ εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ ἢ τὸ σπίτι, ἢ στάνη, ἀπ' ὅπου περνοῦσε ὁ παπᾶς γιὰ νὰ εὐλογήσει (Πελ. 20), ἢ κάποιος τόπος ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό, συχνὰ ἓνα ξωκλήσι (π.χ. Πελ. 3β). Στὴ Θράκη γινόταν, ὅπως εἶδαμε, καὶ στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ (ὄβια), ἢ κάτω ἀπὸ μεγάλο δέντρο (58), ἢ σὲ σπήλαιο μὲ ἀγίασμα (108). Στὸ Ἁγιοχώρι Σερρών (Μακ. 36) ἡ θυσία, ποῦ συνεχίζεται καὶ σήμερα, γίνεται σὲ ἀπόκρημνο βράχο καὶ ἡ τοπικὴ παράδοση συνδέει τὴν ὅλη ἐθιμικὴ ἐκδήλωση μὲ θυσία γιὰ τὸ διώξιμο ἀρρώστιας ἀπὸ τὸ χωριό⁴.

1. Γιὰ τὴν ἀμοιβὴ τῶν ἱερέων στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα βλ. Υ ο γ κ ο ς, *Le Sacrifice*, ἔ.π., σ. 147 κέ., σμ. 66.

2. Γιὰ τὴν ὠμοπλατοσκοπία βλ. Γ. Α. Μ έ γ α ς, Βιβλίον ὠμοπλατοσκοπίας ἐκ κώδικος τῆς Ἑθνακῆς Βιβλιοθήκης. Λαογρ. 9 (1926), σ. 3-51.

3. Πβ. παρακάτω, σελ. 145. Ἡ συνήθεια «τοῦ διὰ θυσιῶν μαντεύεσθαι», συνεχίζοντας τὴν ἀρχαία παράδοσή της, ἐξακολούθησε καὶ μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ (Φ. Κουκουλές, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, τόμ. Α' II, 1948, σ. 190)· ὅτι ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχει εὐφρότερα φαίνεται καὶ ἀπ' ἔσα παραβλόνται σὲ κανόνες δικαίου: «*Ἀληθεὶς τολμᾶτω θυσίῳ ὄβτω πικεῖν, ὡς ἐφορᾶν τὸ ἥπαρ καὶ τὰ σπλάγγνα τοῦ θυομένου θεόμματος διὰ τὸ ἐπαγγέλεσθαι τὰ μέλλοντα· εἰ δέ τις τολμήσει τι τοιοῦτο ποιῆσαι, ἐπήρηται αὐτῷ τιμωρία τῆς σταιρώσεως, εἴτε περὶ ἐνεστώτων, εἴτε περὶ μελλόντων διὰ τῆς σπλαγγοσκοπίας περιεργιζέσθαι*» (I. καὶ Π. Ζέπος, Βασιλικὰ, κατὰ τὴν ἐκδοσὶν G. E. Heimbach καὶ τὸ συμπλήρωμά της, τόμ. 1, Ἀθήναι 1910, σ. 13). «*Ὅποιος κόπτοντας κορυμπάνι θεωρεῖ τὸ σπᾶντι καὶ τὰ σπλάγγνα ἐκείνου τοῦ θυομένου ζῴου, διὰ τὰ γνωρίση δῆθεν τὰ ἐνεστώτα καὶ τὰ μέλλοντα, καθὼς ἐκαίμην οἱ Ἕλληνες, νὰ παιδεύονται μὲ πικροῦσθαι» (Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου, Νομικὸν Πρόχειρον, Βουκουρέστιν 1765, τὸ πρῶτον ἐκδιδομένον ἐκ χειρογράφου κώδικος τοῦ κρατικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἰαίου ὑπὸ Π. I. Ζέπου, Ἀθήναι 1959, Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, τ. 17, 1954-55, σ. 203, ἀρ. 82).*

4. Ἡ ἀρρώστια (εὐλογιὰ ἢ πανούκλια) εἶχε τὴ μορφή βουβαλιῶ, μὲ κουδούνα, ἄνω

Τὰ στοιχεῖα αὐτά, πού μᾶς πηγαίνουν ἴσως καί σέ ἀρχαῖκες συνήθειες, τὰ συναντοῦμε σχεδόν ὡς κανονικά στήν Καππαδοκία, ὅπου οἱ θυσίες γίνονταν ἔξω ἀπό τὰ χωριά, μάλιστα σέ «ἐρείπια ἀρχαίων σπιτιῶν καί οἰκοδομῶν» (Καπ. 35α· βλ. καί Καπ. 34β : «ἐρείπιο ἄλλου ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου»· πβ. καί Καπ. 17 : «ὁ ἐξ Γιώργης τῆς Τέμπαρας, δυό ὄρες μακριά ἀπό τὸ χωριό, ἐντελῶς ἐρειπωμένος· ἔσωζε μόνο τὸ θόλο τοῦ ἁγίου βήματος. Στόν κοντινὸ βράχο ὑπῆρχαν σκαλισμένες κόγχες»¹⁾).

Μιά ξεχωριστὴ κατηγορία θυσιῶν τὴν ἡμέρα αὐτὴ ἀποτελοῦν ὄσες συνδέονται μὲ τάματα πρὸς τὸν ἅγιο, κυρίως γιὰ υἰεῖα : «*Ἄι-Γιώργη μου, καί γιάτρεψε τὸ παιδί μου, καί νὰ δῆσω ἓνα ζευκάρι (βούδια) στὰ γρικέλλια τῆς πόρτας σου*» (Κύπρ. 2· πβ. καί ΜΑσΝ. 26 : «εἶχε τάξει νὰ κάμει κουμπάνι, κάθε χρόνο, ὅταν θὰ γινόταν καλά»).

Τὰ περισσότερα τάματα γίνονται ἀπὸ βοσκούς· «*Οἱ βοσκοὶ τάζονε ἀρνιά, τράγους, ὅ,τι θέλει καθαεῖς στὸν ἅι-Γιώργη (. . .) καί τὰ σφάζονε τῇ μέρα τῆς γιορτῆς του. Ἄπο' σπέρας πᾶνε τὰ τασίματα, τῶσε διαβάζει ὁ παπὰς στὴν πόρτα τὸ' ἐκκλησιῶς καί γονατίζονε τὰ ὀξὰ μοναχά ντως καί μετὰ τὰ παίρνουνε καί τὰ σφάζονε καί τὰ μοιράζονε στὸν κόσμο ψημένα*» (Κρ. 12)· «*οἱ τσομπάνοι τὸν ἅγιο Γιώργιο τὸν δωρίζουν· δίδουν στὴν ἐκκλησία κατσιάκια, ἀριάκια, πρόβατα*» (Μακ. 37).

Τὸ τάσιμο ἀπὸ τοὺς βοσκούς γίνεται, συνήθως, ὅταν πέσει ἀρρώστια στὸ κοπάδι ἢ ὅταν χάσουν ζῶα, ἢ καί προληπτικά, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν προστασία τοῦ ἁγίου (ΘρΝ. 14² Δωδ. 11).

οἶδες καί κεριά ἀναμμένα στὰ κέρατά του καί κατοικοῦσε σέ μιὰ τρύπα μέσα στὸ βράχο αὐτό. Ἡ θυσία γίνεται τὴν πρώτη Πέμπτη μετὰ τῆς γιορτῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Τὸ θύμα εἶναι ἀρνί, πού τὸ ἀγοράζει ἢ ἐκκλησία, καί τὸ ὀδηγοῦν, ἔχοντας ἀναμμένα κεριά στὰ κέρατά του, στὸ βράχο, ὅπου τὸ θυμιάζουν καί τὸ σφάζουν, γιὰ νὰ πέσει τὸ αἷμα ἐκεῖ. Μετὰ τὸ μεταφέρουν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου, μέσθ στὸ χωριό, τὸ βράζουν καί τὸ μοιράζουν σ' ὅλα τὰ σπίτια. Βαθύτατα ριζωμένη εἶναι ἡ πίστη, ὅπως ὁ ἴδιος διαπίστωσα τὸ 1963, ὅτι ἂν τὸ κουμπάνι δὲν γίνει, κάποιον μεγάλο κακὸ θὰ πέσει στὸ χωριό.

1. Ἀπὸ τὴν Καππαδοκία ἐξέλλοι μαρτυρεῖται καί συμμετοχὴ τῶν Τούρκων στὰ κουμπάνια τῶν Χριστιανῶν τοῦ ἁγίου Γεωργίου (Καπ. 34α-β. 35). Συνερπασμιδ Ἑλληνικῶν καί Τούρκων βρῖσκομε καί ἄλλοῦ (Θρ. 153· βλ. καί Τ. Κ α ζ α δ ἔ λ λ η ς, Κυθωνιῆς-Αἰβαλί. Ἀθήνα 1973, σ. 72· Ἀ. Β ρ ὀ ν τ η ς, Ὁ ἅγιος Γεώργιος στὴ βοστική λαογραφία. Λαογρ. 11, 1934-37, σ. 236-7). Γενικότερα, οἱ Τούρκοι τιμοῦσαν τὸν ἅγιο Γεώργιο, πού τὸν θεωροῦσαν ὡς ἓνα ἀπὸ τοὺς προφήτες τους καί τὸν ἐπικαλοῦνταν σέ ὄρες ἀνάγκης (Μ. Γ ε δ ε ὠ ν, Ὁ ἅγιος Γεώργιος εἰς τὴν Θράκην. Μεσαιωνικά Γράμματα Α', 1930, σ. 46-7).

2. Ἀπὸ τὴν πηγὴ αὐτὴ (σ. 279-80) ἔχομε μιὰν ἀξιοσημεῖωτη πληροφορία γιὰ τὴν ὑποχώρηση τοῦ ἐθιμοῦ : οἱ κεχαγιάδες ἔφερναν στὴ γάρη τοῦ ἁγίου Γεωργίου δύο ἐτῶν κριάρια πού εἶχαν ταμμένα («κουμπάνια») καί μνημονεύονταν ὁ κομιστής καί τὸ ποῖμνί του· τὰ κριάρια οἱ ἐπίτροποι τὰ πουλοῦσαν μὲ πλειοδοσία ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας· «*Τώρα (1956) λόγω*

Τὰ ταμμένα ζῶα πολλές φορές δὲν σφάζονται, ἀλλὰ βγαίνουν σὲ πλειοδοσία ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας (Πόντ. 10 Θρ. 55 Πελ. 51· στήν Πόντ. 10 προηγούμενως γύριζαν τὸ ζῶο τρεῖς φορές γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου, τοῦ ἔκοβαν λίγο τ' ἀφτί του καὶ μὲ τὸ αἷμα ποῦ ἔτρεχε ἄλειψαν τὶς τέσσερις γωνίες τῆς ἐκκλησίας· πβ. καὶ παραπάνω, σ. 73, Πόντ. 4. 9). "Ὅχι σπάνια πλειοδότης ἀνακηρύσσεται ὁ ἴδιος ὁ ἀφιερωτής, ποῦ δὲν θέλει νὰ στερηθεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα ζῶα του, ὅπως πρέπει νὰ εἶναι τὸ ζῶο, τὸ ἀφιερωμένο σὲ ἅγιο, ἢ γιατί θεωρεῖ τὸ ζῶο αὐτὸ τυχερὸ (π.χ. ΘρΝ. 14). "Ἄλλοτε πάλι ἀπὸ τὰ τάματα παρασκευάζεται φαγητὸ καὶ ἀκολουθεῖ κοινὴ ἐστίαση τῶν πανηγυριστῶν (ΜΑσΝ. 43 Θρ. 160 Κυκλ. 23).

Ἡ θυσία τοῦ ἁγίου Γεωργίου, μ' ἄλλες τὶς σημερινὲς μορφές της, βρῆσκει μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ποιμενικῆς ζωῆς καὶ παραγωγῆς. Ὁ ποιμενικὸς αὐτὸς χαρακτήρας τῆς γιορτῆς εὐκόλα ἐξηγεῖται ἐξάλλου ἀπὸ τὴ θέση, ποῦ ἡ ἡμέρα αὐτὴ ἔχει στὸ λαϊκὸ ἑορτολόγιο: ἀποτελεῖ τὸ ὄροσημο μεταξὺ χειμῶνα καὶ καλοκαιριοῦ. Τότε οἱ βοσκοὶ ἀφήνουν τὰ χειμαδιὰ καὶ βγαίνουν στοὺς ὄρεινους τόπους τῆς θερινῆς διαμονῆς τους, ὅπου θὰ μείνουν ὡς τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ὅποτε ἀρχίζει ἡ χειμερινὴ περίοδος. Ὁ χρόνος ἔτσι χωρίζεται σὲ δύο ἐξάμηνα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐκεῖνο ποῦ ἀρχίζει τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τὸ καλοκαιρινό, εἶναι βέβαια τὸ σπουδαιότερο, ἀφοῦ ἀντιπροσωπεύει τὴν περίοδο τῆς παραγωγῆς, τυροκομίας κλπ. Φυσικὸ εἶναι καὶ οἱ συμβάσεις ποῦ γίνονται γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ν' ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν ἡμέρα τοῦ ἁγίου Γεωργίου¹.

Ἡ θυσία λοιπὸν τὴν ἡμέρα αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰν ἀκόμα σημαντικὴ ἐκδήλωση, ἀπὸ τὶς πολλές μὲ τὶς ὁποῖες συνδεόταν ἡ γιορτὴ τοῦ ἁγίου στοὺς ποιμενικοὺς πληθυσμούς. Καὶ γνώριζε, ὅπως εὐκόλα γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὶς μαρτυρίες, τὴν πρὸ λαμπρὴ ἐκφρασί της στὶς στάνες τῶν πλούσιων τσελικάδων. Ἀργότερα, μὲ τοὺς μονιμότερους οἰκισμοὺς πολλῶν γεωργοποιμενικῶν ομάδων, ἡ θυσία ἔλλαξε μορφή, ἔγινε συχνὰ ἀπλούστερη, ἰδιωτικὴ, ἀλλὰ καὶ ἐπεξέτεινε τὸ σκοπὸ της, ἀποβλέποντας καὶ στὴν προστασία μιᾶς εἰδικῆς γεωργικῆς ζωῆς: ἀπὸ κάνομε (κουρμπάνι καὶ λιτανεῖα) γιὰ νὰ βρέξει καὶ νὰ μὴν ἔχει χαλάσει καὶ νὰ εἶναι καθαρή ἡ βροχὴ νὰ μᾶς φυλάξει τὰ γεννήματα² (Μακ. 36· πβ. καὶ παραπάνω, σ. 74).

τῆς ἐπιμβάσεως τοῦ ΤΑΚΕ, τὸ ὁποῖον παίρνει τὰ μισὰ, κατεῖς δὲν φέρνει. Κι ἂν φέρει καὶ κατεῖς κατέτα, λέγει τοῦ παπᾶ καὶ μνημονεῖναι τὰ ὀνόματα, κατόπιν σινεννοεῖται μὲ τοὺς ἐπιτρέποντες· κι ἂν ἔχει καμιά ἑλλειψη ἢ ἐκκλησία τὴν κίνει ὁ κεχαριστὸς ἀφ' ἑαυτοῦ του καὶ γιὰ ὅσα χρήματα ἔπιασε τὸ κοιλμπάνι». Γιὰ τὸ ΤΑΚΕ (Ταμείον ἀποδοχῶν καὶ ἀσφαλίσεως τοῦ ἐφοδοῦ ἐφημεριακοῦ κλήρου τῆς Ἑλλάδος) βλ. Ἄν. Χριστοφίλοπουλος, Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον. Ἀθήναι 1965², σ. 207-8.

1. Γ. Ν. Αἰχάτερνις, Ἡ ἐορτὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ὡς ποιμενικὴ εἰς τὴν Ἀσθ. Γενιά Χανίων. Ἡώς, τεύχ. 76-85 (1964), σ. 317 κέ.

2. Λιτανεῖες κατὰ τὴν κρίσιμη γιὰ τὴ γεωργικὴ παραγωγὴ ἐποχὴ αὐτὴ συνηθι-

η') Ἀγίου Ἀθανασίου (2 Μαΐου)

ΘρΝ. 21 Θρ. 10. 84. 116. 169 Μακ. 56 Θεσ. 26. 33 Σαρ. 3

(Βλ. καὶ σελ. 61 κέ.)

Ἐπέκταση ἢ μεταφορά, γιὰ ἐποχιακοὺς λόγους, τῆς Ουσίας τῆς 18 Ἰανουαρίου ἀποτελοῦν προφανῶς οἱ Ουσίες ποὺ γίνονται, κατὰ τὸ λαϊκὸ ἑορτολόγιο, τοῦ «ἀγίου Ἀθανασίου τοῦ Καλοκαιρινοῦ», στὶς 2 Μαΐου, τὴν ἡμέρα δηλαδή ποὺ ἡ Ἐκκλησία τιμᾷ τὴ μνήμη τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ Μ. Ἀθανασίου.

Οἱ περισσότερες μαρτυρίες μᾶς φέρνουν καὶ πάλι στὴ Θράκη· ἀκολουθοῦν ἡ Θεσσαλία, ἡ Μακεδονία, ἡ Σαμοθράκη.

Γίνεται λόγος γιὰ «πολλὰ κουρμπάνια» (Θρ. 84) ἢ γιὰ «κουρμπάνι» (Θρ. 116), ἢ πανηγύρι: «Παλιὰ τὴν ἡμέρα αὐτὴ εἶχαμε μεγάλο πανηγύρι· δίναμε ἓνα ζῶο, τὸ ἔσφαζε ἡ ἐκκλησία καὶ τρώγαμε ὅλοι μαζί» (Μακ. 56). Ἀπὸ τὴ Θεσσαλία ἀναφέρεται Ουσία ἀρνιῶν (ἢ καὶ κατσικιῶν στὴ μιὰ περίπτωση), ποὺ τὰ πρόσφερε ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπιτροπὴ· ἢ ἔπαιρναν τὸ ζῶο «ἀπὸ τὸ ποίμνιο τοῦ βακουφιοῦ» (μοναστηριοῦ) (Θεσ. 33), τὸ ἔσφαζαν στὸ ξωκλήσι τοῦ ἀγίου καὶ ἀφοῦ τὸ μαγεύρουαν σὲ καζάνι, τὸ μοίραζαν σὲ ὄλους.

Ἀπὸ τὴ Λευκίμμη τῆς Θράκης (Θρ. 169) μαθαίνομε, ὅτι γιὰ κουρμπάνι «κόβανε» (ἔσφαζαν) πετεινοὺς, τοὺς μαγεύρουαν στὸ σπίτι καὶ τὰ κεφάλια τὰ ἔβγαζαν δημοπρασία γιὰ τὸν ἅγιο Ἀθανάσιο¹. Στὴν περίπτωση Θρ. 10 ἡ Ουσία ἔπαιρνε ἰδιωτικὸ χαρακτήρα (κάθε οἰκογένεια ἔσφαζε ἀρνί) ἐνῶ στὴ Σαμοθράκη (ΘρΝ. 21) εἶχε τὴ μορφή προσφορᾶς σφαγμένων ζώων στὴν ἐκκλησία τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου, στὸ συνοικισμὸ Ἀλώνια.

θ') Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου (8 Μαΐου)

ΜΑσΝ. 32 Θρ. 22. 132 Πελ. 6

Ἡ γεωγραφικὴ διασπορὰ τῶν τριῶν μαρτυριῶν σχεδὸν μᾶς ὑποχρεώνει νὰ δεχθοῦμε, ὅτι ἡ ἐξάπλωση τῆς Ουσίας τὴν ἡμέρα αὐτὴ πρέπει ἄλλοτε νὰ ἦταν πολὺ πυκνότερη, ἀλλὰ μὲ τὸν καιρὸ ἀτόνησε. Τὰ ζῶα ποὺ θυσιάζονται, ὅπως τὰ καθορίζουν οἱ παραπάνω μαρτυρίες, εἶναι βόδι (ΜΑσΝ. 32), ταῦρος (Θρ. 22), κατσίκια καὶ ἀρνιά (Θρ. 132). Καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἐπίσης εἶναι ἐνδεικτικὰ γιὰ μεγάλη Ουσία.

ζονται σὲ πολλὰ μέρη· βλ. Γ. Ν. Λίκατερινίδης, Ὁ ἑορτασμὸς τοῦ ἀγίου Γεωργίου εἰς Νέον Σοῦλι Σερρών. Σερραϊκὰ Χρονικὰ 5 (1969), σ. 133 κέ· τοῦ Ἰδίου, Ἐαρινὰ ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σερρών. Πρακτ. Α' Συμπ. Λαογρ. (1975), σ. 16-7.

1. Ἀκριβῶς δηλαδή ὅπως καὶ στὴ χειμερινὴ γιορτὴ τοῦ ἀγίου (18 Ἰανουαρίου), ὅπου καὶ συζητήσαμε τὴ σημασία τῆς παρουσίας τῆς θρακιώτικης αὐτῆς ἐκδηλώσεως, τῆς ἀλεκτοροθυσίας (παραπάνω, σελ. 64).

Δίνω τὸ κείμενο τῆς πελοποννησιακῆς (ὄρεινῆ Μεσσηνία) μαρτυρίας (πρόκειται γὰρ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ 1908 ἐνὸς ἐκπαιδευτικοῦ πρὸς τὸν Νικόλαο Πολίτη, ὕστερα ἀπὸ παράκληση τοῦ τελευταίου), γιατί παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον, ἰδιαίτερα ὡς πρὸς τὴν αὐστηρὴ τήρηση τῶν «ταξικῶν» διακρίσεων, ὅπως τίς ὀρίζαν οἱ ἰσχυρὲς οἰκογένειες (μανιάτικης καταγωγῆς)¹. Ἄξια εἶναι νὰ ἐξαρθεῖ σ' αὐτὴν καὶ ἡ λεπτομέρεια, ὅτι ἰδιαίτερα τὸ κρέας τῶν θυσιασμένων ζώων διανέμεται σὲ ὄλους, «ἰδίᾳ δὲ εἰς τοὺς παρευρισκομένους τυχὸν ξένους», ποῦ ἀποτελεῖ μιὰ ἐπιβεβαίωση τῆς μαρτυρίας ποῦ εἶδαμε ἀπὸ τὸν Ἄκοβο², στὴ γιορτὴ τοῦ ἀγίου Γεωργίου.

«Μοὶ εἶπετέ ποτε νὰ σᾶς ὑποβάλω περιγραφὴν τοῦ τρόπου καθ' ὃν κάθηνται καὶ ἐν Ἄλαγονιά κατὰ τὰς πανηγύρεις πρὸς ἀπόδειξιν τῆς διατηρήσεως τῶν φατριῶν (...). Ἐν Λαδᾶ π.χ. πανηγυρίζουν τὴν 8 Μαΐου, μνήμην Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ νῦν καλουμένου ὄρους Ἁγίου Γεωργίου, κλάδου τοῦ Ταυγέτου. Οἱ πλείστοι μεταβαίνουν ἐκεῖ ἀφ' ἑσπέρας καὶ διὰ τὴν μακρινὴν ἀπόστασιν καὶ διὰ νὰ παρασκευάσωσι τὰ τῶν θυσιασμένων, ἢ τὰ ἀγίατικα κατὰ τὴν ἐκφρασίαν των. Τὴν πρωίαν τελουμένης τῆς ἱεροτελεστίας, ἀφ' ὧν πρότερον ὁ ἱερεὺς ἀναγνώσῃ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐκάστου τῶν θυσιαζομένων ἀμνῶν τὴν νομιζομένην εὐχὴν, ψήνονται περὶ τὸν ναὸν περὶ τὰ 50, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, θύματα· εἰς δὲ τὴν θύραν τοῦ ναοῦ καίεται λιβανωτὸς κατὰ σωρούς. Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς ἱεροτελεστίας καὶ τῆς ψήσεως κάθηνται ἐπὶ τῆς παρὰ τὸν ναὸν μικρᾶς πλατείας κατὰ οἰκογενείας. Ἐκ τοῦ τρόπου δὲ καθ' ὃν κάθηνται καὶ ἐκ τοῦ μέρους εἰς ὃ κάθηνται δυνάμεθα ν' ἀνακαλύψωμεν τὴν ἀρχαιότητα ἐν τῷ τόπῳ ἐκάστης οἰκογενείας, τὴν ὑπάρξασάν ποτε συγγένειαν μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν καὶ τοὺς ἐπήλυδας· εἶναι δὲ αἱ θέσεις ἐκάστης οἰκογενείας ἀπ' αἰώνων ἀμετάβλητοι (...). Δυνάμεθα δὲ τοὺς πρὸ πολλοῦ ἐπήλυδας, τοὺς ἐνὸς ἢ δύο αἰώνων ἰσως, νὰ τοὺς ἀνακαλύψωμεν ὡς κατέχοντας τὰ κάτω ἄκρα τῆς πλατείας· τὰ δὲ κατώτατα καταλαμβάνουσιν οἱ ἐξ ἄλλων χωρίων ἐρχόμενοι πρὸς πανηγυρισμόν. Μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν οἰκογενειῶν ἄρχεται ἡ διανομὴ τῶν κατατεμαχισθέντων θυμάτων εἰς ὄλους, ἰδίᾳ δὲ εἰς τοὺς παρευρισκομένους τυχὸν ξένους· διὰ δὲ τὸ στενὸν τοῦ χώρου, ὅταν τύχῃ τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν ν' αὐξήσωσι, ἐννοοῦν νὰ κάθηνται καὶ ἐστοιβαγμένοι καὶ ὀπισθεν ὁ εἰς τοῦ ἄλλου παρὰ νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν τάβλαν του κανεῖς. Κατὰ τὰ φαγητὰ ἐγείρονται προπόσεις ἄρξαντος τοῦ

1. Ὁ Μ έ γ α ς, Ἐκφοταί, δ.π., σ. 196, ποῦ χρησιμοποίησε τὸ ὕλικὸ τῆς ἐπιστολῆς, ἀντιπερφέρεται τὸ θέμα τῶν διακρίσεων αὐτῶν, ποῦ ὅμως, ὅπως δηλώνει ἡ ὑπαρξὴ τῆς μόνιμης ἐκεῖ «τάβλας», πρέπει νὰ ἦταν παραδοσιακὸ γιὰ τὴ θυσία. Ὁ ἴδιος ὡστόσο ἀναφέρει ἄλλου ἀνάλογη συνθήκη καὶ συγκεκριμένα κοινὴ ἐστίασι, κατὰ οἰκογένειες (γενεῖς) ποῦ διατηροῦσαν ἰρισμένες θέσεις στὸν ἄντρο τῆς θυσίας (βλ. παρακάτω, σελ. 115-16· πρ. καὶ σελ. 87).

2. Βλ. παραπάνω, σελ. 76.

ιερέως, εὐχομένου ὑπὲρ τοῦ λαοῦ καὶ ἐπικαλουμένου τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐρτάζοντος ἀγίου. Κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους αἱ προπόσεις ἠγείροντο ὑπὸ τῶν προεστώτων, κατὰ τάξιν τοῦ γένους καὶ τῆς ἡλικίας. Σημειωτέον δὲ ὅτι πρὸ τινῶν ἐτῶν ὁ τότε ἱεροκῆρυξ καὶ νῦν ἀρχιερεὺς Ὑδρας, παρατυχῶν δὲν ἠθέλησε νὰ φάγη, θεωρῶν τὰ κρέατα ὡς εἰδωλόθουτα. Αἱ δὲ ὠμοπλάται τῶν θυμάτων πάντων κατ' ἐξαιρέσιν προσφέρονται εἰς τοὺς ἱερεῖς».

ι') Ἀγίου Κωνσταντίνου (21 Μαΐου)

Καπ. 19. 43 Θρ. 1α-ι. 89. 90. 91. 142 Μακ. 44 Εὐβ. ΒΣπ. 2

Πρόκειται γιὰ θυσία κυρίως θρακικὴ καὶ συνδεδεμένη σὲ μεγάλο βαθμὸ μετὰ τὴν τέλεση τῶν Ἀναστεναρίων κατὰ τὴν ἡμέρα αὐτή.

Ὁ Χουρμουζιάδης στὴ γνωστὴ, ποὺ εἶναι καὶ ἡ παλαιότερη ποὺ ὑπάρχει, περιγραφή του γιὰ τὰ Ἀναστενάρια (Θρ. 1α) δίδει καὶ περιγραφή τῆς θυσίας. Τὸ θύμα ἦταν ταῦρος τριετῆς «τέλειος» (ἀνευνοῦχιστος) καὶ ἡ ἀγορὰ του γινόταν ἀπὸ τὰ «ιερὰ χρήματα» (ἀπὸ τὴν «γράσα τὴν ἀναστενάριχη» : 1γ, ἀπὸ τὸ «ταμεῖο τοῦ θιάσου» : 1ς)¹. Τὴν παραμονὴ τῆς γιορτῆς σηματοδοτοῦν ἀπὸ τὸ σπῖτι τοῦ ἀρχιαναστενάρη πομπή· μπροστὰ πῆγαινε μουσικὴ (τύμπανο, αὐλός, λύρα, γκάντα) καὶ ἀναστενάρηδες μετὰ θυμιατήρια καὶ τίς ἀναστενάριχες εἰκόνες καὶ ἀκολουθοῦσε τὸ πλῆθος. Μ' αὐτὴ τὴν τάξιν ἐβγαίναν ἀπὸ τὸ χωριὸ καὶ ἀφοῦ ἐπαιρναν ἀπὸ τὰ χωράφια τὸν ἱερὸ ταῦρο τὸν ἐφέροναν στὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸν ἔδεναν πίσω ἀπὸ τὸ ἱερὸ βῆμα σὲ κρίκους ποὺ ὑπῆρχαν ἐκεῖ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Ἐκεῖ πρόσφεραν καὶ ὕλους τοὺς ταμένους ταύρους, ἐνῶ τ' ἀρνιά ποὺ ἐφέροναν, ἀφοῦ τὰ εὐλογοῦσε ζωντανὰ ὁ παπὰς μετὰ τὴν εὐχὴ τῶν κρεάτων ἢ τῶν ποιμνίων², τὰ θυσίαζαν καθένας στὸ σπῖτι του. Ἀνήμερα, μετὰ τὴν ἀπόλυση τῆς ἐκκλησίας, ὁ παπὰς πῆγαινε στὸ ἅγιον σμα καὶ ἐψελνε ἁγιασμό, παρόντος καὶ τοῦ ἀρχιαναστενάρη. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἁγιασμοῦ ὁ ἀρχιαναστενάρης ἐπαιρνε τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγίου καὶ γύριζε στὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖ ἀφοῦ σταύρωνε μετὰ τὴν εἰκόνα τὸν ἱερὸ ταῦρο τὸν θυσίαζε μετὰ προσοχὴ, ὥστε τὸ αἷμα νὰ χυθεῖ στὰ θεμέλια τῆς ἐκκλησίας. Γιὰ τὴν θυσία χρησιμοποιοῦσαν ὄργανα ποὺ φυλάγονταν ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό («πέλεκυς ἱερὸς καὶ μετὰ ἱερὸν ἐπίκοπον καὶ μάχαιρα ἱερὰ»). Τὸ κρέας τοῦ ταύρου διανεμόταν ὡμὸ στὰ σπῖτια, ἐνῶ τὸ δῆμα του τὸ ἔκοβαν σὲ πλα-

1. Σύμφωνα μετὰ μιὰ σχετικὴ καταγραφή μου (Θρ. 10) στίς 27 Ὀκτωβρίου, ποὺ λεγόταν «μέρα σκλαβιάς καὶ ξεσκλαβιάς», γιὰ τὴν τότε ἀρχίζαν οἱ νέες συμβάσεις ἐργασίας, μιὰ ἐπιτροπὴ ἀπὸ ἀναστενάρηδες γύριζε τὰ σπῖτια τοῦ χωριοῦ καὶ μάζευε σιτάρι καὶ γρῆματα. Μ' αὐτὰ τὴν ἡμέρα τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου, στίς 18 Ἰανουαρίου, ἀγόραζαν τὸ ζῶο γιὰ τὴν θυσία· ὡς σημειοθεῖ, ὅτι καὶ τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου γίνεται πυροβολία, ἀλλὰ σὲ κλειστὸ γῶρο· βλ. καὶ Κατερίνα Κακούρη, Διονυσιακά. Ἀθήναι 1963, σ. 18.

2. Βλ. Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, δ.π., σ. 390.

τιές λουρίδες και έστελναν σε καθεμιάν οίκογένεια από μία· όσοι δέν έπαιρναν γιατί δέν έφταναν οι λουρίδες, θα είχαν την προτεραιότητα την επόμενη χρονιά.

Η περιγραφή αυτή ισχύει σε γενικές γραμμές και για τη σημερινή κατάσταση του έθιμου. Στην Άγία Έλένη Σερρών, το σύγχρονο κέντρο του άναστεναρισμού, το θύμα είναι τα τελευταία χρόνια συνήθως μικρό ζώο («τόρα παίρνουν αρνί, γιατί δέν έχουν δυνάμεις»: Θρ. 10)· στο Λαγκαδά —δν και το έθιμο εκεί έχει χάσει σε μεγάλο βαθμό την ιεροπρέπειά του και τείνει να γίνει αποκλειστικά σχεδόν τουριστικό θέαμα— το θύμα εξακολουθεί να είναι μοσχάρι (αμπικάδι). Αυτό πρέπει να είναι άζευτο (1β) και τριών ετών, η μπορεί να είναι και πέντε ή επτά ετών: «μονο νούμερο και όχι ζυγό, γιατί άμα γήδανε ζυγό δένε δέχονδου ο άγιος» (1γ). Έχομε εδώ διατηρημένη την πρωτόγονη, πολύ γνωστή και στην έλληνική λατρεία και μαγεία, αντίληψη για τον περιττό αριθμό, που θεωρείται τέλειος, σε αντίθεση με τον άρτιο¹. Αν το θύμα είναι αρνί, το χρώμα του πρέπει να είναι μαύρο². Ουπάζονται ζωώς και άσπρα αρνιά, που προέρχονται από τάξιμο.

Και στην άναστενάρικη θυσία συναντούμε τη συνήθεια ν' αφήνουν το ζώο να βόσκει ελεύθερο όπου θέλει: «Ήταν χωρσιανικό, έτρεχε, βοσκούσε μονάχο, δέν το περιόριζε κανένας» (Θρ. 1β)· «το μπικάδι βόσκει χρόνον καιρό στο λιβάδι» (Θρ. 1δ)³.

Το θύμα οδηγείται από το σπίτι (ακονάκι) του άρχιαναστενάρη στο χώρο της θυσίας, με πομπή, με τα ιερά άναστενάρικα όργανα (λύρα και νταβούλι σήμερα), με θυμιατό και λαμπάδα άναμμένη. Έκει ο άρχιαναστενάρης χορεύει ειδικό χορό⁴, και θυμιατίζει το ζώο. Άκολουθεί η θυσία⁵. Το αίμα ρέει μέσα σε λάκκο, στα χείλη του όπολου σφάζεται το ζώο⁶. Στον ίδιο λάκκο ρίχνουν και σκεπάζουν με χώμα εκτός από το αίμα και ό,τι άλλο

1. Κ. Α. Ρωμαίος, Λαϊκές λατρείες της Θράκης. Άρχ. Θρακ. Θησ. 11 (1964-45), σ. 25· I. Καλλιτσουνάκης, Έπταδικαι έρευναί. Άθηνά 83 (1921), σ. 125 κέ. (: Ο αριθμός επτά εν τη λατρεία... Αίτια της ιερότητας αυτού).

2. Για το χρώμα βλ. παραπάνω, σελ. 72, σημ. 1.

3. Για το θέμα βλ. πιο πάνω, σελ. 66. Και η θυσία αυτή πλαισιώνεται με τη γνωστή παράδοση για θεόσταλο ζώο (Θρ. 1β,ζ).

4. Βλ. και Κ. Ρωμαίος, «Τελεσιές, Μακεδονική όρχησις». Λαβύρινθος 1 (1978-76), σ. 239-40.

5. Μέχρι και το 1963, άπ' ό,τι ξέρω (αυτόφια), το θύμα δεχόταν πριν θυσιαστεί την εύλογια ιερά. Θυμίζω πάντως, ότι η θέση της Έκκλησίας απέναντι στα Άναστενάρια είναι άρνητική (βλ. και Γ. Α. Μέγας, Η έννοια και ο χαρακτήρ των Άναστεναρίων. Πρακτικά Άκαδημίας Άθηνών, έτ. 1973, τόμ. 48, σ. 285-86).

6. Άξιόλογη διατήρηση της μορφής του «εναγίσματος», όπου τη θέση του βιμού έπαιρνε ο «βόθρος», μέσα στον όπολο έρεε το αίμα. Βλ. Eitrem, Orlarritus, ό.π., σ. 619 κέ· βλ. και Nilsson, ό.π., σ. 186. Έπρόκειτο για θυσία σε χθόνιους θεούς και όρους. Βλ. και Harrison, Prolegomena (1955), σ. 10.

πετοῦν ὡς ἀχρηστο κατά τὸ γδάρσιμο τοῦ ζώου : πόδια, κέρατα κλπ.¹ Ἀκολουθεῖ ἡ διανομὴ τοῦ κρέατος.

Ὡστόσο θυσία τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου στὴ Θράκη ἔγινε καὶ σὲ μέρη, ὅπου δὲν τελοῦνται Ἀναστενάρια (Θρ. 89. 90. 91. 142). Τὸ θύμα μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρνὶ (Θρ. 89).

Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ ἀτέλειωτες ἀκόμα συζητήσεις γιὰ τὰ Ἀναστενάρια τοποθετοῦν αὐτὴ τὴν ἐκδήλωση σὲ πανάρχαιους χρόνους, ἢ τὴ συνδέουν μὲ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τῆς ἡλιολατρικῆς θεοποιήσεώς του². Ἐμᾶς ἐδῶ ἐνδιαφέρει εἰδικὰ τὸ πρόβλημα τῆς συνδεδεμένης μὲ αὐτὰ θυσίας, ποῦ τὴ συναντοῦμε, ὅπως εἶδαμε, σ' εὐρύτερο κύκλο ἀπὸ ἐκεῖνον τῶν Ἀναστεναρίων. Μήπως λοιπὸν μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι αὐτὴ προϋπήρξε, ἢ, ἔστω, ὑπῆρχε ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ δρώμενο, τὸ ὁποῖο σὲ κάποια στιγμή προσεῖλκυσε καὶ τὸ στοιχεῖο τῆς θυσίας ;

Ἡ μακεδονικὴ (ἀπὸ γηγενεῖς) μαρτυρία καθὼς καὶ ἡ ἀλονησιακὴ ἐκφράζουν τὴν περίπτωση τῆς συνηθισμένης στὴ λαογραφικὴ ἔρευνα ἐθιμικῆς ἀκτινοβολίας ἐνὸς πολιτιστικοῦ κέντρου, στὴν προκειμένη περίπτωση τῆς Θράκης. Ὡστόσο ἡ πρώτη παρουσιάζει καὶ κάποιο ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον : ἡ θυσία γίνεται γιὰ προστασία τοῦ χωριοῦ καὶ γιὰ βροχὴ. Αὐτὸ μᾶς θυμίζει, ὅτι τὴν πρώτη τοῦ Μαΐου τελεῖται σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος τὸ δρώμενο τῆς «περπερούνας», ποῦ ἀποσκοποῦσε, μὲ βάση τὴ μαγικὴ ἀρχὴ *similia similibus*, στὴν πρόκληση βροχῆς, ἀν καὶ στὰ νεώτερα χρόνια μεταβλήθηκε σὲ καθαρὰ παιδικὸ καὶ παιγνιδῆδες δρώμενο³. Βέβαια ἡ βροχὴ τὸ Μάιο εἶναι συνήθως ἀνεπιθύμητη, ἀλλὰ, ὅταν ἔχει προηγηθεῖ περίοδος ἀνομβρίας καὶ ξηρασίας, ὁ Μάιος εἶναι ἡ ὕστατη ἐποχὴ, ὅπου ἡ βροχὴ θὰ εἶναι εὐεργετικὴ⁴.

Στὴ μακεδονικὴ μαρτυρία, ὅπου τὸ ζῶο τῆς θυσίας εἶναι συνήθως κριάρι, «παραχώνουν» τὸ κεφάλι τοῦ θύματος στὸ ξωκλήσι τοῦ ἁγίου, πράξη ποῦ χαρακτηρίζει, στὰ νεοελληνικὰ λατρευτικὰ ἔθιμα, εἰδικὰ τὶς μαγικὲς (ἀποτρεπτικὲς) ἐνέργειες ποῦ γίνονταν τὴν πρωτομαγιά⁵.

1. Βλ. καὶ πιδό πάνω, σελ. 76, σημ. 1. Πβ. καὶ Υεργκεα, ὁ.π., σ. 77· ἡ ταφὴ αὐτὴ προσιδίαζε σὲ «εὐαγισμούς».

2. Μέγας, Ἡ ἔθνη καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν Ἀναστεναρίων, ὁ.π., σ. 297-8.

3. Μέγας, Ἐορταί, ὁ.π., σ. 188. Γιά τὸ ἔθιμο βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτης, Περπερούνα. Νεοελλ. Ἀνάλεκτα Παρνασσοῦ Α' (1870), σ. 368-74· βλ. καὶ Στ. Κυριακίδης, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Α'. Ἐν Ἀθήναις 1965^ο, σ. 57-58.

4. Πανελλήνια, μὲ πολλὰ παραλλαγές, εἶναι ἡ παροιμία : «Στῶν ἀμαρτωλῶν τὴ χώρα τὸ Μάη μῆνη βρέχει» ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίθετη δὲν εἶναι ἀγνωστὴ : «Τὸ καλορίζικο χωριὸ πάντα τὸ Μάη ἡβρέχει» (Χάλικη· Κλ χφῶ ἀρ. 2892, σ. 109). Οἱ παροιμίαι αὐτοῦ τοῦ εἶδους θὰ μπορούσαν εὐκόλα καὶ νὰ «ἐντοπισθοῦν», καθὼς πρέπει νὰ ἐκφράζουν μόνιμες κλιματολογικὲς συνθήκες παραγωγῆς ποῦ ἐπικρατοῦν στοὺς διάφορους τόπους.

5. Μέγας, Ἐορταί, ὁ.π., σ. 194-5 : « (. . .) Νεκροκεφαλαι ζῶων (ἀλόγων, βοδιῶν)

Στὰ Φάρασα (Καπ. 19) τέλος, μὲ τὴν πλούσια θυσιαστικὴ παράδοση, ἔσφαζαν γουρμπάνια, ταμένα, στὴ ξωκλήσι τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου· τὸ ἴδιο γινόταν καὶ στὴν Ἑλλή (43) καππαδοκικὴ περίπτωσι.

ια') Ἀγίων Ἀποστόλων (30 Ἰουνίου)

Καπ. 55 Θρ. 6. 123 Κρ. 11

Ἡ πρώτη Θρακιώτικη μαρτυρία εἶναι ἀπὸ τὶς παλαιότερες ποὺ ἔχομε (1840) : «Τῇ ἑορτῇ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου (18 Ἰανουαρίου) θυσιάζουσιν δι' ὅλον τὸ χωρίον ἓνα βοῦν ἢ δάμαλιν, τὸ δὲ κρέας ἢ ὠμὸν διανέμουσιν εἰς τὰς οἰκίας καὶ μάλιστα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἕνεκα τοῦ χειμῶνος, ἢ τὸ βράζουσιν ἔξω τῆς ἐκκλησίας καὶ ἄλλοι μὲν λαμβάνουσι τὸ μερίδιόν των εἰς τὰς οἰκίας των, ἄλλοι δὲ τὸ τρώγουσιν ἐκεῖ ὅπου βράζεται. Καὶ πρῶτον μὲν ὁ ἱερεὺς ὑὰ λάβῃ τὸ μερίδιον του βρασμένον, τὸ ὁποῖον φέρων ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τὸ ὑψώνει ὅπως ὑψώνεται ὁ πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου ἄρτος. Ἄν δ' ὁ ἐνιαυτὸς εἶναι δυστυχῆς θυσιάζουσι κατ' ἐπίμονον αἴτησιν τῶν χωρικῶν γιὰ τὸ αἷμα μιᾶν στερίφην ἀμνάδα».

Ἡ δευτέρα, μαρτυρία τῆς Θράκης, γιὰ κουργμπάνι δίπλα στὴ μάντρα, ἐπιβεβαιώνει ἴσως τὸ «ἀτυπο» τῆς σπάνιας θυσίας κατὰ τὴν ἡμέρα αὐτῆ.

Ἡ καππαδοκικὴ κάνει λόγο γιὰ θυσία, ποὺ γινόταν μέχρι τὰ τελευταῖα χρόνια σὲ φερώνυμο ξωκλήσι τῶν ἁγίων, ἐνῶ στὴν περίπτωσι τῆς Κρήτης σχεδὸν δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ κανονικὴ θυσία, παρὰ γιὰ μιὰ ἑορταστικὴ ἐκδήλωσι, ποὺ τὴ συνηθίζουν οἱ βοσκοὶ γιὰ τὸ καλὸ τῆς παραγωγῆς : προσφέρουν στοὺς πανηγυριστὲς γάλα βρασμένο καὶ κρέας ἀπὸ ζῶα ποὺ σφάζουν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό¹.

ιβ') Ἀγίων Ἀναργύρων (1 Ἰουλίου)

Μακ. 12 Εἰσβ.ΒΣπ. 3 Πελ. 57 (βλ. καὶ σελ. 102-3)

Ἀπὸ τῆς θυσίας στὸ Νησι Πέλλας ἔχομε ἐπαρκῆ στοιχεῖα. Τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τῶν ἁγίων, ἔξω ἀπὸ τὸ παρεκκλήσι τους, τὴν ὥρα τῆς θείας λειτουργίας σφάζουν καὶ ψήνουν στὴ σούβλα ἓνα κριάρι, μέχρι εἰκοσι ὀκτάδες, ποὺ τὸ

καὶ ἄλλα ἰσχυρὰ φιλιατὰ τυποθετοῦνται τότε εἰς τὰ χωράφια, εἰς τὰς μένδρας καὶ τὸν στέβλον, διὰ νὰ προφυλάξουν τὴν ἐσοδεῖαν ἀπὸ τὴν μαγικὴν ἐπίρρειαν (μάγων καὶ κακῶν γαιτόνων)».

1. Ὁπωσδήποτε ἡ ὑπαρξὴ ὀρισμένων σκοπιῶν καὶ γιορταστικῆς ἡμέρας δίνουν τὸν θυσιαστικὸν χαρακτῆρα στὴν ἐπέσεια, ἔστω καὶ ἀμυδρά. Πβ. Κ. Ρωμαιοσ, Κοντὰ στὶς ρίζες . . . Ἀθήνα 1959, σ. 317 : «Ἐξ ἄλλου, τὸ κατοῖκι ποὺ θὰ σφάζουμε σὲ μιὰ μεγάλη γιορτῇ ἢ, ἔστω τὸ κρέας ποὺ ἐπίτηδες γιὰ τὴ γιορτῇ θ' ἀγοράσουμε ἰσοδυναμεῖ μὲ "θυσία" στὴ σημερινὴ ἑορταστὴ ἐξελικτικῆ μορφή της, ὥστόσο μὲ θυσία ποὺ διατηρεῖ τὸν παλιὸ θρησκευτικὸν χαρακτῆρα : ἴσεται πρὸς τιμὴ τῆς γιορτῆς (. . .)».

ἀγοράζει ἡ ἐκκλησία. Μετὰ τὴν ἀπόλυση πάει ὁ κόσμος ἔξω ἀπὸ τὸ παρεκκλήσι καὶ οἱ ἐπίτροποι τῆς ἐκκλησίας μοιράζουσι κρέας σὲ κομμάτια· τὰ κομμάτια τὰ παίρνουν μεγάλα παιδιὰ καὶ τὰ βγάζουσι σὲ δημοπρασία. Ἐνα μέρος ἀπὸ τὸ κριάρι τὸ κρατοῦν οἱ ἐπίτροποι, τὸ κόβουσι σὲ μικρὰ κομμάτια καὶ τὸ μοιράζουσι σὲ ὅλα τὰ σπίτια, σὲ ὅλες τὶς οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ. «Τὸ μοίρασμα αὐτὸ εἶναι καθιερωμένον γιὰ τὴν ὑγείαν τοῦ χωριοῦ. Ἡ θυσία αὐτὴ γίνεται πρὸς τιμὴν τῶν ἀγίων Ἀναργύρων καὶ οἱ κάτοικοι τὴν ὄρα πού παίρνουν τὸ κρέας ἐπικαλοῦνται τοὺς ἀγίους, "εἰς βοήθειάν μας". Τοὺς θεωροῦμε προστάτες τῶν παιδιῶν. Ὅταν καμιὰ φορὰ τύχει ἐπιδημία στὰ παιδιὰ, λέμε, ὅτι ἐξεχάσαμε τοὺς ἀγίους, μάλιστα ὅταν συμβεῖ νὰ μὴ γίνῃ ἡ θυσία αὐτὴ (. . .). Τὸν παλαιὸν καιρὸ στὸ Νησί ἦσαν λίγα σπίτια, πέντε ἕως ἕξι. Τὰ ἀγόρια μόλις γεννιοῦντανε πέθνησκαν (πέθαιναν). Ἐξοῦσαν μόνο τὰ θηλυκά. Τότες οἱ γέροι ἔκαμαν προσκύνημα στοὺς ἀγίους Ἀναργύρους καὶ ἔκαμαν τὴν θυσία, πὺν κάνουμε τώρα, καὶ τὰ ἀγόρια πιά δὲν πέθνησκαν. Στὰ χρόνια μας κάποτε ἀφήκαμε τὸ ἔθιμο καὶ σὲ δύο χρόνια ἄρχισαν πάλι νὰ πεθαίνουν τὰ ἀγόρια. Γι' αὐτὸ κάνουμε τὸ ἔθιμο, γιὰ τὴν ὑγείαν τῶν ἀγοριῶν».

Εἶναι φανερό, ὅτι ἡ ἐνέργεια στὴν Πέλλα συνδέθηκε καὶ μὲ τὴν λαματικὴν ιδιότητα τῶν ἀγίων Ἀναργύρων. Στὴν Ἀλόνησο τὸ ἔθιμο ἔχει τὴν μορφήν ποιμενικῆς ἐκδηλώσεως, μὲ κοινὰ γεύματα ἀπὸ προσφορὰς βοσκῶν. Μορφὴ κοινοῦ γεύματος ἔχει καὶ στὴν πελοποννησιακὴ μαρτυρία, ἀπὸ τὴν Ἀγία Σοφία Κυνουρίας: μὲ φροντίδα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς ἐτοιμάζονται τὰ «καζάνια», βραστὸ κρέας (κατὰ προτίμηση γίδας), πὺν προσφέρεται στοὺς πανηγυριστὲς μὲ ἀμοιβὴ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Τὰ ἀπαραίτητα ζῶα ἡ ἐκκλησία ἀγοράζει ἀπὸ βοσκούς, πὺν τὰ προσφέρουσι μὲ μειωμένη τιμὴ γιὰ χάριν τῶν ἀγίων, ἢ προέρχονται ἀπὸ τασίματα. Τὸ ἔθιμο τῶν «καζανιῶν» θὰ τὸ συναντήσουμε καὶ σὲ ἄλλες γιορτὲς στὴν ἴδια περιφέρεια.

ιγ') Ἀγίας Μαρίας (17 Ἰουλίου)

Καπ. 22 ΔΜΑσ. 6 Θρ. 49. 128 Ἠπ. 3 Θεσ. 10 Κυκλ. 13

Στὶς δοξασίαις τοῦ γεωργικοῦ κυρίως πληθυσμοῦ ἡ ἀγία Μαρίνα ἦταν ὄχι μόνο ἡ ἀγία πὺν «μαραίνει», ἐξαφανίζει τὶς ἀρρώστιας¹, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ πὺν τιμωρεῖ ἀμείλιχτα ὄσους δὲν σέβονται τὴν γιορτὴν τῆς².

1. Ἡ δοξασία δημιουργήθηκε, ὅπως γίνεται φανερό, ἀπὸ τὴν συνήχησιν τῶν λέξεων Μαρίνα καὶ μαραίνει. Κατ' ἐπέκτασιν τὸ ὄνομα τῆς ἀγίας χρησιμοποιεῖται καὶ σὲ κατάδεσμοις, ἐπωδὲς καὶ λοιπὰ μαγικά κείμενα ("Α ν ν α Γ ο υ ἡ λ, Περὶ τὴν λατικὴν λατρειάν τῆς ἀγίας Μαρίας. Ἐπετ. Φιλ. Σχ. Ἀθ., τόμ. ΚΔ'2, 1973-74, σ. 1101-7. Μ η ν ᾱ ς, Λαογραφικὲς παρετυμολογίαι, ὁ.π., σ. 24-25).

2. Γιὰ τὸ δεισιδαιμονικὸν «ταμποῦ τῆς ἀργίας» βλ. Δ. Σ. Λ ο υ κ ᾱ τ ο ς, Ἀργαίαι καὶ ἀγιοὶ τιμωροί. Ἐπετ. ΚΑ 20-25 (1967-68), σ. 55-101 (ὄπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

Ἔτσι ἀνάλογα μεγάλη ἦταν καὶ ἡ λατρεία τῆς, ἐνισχυόμενη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ὠριμάζουν τὰ σταφύλια, τὰ σύκα καὶ ἄλλοι καρποί¹, ὥστε νὰ γίνονται πρὸς τιμὴν ἀλλὰ καὶ ἐξευμένισή τῆς πλούσιες προσφορὲς ἀπαρχῶν².

Στὰ λατρευτικὰ αὐτὰ πλαίσια ἦταν εὐκολο νὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ ἡ προσφορὰ θυσίας, ὡς μιὰ ἐπίταση τῆς ἤδη ἔντονης λατρείας.

Δίνω παρακάτω τὸ χαρακτηριστικὸ κείμενο τῆς ἠπειρωτικῆς μαρτυρίας, ἀπὸ τὶς παλαιότερες (1877), πού προέρχεται ἀπὸ τὸν ἠγούμενο τῆς μονῆς Λιγκιάδων :

«Εἰς τὸ χωρίον Δεμίτι τοῦ τμήματος Μαλακασίου εἰς τὰς 17 Ἰουλίου τὸ κοινὸν πανηγυρίζει τὴν μνήμην τῆς ἁγίας Μαρίνης μὲ ἰδιάζουσάν τινα συνήθειαν. Οὕτω : Ὁ ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας ἀγοράζει πρὸς σφαγὴν δάμαλων, ἕξ ἢς ἀφοῦ μαγειρεύσῃ τὸ ἥμισυ κρέας διὰ τοὺς πανηγυριστάς, τὸ ἕτερον ἥμισυ ποιεῖ τεμάχια ἰσάριθμα τῶν οἰκογενειῶν τοῦ χωρίου καὶ τῶν προσερχομένων ξένων, συμπανηγυριστῶν καὶ γεγραμμένων εἰς τὸ βιβλίον τῆς ἐκκλησίας. Μετὰ ταῦτα ὁ ἐπίτροπος προσκαλεῖ πάντας ὀνοματωδῶς κρᾶζων μεγαλοφῶνως, Ἔλθετε, λάβετε ἀπὸ τὸ κουρμπάνι, καὶ δίδων ἐκάστῳ τὸ τεμάχιον τοῦ κρέατος λαμβάνει παρὰ μὲν τῶν κατοίκων 40 παράδες, παρὰ δὲ τῶν ξένων 50 παράδες. Μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν καὶ τὸν ἁγιασμὸν παρατίθεται τράπεζα ὑπὸ παλαιὰν δρῦν, ἐνθα οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου καθήμενοι κατὰ συγγενείας μετὰ τῶν φίλων καὶ ξένων εὐωχοῦνται ἕδοντες καὶ χορεύοντες. Φημίζεται δὲ παρὰ τῶν κατοίκων, ὅτι τὸ πάλαι ἔλαφος ἐρχομένη αὐθορμήτως κατὰ ταύτην τὴν ἡμέραν ἐθυσιάζετο ἀντὶ τῆς δαμάλεως· ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὴν τελευταίαν φορὰν δὲν ἄφησαν αὐτὴν νὰ ἐξαποστάσῃ, ἔκτοτε ἔπαυσε τὸ θαῦμα»³.

Γιὰ καθιέρωση κουρμπανιοῦ ὕστερα ἀπὸ θαῦμα τῆς ἁγίας κάνει λόγος ἡ Θρ. 128, γιὰ προσφορὲς ζώων ἡ Κυκλ. 13 καὶ γιὰ θυσία πετεινοῦ ἡ κότας ἡ ΔΜΑσ. 6.

ιδ') Προφήτη Ἡλία (20 Ἰουλίου)

Παθ. 3 ΜΑσΝ. 7. 8. 13 Θρ. 11. 17. 18α-β. 19α-γ. 20. 21. 23α-β. 33. 45α-β. 76. 78. 81. 86. 87. 111. 118. 124. 147 Μακ. 3. 7. 27. 40. 77. 79 Θεσ. 41 Στερ. 25 Πελ. 61 Κρ. 7 Σαρ. 1

Ἔλναι γνωστὴ ἡ ταύτιση ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους καὶ τοὺς ὀρησκειολόγους

1. Κοινὴ ἡ παροιμία : «Τῆς ἁγίας Μαρίας σάκιο (ἢ : σάγα) . . .» (Ν. Γ. Πολίτης, Παροιμίαι. Τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1899, σ. 210-12).

2. Πολίτης, ὁ.π., Μέγας, Ἐρται, ὁ.π., σ. 222.

3. Κατὰ τὸν Ἰ. Λαμπρίδη, Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα, Δ', Μαλακασιακά, ἐν Ἀθήναις 1888, σ. 35, στὸ Δεμίτι πανηγυρίζουν ἐκτὸς τῆς ἁγίας Μαρίας καὶ στίς 15 Αὐγούστου, ὅποτε καὶ γίνεται ἡ θυσία (βλ. παρακάτω, σελ. 95, σημ. 4). Ὁ Κυριακίδης, Ἐθυσία ἐλάφου, ὁ.π., σ. 204, θεωρεῖ ὡς πιθανότερο χρόνον τῆς θυσίας τὸν Ἰούλιον καὶ διερωτῆται, ἐν κακῶς πληροφορήθηκε ὁ Λαμπρίδης ἢ ἐν πρόκεινται γιὰ μετάθεσιν τῆς θυσίας ἀπὸ τῆς 15 (:) Ἰουλίου στίς 15 Αὐγούστου.

τοῦ προφήτη Ἡλία μετὸν «ὑέτιο» Δία, λατρευόμενον κατὰ κανόνα στίς κορφές τῶν ὑψωμάτων καὶ τῶν βουνῶν¹.

Τὸ δικό μας ὑλικὸ ἀναφέρεται, βασικά, στὴ Θράκη, ἀκόμα μιὰ φορά, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται οἱ περισσότερες μαρτυρίες.

Ἡ θυσία ἦταν συνήθως δημοτελής ἢ γινόταν, γιὰ δλους, ἀπὸ πλούσιους συγχωριανούς². Κάποτε προσθέτονταν καὶ ἄλλα σφάγια, ἀπὸ τάματα (Θρ. 118. 147), κάτι πὺ συμβαίνει συχνὰ σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις. Τὰ θυσιαζόμενα ζῶα ἦταν πρόβατο (ΜΑσΝ. 8³ Θρ. 11. 23. 124 Σαρ. 1), ταῦρος ἢ βόδι (Θρ. 17. 18. 19. 20. 21. 23. 33. 45), ἀγελάδα (Θρ. 45. 147 Μακ. 40), κριὸς (Θρ. 45β. 111 Μακ. 40). Σὲ μιὰ περίπτωση (Θρ. 11) ἀναφέρεται, μαζὶ μετὴ θυσία προβάτων, καὶ ἀλεκτοροθυσία.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἀποφυγή, μετ' ἔμφαση, τῆς κατσίκας : «Στὴν περιφέρεια Σηλυβρίας, Μετρῶν, Ἡρακλείας καὶ Στρεντζίου κουρμπάνι κατσίκια δὲν ἔκαμναν. Ὅταν οἱ Ἑβραῖοι κυνηγοῦσαν νὰ πιάσουν τὸ Χριστὸ, τὰ πρόβατα μαζεύτηκαν καὶ τὸν ἔκρυψαν· τὰ κατσίκια μόλις τὸν εἶδαν σκορπίστηκαν καὶ οἱ Ἑβραῖοι τὸν εἶδαν, τὸν ἔπιασαν καὶ τὸν σταύρωσαν· ἀπὸ τότε εἶναι καταραμένα ἀπὸ τὸ Χριστὸ» (Θρ. 23β). Πρόκειται γιὰ εὐρύτερα γνωστὴ παράδοση⁴, πὺ τὴν προσάρμοσαν οἱ χωρικοὶ καὶ στὴν ἐθιμικὴ πράξη⁵.

1. Ν. Γ. Πολίτης, Ὁ Ἡλιος κατὰ τοὺς δημῶδεις μύθους. Λαογρ. Σύμμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1975², σ. 176. Γιὰ τὸν Δία ὡς «Wettergott» στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ λατρεία βλ. Nilsson, Geschichte der Griechischen Religion, δ.π., σ. 391-401, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ὅπως εἶναι ἐπόμενο, καὶ ἐδῶ συναντοῦμε τὰ ξωκλήσια τοῦ προφήτη Ἡλία σὲ ὑψώματα (Βιθ. 2 ΜΑσΝ. 8. 13 Θρ. 111 Μακ. 77 κ.ά.).

2. Βλ. καὶ Θρ. 87 : κουρμπάνι ἀπὸ τοὺς κεχαγιάδες· τὸ μοίραζαν στὸν κόσμον· Μακ. 79 : τὰ ζῶα ἦταν βακούφικα· Θρ. 45α : οἱ θυσίαι κατὰ συνοικίαι· ΜΑσΝ. 13 : ἀπὸ κοινῶ ἢ ἑνας ἑνας οἱ βοσκοί. Κάποτε πλήρωναν οἱ κάτοικοι, καθένας ἀνάλογα μετὴ μερίδα πὺ ἔπαιρνε (Θρ. 19γ. 147)· ἢ γίνεται δημοπρασία πρὸς ὄφελος τῆς ἐκκλησίας (Μακ. 77)· ΜΑσΝ. 7 : συνεστίαση ἀπὸ τάματα.

3. Ὁ Πολίτης, Ὁ Ἡλιος κατὰ τοὺς δημῶδεις μύθους, δ.π., σ. 175, σημ. 2, ἀναφερόμενος στὴν περίπτωση αὐτῆ, πιστεύει ὅτι «εἶναι μᾶλλον τὸ σήνηδες ἔθιμον τῆς σφαγῆς προβάτων καὶ τῆς εὐωχίας εἰς τὰ πανηγύρια». Οἱ πολλοὶ ὁμοῦ θυσίαι τῆς ἡμέρας δείχνουν, νομίζω, ὅτι καὶ στὴν περίπτωση αὐτῆ ἔχομε μιὰν ἀκόμα θυσιαστικὴ ἐκδήλωση. Ἐξάλλου εἶναι πλούσια ἡ θυσιαστικὴ παράδοση στὴ Λέσβο.

4. Βλ. π.χ. ΚΛ χφα ἀρ. 2277 Β, σ. 45-6 (Ἡπειρος)· 2340, σ. 364-5 (Κέα)· 2397, σ. 40 (Κρήτη)· 2449, σ. 255-6 (Ἰκαρία). Σύμφωνα μετ' ἄλλες παραδόσεις ἡ κατσίκα θεωρεῖται πλάσμα τοῦ Διαβόλου (Δ. Β. Οἰκονομίδης, Ἀνέκδοτοι διστικαὶ παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. 17, 1964, σ. 15-17· βλ. καὶ Loucas, Le motif de la chèvre, δ.π., σ. 466).

5. Βλ. καὶ Θρ. 147 : «Κατσίκι ποτὲ δὲν σφάζουν· τὸ κατσίκι τὸ ἀποφεύγουν, διάβολος εἶναι. Ἀρσενικὸ ἢ θηλυκὸ δὲν πειράζει· ἀπὸ κότα μέχρι ἀγελάδα. Χρῶμα δὲν πειράζει, σὺν ἡλικία, δ,τι νὰ 'ναι». Ὅσο ἡ προϋπόθεση τοῦ ἀρσενικοῦ ἐπανερχεται καὶ ἐδῶ· πρ. π.χ. Μακ. 77 : «δίδανε μόνο ἀρσενικόν».

Ἰδιαίτερος σκοπὸς τῆς Οὐσίας ἐπισημαίνεται στὴ Μακ. 40 : «νὰ μὴ στερέψει ἡ πηγὴ» ποὺ βρίσκεται δίπλα στὸ ξωκλήσι τοῦ προφήτη, καὶ στίς Θρ. 17 καὶ 18β : «Τ' αἰ-λιὸς ἐσφάζαμε βόδ' χωργιανικό. Τ' ἀγόραζαν τὸ χωριὸ καὶ τὸ 'σφαζαν. Ἀρσενικό βόδ', μουσκάρ'. Εἶχαμε ἓνα δέντρο στ' ἀλάκι καὶ τὸ 'σφαζαν κεῖ 'πὸ κάτ'. Τὸ μαγέρεναν καὶ πάαιναν κάθε σπῖτ' κι ἐπαιρναν νὰ φᾶνε. Τὸ 'καμναν γιὰ τὸν αἰ-λιᾶ, γιὰ δὴ γεία» (18β)¹.

Ἐξάλλου σὲ μερικὲς περιπτώσεις διακρίνεται καὶ ἓνας ποιμενικὸς χαρακτήρας, ὅπως στὰ Τελώνια τῆς Λέσβου, ὅπου ἔκαναν τὴ Οὐσία οἱ βοσκοί, ἀπὸ κοινοῦ ἢ ἓνας ἓνας (ΜΑσΝ. 13), ἢ στὴν Εὐκαρπία Σερρῶν, ὅπου οἱ ἐκεῖ ἐγκατεστημένοι Θρακιῶτες ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σαράντα Ἐκκλησιῶν κάνουν καὶ σήμερα κουρμπάνι δίπλα στίς στάνες τὴν ἡμέρα αὐτὴ (Θρ. 142).

- Ἡ Θρ. 147 μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν ἐθιμικὴ χρῆση τοῦ αἵματος («στὰ μωρὰ κάνουν σταυρὸ μὲ τὸ αἷμα στὴν κούτρα τους»), ἐνῶ καὶ κάποιες ἄλλες παραλλαγὲς διασώζουν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα : ἡ Οὐσία δὲν γινόταν ἀνήμερα ἀλλὰ «γύρω στὴ γιορτὴ» (Μ.ΑσΝ. 13)· ἡ Οὐσία γινόταν πίσω ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς ἐκκλησίας (Θρ. 118), ἢ κάτω ἀπὸ δέντρο (Θρ. 18β)· οἱ «σφάχτες» προέρχονταν ἀπὸ τὸ ἴδιο σπῖτι (γενιά, Θρ. 111), κάτι ποὺ μᾶς θυμίζει ἀνάλογα ἱερατικὰ-τελετουργικὰ προνόμια καὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων². Ἀπὸ τὴ Βιθυνία μαθαίνομε πάλι, ὅτι Ἕλληνες καὶ Τούρκοι Οὐσίαζαν καὶ πανηγύριζαν μαζί³, ἐνῶ οἱ Θρ. 18γ, 19γ. 78. 81. 111 Μακ. 3. 27 καὶ Θεσ. 41 μᾶς θυμίζουν τὴ γνωστὴ παράδοση τοῦ Θεοσταλτοῦ ζώου : «Ἐναν καιρὸ κατέβαινε τ' αἰ-λιὸς κάθε χρόνο 'πὸ ἓνα ἀλάφ' καὶ τὸ 'καμναν κουρμπάν'. Κατέβαινε ἀρσενικό κι ἓνα χρόνο λάθρα καὶ κατέβ'κε θηλυκὸ κι ἄμα τὸ 'σφαζαν αὐτό, ἀλλ' φορὰ δὲν κατέβηκε ἄλλο πιά. Κι ὅποτερα ἀρχεφαν νὰ σφάζουν τὰ δονιάδια (μοσχάρια), νὰ τὰ κἀν' κουρμπάν'» (Θρ. 18γ)⁴.

1. Λογυτεχνικὴ περιγραφή τῆς Οὐσίας ποὺ γίνεται τοῦ προφήτη Ἰλία βλ. στὸ μυθιστόρημα τοῦ Παντελεῆ Πρεβελάκη, Ὁ Κρητικός. Ἡ πρώτη λευτεριά. Ἀθήνα 1949, ἐκδ. Ἀετός, σ. 12-17. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρει (σ. 243), ὅτι στηρίχτηκε στὴ μελέτη τοῦ Μέγα γιὰ τίς Οὐσίες ταύρων καὶ κριῶν στὴ ΒΑ Θράκη (Λαογρ. 3, 1911, σ. 148 κέ., ἔ.π.).

2. Γιὰ τὴν σχετικὴν «ἀξιοματούχου» στὴν ἀρχαία Οὐσία καὶ τὰ κληρονομικὰ δικαιώματά τους βλ. Υογκοσ, ἔ.π., σ. 143.

3. Βλ. παραπάνω, σελ. 78, σημ. 1. Ἐνδιαφέρουσα ἡ μαρτυρία Μακ. 7 γιὰ τὴν ὑποχώρηση τοῦ θόλου : Ὁ μητροπολίτης ἀπαγόρευσε τὸ κουρμπάνι. Μιά ἀπαγόρευση, ἡ ὅποια συνετέλεσε στὸ νὰ χαθεῖ ἀπὸ τίς τοπικὲς γιορτὲς τοῦ προφήτη Ἰλία καὶ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς τὸ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον, ὥστε ὁ δάσκαλος, ποὺ περιγράφει τοὺς ἑορτασμοὺς, νὰ δεικνύει : «(. . .) ἀπὸ τὸ 1953 καὶ κεῖθε, λίγα πράγματα θὰ ἔχει νὰ δεῖ κανεὶς στίς 20 καὶ 26 Ἰουλίου στὸ Μελισσοχώρι (Θεσσαλονίκης)».

4. Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι στὴν παραπάνω παράδοση ἡ προϋπόθεση, γιὰ μίαν ἀκόμα φορὰ, ὅτι τὸ θύμα πρέπει νὰ εἶναι ἀρσενικό.

ιε') 'Αγίας Παρασκευής (26 'Ιουλίου)

Καπ. 23 ΔΜΑσ. 8 Θρ. 70. 82. 95. 96. 119. 150. 162 Μακ. 5. 6. 8. 52. 54. 65 'Ηπ. 8
Θεσ. 23. 34 Στερ. 19 ΕΨβ.ΒΣπ. 4. 32 Πελ. 58 Κυκλ. 2 Σαρ. 2

'Ο λαματικός χαρακτήρας τῆς ἀγίας¹ δὲν φίνεται καθαρά ἀπὸ τὶς δημοτελεῖς θυσίαι ποὺ τελοῦνται. Μᾶλλον προβάλλεται καὶ ἐδῶ ἓνας ποιμενικός χαρακτήρας, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸν «κοινὸ τόπον» (τοῦ ἐκφοβισμού), ποὺ συνοδεύει μιὰ μαρτυρία ἀπὸ τῆ Μακεδονία (52) : «Μιὰ φορὰ δὲν κόφανε ἀγελάδα τὴν ἡμέρα αὐτὴ καὶ ἔπесе ἀρρώστια σ' ὄλα τὰ ζῶα μας, ποὺ κουτσάθηκαν καὶ ἔβγαλαν σπυριὰ στὸ στόμα καὶ δὲν μπορούσαν τὰ φᾶνε. 'Απὸ τότε κάθε χρόνο σφάζουμε ἀγελάδα». 'Απὸ τὶς μαρτυρίες ἐξάλλου ΕΨβ.ΒΣπ. 4, Μακ. 65 καὶ ΔΜΑσ. 8 μαθαίνομε, ὅτι γίνονταν κοινὰ γεύματα ἀπὸ προσφορὰς βοσκῶν.

Τὰ θυσιαζόμενα ζῶα ἦταν κατὰ κύριο λόγο πρόβατα (ΔΜΑσ. 8 Θρ. 70. 96 Θεσ. 23 Σαρ. 2), ἀγελάδα καὶ πρόβατα (Θρ. 82), πρόβατο καὶ βρυνίθα (Θρ. 95²), μοσχάρι (Μακ. 5), ἀγελάδα (Μακ. 52 ΕΨβ.ΒΣπ. 32³), κριάρι (Μακ. 54), κατσίκια ἢ πρόβατο (Θεσ. 34). Τὰ ζῶα σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἦταν βακούφικα (Θεσ. 34) ἢ προέρχονταν ἀπὸ τάματα (Θρ. 119· τὸ ζῶο σφαζόταν διπλά στὸ κωδωνοστάσι καὶ τὸ αἷμα ἔπρεπε νὰ πέσει στὸν τοῖχο του· Κυκλ. 2).

Δὲν λείπουν καὶ μνεῖες πλειστηριασμοῦ, στὰ δέρματα τῶν θυμάτων. Στὴ Σκόπελο τῆς 'Αν. Θράκης (Θρ. 82) ἔβγαζαν τὰ δέρματα τῆς ἀγελάδας καὶ τῶν προβάτων σὲ δημοπρασία· τὰ ἔπαιρνε ὅποιος «περίσσευε» (πρόσφερε περισσότερα). «Κάποτε ἓνας ποὺ περισσεύε δὲ παραδέχκε νὰ πληρώσ' τὰ δέρματα, γιατί πεισμάνεφε. 'Η δημογεροντία τὸν φώναξε καὶ τὸν ἔστειλε στὸ δεσπότη. 'Ο δεσπότης ἔβγαλε χαρτὶ καὶ λέγ' : "Αὐτός, οὔτε πατὴς στὴν ἀδελή δ', οὔτε στὴν ἐκκλησία 'ὰ πάγ'". 'Αναγκάστηκε τὰ πλήρωσε διπλᾶ καὶ τὸν σχώρεσανά». Πλειστηριασμοὺς τοῦ δέρματος τοῦ θύματος γίνεται ἀκόμα (πληροφορία 1966) στὸν "Ἅγιο Γεώργιο Γρεβενῶν καὶ ὁ πλειοδότης δὲν ἐπιτρέπεται νὰ πουλήσει τὸ δέσμα (Μακ. 54).

'Επισημαίνομε καὶ ἐδῶ τὴν ἐμμονὴν σὲ ἐρείπια χωριῶν καὶ ἐκκλησιῶν :

1. Δ. Β. Οἰκονομίδη, 'Η ἀγία Παρασκευὴ εἰς τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωμανικοῦ λαοῦ. 'Επετ. Λαογρ. 'Αρχ. 9-10 (1955-57), σ. 73-76.

2. Τὴν βρυνίθα τὴν ἔψηναν, τὴν πήγαιναν στὸ ἀγίασμα τῆς ἀγίας Παρασκευῆς καὶ τὴ μοίραζαν σ' ὅσους βρίσκονταν ἐκεῖ. 'Ακόμα ἀποβραδὶς, ὅποιος ἤθελε, ζέμανε δυο πιτάκι ἀλιπανάβατο (ἄζυμο), τὸ ἔψηνε στὴ χόβολη μέσα στὴ γωνιά, τὸ ἀλειψε μέλι καὶ τὸ πήγαινε νύχτα, νὰ μὴν τὸν ὀγει κανεὶς. Τὸ ἀκουμποῦσε στὸ ντουβάρη, κοτσά στὸ ἀγίασμα. 'Αγίασμα ἀναφέρεται καὶ στὴ Μακ. 54.

3. 'Η σκυριανὴ αὐτὴ μαρτυρία μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ἡ ἐκκλησία τῆς ἀγίας Παρασκευῆς λεγόταν «'Αγία Παρασκευὴ ἢ 'Αελάδα», γιατί «στὸ πανηγύρι τῆς ἔσφαζαν μιὰ ὀλόκληρη ἀγελάδα, τόσο μεγάλο ἦταν».

ατής άγιας Παρασκευής είχε πανηγύρι στην 'Αράκλεια. Τò χωριό χαλασμένο, αλλά ή εκκλησία ήταν (. . .). "Εκοσταν άρνιά, τά 'ψηναν, τά 'βραζαν και έτρογγε κόσμος" (Θρ. 70). Λόγος για έρειπωμένο χωριό και εκκλησία γίνεται και στη Μακ. 6 και για έρειπωμένο ξωκλήσι στην Καπ. 23¹.

Τέλος υπάρχουν πολλές καταγραφές της γνωστής παραδόσεως για τò θεόσταλτο έλάφι: Μακ. 5. 6 (στο έρειπωμένο χωριό Ριάχοβο σώζεται μεγάλο λιθάρι με τρύπα στη μέση· ή τρύπα αυτή χρησίμευε για στήριγμα της σούβλας όπου ψηνόταν τò έλάφι). Μακ. 52. 54 («τò έλάφι καθότανε μόνο του και τò έσφαζε ó παπάς ó ίδιος»). "Ηπ. 8. Θεσ. 23 (τήν παραμονή της γιορτής). Στερ. 19.

ισ') 'Αγίου Παντελεήμονος (27 'Ιουλίου)

Καπ. 24. 36 Μακ. 78

Πολύ κοντά στην άγια Παρασκευή γιορτάζεται ó άγιος Παντελεήμων, ιαματικός επίσης άγιος, κάτι που φαίνεται και από την προσφερόμενη σέ αυτόν θυσία. Στην Καππαδοκία (Σιβριχισάρ) έσφαζαν κότες ή πετεινούς και τούς μαγείρευαν στην εκκλησία, όπου υπήρχε και άγίασμα. 'Ακόμα και στον 'Αγιο Παντελεήμονα (παλαιό όνομα: Μπάτελι) της Φλώρινας, όπου ή θυσία παίρνει μεγάλες διαστάσεις, αναφέρεται, ανάμεσα στ' άλλα θύματα, και θυσία πετεινού, που μπορεί να είναι και ή παλαιότερη².

Δίδω την ενδιαφέρουσα περιγραφή της μακεδονικής αυτής παραλλαγής: «Τò πρωί πριν του άγιου Παντελεήμονος σφάζουν ένα βόδι, όχι αγελάδα. Τò βόδι πρέπει να είναι άρσενικό· τò αγοράζει ή εκκλησία. Πριν ήταν από την εκκλησία· τώρα τò δίδει τò χωριό· πάλι δικοί μας χωριανοί· στέλνουν από τόν Καναδά, τή Γερμανία, σου λέει, στέλνω τόσα για τò κουρμπάνι. Φέτο (1975) τή κουρμπάνι δώδεκα χιλιάδες είχε τò μωσχάρι, δεκαοχτώ μαζεύτηκαν. 'Εκτός από τò μωσχάρι φέρνουν και άρνιά και κόκορα, όλα άρσενικά³. Αυτά είναι τὰ ταξίματα. Τò μωσχάρι τò σφάζει όποιος νά είναι. Τò βράζουν σέ καζάνια με προμμάδι, ντομάτες, πιπεριές (. . .). Τò βράδυ (της παραμονής) τò μοιράζουν σέ δλοικς. "Όλα τὰ ταξίματα, άρνιά, κόκορους, τὰ βράζουν σέ καζάνια. Στην εκκλησία γίνεται ή διανομή (. . .). "Αν δέν γίνει τò κουρμπάνι, θά πεθάνει άνθρωπος, θά γίνει κακό. Τὰ τάματα τὰ κάνουν όταν άρρωστήσουν, όταν γλυτώσουν από κανένα κακό. "Επειτα τò πάει κάθε χρόνο. "Αν δέν μπορεί να δώσει άρνί, θά πάει ένα πετεινάρι, πάντως θά δώσει αίμα⁴. "Αμα είχε κάμει τάμα ó μπαμπάς μου, τò συνεχίζω εγώ. Αυτό πάει συνέχεια (. . .).

1. Βλ. παραπάνω, σελ. 78.

2. Για τò νόημα της αλεκτριθυσίας βλ. παραπάνω, σελ. 64.

3. Χαρακτηριστική και εδώ ή με έμφαση έμμογή στο άρσενικό.

4. 'Αξιοπρόσεκτος ó έντονος και συνειδητέ αιματηρός χαρακτήρας της θυσίας.

Πηγαίνει από πάππο σε πάππο. Αὐτὸς ποὺ τρώει τὴν περιουσία τοῦ μπαμπᾶ του (σ' ὅποιο σπῖτι μένει ὁ πατέρας μέχρι τὸ θάνατό του), αὐτὸς τὸ συνεχίζει. Οἱ ἄλλοι ποὺ εἶναι ἔξω (τὰ ἄλλα παιδιά) δὲν ἔχουν ὑποχρέωση»¹.

ιζ') Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος (6 Αὐγούστου)

Θρ. 92 "Ηπ. 23 Πελ. 56. 60

Καὶ οἱ τέσσερις παραπάνω μαρτυρίες συνδέονται μὲ ἰσάριθμες φερώυμες ἐκκλησίες². Ἀπ' αὐτὲς ἡ ἡπειρωτικὴ ρητὰ δηλώνει, ὅτι θυσία σήμερα δὲν γίνεται, διασώζεται ὅμως ἀνάμνησή της σὲ παράδοση τοῦ γνωστοῦ τύπου γιὰ προσέλευση ἐλαφιοῦ στὴ γιορτὴ. Στὴ Θράκη συναντοῦμε καὶ πάλι τὴ θυσία πουλερικῶν (ὄρνιθων) στὸ ἀγίασμα τοῦ Χριστοῦ Σωτήρα, ἐνῶ στὴν Πελ. 56 ἡ προσφορὰ παίρνει τὴ μορφή τοῦ ἀφιερώματος ζῶων στὴν «ἀγία Μεταμόρφωση».

Ἡ Πελ. 60 (αὐτοψία 1977) δίδει μιὰν ἄλλη μορφή τῆς ἐνέργειας, τοῦ τύπου τῆς κοινῆς ἐστιάσεως: Στὶς 6 Αὐγούστου γιορτάζει ἡ «Βλαχοσωτήρα»³, μικρὴ ἐκκλησία πρὸς τιμὴν τῆς Μεταμορφώσεως στὴ Ζάβιτσα (παραφυάδα τῶν ὄρεινῶν ὄγκων Παρθενίου καὶ Πάρωνα) τῆς Κυνουρίας, ὅπου καὶ ποιμενικὸς μικροσυνοικισμὸς. Λίγες ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴ γιορτὴ σχηματίζεται μιὰ ἐπιτροπὴ μὲ μόνον σκοπὸ καὶ προορισμὸ «τὰ καζάνια», τὴν παρασκευὴ δηλαδὴ ἰκανῆς ποσότητος βραστοῦ κρέατος (18 γίδες τὸ 1977), ποὺ προσφέρεται στοὺς πανηγυριστὲς μὲ ἀμοιβὴ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, κατὰ τὸ γνωστὸ στὴν περιφέρεια ἔθιμο⁴. Παράλληλα φέρνουν καὶ ταμῆνα ζῶα (ἀρνιά, κατσίκια), ποὺ τὰ δένουν τὶς περισσότερες φορὲς κρυφὰ⁵ στὸν περίβολο τῆς Βλαχοσωτήρας καὶ τὰ ἐκποιοῦν, ἕταν τελειώσει ἡ λειτουργία, πάλι ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας.

1. Πβ. καὶ σελ. 158.

2. Θὰ μπορούσαμε νὰ κατατάξουμε τὴν περίπτωση στὴν κατηγορία τῶν θυσιῶν γιὰ πολιοῦχους ἢ γιὰ προστάτες ἀγίους (σελ. 120 κέ.). "Ὅ,τι μᾶς κάνει διστακτικούς γιὰ κάτι τέτοιο, εἶναι ἡ σχετικὴ ἐξάπλωση, γεωγραφικά, τοῦ ἔθιμου, τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν παρουσιάζεται τοπικὰ περιορισμένο, ὅπως συνήθως συμβαίνει στὴν πῦθ πάνω κατηγορία.

3. Ἡ ὄνομασία γιὰ νὰ δείξει ὅτι τὸ πανηγύρι εἶναι καθαρὰ ποιμενικὸ, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ξεχωρίζει ὁ ἑορτασμὸς αὐτὸς ἀπὸ τὸν ἑορτασμὸ τὴν ἴδια ἡμέρα στὴ μονὴ Λουκοῦς, στὴν ὁποία ἀνήκει ἡ Βλαχοσωτήρα, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες μου. Γιὰ τὴν παραπάνω μονὴ βλ. Γ. Γ. Γριτσόπουλος, Ἡ κατὰ τὴν Κυνουρίαν μονὴ τῆς Λουκοῦς. Πελοποννησιακὰ 6 (1968), σ. 129 κέ. Ἡ μονὴ εἶχε πολλὰ μετόχια καὶ λοιπὰ ὑποστατικά (Γριτσόπουλος, ὁ.π., σ. 190).

4. Βλ. παραπάνω, σελ. 86.

5. Ἡ πρόχειρη ἐξήγηση ποὺ δίνουν γι' αὐτὸ εἶναι, ὅτι πολλοὶ δὲν θέλουν νὰ τοὺς δοῦν οἱ ἄλλοι ὅτι ἔχουν τάμα. Μᾶλλον ὅμως μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐπιζητοῦν νὰ ἐνισχύσουν τὸ ἀγαθὸ ἀποτέλεσμα (πβ. Handw. d. deutsch. Aberggl. III, στ. 1686-87).

Οι πὸ πάνω λίγες μαρτυρίες γιὰ ὑποτυπώδη ἔστω αἱματηρὴ θυσία στὴ δεσποτικὴ γιορτὴ τῆς Μεταμορφώσεως, ἀντίθετα μὲ τίς πολλές ἀναίμακτες προσφορὲς τῆς ἡμέρας (ἀπαρχές, κυρίως σταφυλιῶν), φαίνεται ν' ἀπηχοῦν μιὰ εὐρύτερη, θυσιαστικὴ παράδοση, ποὺ ἡ ὑποχώρησή της πιστεύω ὅτι συνδέεται μὲ τὴν κατάργησι, τῆς κρεοφαγίας στὶς 6 Αὐγούστου καὶ τὴν ἐπέκτασι τῆς ἀρχικᾶ πενθήμερης νηστείας τοῦ Αὐγούστου ὡς στὶς 15 τοῦ ἰδίου μήνα πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου¹. Ἔτσι ἡ κρεοφαγία τῆς Βλαχοσωτήρας ἀποτελεῖ μιὰν ἀκόμα περίπτωσι, ποὺ ἡ ἐθιμικὴ ἐκδήλωσι δείχνει ἰσχύ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ἀμεση ἢ ἔμμεση ἀπαγόρευσί της².

ιη) Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (15 Αὐγούστου)

Κακ. 25. 40 ΜΑσΝ. 10α-β. 28. 39 ΘρΝ. 3α-γ. 13 Θρ. 9. 24. 34. 64α-β. 71. 125
Μακ. 41 Ἠπ. 4. 6 Εὐβ.ΒΣπ. 8 Πελ. 55 Δωδ. 1. 13

Ὁ Μέγας, ἀναφερόμενος στὴ Θεομητορικὴ αὐτὴ γιορτὴ (Ἔορται, σ. 230) κάνει τὴν ἐξῆς παρατήρησι: «Αἱ μεγάλαὶ Ὀρησκευτικαὶ ἑορταὶ δὲν εἶναι πάντοτε καὶ λαογραφικῶς αἱ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσαι. Ἄν ἐξαιρέσωμεν τὸν Ἐπιτάφιον τῆς Παναγίας, ὁ ὁποῖος εἰς μερικοὺς τόπους, ὡς εἰς τὴν Πάτμον, τὴν Κασσιόπην Κερκύρας κ.ά., στολιζέται μὲ ἀνθὴ καὶ περιφέρεται, τῶν πιστῶν ἀκολουθούντων μὲ ἀναμμένα κηρία, καὶ τὰς κατὰ τόπους πανηγύρεις καὶ λιτανείας τῆς 15 Αὐγούστου, δὲν ἔχομε ν' ἀναφέρωμεν ἄλλα ἰδιάζοντα τὴν ἡμέραν αὐτὴν ἔθιμα».

Ὅπως δὴποτε ὑπάρχουν, ὅπως βλέπομε, ἀρκετὲς μαρτυρίες καὶ γιὰ αἱματηρὲς θυσίες, μὲ ἐντυπωσιακὸ μάλιστα χαρακτῆρα. Αὐτὸ φαίνεται ὅχι μόνον ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι τὰ μεγάλα ζῶα διόλου δὲν σπανίζουσι τὴν ἡμέρα τούτη (βόδια: ΜΑσΝ. 10 ΘρΝ. 3 Θρ. 9 Ἠπ. 6 Εὐβ.ΒΣπ. 8, ταῦροι: Θρ. 24.34, ἀγελάδα: Ἠπ. 4), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι σφάζονται σ' ἓναν ἀρκετὰ μεγάλο ἀριθμὸν 12 βόδια στὴν Ἰμβρο (ΘρΝ. 3), ἐπίσης 10-15 βόδια «παχύτατα» στὴν Κύμη ποὺ βράζουσι σὲ 101 καζάνια (Εὐβ.ΒΣπ. 8³). Ἴσως αὐτὸ νὰ ὀφείλεται σὲ τὸ ὅτι ἔταξαν πολλοὶ (ἄρρωστοι, ἀκόμα καὶ ἐρωτευμένοι) γιὰ τὴ μεγάλη αὐτὴ γιορτὴ⁴.

1. Χρ. Ἐνισλείδης, Ὁ Θεσμός τῆς νηστείας. Θεσσαλονίκη 1972³, σ. 122-3.

2. Ὅπως ἀναφέρουσι οἱ Πετρόπουλος-Λουκόπουλος, Λατρεία Φαράσων, ὁ.π., σ. 128-29, φαίνεται ὅτι καὶ στὰ Φάρασα παλαιότερα ἔφαζαν κωρυμπάνια τὴν ἡμέρα αὐτὴ καὶ βέβαια τοῦτο δὲν θὰ ἦταν παράξενον, γιὰ τὰ Φάρασα μὲ τίς τόσο συχνὰς θυσίας· τὸ εἶδος ὅμως τοῦ πιθανοῦ θύματος ἐνδείξει: χοιρίδια· ἡ περίπτωσι, ἐν πράγματι ἔτσι γινώταν, εἶναι μοναδικὴ γιὰ γιορτὴν, ἔξω ἀπὸ τὸ Δωδεκάμερον καὶ τίς Ἀπόκριες.

3. Πρὸ τῆς λειτουργίας ἐπὶ ἑκατὸν καὶ ἑνὸς λεβήτων βράζουσι τὰ τεμάχια τῶν θυμάτων· ὁ ἀριθμὸς τῶν βυῶν εἶναι ἀληθῶς πικαίος, ἀλλ' ὁ τῶν λεβήτων ἀπυλότητις ἀκριβής, θεωρουμένου ἀπαισίου τοῦ μελλοῦτος ἢ ἐλάσσονος ἀριθμοῦ.

4. ΜΑσΝ. 10β (Πέτρα Λέσβου)· ἀπὸ τὰ πολλὰ τασίματα διαλέγονται ἕνα φτάνουν γιὰ

Ἡ γιορτὴ ὡστόσο ἔχει καὶ ἔντονο γεωργικὸ χαρακτήρα, καθὼς δηλώνουν οἱ παραπάνω θυσίαι βοδιῶν, τὰ ὁποῖα δὲν μποροῦμε νὰ δοῦμε ἀξεχώριστα ἀπὸ τὴν καλλιέργεια τῶν χωραφιῶν¹ (βρισκόμαστε ἄλλωστε ἤδη στὰ μέσα Αὐγούστου). Στὴν Καππαδοκίᾳ τὴ λέγανε «τοῦ σταφυλοῦ ὁ Πάσκα», ἦταν ἡ γιορτὴ τοῦ σταφυλιοῦ (Καπ. 25).

Θυσιάζονται ἀκόμα πρόβατα ἢ κριάρια (ΜΛσΝ. 39 Θρ. 24. 64α Μακ. 41), κατσίκια (Καπ. 40, Μακ. 41), μόνον τοὺς ἢ μαζί με τὰ μεγάλα ζῶα. Σὲ μιὰ περίπτωση θυσιάζονται μαζί με τὸ κριάρι καὶ ὄρνιθες (Θρ. 64α).

Κάποιες μαρτυρίες (ΜΛσΝ. 10β ΘρΝ. 13 Θρ. 64α) μᾶς θυμίζουν τὸν κανόνα ποῦ ἴσχυε παλαιότερα, νὰ εὐλογεῖ τὸ θύμα ὁ παπᾶς πρὶν ἢ ὑστερα ἀπὸ τὸ σφάξιμο.

Ἄλλὰ καὶ κάποιες ἄλλες ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες, ἀρχαῖκές, ἔχουν διασωθεῖ, γιατί ἡ ἐπιστημότητα τῆς τελετῆς, σὲ μιὰ τόσο μεγάλη γιορτὴ, συνετέλεσε στὴν τήρηση τοῦ τυπικοῦ τῆς θυσίας κατὰ τρόπο ἄρτιο. Ἔτσι ἀπὸ τῆς Θρ. 9 μαθαίνομε, ὅτι μετὰ τὴ λειτουργία πῆγαιναν σὲ διπλανὸ ἀγίασμα καὶ ἀκολούθως μοιράζονταν στὸ ἐκκλησιαστικὸν «τὰ κόλλυβα καὶ ἡ ἱλαστήριος θυσία, ἥτις ἐστίν, ὡς τὰ πολλά, ὑπτὸν βόειον κρέας»², καὶ ἀπὸ τὴν Καπ. 25, ὅτι τὸ πρῶν «ἔταν ἀρχίζε ἡ δοξολογία, ἔφερνε ὁ καθένας τὸ κουρμπάνι του στὴ σπηλιὰ (ὅπου ξωκλήσι τῆς Παναγίας) πλάι στὸ ἅγιο βῆμα, σὲ ἰδιαιτέρο χωρὸν, καὶ τὸ ἐσφαζε, προσέχοντας νὰ τρέξει τὸ αἷμα μέσα σὲ μικρὸ κοίλωμα σκαλισμένον ἐπάνω σὲ πέτρα». Ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ μαθαίνομε, ὅτι ὁ παπᾶς ἔπαιρνε τὰ δέρματα, τὸ κεφάλι, τὰ πόδια τοῦ ζώου καὶ ἓνα μηρὶν τὰ τύλιγαν στὸ δέρμα μέσα καὶ τὰ φύλαγαν γι' αὐτόν. Ἄλλοι ἡ διανομὴ γινόνταν διαφορετικῆ· ἐκεῖνος ποῦ ἀφιέρωνε τὸ ζῶον ἔπαιρνε τὴν προβιά, ὁ παπᾶς τὴν πλάτη καὶ ὁ σφάκτης τὰ ἐντόσθια (Θρ. 64β). Τονίζεται ἡ ἴση διανομὴ τοῦ κρέατος³, ὅχι ὁμοίως πάντοτε ἡ κοινὴ ἐστίαση ὅπως στὴ ΜΛσΝ. 39 (παρασκευὴ «γιορτῆς» ἀπὸ κρέας κριαριοῦ καὶ σιτάρι⁴).

τὸ πανηγύρι καὶ τ' ἄλλα τὰ πουλοῦν γιὰ ἐνίσχυση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου· τὰ ἀπόγευμα τῆς παραμονῆς τὰ σφάζουν, τὰ κομματιάζουν, τὰ βράζουν σὲ καζάνια καὶ παρασκευάζουν «κεσκέτσι», ὅπως ἀκριβῶς στὸ «Πανηγύρι τοῦ ταύρου» στὴν Ἁγία Παρασκευὴ (βλ. παραπάνω, σελ. 68).

1. Χαρακτηριστικὴ ἡ μαρτυρία ΘρΝ. 3γ: «Οἱ παλαιοὶ Ἀγριδιανοὶ γεωργοί, ἅμα ἀγρόραζαν ἓνα νέο βόδι, ἔκαναν τὴν εὐχὴ: "Νὰ σὲ δουλέψω ἔξι χρόνια μετὰ τὴ βοήθεια τῆς Παναγίας καὶ θὰ σὲ θυσιάσω ἔπειτα στὴ χάρι τῆς"».

2. Τὰ κομμάτια τῶν κρεάτων, ποῦ διανέμονται σ' ἄλλους παίρνουν μέρος στὴ θυσία ἢ καὶ σ' ἄλλους, πιστεύεται ὅτι παρέχουν «ἀγιασμοῦ χάριν», σύμφωνα μετὰ τὴν διατύπωση τοῦ ἐπισκόπου Καμπανίας (ε)οφ(λου), Ταμεῖον Ὁρθοδοξίας, Ἐνετήσιον 1788, σ. 136.

3. Πβ. H a r r i s o n, Epilogomena, δ.π., σ. 140 κέ.

4. βλ. Ν. Ζαφειρίου, Κισκέκι(ι) - Γιορτὴ. Ἀρχεῖον Σάμου 5 (1956), σ. 177-178· βλ. καὶ Στ. Δ. Ἰμελλος, Ἐκθέσεις λαογραφικῆς ἀποστολῆς εἰς Σάμον. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. 17 (1964), σ. 199.

Ἀπὸ τῆ Λῆμνο ἔχομε τὴν εἰδηση, ὅτι τὸ κρέας μοιραζόταν στοὺς κεχαγιάδες¹ ποὺ δούλευαν στὰ κτήματα τῆς Μητροπόλεως² (ΘρΝ. 13α). Ἡ εἰδηση αὐτή, καθὼς καὶ ἡ ἄλλη, ὅτι ἡ θυσία γινόταν στὴ στάνη (Θρ. 125), τεκμηριώνουν τὶς πληροφορίες τοῦ Μέγα (Ἐορταί, σ. 230), ὅτι σὲ μερικοὺς τόπους «συνηθίζου τὴν ἡμέραν αὐτὴν νὰ συνάπτουν συμβόλαια οἱ τσελιγκάδες μὲ τοὺς πιστικούς, ν' ἀπαλλάσσωνται οἱ ὑπηρέται ἀπὸ πᾶσαν ἐργασίαν καὶ νὰ κρέχεται ἀπολυσιό, δηλαδὴ ἐλευθερία εἰσόδου εἰς ἀμπέλους καὶ κήπους». Εἶναι ἔτσι καὶ μιὰ γιορτὴ ποιμενική³.

Τὸ πλῆθος τῶν ἐκκλησιῶν, ποὺ εἶναι ἀφιερωμένες στὴν Παναγία, συντελεῖ ὥστε ἡ θυσία σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις νὰ γίνεται σὲ φερώνυμους ναοὺς (ΘρΝ. 3 Θρ. 13), καμιὰ φορὰ καὶ μὲ ἀγίασμα (Θρ. 64β).

- Ἀξιοσημείωτο, ὅτι συναντοῦμε καὶ ἐδῶ τὴν παράδοση γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς θυσίας, συνδυασμένη καὶ πάλι μὲ τὴν ὑπαρξὴ ἰσχυρῶν «πατριῶν»⁴, ποὺ διατηρήθηκαν ὡς τὰ νεώτερα χρόνια (Ἦπ. 4. 6)⁵.

1. Ἡ λ. «κεχαγιάς» στὴ Λῆμνο σημαίνει κυρίως τὸν φτωχὸ χωρικό. Γιὰ τὶς ἄλλες σημασίες βλ. τὰ δελτία τοῦ Ἰστ. Λεξ.

2. Στὴν περιφέρειαν τοῦ χωριοῦ Καρπάσι βλ. Παναγγελῆς Μιχέλης, Λημνική λαογραφία. Κίστριον Λῆμνον 1950, σ. 39. Φαίνεται, ὅτι ὀρισμένες φορές ἡ θυσία γινόταν στὶς 23 Αὐγούστου, στὴν ἀπόδουση τῆς γιορτῆς τῆς Κοιμήσεως (ΘρΝ. 13β· ἐδῶ καὶ ἡ πληροφορία, ὅτι θυσιαζόταν τὸ μοσχάρι, ποὺ μόνον τοῦ ἔκοβε ἀπὸ τὴν ἀγέλη καὶ πλέγαζε κάτω. Γιὰ τὴν ἐκώσια προσέλευση τοῦ θύματος βλ. παραπάνω, σελ. 67, σημ. 8). Ἡ θυσία στὶς 23 Αὐγούστου («Ἐννιάμερα τῆς Παναγίας») ἀναφέρει, γενικά, καὶ ὁ Μέγας (Ἐορταί, δ.π., σ. 230).

3. Τὶς ποιμενικὲς συνήθειες θυμίζει καὶ ἡ μαρτυρία Μακ. 41, ὅτι τὸ κουρμπάνι ἐχαγιάζαν (οἱ βοσκοὶ προφανῶς τὸ χωρὶ σὲ ὕψ. 1040 μ.) ἀπὸ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Γεωργίου· γιὰ τὴ σημασία τῆς γιορτῆς αὐτῆς μιλῆσαμε παραπάνω (σελ. 79).

4. Ὅπως γράφει ὁ Ἱ. Λαμπρόδης (Ἦπ. 6), ἀναφερόμενος στὴ θυσία τῆς 15ης Αὐγούστου στὸ Δεμέτι, ἀλέγεται ὅτι πρὸ χρόνων ἀμνημονεύτων μετὰ τὸ πέρας τῆς θείας λειτουργίας, διήλθεν διαφύς τις, ἦν συνέλαβον καὶ ἐθυσίασαν 30-32 ἀρχηγοὶ τοσοῦτων πατριῶν, ἐγγράφοντες ἕκαστος τὸ ἔνομα αὐτοῦ εἰς τὸ βιβλίον τῆς ἐκκλησίας πρὸς μνημόσυνον αἰώνιον. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸ ἔτος τῆς συμπιπώσεως ταύτης συνέβη μυθώδης εὐφορία, διὰ τοῦτο ἐκτοτε ἐθίζεται, ἵνα σφάζεται βοὺς πρὸς ἐπάνοδον τῆς εὐφορίας ἐκείνης, τὰ δὲ τεμάχια αὐτοῦ λαμβάνουσι μόνον οἱ κατὰ παράδουσιν ἀπίγνυμι τῶν συλλαβόντων καὶ θυσιασάντων τὴν ἑαριν διατηρούμενον. Κατὰ τὴν ἀρχαιότερη πληροφορία Ἦπ. 4 (τοῦ 1877) ἡ θυσία αὐτὴ γίνεται στὸ Δεμέτι στὴ γιορτὴ τῆς ἁγίας Μαρίας (βλ. παραπάνω, σελ. 87, σημ. 3), ἕνωμα δὲ συνήθεια (καὶ παράδουση) ἐπικρατεῖ καὶ στὸ πανηγύρι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὸ Λιέπου.

5. Κατὰ μιὰν ἐπιφύση, ἡ παραπάνω παράδουση γιὰ πατέρες κ.π. ὑπαινίσσεται τὴ χρησιμοποίηση τοῦ θρησκευτικοῦ τελετουργικοῦ, ἰδίως τοῦ μέρους τῆς θυσίας, γιὰ κοινωνικὸ ὄφελος τῶν οἰκγενειῶν ποὺ ἀναφέρονται, καὶ στὴν τελετουργικὴ πράξη τῆς θυσίας τοῦ ζώου ποὺ στέλνει ὁ θεὸς ἐπαναλαμβάνεται τὸ μήνυμα τῆς προσεγγίσεως καὶ τῆς κατὰ κάποιον τρόπο συμβολικῆς ἐνώσεως θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ποὺ εἶχε διθεῖ προηγουμένως ἀπὸ τὸ τελετουργικὸ τῆς ἐκποσηθῆς θρησκείας (Γρ. Γκιζέλης, Ἠπειρωτικαὶ θρησκευτικαὶ πανηγύρεις. Πρακτ. Α' Συμπ. Λαογρ., δ.π., σ. 30, 32).

Υπάρχει και στη ΘρΝ. 3α μιὰ παράδοση, νεώτερη (συναντήσαμε και άλλες παρόμοιες), που ζητάει ορθολογιστικά να δικαιολογήσει την τέλεση τῆς πολὺ παλαιότερης Ουσιαστικῆς ἐκδηλώσεως: Ἡ ἐκκλησία Εὐαγγελισμὸς τῶν Ἀγριδίων χτίστηκε στὶς ἀρχές τοῦ 17 αἰ. Τὸ 1832 ὁμως ξαναχτίστηκε ἀπὸ τὰ Θεμέλια. Τὴν ἐχτίσαν οἱ Ἀγριδιανοί, «γιὰ τὴν καλὴ εἰδηση τῆς καθαιρέσεως τοῦ δεσπότη τῆς Ἰμβρου Ἀθανασίου, πού ἦταν ὁ παδὸς τοῦ πάπα καὶ τοῦ καθολικισμοῦ καὶ προσπαθοῦσε νὰ τοὺς φραγκέψει»¹. Τὰ ἐγκαίνια τῆς καινούργιας ἐκκλησίας ἐγιναν στὶς 15 Αὐγούστου καὶ οἱ κτηνοτρόφοι τοῦ χωριοῦ ἔσφαξαν βόδια καὶ ἔφαγαν, ἤπιαν καὶ διασκέδασαν ὅλοι μαζί. Ἀπὸ τότε ἔμεινε ἡ συνήθεια τὴν ἡμέρα αὐτὴ νὰ γίνεται μεγάλο πανηγύρι, νὰ σφάζουν βόδια νὰ τρώει ὅλος ὁ κόσμος. Τὸ πανηγύρι αὐτὸ τῆς Παναγίας στὰ Ἀγρίδια εἶναι τὸ μεγαλύτερο πανιμβριακὸ πανηγύρι. Τὸ ἔθιμο ζήτησε πρὶν ἑβδομήντα μὲ ὑγδόντα χρόνια νὰ καταργήσῃ κάποιος προύχοντας τοῦ χωριοῦ, μὲ τὴ δικαιολογία ὅτι ἦταν ἓνα μεγάλο ἔξοδο. Τὸν ἴδιο ὁμως χρόνον τὰ βόδια τοῦ ψόφησαν, πράγμα πού ἀποδόθηκε στὴν Παναγία καὶ ἔτσι τὸ ἔθιμο ὄχι μόνον δὲν καταργήθηκε ἀλλὰ καὶ στέριωσε περισσότερο.

Τὰ βόδια πού σφάζονται εἶναι ὅλα ἀφιερώματα καὶ συνήθως φθάνουν γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἡμέρας. Ἐὰν ὁμως δὲν εἶναι ἀρκετά, ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τὸ ταμεῖο τῆς θ' ἀγοράσει καὶ ἄλλα. Ὅταν οἱ προσφορὲς εἶναι πολλές, πράγμα συνηθισμένο, τότε τὸ περίσσευμα τὸ πουλοῦν καὶ τὰ χρήματα εἶναι τῆς ἐκκλησίας. Στὸ ζουμι ἀπὸ τὰ κρέατα βράζουν τὴν «κουρκούτη», ἀπὸ σιτάρι. Ἡ κουρκούτη μοιράζεται τὸ μεσημέρι, ἀφοῦ πρῶτα γίνῃ ἐπίσκεψη στὸ νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ καὶ τρισάγιο σὲ κάθε τάφο. Τὸ ἔθιμο ἐπιβάλλει πλούσιοι καὶ φτωχοὶ νὰ πάρουν ἀπὸ τὴν κουρκούτη.

Ἡ διαβεβαίωση τέλος τῆς Ἠπ. 4, πού ἀναφέρεται στὴ γιορτὴ τῆς ἁγίας Μαρίας στὸ χωριὸ Δεμάτι (βλ. προηγούμενη σελ.), ὅτι «καὶ εἰς τὸ παρακείμενον χωρίον Λιάπου ἡ αὐτὴ συνήθεια καὶ παράδοσις ἐπικρατεῖ κατὰ τὴν πανηγυριν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῇ 15 Αὐγούστου», μᾶς δείχνει, ὅτι αὐτούσιον τὸ τυπικὸ μιᾶς Ουσίας μεταφέρεται ἀπὸ μιὰ γιορτὴ σὲ ἄλλη, ἀπὸ ἓνα χωριὸ σ' ἓνα ἄλλο. Ὅτὸ τὸ ὀνομάζουμε αὐτὸ διαθεσιμότητα ὀρισμένων ἐθιμικῶν ἐκδηλώσεων, πού «καλύπτουν» μὲ τὸν καιρὸ ἀριθμὸ περιπτώσεων πολὺ μεγαλύτερο σὲ σχέση μὲ τὶς ἀρχικὲς περιπτώσεις, δημιουργώντας ἔτσι καὶ πρόβλημα ἀνευρέσεως ἀρχικῶν μορφῶν καὶ χρήσεων.

1. Ἡ καθαιρέση τοῦ Ἀθανασίου Α', τοῦ ἐπιλεγόμενου Ἀθωνίτη, ἐγινε τὸ 1624 ἢ λίγο πρὶν. Εἶχε ἐθρονιστεῖ ὡς μητροπολίτης Ἰμβρου τὸ 1618 (Ἄ. Ζαφειριάδης, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἰμβρου. Ἐκδ. 2α ὑπὸ Παν. Δ. Καραϊτζῆ, Θεσσ. 45, 1971, σ. 284-5). Ἡ χρονολογία 1832 τῆς πῦρ πάνω εἰδήσεως μᾶλλον ἀναφέρεται στὴ μεταφορὰ τῆς Μητροπόλεως ἀπὸ τὸ Κάστρο στὴν Παναγία, πού ἐγινε ἀρχῆς τοῦ αἰῶνα μας, ἐπὶ Ἰωαννικίου τοῦ Β' (Ζαφειριάδης, ὁ.π., σ. 289-90).

10^ο) Ἁγίου Ἰωάννου (ἀποτομή κεφαλῆς· 29 Αὐγούστου)

Καπ. 26 Θρ. 161 Θεσ. 6 Στερ. 6. 26 Εὐβ.ΒΣπ. 10

Οἱ μαρτυρίες οὔτε πολλές οὔτε σαφεῖς εἶναι. Στὴν καππαδοκικὴ λέγεται καθαρά, ὅτι στὶς 29 Αὐγούστου ἔκαναν θυσίες σ' ἐρειπωμένο ξωκλήσι τοῦ ἁγίου, ἐκεῖνοι προπαντός ποὺ εἶχαν τάμα.

Γιὰ κουρμπάνια σὲ ἀγίασμα ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ κάνει λόγο ἡ Θρ. 161. Πιθανῶς ἡ θυσία αὐτὴ συνδέεται μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἁγίου ὡς προστάτη ἀπὸ τὸ βίγος καὶ τοὺς πυρετούς¹.

Ἡ Θεσσαλικὴ μαρτυρία ἀναφέρεται στὴ γνωστὴ παράδοση: λένε ὅτι στὰ παλιὰ χρόνια τὴν ἡμέρα αὐτὴ ἐρχόταν ἓνα ἐλάφι στὴν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου ποὺ γιόρταζε καὶ τὸ ἐσφαζαν οἱ χωρικοί· μιὰ φορὰ ἤρθε κουρασμένο, τὸ ἐσφαζαν ἀμέσως καὶ ἔταν τὸ ἔβαλαν στὸ καζάνι γιὰ νὰ βράσει, ζωντάνεψε καὶ ἔφυγε. Ἀπὸ τότε δὲν ξαναἤρθε ἐλάφι «καὶ οἱ χωρικοὶ δὲν τρῶνε πιά λαδωμένα φαγητὰ στὴ γιορτὴ τοῦ ἁγίου».

Οἱ δύο μαρτυρίες τῆς Στερεᾶς εἶναι ταυτόσημες, ἀλλὰ καὶ ἀσαφεῖς ἐπίσης ὡς πρὸς τὴν κρεοφαγία: Ἐτρωγαν κρέας (ἐλάφι στὴν Στερ. 6) τὴν ἡμέρα αὐτὴ, κάποτε ἕμως βρῆκαν στὸ φαγητὸ μέσα ἀνθρώπινο χέρι² καὶ ἀπὸ τότε σταμάτησαν νὰ τρῶνε κρέας· ἡ συνεστίαση τῶν πανηγυριστῶν συνεχίζεται μὲ νηστίσιμα φαγητὰ. Τέλος καὶ στὴν εὐβοϊκὴ, ἀπὸ τὰ Ψαχνά, ὁ λόγος εἶναι ἐπίσης γιὰ ἐλάφι, ἀνάγεται ἕμως τὸ ἔθιμο καὶ πάλι στὸ παρελθόν.

Εἶναι φανερό, ὅτι οἱ πῶς πάνω παραδόσεις-μαρτυρίες θέλουν κυρίως νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀκρεοφαγία τῆς συνεστίασεως τῶν πανηγυριστῶν. Τοῦτο ἀπὸ πρώτη ὕψη φαίνεται περιέργο ἢ περιττό, ἀφοῦ εἶναι γνωστό, ὅτι ἡ ἡμέρα τῆς γιορτῆς αὐτῆς πρὸς τιμὴν τοῦ Προδρόμου συνδέεται μὲ αὐστηρὴ νηστεία καὶ μάλιστα μὲ ἀποχὴ ἀπὸ καθετὶ ποὺ μοιάζει μὲ αἷμα ἢ θυμίζει τὸν ἀποκεφαλισμὸ τοῦ ἁγίου (μαῦρο σταφύλι, μαῦρο σῖκο, καρπούζι· σὲ πολλὰ μέρη ἀπαγορεύεται καὶ αὐτὴ ἡ χρῆση μαχαιριοῦ)³.

Νομίζω ἕμως, ὅτι ἡ ἀντίφαση δικαιολογεῖται, ἀν λάβουμε ὑπόψιν, ὅτι ἡ νηστεία αὐτὴ δὲν ἀριθμεῖ μεγάλη ἡλικία⁴, πράγμα ποὺ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν λαϊκὸ ἀφορισμὸ γιὰ τὴ νηστεία «Ὅπ' ἀκοῦς Μαριὰ καὶ Γιάννη, βάνε φάρια στὸ τηγάνω⁵».

Πρέπει ἐπιμένως νὰ δεχτοῦμε, ὅτι οἱ αἱματηρὲς θυσίες θὰ ἦταν σὲ διάδοση, καὶ τὴν ἡμέρα αὐτὴ, καὶ μάλιστα σὲ ἀγιάσματα ἢ ξωκλήσια τοῦ ἁγίου, γιὰ λαματικούς καὶ θεραπευτικούς σκοποὺς (βλ. παρακάτω, σελ. 155).

1. Μέγας, Ἐφορταί, δ.π., σ. 231.

2. Βλ. καὶ Κυριακίδης, Θυσία ἐλάφου, δ.π., σ. 214.

3. Μέγας, Ἐφορταί, δ.π., σ. 231-2.

4. Ἐνισλαϊδης, Ὁ Θεσμός τῆς νηστείας, δ.π., σ. 151.

5. Πολίτης, Περιομίαι. Τόμ. Α', δ.π., σ. 229, ἀρ. 6.

κ') Ἁγίου Μάμα (2 Σεπτεμβρίου)

Καπ. 52 Εὐβ.ΒΣπ. 30α-β Κρ. 8 Κύπρ. 7α-γ. 8α-γ. 9. 11

Στὸν ἑορτασμὸ τοῦ ἁγίου Μάμα, ἁγίου κατεξοχὴν ποιμενικοῦ¹, ἐπικρατεῖ ὁ κυπριακὸς τόνος², ἀκόμα καὶ μὲ μιὰ παραλλαγή τῆς γνωστῆς παραδόσεως γιὰ τὸ Θεόπεμπτο Οὐμα : «Ὁ ἀγίος Μάμας ἦταν βοσκὸς· εἶχε πολλὰ χτηνὰ καὶ ὅταν ἐποφάσισε καὶ ἔγινε ἅγιος, τὸ κοπάδι του ἔμεινε ἐλεύθερο μέσα στὰ δάση καὶ οἱ αἴγες του ἔγιναν ἀγρινὰ³ καὶ βρῖσκονται ἀκόμα στὸ Τρόδος. Τὴν ἡμέραν ποὺ ἐγινότανε ἡ ἑορτὴ του ἐρχόντανε ἀπὸ τὸ κοπάδι του τρεῖς χτηνὰ καὶ ἔπρεπε νὰ σφάζουν τὰ δύο καὶ τὸ ἄλλο νὰ τὸ ξαπολύσουν. Σὲ μιὰν ἑορτὴ τὰ ἔσφαζαν καὶ τὰ τρεῖς καὶ ἀπὸ τότε δὲν ξανάρθαν» (Κύπρ. 11)⁴.

Ὁ ποιμενικὸς χαρακτήρας τοῦ ἁγίου τονίζεται καὶ στὴ μαρτυρία τῆς Κρήτης, ἰδιαίτερα ὅμως τῆς Σκύρου : «Εἶναι τσοπάνης καὶ στὴν εἰκόνα του τὸν ζωγραφίζουν μὲ τὸ στραβοράβδι στὸ χέρι⁵. Οἱ τσοπάνηδες τοῦ πᾶνε ἀρνιά, νὰ ἔχει καὶ κείνος τὸ κοπάδι του, νὰ μὴν παροπониέται καὶ ζηλεύει, νὰ τοὺς φυλάει καὶ τὰ δικά τους...» (Εὐβ.ΒΣπ. 30α).

Ἀπὸ τὴν ἴδια σκυριανὴ πληροφορία ἔχομε ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ

1. Ἄννα Μαράβα - Χατζηνικολάου, Ὁ ἅγιος Μάμας. Ἀθήνα 1953, σ. 41 κ.ά.

2. Στὴν Κύπρο, ὅπου σώζεται ἡ λάρνακα μὲ τὰ λείψανά του, ἡ λατρεία τοῦ ἁγίου εἶναι πολὺ διαδομένη (Μαράβα - Χατζηνικολάου, ὁ.π., σ. 70 κ.ά.).

3. Εἶδος αἰγάγου (Γ. Κουρμούλης, Ἐπιβιώσεις τῆς ἀρχαίας Χιμαιρας ἐν Κύπρῳ. Πρακτικὰ Ἀ' Κυπρολογικῶν Συνεδρίων, τόμ. Γ'β, Λευκωσία 1973, σ. 201-8). Κατὰ τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας, τόμ. Α', σ. 191 (λ. ἀγρινόν), ἡ λ. πιθανῶς προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἀγρινὸς = ἀγριος. (Σχετικὴ παράδοση βλ. καὶ παρακάτω, σελ. 126-7.)

4. Οἱ περισσότερες παραλλαγές κάνουν λόγο γιὰ τρεῖς ἀγρινὰ. Ἡ Μαράβα-Χατζηνικολάου (Κύπρ. 8β) ἀναφέρει ἐφτά, ἀπὸ τὰ ὅποια ἔσφαζαν τὰ ἔξι. Ὁ Κυριακίδης στὴ «Θυσία ἐλάφου» δὲν κάνει μνεῖα κυπριακῆς παραλλαγῆς. Γιὰ τὴ διαμόρφωση αὐτῆ τῆς παραδόσεως στὴν Κύπρο βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Ἐπιβιώσεις λαϊκῆς πίστεως, λατρείας καὶ τέχνης ἐκ τῆς βυζαντινῆς περιόδου εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα. Πρακτ. Α' Συμπ. Λαογρ., ὁ.π., σ. 246.

5. Ἡ παράσταση αὐτὴ εἶναι σύμφωνη μὲ τὸ συναξάρι τοῦ ἁγίου, ὅτι ἦταν βοσκὸς· πβ. Φ. Κόντογλου, Ἐκφρασις τῆς Ὁρθοδόξου Εἰκονογραφίας... Τόμ. Α', Ἀθήναι 1960, σ. 321: «Μάμας, νέος ἀγένειος, κρατῶν μικρὰν ἐλαφον καὶ ποιμενικὴν ράβδον»· τέτοιος εἰκονογραφικὸς τύπος δὲν ἀναφέρεται ἐπίσημα· πβ. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἐρμηνεῖα τῆς ζωγραφικῆς τέχνης... ἐκδομένη... ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως. Ἐν Πιερρουπόλει 1909, σ. 159 κ.ά.: «ὁ Μάμας νέος ἀγένειος»· «ὁ ἅγιος Μάμας τὰ σπλάχνα διασπασθεῖς τελειοῦται». Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ν. Γ. Πολίτης, Λαογρ. Σύμμ. Α', ἐν Ἀθ. 1920, σ. 84, ἡ «Ἐρμηνεῖα» αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ μόνον ἐγχειρίδιον γιὰ τὴ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ, ποὺ συντάχθηκε μὲ βάση παραδόσεις καὶ τύπους παραδεκτοὺς ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν.

τόν τρόπο τέλειως τῆς θυσίας : «Στό πατηγύρι του, τὴν παραμονὴ τὸ βράδυ, σφάζουν ἀριὰ κάτω ἀπὸ τὴν καρδιά. Γυρίζουν τὸ κεφάλι τοῦ ἀρνιοῦ κατὰ τὸ ἱερό τῆς ἐκκλησίας, τ' ἀκουμποῦν στὸ πεζούλι, πάνω ἀπ' τὸ μεγάλο ἄγνε (λαγαριά) καὶ τὰ σφάζουν, προσέχοντας τὸ αἷμα νὰ τρέξει μεσ' στὸ σῦλακι τὸ νερό. Τὸ νερό τοῦ ἁγίου Μάμα εἶναι σὰν ἅγλασμα, βγαίνει κάτω ἀπὸ τὸ ἱερό τῆς ἐκκλησίας. Ἐπειτα τὰ κομοῦν ἀπ' τὴν καρδιά νὰ τὰ γδάρουν. Τὰ κόβουν, τὰ μαγειρεύουν διὰ θ' ἀπολίσει ὁ ἔσπερινός, ὁ παπὰς εὐλογᾷ τὸ τραπέζι καὶ κάθονται ὅλοι καὶ τρῶνε, τραγουδοῦν καὶ διασκεδάζουν».

Ἡ λατρεία τοῦ ἁγίου στὴν Καππαδοκία ἀπασχόλησε λεπτομερῶς τὴν Ἄννα Μαράβα-Χατζηκολάου στὴ μονογραφία της γιὰ τὸν ἅγιο (σ. 45-62). Ἐμεῖς ἐδῶ ἐπισημαίνομε καὶ πάλι τὴν ἀκτινοβολία τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου στὴν περιοχὴ : στὴ Μαμασό, τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ παλιὰ χριστιανικὰ χωριά τῆς Καππαδοκίας, ὑπῆρχε δισυνδύστατη ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Μάμα καὶ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, κοινὸς τόπος λατρείας χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν. Μέχρι τώρα ἀκόμα ἔρρωστοι Τοῦρκοι καταφεύγουν στὸν ἅγιο Μάμα, σφάζουν κουρμπάνια καὶ μοιράζουν κρέας στοὺς κατοίκους τοῦ χωριοῦ. Τὰ δέρματα τὰ πουλοῦν καὶ ἀπὸ τὰ χρήματα ἀγοράζουν κερὰ πού τ' ἀνάβουν στὸν ἅγιο¹.

κα) Ὑψώσεως Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου)

Κεφ. 27 Θρ. 129

Ὁ Σεπτέμβριος εἶναι κατεξοχὴν γεωργικὸς μῆνας, σημαίνει τὸ κλείσιμο τῶν καλοκαιριάτικων ἐργασιῶν καὶ τὰ μέσα τοῦ μήνα αὐτοῦ ἀποτελοῦν τὸ ἐπίκεντρο τῆς τέτοιας σημασίας του, ἀσφαλῶς καὶ γιατί συμπίπτει μὲ μιὰ μεγάλη χριστιανικὴ γιορτὴ. Θυμίζω, ἔτι τὴν ἡμέρα αὐτὴ γίνεται τὸ γνωστὸ καὶ συζητημένο ἔθιμο τοῦ Λειδινοῦ, πού σχετίζεται μὲ ἀρχαῖα δρώμενα τοῦ τύπου τοῦ Ἰθωῦ². Ἐπίσης καὶ ἕλλα ἔθιμα συνδέονται μ' αὐτὴ τὴν ἡμέρα, ὅπως ἡ ἐτοιμασία τοῦ νέου προζυμιοῦ καὶ προπάντων ἡ εὐλόγησις τοῦ προορισμένου γιὰ τὴ σπορὰ ἐλεγκτοῦ σπόρου, πού μᾶς ὀδηγεῖ στὴ λατρεία τοῦ ἄγρου μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἀποθερίσματος³.

Ἔτσι σὲ μιὰ καθαρὰ γεωργικὴ ἡμέρα, δὲν ὑπῆρχαν μεγάλα περιθώρια

1. Δ. Πετρόπουλος - Ἐρμ. Ἀνδρεάδης, Ἡ Ὀρθοκεντρικὴ ζωὴ στὴν περιφέρεια Ἄκσορει-Γκιόβερ. Ἀθήνα 1971, σ. 92-4. Βλ. καὶ Μαράβα-Χατζηκολάου, ὁ.π., σ. 60-61.

2. Katerina Kakouri, «Dromena» Champétres. Le «Leidinos». L'Helénisme Contemporain X (1956), σ. 188-212. Δ. Α. Πετρόπουλος, Θεοκρίτου Εἰθίμια ὑπὸ λαογραφικῆν ἐποφῆν ἐρμηνεύμενα. Λαογρ. 18 (1959), σ. 28-9, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

3. Μέγας, Ἐρταί, ὁ.π., σ. 239-47, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

για αίματηρές θυσίες. Ἀπὸ τίς δυὸ μαρτυρίες ποὺ κατόρθωσα νὰ βρῶ, ἡ μιὰ προέρχεται ἀπὸ τὰ Φάρασα καὶ ἀναφέρεται σὲ τάματα ποὺ γίνονταν στοῦ «Σταυροῦ τὸ πεγαίδι», σ' ἐρειπωμένο ξωκλήσι μὲ ἀγίασμα.

Ἡ δεύτερη μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ τὸν ἐπίσης διακεκριμένο θυσιαστικὸ γῶρο τῆς Θράκης· πρόκειται γιὰ κουρμπάνι, ποὺ ἀκολουθεῖ τῆ συμφωνία μισθώσεως τσομπάνη, πιθανῶς κατ' ἀντανάκλαση τῶν θυσιῶν στὶς ποιμενικὲς γιορτὲς τοῦ ἁγίου Γεωργίου, κατὰ κύριο λόγο, καὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου¹. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ μαρτυρία (ἀπὸ τὸ Θούριο Διδυμοτείχου) εἶναι σχετικὰ πρόσφατη, τοῦ 1966. Σύμφωνα μ' αὐτὴ «μετὰ τὴ συμφωνία τὸ ἀφεντικὸ κάνει κουρμπάνι. Σφάζει ἓνα ἄρνι, ἀφοῦ προηγουμένως τὸ ἔχει ταῖσει τρία κομμάτια ἀλάτι² καὶ τὸ ἔχει θυμιατίσει. Τὸ ψήνει κατόπιν στὸ φοῦορο καὶ τὸ κομίζει στὴν ἐκκλησία νὰ τὸ εὐλογήσει ὁ παπάς. Ἡ τελετὴ τῆς εὐλογίας γίνεται ἐνώπιον τῶν ἐκκλησιαζομένων καὶ κατόπιν τὸ ψητὸ μοιράζεται στὸν κόσμο. Τὸ δεξιὸ πλευρὸ δίδεται στὸν παπὰ ὡς δῶρο».

κβ') Ἁγίου Δημητρίου (26 Ὀκτωβρίου)

Καπ. 29 Θρ. 48α-γ. 72. 85. 106. 110. 144 Μαχ. 48 Θεσ. 19. 32 Ν'Ιων. 7
Σαρ. 10. 15. 21

Ὁ λαὸς μας ὀνόμασε τὴν ἡμέρα τούτη «σύνορο» τοῦ χρόνου, φυσικὰ τοῦ δικοῦ του χρόνου, ὅπως τὸν προσδιορίζει ἡ σχέση ἐποχῆ-παραγωγή. Εἶναι ἡ στιγμή ὅπου λήγουν οἱ καλοκαιριάτικες συμβάσεις καὶ ἀρχίζουν οἱ νέες τοῦ χειμῶνα³. Ὡς ἐναρκτικὸ ἔριο τοῦ χειμῶνα συνοδεύονταν καὶ ἀπὸ σχετικὰ ἔθιμα, μεταμφιέσεις καὶ μιμικὲς παραστάσεις⁴.

Θυσίες δὲν ἀναφέρει ὁ Μέγας, ὁ ὁποῖος ὡστόσο ἐπισημαίνει τὴ βαρῦτητα τῆς γιορτῆς γιὰ ὄλους, γεωργούς καὶ κτηνοτρόφους (Ἔορταί, σ. 24-25). Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ὀρισμένες περιπτώσεις θυσίας, οἱ ὁποῖες μάλιστα δὲν εἶναι στερημένες ἀπὸ γενικότερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ὅλο θέμα.

Τὸ θυσιαζόμενον ζῶο ἦταν τίς πιὸ πολλές φορές πρόβατο (Θρ. 48α. 144) ἢ προβατίνα (Θρ. 144 Θεσ. 19)· ὡς πρὸς τὴν προτίμηση αὐτὴ διαφωτιστικὸς

1. Πβ. Μέγας, Ἔορταί, δ.π., σ. 21, γιὰ τὰ «συνόρατα» τοῦ χρόνου καὶ ὅσα συνηθίζονται τότε: ἐναρξη καὶ λήξη τῶν συμβάσεων τῶν βοσκῶν καὶ ὑπηρετῶν κλπ. Σὲ πολλὰ μέρη ἡ 14η Σεπτεμβρίου ὀρίζεται ὡς ἀρχὴ καὶ τέρμα τῶν παραπάνω μισθώσεων (Μέγας, δ.π., σ. 236).

2. Γιὰ τὸ ἀλάτι βλ. παραπάνω, σελ. 74, σημ. 1.

3. Dem. Loukatos, La saint Démètre (26 oct.), jour de culte, de transhumances et de conventions automnales, chez les pasteurs nomades ou semi-nomades, en Grèce (Symposium International, Belgrade 6-7 nov. 1975). Belgrade 1976 (Académie Serbe des Sciences et des Arts. Éditions spéciales No 4), σ. 259-60.

4. Μέγας, Ἔορταί, δ.π., σ. 25.

είναι ὁ ὄρος τῆς μαρτυρίας Θρ. 106 : μεγάλο πρόβατο, ἰδίως γερασμένη προβατίνα, πού τή λένε μαριά¹.

Ἐξίσου ὁμως συγγή ἦταν καί ἡ ἀλεκτοροθυσία, ἐναλλακτικά ἢ ἀποκλειστικά (Θρ. 48α-γ. 85. 144), κάτι πού μᾶς πηγαίνει ἐνδεχόμενα στόν ἱαματικό-ἀποτρεπτικό χαρακτήρα τῆς Θυσίας· ἡ Θρ. 48γ τὸ λέει καθαρά : γινόταν «για καλοσύνη καί γεροσύνη». Ἐνδιαφέρον εἶναι σχετικά καί τὸ στοιχεῖο πού περιέχει ἡ Θρ. 85 : τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τοῦ ἁγίου γινόταν παράκληση, ὅπου ἔρχονταν τὰ παιδιὰ τοῦ χωριοῦ φέρνοντας ἀπὸ ἓναν πετεινό, πού τὸν ἐσφαζαν καί ἄφηναν τὸ κεφάλι του στὴν παπά. Σημασία, νομίζω, ἔχει καί ἡ πληροφορία τῆς Θρ. 144, ὅτι ἡ Θυσία γινόταν στὸ παρεκκλήσι τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, στὴ γιορτὴ τοῦ ὁποῖου εἶδαμε (σελ. 63 κέ.), ὅτι ἡ πολὺ διαδομένη, Θυσία, βασικά Θρακιώτικη, πρὸς αὐτὸν εἶχε ἀνάλογο ἱαματικό χαρακτήρα.

Στὴ Ν' Ἰον. 7 ἔχομε τὴ γνωστὴ παράδοση τῆς προσελεύσεως ζώου, χωρὶς καμιά μνήμη τῆς Θυσίας : «Τὴν ἡμέρα τ' αἰ-Δημήτριη ἐρχόταν ἓνα ἀλάφι, τὸ ἀφήτανε νὰ ξεκουραστεῖ, νὰ πιεῖ νερό, καί ὕστερα τὸ σφάζανε καί τὸ μοιράζανε. Καί ἐπειδὴ μιὰ χρονιά δὲν τὸ ἴψησαν νὰ ξεκουραστεῖ, δὲν ξανάθηνε».

Διαφορετικά δικαιολογεῖ τὴν ἐθιμικὴ ἐκδήλωση ἡ Θεσ. 32. Γράφει ὁ πληροφορητής : «Εἰς τὸ καταστραφέν παλαιὸν χωρίον ὑπάρχει ὁ παλαιὸς ναὸς τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Πῶς ἐκτίσθη ὁ ναὸς οὗτος τὸ ἐξηγεῖ ἡ λαϊκὴ παράδοσις (. . .) : Ἦρθε ὁ ἅγιος Δημήτριος ἀπὸ τὴ Σαλονίκη (. . .)· ἐκεῖ πού ἦταν τὸ παλιὸ χωριὸ ἦταν μιὰ σ'καμ'νιά κ' ἦρθε κ' ἔκατσε μὲ τὸ θρόνο τ' μέσα στὴν κουφάλα τ'ς. Κρέμασε ψηλὰ σ' ἓνα κλαρὶ καί τὴν καντήλα τ'. Τὸν εἶδαν ὕστερα οἱ χωριανοὶ τὸν ἅγιο κ' ἐφκείασαν τὴν ἐκκλησιά. Ἀπὸ τότε καθιερώθη νὰ γίνεται εἰς τὸ χωρίον καί τὸ κουρμπάνι, τὸ ὁποῖον ἦτο μιὰ κοινὴ ἐστίασις ὁλοκλήρου τοῦ χωριοῦ πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου (. . .). Τὸ βακνίφι ἀγόραζε τὰ σφαχτὰ καί τὰ μαγειρεύαν ἀνήμερα σὲ μεγάλα κάβνια».

Ἡ ἀσάθεια τοῦ σκυποῦ ἢ τῆς αἰτιολογίας μαζί μὲ τὴν ὀλιγότητα, σὲ σχέση, μὲ τὸ μέγεθος τῆς γιορτῆς, τῶν περιπτώσεων, μᾶς δείχνουν, ὅτι ἡ Θυσία πρὸς τὸν ἅγιο Δημήτριο εἶναι σχετικά νεώτερη, πού γινόταν, ὅπως εἶδαμε καί σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ὡς μιὰ ἐπιτεταμένη βαθμίδα πολλαπλῶν λατρευτικῶν ἐκδηλώσεων, ἐνῶ τὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενό της ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τοπικὲς ἀναλογίες ἢ ἀπὸ τὰ πιστευόμενα γιὰ τὴν ἡμέρα αὐτὴ. Ἔτσι

1. Τὸν ὄρο τοῦ γερασμένου ζώου, εἰδικὰ μάλιστα ἐὰν πρόκειται γιὰ θηλυκό, σύμφωνα μὲ μιὰ ὀρθολογιστικὴ, ὅπως νομίζω, ἐκτίμηση τῶν πραγμάτων, τὸν συναντοῦμε ὄχι σπάνια στὶς Θυσίες, παράλληλα μὲ τὴν προτίμηση στὸ στείρο ἢ στὸ ἀρσενικὸ ζῶο. Τὸ ζήτημα μᾶς ἀπασχολήσει πῶς πάνω (σελ. 58, σημ. 2, κ.έ.).

τὸν λαματικό χαρακτήρα τῆς στῆ Θράκη μπορούμε νὰ τὸν συνδέσουμε π.χ. μὲ τὴ συνηθισμένη θυσία τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου (ἀλεκτοροθυσία, γεροσύνη), ὁπότε συνηθίζονταν, ὅπως ἔχομε δεῖ, ἐνέργειες ποὺ διασφαλίζουν ὑγεία καὶ εὐημερία: καιρὸς ἦταν, ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο, ν' ἀνανεωθεῖ μιὰ τέτοια παράκληση τῶν χωρικῶν, σὲ σχέση μάλιστα μὲ τὴ σημασία τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ὡς ἐνάρξεως τῆς νέας, χειμερινῆς, περιόδου.

Στοιχεῖο τελετουργικὸ διασώζει καὶ πάλι ἡ καππαδοκικὴ μαρτυρία. "Ὅταν ἀρχίζε ἡ δοξολογία, ἔσφαζαν τὰ γουρμπάνια στῆ γουβωτῆ πέτρα, ποὺ ἦταν στημένη μπροστὰ στὴν ἁγία τράπεζα, στὸ ξωκλήσι τοῦ ἁγίου Δημητρίου, γιὰ νὰ μὴ χυθεῖ τὸ αἷμα κάτω. Μαγεύεσαν τὰ σφάγια καὶ ἅμα τέλειωνε ἡ λειτουργία, ἔστρωναν τραπέζι καὶ ἔτρωγε ὁ κόσμος ὅλος.

Ὡς πρὸς τὴν παρασκευὴ τοῦ κρέατος ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ Θρ. 106, ὅτι στὸ χωριὸ Χανδρὰ τὸ μαγεύεσαν μὲ λάχανο· μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ «προαγγελία» τῆς χρήσεως τοῦ λάχανου κατὰ τὸ Δωδεκάμερο¹. Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι ἐδῶ ἡ θυσία γινόταν ἀπὸ διάφορες οἰκογένειες καὶ τὸ κρέας μαγειρευμένο μοιραζόταν στὰ γειτονικά καὶ συγγενικά σπίτια· δὲν εἶχε δηλαδὴ χαρακτήρα δημοτελή. Αὐτὸ συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ὅπως στὴν ἐπίσης Θρ. 110, ποὺ τονίζει τὸν ἰδιωτικὸ χαρακτήρα: "Ὅταν τάξει ἕνας στὸν αἰ-Δημήτρη, κάθε χρόνο ἀνήμερα τ' αἰ-Δημητρίου διαλέγει τὸ κουρμπάνι ἀπὸ τὸ κοπάδι του ἀν ἔχει δικὰ του πρόβατα, ἢ ἀγοράζει ἀπὸ ξένο. Τὸ κουρμπάνι εἶναι ἀρνὶ ἢ κριάρι καὶ πάντοτε ἀρσενικό· τὸ δὴηγεῖ στὸ σπίτι του καὶ στὸ δωμάτιο ὅπου ἔχουν τὸ εἰκονοστάσι, καὶ ἐκεῖ κάτω ἀπὸ τὸ εἰκονοστάσι ἀνάβει ἕνα κερὶ, τὸ τοποθετεῖ στὸ κέρατο τοῦ ζώου καὶ τὸ θυμιατίζει (...). Τὸ σφάζει ὕστερα στὸν αὐλόγυρο τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὸ αἷμα ποὺ θὰ χυθεῖ ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ὑπολείμματα, ὅσα δὲν τρώγονται, τὰ παραχώνουν βαθιὰ στὴ γῆ, γιὰ νὰ μὴ τὰ φᾶν τὰ σκυλιὰ². Τὸ κουρμπάνι τὸ τεμαχίζουν ὕστερα, τὸ πλένουν καὶ τὸ μαγεύουν βραστό. Προσκαλοῦν συγγενεῖς καὶ φίλους καὶ ἀφοῦ ἔρθει ὁ παπᾶς, ποὺ τὸν εἰδοποιοῦν ἀποβραδὶς, καὶ εὐλογήσει τὸ κουρμπάνι, στρώνονται στὸ φαγοπότι καὶ εὐχονται: "Νὰ βοηθάει τὸ κουρμπάνι". Ἀπὸ τὸ κουρμπάνι μοιράζουν καὶ στὴ γειτονιά».

κγ') Ἀγίων Ἀναργύρων (1 Νοεμβρίου)

ΘρΝ. 12α-β Στερ. 13α-β. 21 Κυκλ. 7

(Βλ. καὶ σελ. 85-6)

Ἡ θυσία πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, «τῶν λαβόντων τὴν χάριν τῶν λαμάτων», παρουσιάζεται, σὲ σχέση μὲ τὸ σεβασμὸ ποὺ ἀπο-

1. Βλ. παρακάτω, σελ. 111.

2. Γιὰ τὴν ταφή τῶν ὑπολειμμάτων βλ. παραπάνω, σελ. 76, σμ. 1.

λαμβάνουν από το λάδι, παράδοξα φτωχή και στη δεύτερη αυτή γιορτή². Θα έλεγε κανείς, ότι επέδρασε ανασταλτικά για την περίπτωση ή προσωνυμία των αγίων «ανάργυροι», ή η φράση στο απολυτίκιο της γιορτής τους «δωρεάν έλάβετε, δωρεάν δότε ήμιν» !

Από τις τέσσερις παραπάνω μαρτυρίες, οι στερεολλαδίτικες άπηχοῦν τη θυσία στη γνωστή παράδοση για το έλαφι, ενώ οι δυο νησιώτικες αναφέρονται σε προσφορές ζώων (βόδια, γίδια, πρόβατα) από τασίματα, που εκποιούνται υπέρ της εκκλησίας ή προσφέρονται μαγειρεμένα στους πανηγυριστές.

Την καθιέρωση, του έθιμου αιτιολογεί ή Κυκλ. 7 : 'Ενός ζευγᾶ άρπαξαν οι άνεράιδες τὰ βόδια και τὰ σίνεργα. Βρισκόταν κοντά στην εκκλησία των αγίων 'Αναργύρων· ίκέτευσε : « Άγιοι 'Ανάργυροι, σῶστε μου τὰ βόδια μου, τὰ σᾶς τὰ κάνω θυσία (. . .) ». Οι άγιοι έσωσαν τὰ βόδια του και αυτός τὰ έκαμε θυσία την ημέρα που αυτοί γιόρταζαν (1 Νοεμβρ.). 'Από τότε, όταν ένα ζῶο πάθει κάτι, τὸ τάζουν στους άγίους 'Αναργύρους και αν γίνει καλά τὸ προσφέρουν την ημέρα της γιορτής τους υπέρ των πανηγυριστῶν.

Η ίδια πηγή (Κυκλ. 7) θυμίζει την υποχρέωση να εκτελέσει κανείς άκριβῶς τὸ τάμα του : « Όταν ὁ άφιερωτῆς άθετεῖ την υπόσχεσή του να θυσιάσει τὴ μοσκίδα του (μικρὴ άγγελάδα) στους άγίους 'Αναργύρους, αὐτὴ φεύγει από τὸ κοπάδι την παραμονή της γιορτής και πηγαίνει μόνη της στην εκκλησία τους για να τὴ θυσιάσουν.

κδ') 'Αγίου Γεωργίου (3 Νοεμβρίου)

Καπ. 41α-β. 47 Κρ. 5α-γ Δωδ. 8
(Βλ. και σελ. 72 κέ.)

'Επέκταση των πολλῶν θυσιῶν που γίνονται στις 23 'Απριλίου προς τιμήν του άγίου Γεωργίου αποτελοῦν και οι λίγες περιπτώσεις στις 3 Νοεμβρίου, ημέρα για την οποία ὁ Συνέκδημος σημειώνει : « Έγκαίνια του ναοῦ του εν Αύβδῃ, και άνακομιδὴ και κατάθεση εν αὐτῷ των σ. λειψάνων του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου του τροπαιοφόρου (. . .) ».

Η ημέρα αὐτὴ είναι γνωστὴ ὡς του άγίου Γεωργίου του «Σποριάρη» ή του «Μεθυστῆ», επειδή σε πολλά μέρη τότε γίνεται ή έναρξη της σποράς ή τὸ άνοιγμα των καινούργιων κρασιῶν.

1. Λουκάτος, Άρχαί και έθνη τιμηροί, δ.π., σ. 93.

2. 'Ός έθνη 'Ανάργυροι έορτολογικᾶ νοοῦνται κυρίως οι έθνη Κοσμᾶς και Δαμιανός με τὰ ὀνόματά έμεις αὐτὰ τὰ συναξάρια αναφέρουν τρία ζεύγη λατρῶν αγίων (βλ. 'Ηθική και θρησκευτικὴ 'Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 2, σ. 547· κβ. Bibliotheca Pagiographica Graeca. Bruxelles 1957, άρ. 372-392). 'Αλλά για τὴ λαϊκὴ λατρεία πρόβλημα βέβαια δὲν δημιουργείται.

“Οτι πρόκειται για επέκταση τῆς ἀνοιξιάτικης λατρείας δείχνει καθαρά ἡ περίπτωση Κρ. 5 : «Οἱ βοσκοὶ φέρνουνε τράγους καὶ κριγιοὺς σφαγμένους καὶ βρασμένο τὸ κρέας τους μέσα σ’ ἓνα σακούλι ἢ σὲ μιὰ βούργια¹ (. . .). Στὸ τέλος τῆς ἐκκλησίας τὸ εὐλογᾷ ὁ παπὰς μαζί μὲ τοὺς ἄρτους, βάζουνε καμπόσα κομμάτια σ’ ἓνα κοφίνι ἢ σὲ μιὰ βούργια καὶ τὰ μοιράζουνε μὲ τὸν ἄρτο, ἐκεῖ (ἐκεῖ) ποὺ δίδει ὁ παπὰς τὸν ἄρτο». Οἱ ἴδιοι αὐτοὶ βοσκοὶ εἶχαν πανηγυρίσει τὸν προστάτη τους ἅγιο καὶ τὸν Ἀπρίλιο μὲ μεγαλοπρέπεια, φέρνοντας ἕλα τὰ γιδοπρόβατά τους νὰ εὐλογηθοῦν στὴ χάρη του καὶ μοιράζοντας τὸ γάλα τῆς ἡμέρας αὐτῆς δωρεὰν στοὺς πανηγυριστές².

Ποιμενικὸς εἶναι καὶ ὁ χαρακτήρας τῆς γιορτῆς στὴν Κάρπαθο (Δωδ. 10) : “Αφθονες προσφορὲς ζώων ἀπὸ τοὺς βοσκούς τοῦ χωριοῦ, ποὺ μαζί μὲ τὰ τασίματα τῶν ἄλλων χωρικῶν ἀποτελοῦν τὸ φαγητὸ γιὰ συνεστίαση τῶν πανηγυριστῶν.

Οἱ καππαδοκικὲς μαρτυρίες κάνουν λόγο γιὰ θυσία πουλερικῶν, κυρίως ἀπ’ ὄσους εἶχαν παιδιά, μπροστὰ στὴν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Γεωργίου (Καπ. 41) ἢ τῆς ἐκκλησίας τῶν μαρτύρων Πρόβου, Τaráχου καὶ Ἀνδρονίκου (βλ. παρακάτω, σελ. 129).

Ὅπωςδήποτε ἡ ἡμέρα τῆς γιορτῆς σὲ περίοδο, ποὺ τὴ φροντίδα δλων ἀπασχολοῦσε ἡ σπορά, δὲν ἦταν κατάλληλη γιὰ θυσίες, ἀφοῦ ἡ εὐκαιρία νὰ τιμηθεῖ ὁ ἅγιος δινόταν στὴν ἀνοιξιάτικη γιορτὴ του.

κε') Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ (8 Νοεμβρίου)

Καπ. 30 Βιθ. 6. 8. 9α-β ΜΑσΝ. 15α-0. 24α-β. 34α-β. 41 Θρ. 46α-δ. 61. 97. 170 Μακ. 75

Οἱ θυσίες τῆς ἡμέρας αὐτῆς φαίνεται ὅτι πῆραν τὸ νόημά τους ἀπὸ τὴν πίστη τοῦ λαοῦ, ὅτι οἱ ταξιαρχεὲς Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ «παίρνουν τις ψυχές, τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων»³. Τὸ θυσιαζόμενο ζῶο ἦταν ἐξάλλου, κυρίως, πετεινός. Χαρακτηριστικά, ἀπὸ μιὰ θρακιώτικη μαρτυρία (Θρ. 97) μαθαίνομε, ὅτι τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ σχεδὸν ὅλα τὰ σπῆτια τοῦ χωριοῦ συνηθίζουν νὰ σφάζουν πετεινός, γιὰτὶ ἔτσι βοηθοῦν τὸν ἀρχάγγελο στὸ ἔργο του νὰ παίρνει τις ψυχές.

1. Μικρὸς ὑφαντὸς σάκος, ἀχώριστος σύντροφος τοῦ κρητικοῦ βοσκοῦ· γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς βούργιας καὶ τὴ διακόσμησή της βλ. Ἐὐαγγελία Κ. Φραγκάκι, Ἡ λαϊκὴ τέχνη τῆς Κρήτης. 3. Ὑφαντικὴ. Ἀθῆναι 1974, σ. 60 κέ.

2. Αἰκατερινίδης, Ἡ ἑορτὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ὡς ποιμενικὴ εἰς Ἀσὴ Γωνιά Χανίων, ὁ.π., σ. 320. Τὸν ἑορτασμὸ τοῦ 1964 (6 Μαΐου) τὸν ἔχω κινηματογραφήσει, ἀπεσταλμένο, ἀπὸ τὸ Κέντρο Λαογραφίας (ΚΛ, ἀρ. κιν. ταιν. 14).

3. Μέγας, Ἑορταί, ὁ.π., σ. 28. Πιστεῖται ὁμοίως καὶ τὸ ἀντίθετο, ὅτι οἱ Ταξιαρχεὲς εἶναι ἅγιοι θεραπευτὲς (Μέγας, ὁ.π., σ. 28-9).

Στὰ Πάτια τῆς Προποντίδας τὸ βράδυ τῆς παραμονῆς ποὺ χτυποῦσε ὁ παπὺς τὸ σῆμντρο, ὁ κάθε νοικοκύρης ἔπαιρνε ἕναν πετεινὸ καὶ πήγαινε στὸν ἄι-Στράτηγο, στὴν πόρτα του μπροστά, νὰ σφάζει τὸν πετεινὸ γιὰ θυσία. Τὴν ἄλλη μέρα, ὅταν γύριζαν ἀπὸ τὴν ἐκκλησιά πήγαινε καθένας στὸ σπίτι του καὶ καθόταν νὰ φάει μὲ τὰ παιδιά του «τοῦ ἄι-Στράτηγου τῆ θυσίας» (Βιθ. 8).

Σὲ ἄλλο χωριὸ τῆς Προποντίδας, στὸ Χαβουτσι, τσακωνοχώρι ὅπως καὶ τὸ προηγούμενο¹, τὴν πρωτοβουλία τοῦ σφαζίματος τῶν πετεινῶν εἶχαν τὰ παιδιά (Βιθ. 9α)². Ἀπὸ τὸ ἴδιο χωριὸ, τὸ Χαβουτσι, ἔχομε καὶ πολλές ἐνδιαφέρουσες τελετουργικὲς λεπτομέρειες. Δίδω τὴν περιγραφή στὸ τσακωνικό ἰδιῶμα: «Στὸν ἄι-Στράτ'κο ἔχαμ' ἀντέτ' νὰ πᾶμ' νὰ σπάτσوم' πό 'να πετεινὸ κοιμπάνι. Τῶαὶ κότα σπάντε 'μάνι. "Ὅλα τὰ καθγία παίοντε τάνι, ἄλλε πετεινέ, ἄλλε κότα, μὲ καμάρᾶ τῶαὶ δρόμντα 'τάνι τῶαὶ πααίντα 'τάνι μὲ χαρὰ μεγάλη νὰ σπάτσωῖ τὰ κοιμπάνια. Πααίντε τάνι ἀκάτ' στὸν ἄι-Στράτ'κο πῆ ἦτορ ἄι-Στράτ'κο ζωγραφιστέ ἀπάν' σ' ἕνα μάρμαρε. "Ἰγιε δέ 'τα ἔντα, κοτὰ στὰν πέτρα ἔντα τάνι ἕνα μεγάλε μεδέ, ἕνα τῶαταλέ μεδέ. Τὸ τῶεγάλε ἀφήντε 'τα σ' ὄλο ἀπά' στὸ τῶαταλέ μεδέ. Τ' ἀμπρέστα θεῶν ἀνάψωῖ τὰ τῶερία ἀπάν' στὸ πέτρε, θελά θημιάσωῖ τῶαὶ θελὺ φτειάσωῖ τὸ σταυρό σ' τῶ' ὄστερα θε νὰ σπάσωῖ τὰ κοιμπάνια»³.

Ἀξιόλογες πληροφορίες διασώζουν καὶ οἱ Θρ. 46α-δ: "Ἐξω ἀπὸ τὸν Σχοπό, σὲ μέρος δὴσβατο καὶ γεμάτο ἀγκάθια, ὑπῆρχε «τ' ἄ Στράτκου» τὸ ἅγιασμα καὶ ὑποτυπῶδες ἱερό μὲ μεγάλη γρανιτένια πλάκα. Στις 8 Νοεμβρίου ἔρχονταν πρωὶ πρωὶ ἦ καὶ ἀποβραδὶς γέροι καὶ γριὲς «ἐκ τῶν ἀμαθεστέρων τῶν ἰγροτικῶν συνοικιῶν» (46β), «οἱ φτωχότατοι καὶ οἱ περιφρονημένοι τοῦ χωριοῦ» (46α), κρατώντας ἕναν πετεινὸ γιὰ θυσία. Τὸ ἔργο τοῦ θύτη ἐκτελοῦσε ἐδῶ, ἰσόβια, ἕνας γέρος «καλὸς καὶ φτωχὸς» ἀπὸ τὴ συνοικία ὅπου ὑπαγόταν τὸ ἱερό, κάτω ἀπὸ τὸ φῶς ἀναμμένων κεριῶν, συνοδεύοντας τὴ θυσία μὲ συμβολικὲς κινήσεις καὶ ἀκατάληπτους ψιθυρισμοὺς (46β). Τὸ

1. Θ. Π. Κωστέκης, Θρακικὲς ἐπιδράσεις στὰ Τσακωνοχώρια τῆς Προποντίδας. Πρακτ. Α' Συμπ. Λαογρ., δ.π., σ. 11. Στὸ ἔθιμο αὐτὸ ὁ συγγραφεὺς βλέπει Θρακικὴ ἐκδήλωση, γιὰτὶ στὴν Τσακωνιὰ τῆς Πελοποννήσου εἶναι ἀγνωστο (δ.π., σ. 166).

2. Πβ. παραπάνω, σελ. 101, ὅπου καὶ τὰ παιδιά ἔσφαζαν τὸν πετεινὸ.

3. Δηλαδῆ: «Στὸν ἄι-Στράτηγο εἶχαμε συνθήεια νὰ πᾶμε νὰ σφάζουμε ἀπὸ ἕναν πετεινὸ θυσία. Καὶ κότα σφάζαμε. "Ὅλα τὰ παιδιά ἔπαιρναν, ἄλλο πετεινὸ, ἄλλο κότα, μὲ χαρὸς καὶ ἔτρεχαν καὶ πήγαιναν μὲ χαρὰ μεγάλη, νὰ σφάζουν τίς θυσίες. Πήγαιναν κάτω στὸν ἄι-Στράτηγο, ποὺ ἦταν ὁ ἄι-Στράτηγος ζωγραφισμένος πάνω σ' ἕνα μάρμαρο. Ἐκκλησιά δὲν ὑπῆρχε, κοτὰ στὴν πέτρα εἶχε μὲ μεγάλη βελανιδιά, μὲ διχλωτὴ βελανιδιά. Τὰ κεφάλια (τῶν πετεινῶν ποὺ ἔσφαζαν) τ' ἀφήναν ὅλα πάνω στὴ διχλωτὴ βελανιδιά. Πρὶν θελα ἀνάψωῖν τὰ κεριὰ πάνω στις πέτρες, θελά θημιάσωῖν καὶ θελά κάνουν τὸ σταυρὸ τους καὶ ὄστερα θελά σφάζουν τίς θυσίες» (Θ. Π. Κωστέκης, Παρατηρήσεις στὰ Τσακωνικά τῆς Προποντίδας. Πελοποννησιακά 1, 1956, σ. 124).

κεφάλι τὸ κρατοῦσε ὁ Θύτης, τὸν πετεινὸ μαγεύειρε στὸ σπίτι του αὐτὸς ποὺ πρόσφερε τὴ θυσία. Τὸ ἔθιμο ἀτόνησε ὕστερα ἀπὸ φόνο ποὺ ἔγινε κοντὰ στὸ ἱερὸ καὶ ἔτσι τὸ μέρος θεωρήθηκε μολυσμένο (46α).

Πάντως ὄχι μόνον πετεινοῦ, ἀλλὰ καὶ μεγάλων ζώων γίνεται μνεία. Ἔτσι στὴ Βιθυνία καὶ πάλι «ἔφερναν στὸν Ταξιάρχην ταξίματα, ἀρνιά, μοσχάρια κλπ., τὰ παρουσίαζαν στὴν εἰκόνα του καὶ κατοπινὰ τὰ ἔδιναν στὴν (ἐκκλησιαστικὴ) ἐπιτροπὴ καὶ τὰ πουλοῦσε· τὰ χρήματα ἔπαιρνε ὁ Ταξιάρχης» καὶ μ' αὐτὰ καλύπτονταν οἱ ἀνάγκες τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν σχολείων (Βιθ. 5)¹. Γιὰ ταμμένα ζῶα κάνει λόγο καὶ ἡ ΜΑσΝ. 41, ἀπὸ τὰ ὁποῖα παρασκευάζεται ἡ «γιορτὴ»², ποὺ μοιράζεται σ' ὄλα τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ. Καὶ στὴ Θράκη (Θρ. 170) «έκοβαν» μεγάλο ζῶο καὶ τὸ μοίραζαν στὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ.

Ἀπὸ τὴ Λέσβο ἔχομε δυὸ μαρτυρίες (ΜΑσΝ. 24α-β. 34α-β), μὲ τυπικὸ ἴμοιο μὲ τὴ θυσία τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους στὴν Ἁγία Παρασκευή. Ἄλλὰ ταυροθυσία πρὸς τιμὴν τοῦ Ταξιάρχου στὸ Μανταμάδος, ὅπου ἀναφέρεται ἡ 34α-β, ἔχομε καὶ τὴν Κυριακὴ τῶν Μυροφόρων (ΜΑσΝ. 15α-θ), ἐπέτειο ἡμέρα τῶν ἐγκαινίων τῆς νέας του ἐκκλησίας³. Ἡ θυσία αὕτη παίρνει παλλεσβιακὸ χαρακτήρα, γιατί ὁ Ταξιάρχης τοῦ Μανταμάδου ἀποτελεῖ κέντρο προσκυνήματος γιὰ ὄλο τὸ νησί καὶ ἡ ἀνάγλυφη εἰκόνα του συνδέεται μὲ πολ- λές παραδόσεις γιὰ θαύματα⁴.

1. Οἱ προσφορὲς αὐτὲς γίνονταν στὶς 6 Σεπτεμβρίου, ἡμέρα ποὺ ἐορτάζεται ἡ «Ἀνάμνησις τοῦ ἐν Κολοσσαῖς (Χώναις) θαύματος τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ». Οἱ προσφορὲς τοῦ εἶδους αὐτοῦ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν Γ. Μέγα, ΖΕΛ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. ἔτ. Ε' - Σ' (1943-44), σ. 100, ὡς «τροποποιήσις τῆς αιματηρᾶς θυσίας εἰς ἀπλὴν προσφορὰν ζώου». Γιὰ τὴ διαφορετικὴ, γενικότερα, κατὰ τόπους ἡμερομηνία ἐορτασμοῦ τοῦ ἰδίου ἁγίου, βλ. Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, Ἀγιολογικὰ - Βιβλιογραφία τῶν ἀκολουθιῶν. Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπ. 9, 1932, σ. 82-3· πβ. Ν. Β. Τωμαδάκης, Ἀθηνᾶ 76, 1976-77, σ. 377-8.

2. Γιὰ τὴ «γιορτὴ» βλ. παραπάνω, σελ. 94, σημ. 4.

3. Τὰ ἐγκαινία ἔγιναν τὸ 1888. Τὸ χτίσιμο τῆς πρώτης ἐκκλησίας τοποθετεῖται γύρω στὸ 1500 (Σ. Γ. Παρασκευαΐδης, Ὁ Ταξιάρχης τοῦ Μανταμάδου. Δελτίον Ἐταιρείας Λεσβιακῶν Μελετῶν 4, 1962, ἀνάτυπο σ. 7· Ἰάκωβος, Μητροπολίτης Μηθύμνης. Τὸ Παλλεσβιακὸν προσκίνημα ταξιάρχου Μιχαήλ Μανταμάδου. Μυτιλήνη 1968, σ. 9-13). Ἡ θυσία αὕτη παλαιότερα (πρὶν τὸ 1888) γινόταν τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ. Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι παλαιότερα ἐπίσης γινόταν πανηγύρι καὶ τὴ δεύτερη Κυριακὴ τῆς Μεγάλης Σαρακοστῆς, γνωστὸ ὡς «ἀρφθένι» πανηγύρι, γιατί προσφερόταν στοὺς προσκυνη- τὲς φαγητὸ ἀπὸ ρεβύθια καὶ λάδι (ΜΑσΝ. 15η').

4. Π. Δ. Πανταζῆς, Ὁ Ταξιάρχης στὴ Λεσβιακὴ λαογραφία. Λοιτικὰ Γράμματα, τεύχ. 28 (1975), σ. 300· πβ. Στ. Κυριακίδης, Βυζαντινὰ Μελέται, VI. Οἱ Σλαῶνι ἐν Πελοποννήσῳ... Θεσσαλονίκη 1947, σ. 27, σημ. 1. Στὴ γιορτὴ του πήγαιναν καὶ προσκυνητὲς ἀπὸ τὰ ἀπέναντι μικρασιατικὰ παράλια (Π. Μπιμπέλας, Λαογραφικὰ Κυθωνιῶν, Μοσχονησιῶν καὶ Γενητσαραχωριοῦ. Ἀθήνα 1956, σ. 75).

Χαρακτηριστή, είναι η είδηση που δίδει σχετικά η ΜΑσΝ. 15ε : «Κ' δεύ-
τιφ' Τσικριγιατσή τσ' Λαβρής θά πᾶ βρουστά σκ' ἀκκλησιά d' ένα βουδέλ'
μουναχό νά γουναχίχ' 'ά τού σφάξουν. Θά τού κάνουν φαγι' 'ά φᾶ ούλους ἡ
κόζμοις». Για ἐθελούσια προσέλευση τοῦ βοδιοῦ κάνει λόγο καί ἡ στ' λε-
σβιακή, που δίδει ἀκόμα καί τὸ στοιχείο ὅτι «προυτοῦ νά σφάξιν τὰ ζᾶ, κουλ-
λοῦσαν 'πᾶ στὰ τσέρτά ντου ἀπὶ τρίγια τσηριᾶ ἀναμμένα».

Ἰδιαίτερη σημασία δίδεται καί ἐδῶ στὸ αἷμα τοῦ θύματος, που θεωρεῖ-
ται ἁγιασμένο καί γι' αὐτὸ «δὲν εἶναι νά σπαταλιστεῖ οὔτε σταγόνα. Θά τὸ
πάριν γιὰ ν' ἁγιασθοῦν ἡ σὲ πανέλια (πανάκια) στὸ ἀκόνισμα γιὰ φυλαχτό.
Βάζιν στὸ δάχτυλο καί βαβγῶδιν (βάφονται) στὸ κούτελο καί στὰ μάγ'λαν»
(ΜΑσΝ. 15α).

κς') Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (13 Νοεμβρίου)

Καπ. 13. 51 Λυκ. 1α-β

Οἱ μαρτυρίες προέρχονται ἀπὸ τὸν μικρασιαστικὸ χῶρο, ἀπὸ τὰ Φάρασα
τῆς Καππαδοκίας καί τὰ Πέρματα τῆς Λυκαονίας. Οἱ φαρasiώτικες ἐπανα-
λαμβάνουν τὸ γνωστὸ τοπικὸ θυσιαστικὸ τυπικὸ : γουρμπάνια στὴ μνήμη
τοῦ ἁγίου¹, ἐνῶ οἱ μαρτυρίες τῆς Λυκαονίας συνδέουν τὴ θυσία μὲ μαντική
καί μὲ συχώρεση ἁμαρτιῶν.

Σύμφωνα μὲ τὴ Λυκ. 1α : «Ἦταν δυὸ πέτρες κοντὰ-κοντὰ, σὲ ὕψωμα,
πρὸς Ν. τοῦ χωριοῦ, μέσα σὲ δάσος. Οἱ γυναῖκες μπαίνανε ἀνάμεσα στὶς
πέτρες καί τάζανε γιὰ νά κάνουν ἀγόρι. Ἄν ἐκλείναν οἱ πέτρες, θά γινόταν τὸ
τάξιμο. Ὅταν γινόταν, στὶς 13 Νοεμβρίου, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου,
ἔφαζαν κόκυρα ἐκεῖ».

Ἀνάλογο ἦταν τὸ τυπικὸ καί στὴ β : «Ὁ Χρυσόστομος (ξωκλήσι) ἦταν
πάνω στὸ βουνὸ Τσαμλίκ, πρὸς Α. τοῦ χωριοῦ. Ἦταν δυὸ μεγάλες πέτρες
κοντὰ. Περνοῦσαι ἀπ' ἀνάμεσα γιὰ νά συχωρεθοῦν οἱ ἁμαρτίες τους (...). Ἄν
οἱ πέτρες σφίγγανε, δὲν ἀφίρναν τὸν ἄνθρωπο νά βγεῖ, αὐτὸ σήμαινε πὼς ἦταν
ἁμαρτωλός. Ἐτάζε τότε ἕναν κόκυρα κι ἀνοίγαν οἱ πέτρες καί ἔβγαине. Τὸν
κόκυρα τὸν σφάζανε στὴ γιορτὴ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καί τὸν
δίνανε σὲ φτωχό. Τύχαινε νά σφάζουν καί ἐξήντα κοκῆρους ἐκείνη τὴ μέρα».

Οἱ περιπτώσεις αὐτὲς τῆς Λυκαονίας θυμίζουν τὸ ἔθιμο τοῦ «τρυ-
ποπεράσματος», που ἀσκεῖται συνήθως γιὰ θεραπευτικούς ἢ καθαρτικούς
σκοπούς².

1. Σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη καππαδοκική, τὰ κουρμπάνια γινόταν στὶς 27 Ἰανουαρίου,
στὴ μνήμη τῆς ἐνκομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου. Ἄπ' ὅ,τι διαπίστωσα ὅσοτε ἀπὸ σχε-
τικὴ ἔρευνα, γίνονταν καί τότε κουρμπάνια, ἀλλὰ τὰ περισσότερα γίνονταν στὴ γιορτὴ τῆς
13ης Νοεμβρίου.

2. Σ τ. Δ. Ἡμελλος. Περὶ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ ἔθιμου τοῦ «τρυποπεράσμα-

κζ') Ἁγίου Φιλίππου (14 Νοεμβρίου)

Εὑβ.ΒΣπ. 25 Ηελ. 44 Κυκλ. 22

Τρεῖς μαρτυρίες, καμιὰ ἕμως ἀπὸ περιογὴ ἀξιοσημεῖωτα παραδοσιακῆ. Πάντως καὶ οἱ τρεῖς εἶναι σύμφωνες μὲ τὴ θέση πού ἔχει ἡ γιορτὴ τοῦ ἁγίου Φιλίππου στὸ λαϊκὸ ἑορτολόγιο, ὡς «μικρὴ ἀποκριὰ» γιὰ τὴ σαραντάμερη νηστεία τῶν Χριστουγέννων πού ἀκολουθεῖ καὶ σύμφωνες μὲ τὴν παράδοση, ὅτι ὁ ἅγιος ὄλη τὴν ἡμέρα δούλευε στὸ χωράφι καὶ τὸ βράδυ ἔσφαζε τὸ βόδι του καὶ τὸ πρόσφερε στοὺς φτωχοὺς ν' ἀποκρέψουν καὶ αὐτοί· τὸ πρωὶ ἕμως βρῆκε τὸ βόδι του καὶ πάλι ζωντανό².

Ἔτσι κατὰ τὴν Εὑβ.ΒΣπ. 25 «τοῦ ἁγίου Φιλίππου τὸ 'χουν σὲ κακὸ νὰ μὴ σφάζουν κάτι γιὰ ν' ἀποκρέψουν μὲ κρέας», ἐνῶ ἀπὸ τὶς δυὸ ἄλλες μαθαίνομε ἀπὸ μὲν τὴν πελοποννησιακὴ ἀόριστα ὅτι ἀφήνουν ἓνα βόδι ἀμολυτὸ πού τὸ σφάζουν τοῦ ἁγίου Φιλίππου καὶ τὸ μοιράζουν στοὺς φτωχοὺς, ἀπὸ δὲ τὴν κυκλαδικὴ ὅτι τὴν παραμονὴ τῆς γιορτῆς ἓνας γεωργὸς σφάζει ἓνα βόδι καὶ τὸ μοιράζει σ' ἕλους τοὺς χωρικοὺς, «γιὰ νὰ ἡχαραστεῖ τοῖν ἁγίου κὶ γιὰ νὰ σχουρνοῦνι τ' μάνα τ' ἁγίου»³.

κη') Ἁγίου Νικολάου (6 Δεκεμβρίου)

Καπ. 8 Πόντ. 6 Θρ. 146 Μακ. 38

Ὁ ἅγιος Νικόλαος εἶναι ἅγιος «τῆ γῆς καὶ τοῦ πελάου», κατὰ μιὰ κεφαλονίτικη παροιμία⁴, ἀλλὰ προπαντὸς εἶναι ὁ προστάτης τῶν ναυτικῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν φειδωλεύονταν διόλου σὲ προσφορὲς καὶ τάματα στὴν εἰκόνα του⁵.

Μιὰ εὐνόητη λοιπὸν ἐπίταση τῶν προσφορῶν ἀποτελοῦσαν καὶ τὰ κουρμπάνια, ὅπως στὴν περίπτωση Θρ. 146, πού πήγαιναν τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς του στὴ Θάλασσα, σὲ μιὰ ὀρισμένη τοποθεσία, ὁ παπὰς λειτουργοῦσε καὶ οἱ παρέες ἔσφαζαν πρόβατα «τιμὴ στὸν ἁγιο Νικόλαο»⁶.

τος». Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν 1 (1961), σ. 515, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

1. Ἡ νηστεία τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι σχετικὰ νεώτερη (Ἐνισλεύδης, Ὁ Θεσμός τῆς νηστείας, ὁ.π., σ. 110).

2. Μαρία Μηλίγκου - Μαρκαντώνη, Ἁγιος Φίλιππος. Λαϊκὴ παράδοση καὶ λατρεία. Ἀθῆναι 1978 (παράρτημα παραδόσεων, σ. α'-κβ').

3. Ἡ τελευταία λεπτομέρεια δείχνει ἓνα συμφυρμὸ μὲ τὴ λαϊκὴ λατρεία τοῦ ἁγίου Φανουρίου, πού γιὰ συγῶριό τῆς μάνας του κατασκευάζουν τὴ «Φανουρόπιτα» βλ. Γ. Ν. Λίκατερινίδης, Ὁ ἅγιος Φανούριος εἰς τὴν λαϊκὴν παράδοσιν τῆς Κρήτης. Κρητικὴ Πρωτοχρονιά 1965, σ. 163-5.

4. Δ. Σ. Λουκάτος, Κεφαλονίτικα γνωμικά... Ἀθῆναι 1952, σ. 153, ἀρ. 1048.

5. Ν. Γ. Πολίτης, Ὁ ἅγιος Νικόλαος. Λαογρ. Σύμμ. Α', ὁ.π., σ. 93 κέ.

6. Γιὰ τὸ χωριὸ πού κάνει τὸ κουρμπάνι (τὸ Κόσμιο Κομοτηνῆς) βλ. παραπάνω, σελ. 69, σμ. 2.

Προσφορά ζώων ζωντανῶν στὸν ἅγιο γινόταν καὶ σὲ πανηγύρι τοῦ σὲ μεσόγειο χωριὸ (Μακ. 38), ἐνῶ στὴν Οἰνὴ (Πόντ. 6) συνηθισμένο τάξιμο τῶν ναυτικῶν στὸν ἅγιο προστάτη τους γιὰ νὰ γαληνέψει τὴ θάλασσα ἦταν τὸ κουρμπάνι. Τὰ Φάρασα (Καπ. 8) συμμετέχουν γιὰ μιὰν ἀκόμα φορὰ στὸν ἡμερολογιακὸ θυσιαστικὸ κύκλο, μὲ γουρμπάνια πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου σὲ ὁμώνυμο ζωκλήσι.

Πλησιότερα τέλος πρὸς τὴ θαλασσινὴ ιδιότητα τοῦ ἁγίου μᾶς φέρνει μιὰ Θρακικὴ μαρτυρία, ἀπὸ τὴν ἐπαρχία Δέρκων, ἔτι «τοῦ ἁγίου Νικολάου πηγαιναν κουρμπάνι ψάρι γουλιανό· ὁ παπᾶς τὸ διάβαζε καὶ μοίραζε σὲ ὄλους ἀπὸ ἓνα κομμάτι. Τὸ ψάρεναν στὴ λίμνη τῶν Δέρκων· ἔλεγαν πὸς πάντοτε κείνη τὴν ἡμέρα γιὰ τὸ κοῦρμπάνι ἐπιαναν μεγάλο, ἑπτὰ καὶ δέκα ὄκαδιῶν¹.

κθ') Χριστούγεννα (25 Δεκεμβρίου)

ΔΜΑσ. 5 ΜΑσΝ. 4. 11. 14. 30. 35 ΘρΝ. 8. 9. 19 Θρ. 5. 100. 114. 148. 163. 166 Μακ. 14. 22. 53. 57. 62. 63. 64. 68. 73. Ἡπ. 20 Θεσ. 13. 14. 16. 20. 24. 28. 30. 31. 35. 36. 37. 40 Στερ. 15. 22. 23. 24. 28. Εὐβ.ΒΣπ. 9. 11. 18. 20. 24 Πελ. 21. 30. 32. 36. 38 Κυκλ. 12. 15. 21 Κρ. 4. 14 Κύπρ. 15 Πλαγ. 1 Σαρ. 5 Ἑλληνόφ. 2

Τὴν παραμονή², σπανιότερα τὴν προπαραμονή³ ἢ ἐνωρίτερα⁴, ἢ τὴ δεύτερη⁵ καὶ τρίτη⁶ ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων ἢ ἀνήμερα⁷ σφάζουν συνή-

1. Ἑλπινίκη Σταμούλη-Σαραντζή, Ἀπὸ τὰ ἀγιάσματα τῆς Θράκης. Θρακικὰ 18 (1943), σ. 223, σημ. 1. Ἴσως τοῦτο ἀπηχεῖ μεταφορὰ τῆς παραδόσεως γιὰ ἰθελούσια προσέλευση ἐλαφίου κ.π. «Ἑθελούσια προσέλευση» ψαριῶν γιὰ νὰ μοιραστοῦν στοὺς πρὸςκλητὲς ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὴ Βέρμπιανη, στὸ πανηγύρι τοῦ ἁγίου Ναοῦμ (Γ. Κασάλης, Λαογραφικὰ Βέρμπιανης. Λαογρ. 4, 1912-13, σ. 407, ἀρ. 2). Ἀνάλογη περίπτωση γιὰ ζαργάνα ἀναφέρει ὁ Λουκάτος ἀπὸ τὸ Μεγαλήσι Λευκάδας, μὲ τὴν παρατήρησι, ἔτι ἡ ἀντιλήψη γιὰ αὐτοπροσφορὰ σὲ θυσία πλάστηκε ἀπὸ ἐπίδραση τῆς παραδόσεως γιὰ ἐλάφι κ.π., γνωστῆς στὴν ἀπέναντι στεριά, καὶ τονίζει τὴν ἀξιοπρόσεχτη προσαρμογὴ τοῦ θέματος στὶς ναυτικὰς συνήθειες τοῦ τόπου (Δ. Σ. Λουκάτος, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Μεγαλήσι Λευκάδας. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. 11-12, 1958-59, σ. 266, σημ. 1).

2. ΜΑσΝ. 4. 35 ΘρΝ. 9 Θρ. 148.163 Μακ. 53.57.73 Ἡπ. 20 Θεσ. 14.16.20.24. Στερ. 22 Εὐβ.ΒΣπ. 11.18.20 Πελ. 30.32.38 Κυκλ. 12.15.

3. ΜΑσΝ. 14 («τὸ ἔχονε κακὸ νὰ τὸ σφάζ'νε τὴν παραμονή· ἔκανε πούλιες τὸ κρέας»)· Στερ. 28 Κρ. 4 Πλαγ. 1.

4. Θεσ. 13 (ἀπὸ τοῦ ἁγίου Σπιρίδωνα)· Στερ. 15 (ἀπὸ τοῦ ἁγίου Σπιρίδωνα μέχρι τοῦ ἁγίου Βασίλειου).

5. ΘρΝ. 8 (τὴν πρώτη μέρα τρῶνε πετεινὸ ἢ βοδινὸ)· Θεσ. 35. 40 Κυκλ. 21.

6. Θεσ. 35 Κυκλ. 15 Ἑλληνόφ. 2: «Τὰ Χριστούγεννα οὐ τὸν κεινὸν γιὰ χρόνον ἐσπάζουσι τὰ χοιρίδια (...)» (Τὰ Χριστούγεννα ἢ τὸν κεινὸν γιὰ χρόνον ἐσπάζουσι τὰ χοιρίδια).

7. ΔΜΑσ. 5 Θρ. 166 Στερ. 24.

Όως χοῖρο¹, ἢ ἄλλο, μεγάλο ἢ μικρό, ζῶο: βόδι², ὄρνιθα³, γαλοπούλα⁴.

Τοὺς χοίρους ὄχι σπάνια πρὶν ἢ κατὰ ἢ μετὰ τὸ σφάξιμο, ποὺ κάποτε γίνεται μὲ ξεχωριστὸ μαχαίρι, τοὺς θυμιατίζουν καὶ τοὺς σταυρώνουν. Στοιὺς Βλαχόφωνους π.χ. τῆς Πίνδου⁵ πρὶν γδάρουν τὸ χοῖρο, χαράσσουν μὲ μαχαίρα στὴν κοιλιά του, κοντὰ στὸν ὄμφαλό, ἕνα σταυρὸ καὶ ἐπάνω βάζουν ἀναμμένα κάρβουνα καὶ θυμίαμα· συγχρόνως ἕνα παιδί ἀπαγγέλλει τὸ «Πάτερ ἡμῶν». Τὸ κάνουν γιὰ νὰ καθαρισθεῖ ὁ χοῖρος, τὸν ὀπιθὸν θεωροῦν ζῶο ἀκάθαρτο, τὸν τρώγουν ὅμως, γιατί πιστεύουν ὅτι ἔτσι διακρίνονται οἱ Χριστιανοὶ ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς Ὀθωμανοὺς (Βλαχ. 1)⁶. Στὴν περιοχὴ ἐπίσης τῆς Καλαμπάκας (Θεσ. 31) ὅταν σφάζουν τὸ γουροῦνι, μὲ τὸ οἰκογενιακὸ μαχαίρι, χαράσσουν στὴν κοιλιά καὶ κοντὰ στὸν ἄφαλό του ἕνα σταυρὸ, καὶ ἐπάνω του βάζουν ἀναμμένα κάρβουνα μὲ θυμίαμα καὶ φύλλα δάφνης⁷, ἐνῶ ἕνα παιδί καὶ ἐδῶ λέγει τὸ «Πάτερ ἡμῶν». Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ τελετουργία σὲ χωριὰ τοῦ Δομοκοῦ (Στερ. 22). Στὸν Κρόκο Κοζάνης (Μακ. 53) πίστευαν, ὅτι θυμιατίζουν τὸ γουροῦνι, γιατί εἶναι κουρμπάνι, ὑπῆρχε δηλαδὴ ἡ συνείδηση τῆς προσφορᾶς τῆς θυσίας· τὴ συνείδηση αὐτὴ βρῖσκομε καὶ στὴ Γρατινὴ Κομοτηνῆς (Θρ. 148) καὶ στοὺς Σαρακατσάνους (Σαρ. 5). Στὰ χωριὰ τῶν Γρεβενῶν δὲν ἔβαζαν τὸ χοῖρο στὸ σπίτι, ἀν πρῶτα δὲν τὸν διάβαζε ὁ παπὰς (Μακ. 63). Ἐπίσης καὶ στὴν ὄρεινὴ Κύπρο καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Πάφου ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ εὐλογεῖ ὁ παπὰς τοὺς χοίρους πρὶν τοὺς σφάζουν (Κύπρ. 15).

1. Στις ἀρχαῖες ἑλληνικὲς θυσίαις ὁ χοῖρος ὡς θύμα ὑπηρετοῦσε ἐξιλαστήριους καὶ καθαρτήριους σκοποὺς (P. S t e n g e l, Die Griechischen Kultusaltertümer. München 1920², σ. 61).

2. Θρ.Ν. 9: «Τὰ πρῶτ' ἀ γρόνια στοῦ Ρωμανοῦ σφάζαν ἕνα βόδι μὲ ἕξ ὄρνιθα τῆς ἐκκλησίας· παραμονὴ τῶν Χριστογενῶν τὸ μερνοῦσαν (μοιράζαν) ὀμὸ ἢ βρασμένον» Ἠπ. 20: χοίρους ἢ μοσχάρια. Στὸ Μιστὶ τῆς Καππαδοκίας, ὅπου ἡ χοιροτροφία ἀπαγορευόταν, τὴν παραμονὴ τῶν Χριστογενῶν ἔσφαζαν περισσότερα ἀπὸ 100 βόδια σὲ ὀρισμένον μέρος (Θ. Κωστάκης, Τὸ Μιστὶ τῆς Καππαδοκίας. Ἀθήνα 1977, σ. 292).

3. Ἠπ. 20: ἀνήμερα κότα, τὴν παραμονὴ χοῖρο ἢ μοσχάρι· τὴν πηγαίνουν στὴ ἐκκλησία καὶ τὴ μοιράζουν γιὰ «γρόνια πολλὰ». Θεσ. 16: ἀνήμερα κότα, τὴν παραμονὴ χοῖρο. Εὐβ.ΒΣπ. 9.11: «ἔχεις δὲν ἔχεις γουροῦνι, θὰ τῆνε σφάζεις τὴν κότα».

4. Πελ. 21: τὴ σφάζουν μὲ στραμμένον ἀπαραίτητα τὸ κεφάλι τῆς πρὸς τὴν ἀνατολή.

5. Γι' αὐτοὺς βλ. Ἀχ. Γ. Ααζάρου, Ἡ Ἀρωμαϊκὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς. Ἐν Ἀθήναις 1976, σ. 73 κέ.

6. Ἀνεκδοτὴ Θεσσαλικὴ παράδοση (Θεσ. 37) δικαιολογεῖ ἄλλιως τὰ χοιροσφάγια: «Τὰ Χ'στούγινα σφάζ'μι τὰ γ'ροῦνια, γιατί τὰ Χ'στούγινα πῆγνι ἢ Παναγία μὲ τοὺν Ἰουσήφ κὶ τοῦ Χ'στοῦ στ'ν Αἴγυπτου, νὰ μὴ τ' σφάζ' ἢ Ἡρόδ'ς· μπροστὰ πηγαῖναν ἢ Παναγία μὲ τοὺν Ἰουσήφ καὶ πῖσαν τὰ γ'ροῦνια χαλοῦσαν τὰ χνάρινα κὶ γι' αὐτὸ τὰ κάνουν' γουρδάν', τὰ χονιμι γιὰ τοῦ καλύτερου γουρδάν'». Βλ. καὶ Θρακικὰ 7 (1936), σ. 244, ἀρ. 38.

7. Προβάλλει ἐδῶ ἡ λερότητα τῆς δάφνης καὶ ἡ χρῆση τῆς γιὰ ἀποτρεπτικὸς σκοποὺς· βλ. πρῶχειρα Ἑμ.μ. Ἑμ.μ.α.ν.ο.υ.ή.λ., Λουλούδια καὶ δένδρα. Μυθολογία, ἱστορία, λαογραφία. Ἀθήναι 1960, σ. 66-70.

Ἄπο τὸ αἷμα τοῦ ζώου σχηματίζουν σταυρὸ στὸ μέτωπο τῶν μικρῶν παιδιῶν ἢ καὶ τῶν ζώων, ἢ κάνουν καὶ ἄλλες παρεμφερεῖς χρήσεις γιὰ θεραπευτικούς, μαγικούς ἢ ἀποτρεπτικούς σκοπούς· ΘρΝ. 19: σταυρὸ στὸ μέτωπο, γιὰ νὰ μὴν τοὺς πονάει τὸ κεφάλι· Θρ.100: σταυρὸ στὸ μέτωπο, γιὰ τὴ θερμασιὰ καὶ τὰ κουνούπια· Μακ. 57: βρέχουν ψωμί μετὰ τὸ αἷμα καὶ τὸ δίνουν στὰ ζῶα, ἕταν ἀρρωστήσουν· Κρ. 4: βουτοῦν τὰ χέρια τους αὐτοὶ ποὺ ἔχουν μαργωτίδες (χιονίστρες) καὶ γίνονται καλά· Μακ. 65: ἔβαζαν ἕνα ἄσπρο ἄβγὸ στὸ αἷμα καὶ ματωμένο ὅμως ἦταν τὸ ἔβαζαν στὸ εἰκονοστάσι, γιὰ νὰ γίνῃ «ματοστάθι»· ΔΜΑσ. 5: σταυρὸ στὴν ἐξώπορτα, γιὰ τὸ θανατικό· Μακ. 73: σταυρὸ στὸ μέτωπο τῶν παιδιῶν, γιὰ νὰ μὴν τρομάζουν.

Γιὰ μαγικούς-ἀποτρεπτικούς σκοπούς χρησιμοποιεῖται ἐπίσης καὶ τὸ ρύγχος τοῦ χοίρου: τὸ καρφώνουν στὸν τοῖχο ἢ πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα, γιὰ νὰ ἀπομακρύνουν τοὺς καλλικιάτσαρους (ΜΑσΝ. 4 Στερ. 23), ἢ τὸ κρεμοῦν στὸ ἀχοῦρι γιὰ νὰ μὴ ζυγώνει ἀρρώστια στὰ ζῶα (Θρ. 114), ἢ τὸ βάζουν πίσω στὴν πόρτα γιὰ νὰ ξορκίζουν τὶς ἀρρώστιες (Πελ. 38). Γιὰ μαγικο-θεραπευτικούς καὶ μαντικούς σκοπούς χρησιμοποιοῦνται ἀκόμα τὸ λίπος ἢ ἄλλα ὄργανα τοῦ χοίρου· ΜΑσΝ. 35: μέσα στὴν κύστη (οὐροδόχο) τοῦ χοίρου ρίχνουν τόσα ρεβίθια, ὅσα εἶναι τὰ ζῶα ποὺ ἔχουν, καὶ τὴν κρεμοῦν «στὴ σκεπὸ» (ταβάνι): ἔτσι τὰ ζῶα μένουν μαντρωμένα καὶ δὲν προκαλοῦν ζημιές· Θεσ. 36: μαντικὴ ἀπὸ τὴ σπλήνα καὶ τὸ συκώτι· Πελ. 38: τὸ ξύγγι γιὰ ἀποστήματα καὶ τὴ χαλὴ πρὸς πληγές².

Μιά ματιὰ στὶς παραλλαγές πείθει, ὅτι ἡ χοιρσφαγία, παλαιὸ ρωμαϊκὸ ἔθιμο πρὸς τιμὴν τοῦ Κρόνου, σὲ μεγάλη ἀκμὴ καὶ στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους³, κρατήθηκε στὰ νεώτερα χρόνια κυρίως στὴ Βόρεια Ἑλλάδα⁴, σὲ συνδυασμὸ μάλιστα μετὰ τὴ χρήση ἀρτύματος ἀπὸ λάχανο, συνήθεια ἐπίσης ἀρχαία⁵.

Τὸ σφάξιμο βοδιοῦ στὸ Ρωμανὸ τῆς Λήμνου (ΘρΝ. 9), ἔπου τὰ ἔξοδα γίνονται ἀπὸ τὴν ἐκκλησία (εὐλογία, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ σημαντικὴ δαπάνη καὶ ὄχι γιὰ τὸν οἰκὸσπιτο χοῖρο), ἀποτελεῖ μᾶλλον μεταφορὰ ἀπὸ τὰ δημόσια

1. Πβ. Στ. Δ. Ἡμελλος, Ἑραικὸν πασχαλινὸν ἔθιμον μαγικῶ περιεχομένου. Ἐπετ. ΚΑ 23 (1973-74), σ. 3 κέ.

2. Ἄπο τὴν Ἄρτα καὶ τὴ Λευκάδα ἔχομε τὴν εἰδηση, ὅτι τὰ κίκαλα ἀπὸ τὸ Χριστογενναϊκὸ τραπέζι δὲν τὰ πετοῦν, ἀλλὰ τὰ θάβουν στὸ χωράφι τὰ Θεοφάνια μαζί μετὰ ἄγασμό (ΣΑΠΑ γφα ἀρ. 2151, σ. 61-2, καὶ 2757, σ. 128). Γιὰ τὴν ταφὴ βλ. παραπάνω, σελ. 76, σημ. 1. (Ὁπωσδήποτε σπλαγχνισκοπία σὲ θάλα χούρων δὲν συνηθίζεταν στοὺς ἀρχαίως (Stengel, Griechische Kultusaltertümer, ἔ.π., σ. 61).

3. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμός. Τόμ. ΒΙ (1948), σ. 26.

4. Στὴ νοτιότερη Ἑλλάδα χοιρσφαγία ἔχομε κυρίως τὶς Ἀπόκριες (βλ. παραπάνω, σελ. 112 κέ.).

5. Μέγας, Ἑορταί, ἔ.π., σ. 69· Μ. Γ. Μερκλής, Διαβρώσεις καὶ ἐπιβιώσεις στὸν λαϊκὸ πολιτισμὸ τῆς Βορείου Ἑλλάδος. Λαογρ. 29 (1974), σ. 89.

κουρμπάνια, ή, πιθανώς, και άπ' ό,τι συνηθίζόταν στο γειτονικό με το Ρωμανό χωριό Καρπάσι στις 15 Λύγουστου¹. Επίσης ιδιαίτερη περίπτωση, με οικονομική βέβαια σημασία, αποτελεί και το σφάξιμο ζωνιθας, π.χ. στην Εύβοια (Παπάδες) : «μελετάγανε μιὰ κότα και θά την έσφαζαν τὰ Χριστούγεννα» (Εύβ. ΒΣπ. 9). Η περίπτωση αυτή καθώς και ή "Ηπ. 20 μᾶς συνδέουν με τη γνωστή άστική συνήθεια νά τρώμε τὰ Χριστούγεννα γαλοπούλα του έμπορίου. Σημειώνω τέλος, ότι οι Σαρακατσάνοι, καθαρά ποιμενικός πληθυσμός, άκόμα και για Χριστουγεννιάτικο κουρμπάνι έσφαζαν προβατίνα, στο μαντρί.

Ό καθαρά θυσιαστικός χαρακτήρας της χοιροσφαγίας δηλώνεται όχι μόνο άπό τις πολλαπλές χρήσεις του «καθαγιασμένου» αίματος, αλλά και άπό τὰ μαντεύματα που γίνονται τότε και άπό τις άλλες μαγικές ενέργειες, που είδαμε νά συνδέονται με το σφάξιμο των γουρουνιών². Το χαρακτήρα αυτό τονίζει άριστα το κυπριακό έθιμο (περιοχή Μαραθάσας) νά μοιράζουν τὰ Χριστούγεννα στην έκκλησία «χοίρειον κρέας προς κοινήν μετάληψιν, αντί ηύλογημένου άρτου» (Κύπρ. 15).

Η καθολική έπιβίωση πάντως της χοιροσφαγίας ως τις ήμέρες μας και μάλιστα στην ιδιόμορφη κλιματολογικά Β. Ελλάδα, εξηγείται ικανοποιητικά άπό την οικιακή οικονομία του Έλληνα της ύπαιθρου και της έπαρχίας : «Με τὰ οικόσιτα αυτά γουρούνια, που τὰ λέγανε και χοιράδια και χοιροσφαία, όλα τὰ γεωργικά σπίτια εξασφάλιζαν το κρέας για το χειμώνα και το λίπος για όλη τη χρονιά. Ύστερα δέν ήταν και τόσο δύσκολο νά διατηρηεί το κάθε σπίτι και άπό ένα χοιράδι, γιατί με τη γεωργία και την κτηνοτροφία που άπασχολούνται οι πιό πολλοί, και γεννήματα είχαν νά τὰ δώσουν και τυρόγαλο έβγαζαν, και άποφάγια εξασφάλιζαν, που όλα αυτά, αντί νά τὰ πετάνε, τὰ δίναν στα γουρούνια τους. Έτσι, λίγο-λίγο και χωρίς νά το καταλάβουν, τὰ χοιροσφαία τους μεγάλωναν και στο τέλος της χρονιάς τους δίναν ένα έσοδο, που ήταν σημαντικό»³.

λ') 'Απόκριες

ΜΑσΝ. 44 ΘρΝ. 16 Μακ. 15*. 21. 66 Ν'Ιον. 6 Πελ. 26. 27. 34. 87. 41. 46 Κυκλ. 10. 11
Κύπρ. 14

Οι 'Απόκριες, περίοδος χαρᾶς και διασκέδασης, όπως εξελίχθηκαν, συνοδεύονται με περίπου θυσιαστικά έθιμα, γιατί τὰ πολλά παραδοσιακά

1. Βλ. παραπάνω, σελ. 95. Πβ. και σελ. 61.

2. Βλ. και "Α λ κ η Κυ ρ ι α κ ί δ ο υ - Ν έ σ τ ο ρ ο ς, Λαογραφικά Μελετήματα. 'Αθ. 1975, σ. 152-54 (στο κεφάλαιο : Τὰ έλληνικά Χριστουγεννιάτικα φαγητά και ό συμβολισμός τους).

3. Κ. Κ α ρ α π α τ ά κ η ς, Το Δωδεκάμερο των Χριστουγέννων. 'Αθήνα 1971, σ. 81· πβ. και Κρ. 14 : με το χοίρο περνά ή οικογένεια όλόκληρο μήνα.

στοιχεία τῆς θυσίας ἔχουν διαβρωθεῖ, στή Νότια Ἑλλάδα κυρίως.

Ἦδη τὴν πρώτη ἑβδομάδα, γνωστὴ ὡς «Προφωνή» ἢ «Προφωνέσιμη»¹, γίνεται ἡ σφαγὴ τῶν χοίρων. Τὸν κανόνα ὡστόσο ἀποτελεῖ ἡ Πέμπτη τῆς δεύτερης ἑβδομάδας (τῆς «Κρεατινῆς»), ἡ λεγόμενη «Τσικνοπέμπτη»².

Ἄξιζαι νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἐξαίρεση ἀπὸ τὴ χοιροσφαγία παρατηρεῖται στή Βόρεια Ἑλλάδα, ὅπου εἶδαμε νὰ τελεῖται, μὲ ἀνάλογη, ἀν ὄχι ἐντονώτερη, διάδοση, κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Δωδεκάμερου. Στὶς Ἀποκριὲς σφάζουν, στή Β. Ἑλλάδα, ὄρνιθα ἢ πετεινὸ (ΘρΝ.16 Μακ. 15°. 21. 66)³, καὶ μποροῦμε νὰ μιλήμε ἐδῶ γιὰ κανονικότερη θυσία, γιατί ἡ ἐνέργεια συνοδεύεται ἀπὸ τελετουργικά (καὶ μαντικά) στοιχεῖα.

Στοὺς Προμάχους Πέλλας (Μακ. 15°) οἱ γεωργοὶ ἔσφαζαν ἕνα κοτόπουλο. Μετὰ τὸ φαγητὸ ὁ νοικοκύρης ἔπαιρνε τὸ κόκαλο τοῦ ποδιοῦ, πήγαινε στὸ στάβλο καὶ χτυποῦσε τρεῖς φορές τὸ κάθε ζῶο λέγοντας : «Ὅταν θὰ ἔβρει αὐτὸ τὸ κόκαλο μύγα, / θὰ καταλάβεις κι ἐσὺ τσίμπημα ἀπὸ μύγα». Αὐτὸ τὸ ἔκαναν, «γιὰ νὰ μὴν πιάνουν τὰ ζῶα μύγα τὸ καλοκαίρι στ' ὄργωμα». Στὴ Δαμασκογιὰ Κοζάνης (Μακ. 21) «Τὸ Σάββατο βράδι» (τῆς Κρεατινῆς), μόλις ἡ καμπάνα χτυπήσει ἐσπερινὸ ἡ κάθε νοικοκυρὰ σφάζει μέσα σὲ ταψὶ μαίρη κότα καὶ μὲ τὸ αἷμα τῆς βάζουν ὄλοι οἱ σπιτικοὶ στὸ ἀφτί καὶ στὸ μέτωπο. Τὰ φτερά καὶ τὰ κόκαλα τῆς κότας τὰ μαζεύουν καὶ τὰ παραχύνουν⁴, γιὰ νὰ μὴ λαθαίνουν ζημιὲς οἱ κότες καὶ τὰ κοτόπουλα ἀπὸ τὰ γεράκιαν.

Χρήση αἵματος ἔχομε καὶ σὲ ἄλλες μαρτυρίες : Μακ. 16 (σταυρώνουν τὰ παιδιὰ στὸ μέτωπο, γιὰ νὰ εἶναι γερὰ ὅλο τὸ χρόνο)· Πελ. 27 (κάνουν σταυρὸ στὴν πόρτα καὶ ἀλείφουν τὰ παιδιὰ σταυρωτὰ γιὰ τὸ καλὸ)· Πελ. 41 (ὁ σφάχτης κάνει μὲ τὸ δάχτυλό του σταυρὸ στὸ κούτελο τῶν μικρῶν παιδιῶν τοῦ σπιτιοῦ)· Πελ. 46 (σταυρώνουν τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ γιὰ νὰ φύγει ὁ σατανάς).

Μαντικὴ χρῆση : Πελ. 34 (τὴν ὥρα ποὺ σφάζουν τὸ χοῖρο θυμιατίζουν τὴ σφαγὴ, ἀκολουθεῖ σπλαγχοσκοπία, δηλ. μετροῦν τὰ «φύλλα» τοῦ συκωτιοῦ, καὶ ἐν εἶναι τόσα, ὅσα τὰ πρόσωπα τοῦ σπιτιοῦ, δὲν θὰ πεθάνει κανεὶς)· Πελ. 37 (ἐπίσης σπλαγχοσκοπία).

1. Μ έ γ α ς. Ἐορταί, ὁ.π., σ. 91. Στὰ Κόθηρα ἡ Κυριακὴ αὐτῆς τῆς ἑβδομάδας λέγεται καὶ «Σπαγχοκυριακὴ», γιατί τὸ Σάββατο κάθε σπῆτι σφάζει τὸ χοῖρο, ποὺ τὸν τρέφει εἰδικά γιὰ τίς Ἀποκριὲς. Τὴν καθολικότητα τοῦ ἔθιμου δηλώνει καὶ τὸ τελεῖλημα (ἀπὸ τὸ ὄποιο καὶ πῆρε τὴν ἑνομασία τῆς ἡ ἑβδομάδα) : «Προφωνῶ σε, σὲ φτωχέ, / ἀν δὲν ἔχῃς ἀμο βρέ, / ἡ ἀρσάνη / ἡ ροφάνη / ἡ κωνίνα χοιροσφαγίαν (Ν'Ιον. 7). Ἡ ἴδια ἑβδομάδα λέγεται καὶ «Ἀκυλιτῆ», τὴν ἐθνολογικὰ σημαντικὴ ἐξήγηση τῆς ἑνομασίας αὐτῆς ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ λαὸ βλ. στὸ Μ έ γ α ς. Ἐορταί, ὁ.π., σ. 92.

2. Πβ. Μ έ γ α ς. Ἐορταί, ὁ.π., σ. 92-3.

3. Πβ. Κικλ. 10 : «κάθε σπῆτι πρέπει νὰ ματώσει, δηλαδή κάτι νὰ σφάζει· ἀν δὲν ἔχῃ χοιροφάνη, τότε ἀφτί, ἡ ἄσπασ καὶ κῆσαν.

4. Γιὰ τὸ παράγωγο ἔχει γίνει λόγος πῶλλές φορές παραπάνω (σελ. 76, σημ. 1, κ.ά).

Γενικά παρατηρούμε, ότι οι θυσιαστικές περιπτώσεις στις 'Αποκριές ούτε πολλές ούτε αρχαϊκές είναι. Την περίοδο αυτή κυριάρχησαν άλλες έθιμικές έκδηλώσεις, οι περίφημες μιμικές παραστάσεις του σχήματος «θάνατος-ανάσταση», που αποτελούν μίαν από τις πιο ενδιαφέρουσες σελίδες της έλληνικής Λαογραφίας¹.

λα) Πάσχα

ΔΜΑσ. 4. 10 ΜΑσΝ. 47 ΘρΝ. 10 Ήπ. 11. 24 Θεσ. 7 Στερ. 18 Ν'Ιον. 2. 9. 10 Πελ. 16
Δωδ. 2 Σαρ. 8. 13

Μιά ματιά στις μαρτυρίες αρκεί για να δείξει, ότι και η θυσιαστική προσφορά του Πάσχα είναι περιορισμένη, συγκριτικά με την ξεχωριστή θέση που η γιορτή κατέχει στο έορτολόγιο, επίσημο και λαϊκό. Λίγες οι μαρτυρίες, με άπουσία της Θράκης αλλά ουσιαστικά και της Μ. 'Ασίας².

Φτωχό επίσης παρουσιάζεται και το τελετουργικό. Το θύμα είναι όρισμένο, άσπρο πρόβατο, και σφάζεται ιδιωτικά κατά κανόνα το Μ. Σάββατο³ στο κατώφλι του σπιτιού· με το αίμα του σχηματίζουν σταυρό στην έξωθυρα. Αυτό θυμίζει βέβαια βιβλική περιγραφή, αλλά από το άλλο μέρος είναι γνωστή η σπουδαία σημασία που έχει το κατώφλι (κατ' επέκταση και το άνωφλι) στη λαϊκή πίστη και δεισιδαιμονία⁴.

Δίνω μερικές παραλλαγές : με το αίμα έκαναν σταυρό στην πόρτα «ώς σύμβολο ύγείας και χαράς που συμβολίζει πάντοτε το κόκκινο χρώμα» (ΔΜΑσ. 10)· άφοϋ σφάξουν το άρνι, ρίχνουν τρεις σταλαματιές αίμα στην πόρτα του σπιτιού «για να είναι κοκκινοφορεμένοι όλο το χρόνο» (Θεσ. 7)· η νοικοκυρά παίρνει την ώρα που σφάζουν το άρνι αίμα και σχεδιάζει σταυρό στην πόρτα με μαλλιά από το ίδιο το άρνι (Ν'Ιον. 9.10)· βουτούν σφουγγάρι στο αίμα και κάνουν σταυρό στον τοίχο, πάνω από την πόρτα, και πάνω από το σταυρό γράφουν τα άρχικά Ι.Χ. (Δωδ. 2)· σφάζει το άρνι ο άρχηγός της οικογένειας

1. Κ. Α. Ρ ω μ α ι ο ς, Λαϊκές λατρείες της Θράκης, δ.π., σ. 80 κέ.

2. Η μαρτυρία ΘρΝ. 10 αναφέρεται όχι στην ήμερα αλλά την περίοδο του Πάσχα, άόριστα : «Ο κάθε κεχαγιάς θα κίν' κουρμπάν' εν' άρνι από το κουπάδι τ'. Στην περιφέρεια που βόσκ' το κουπάδι τ' θα κίν' μιá μέρα λειτουργία, θα μνημονέψ' και το κουρμπάν', θα σφάξ' τ' άρνι, να το βράσ' και θα το πάει βρασμένο στην εκκλησία να λειτουργηθεί· κατόπ' δσ' βρεθούν στην εκκλησία θα τó φάν. "Όποια μέρα θέλ' κατόπι του Πάσχα». Πιστεύω, ότι η θυσία αυτή μάλλον πρέπει να συσχετιστεί με την ποιμενική γιορτή του άγιου Γεωργίου στην Ιδία, άνοιξιáτικη, περίοδο.

3. Πβ. Μ έ γ α ς, Έορταί, δ.π., σ. 164. 'Από την Ήπειρο έχομε την είδηση, ότι «οί τσελιγκιάδες δέν ματώνουν το Μ. Σάββατο και το Πάσχα, ματώνουν τη Δευτέρα της Λαμπρής» (Κλ χφο άρ. 2382, σ. 390, συλλ. Δ. Β. Οικονομίδης, Καλέντζι 1961).

4. Βλ. παραπάνω, σελ. 57, σημ. 4. Βλ. και την τελετουργία στο κατώφλι μετά την τέλεση του γάμου (παρακάτω, σελ. 142 κέ.).

πάνω στο χῶμα, με τὸ κεφάλι τοῦ ζώου γυρισμένο στὴν ἀνατολή· με τὸ δάχτυλό του παίρνει αἷμα καὶ κάνει σταυρὸ στὸ μέτωπο τοῦ γιοῦ του καὶ κάτω στὴν εἴσοδο τῆς καλύβας (Σαρ. 13).

Θὰ εἰπτε κανεὶς, ὅτι ἡ παλαιὰ ἰουδαϊκὴ συνήθεια νὰ σφάζεται καὶ νὰ τρώγεται ἀρνὶ τὸ Πάσχα μετὰ τὴν ἀνάλογη παράδοσή της στὴ χριστιανικὴ θρησκεία, ὁδήγησε σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς «περίπου θυσίας»¹.

λα¹) Δευτέρα Διακαινησίμου

Πόντ. 11 Θρ. 31. 136

Τὸ Πάσχα εἶναι ἡ πιὸ παρατεταμένη χρονικὰ γιορτὴ τῆς Χριστιανοσύνης. Ἐπόμενοιο θὰ ἦταν νὰ παρατείνονται καὶ ὀρισμένα γιορταστικά της στοιχεῖα. Οἱ πιὸ πάνω ὁμως μαρτυρίες, ἀπὸ παραδοσιακὰς περιοχὰς, δὲν φαίνεται νὰ ἐπαναλαμβάνουν τὴν — φτωχὴ ὅπως εἶδαμε — περίπτωση λα¹· μοιάζουν νὰ ἔχουν ἀρχαιότερες καταβολές.

Σύμφωνα μετὰ τὴν ποντιακὴ μαρτυρία (Πόντ. 11) γινόταν τὴν ἡμέρα αὐτὴ πανηγύρι «στὸ ἀί-Σώματοι», σὲ βουνό, ὅπου ἐσφαζαν ἀρνιά καὶ κοκάρια καὶ διασκέδαζαν. Ἡ γιορτὴ συνδέεται μετὰ τὴν παράδοση γιὰ ἐθελούσια προσέλευση θύματος, μετὰ τὴ σημαντικὴ ὁμως διαφορὰ ὅτι δὲν γίνεται λόγος γιὰ ἐλάφι, ἀλλὰ γιὰ ἀγριοκάτσικα ἢ ἀρνιά: «Ἐλεγαν οἱ παλαιοί, ὅτι κάθε χρόνο, τὴ Δευτέρα τοῦ Πάσχα, κατέβαιναν ἀπὸ τὸ βουνό, ἀπὸ τὸ δάσος, διὰ ἀγριοκάτσικα· τὸ ἓνα τὸ ἐσφαζαν ἐκεῖ, στὸ ἀί-Σώματοι, τὸ ἄλλο ἔφευγε. Μιὰ χρονιά ἐσφαζαν καὶ τὰ διὰ ἀγριοκάτσικα· ἄλλο 'κ ἐρθανε (δὲν ξανάθην)». Σὲ ἄλλη μεταγενέστερη καταγραφή τῆς παραδόσεως γίνεται λόγος γιὰ «ἀρσενικὸ καὶ θηλυκὸ κριάρι», ποὺ ἔρχονταν «ἀπὸ Θεοῦ κάθε χρόνο τὴν ἴδια μέρα, τὴ Δευτέρα τοῦ Πάσχα γιὰ νὰ σφαχτοῦν. Οἱ δικοὶ μας σφάζανε τὸ ἀρσενικὸ, τὸ θηλυκὸ τὸ ἀφήνανε νὰ φύγει (...). Μιὰ χρονιά κάποιος δικός μας, Ἀναστάσογλης, ἐσφαξε καὶ τὰ διὰ κριάρια. Ἀπὸ τότες δὲν ξαναφάνηκαν ἄλλα. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀναστάσογλης καταστράφηκε, χαίρει δὲν εἶδε. (...) αὐτὴ ἡ ἱστορία θὰ ἐγίνε πριν ἀπὸ 150 χρόνια»². Σύμφωνα μετὰ ἄλλη παραλλαγή, τὰ ζῶα ποὺ ἔρχονταν ἦταν διὰ ἀρνιά.

Γιὰ τὴ Θράκη ὁ Μέγας (Θρ. 31) ἀναφέρει «χωργιανικὸν» κουρμπάνι ταύρου καὶ πανηγύρι στὸν ὑπερκεῖμενο τοῦ χωριοῦ Ἀιθανάσι· ἀκολουθοῦσε μετὰ τὴ θυσία «κοινὴ πάντων κατὰ οἰκογενεῖας ἐστίασις», κάθε οἰκογένεια

1. Γιὰ τὸ ἰουδαϊκὸ Πάσχα βλ. στὸν Y e r k e s, δ.π., σ. 110 κέ. Βλ. πρόχειρα καὶ στὴν Ἡθικὴ καὶ Θρησκευτικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. 10, σ. 114-5, λ. Πάσχα.

2. Ἡ Θρ. 136, ἀπὸ τὴ Μενδρίτσα Διδυμοτείχου, δίνει μιὰν ἀκόμα παράδοση γιὰ προσέλευση ἐλαφιῶ, τὴ φορὰ αὐτὴ σταλμένου ἀπὸ τὴν ἁγία Κυριακὴ, στὸ παρεκκλήσι τῆς ὁποίας γινόταν ἡ ἐορτασμός. Ἔτσι ἡ παράδοση μὲλλον αἰτιολογεῖ τὴ σημερινὴ ἀπουσία (ὄχι τήρηση) τῆς θυσίας.

δηλαδή έτρωγε χωριστά στον όρισμένο εκεί για καθεμιά χώρο· ή έστίαση συνοδευόταν με σπονδές κρασιού¹.

λα²) Πέμπτη Διακαινησίμου

Μακ. 50

Στήν Κάτω Όρεινή Σερρών έχομε επίσης τέλεση κανονικού κουρμπανιού (όχι άμνοθυσίας του τύπου του Πάσχα): «Τό Πάσχα κάνομε κουρμπάνι. Κόβουμε δυό-τρία άρνιά και τά μοιράζομε σ' όλο τό χωριό όσοι άν. Τά βράζομε και μέσα βάζομε πληγούρ' από σιτάρ' καθαρό. Τά κουρμπάνια τά αγοράζει ή έκκλησιαστική επιτροπή (. . .). Πάσχα όταν λέμε, έννοούμε τήν Πέμπτη μέρα».

Τό κουρμπάνι έδώ έντάσσεται μέσα σ' ένα γενικότερο έορτασμό του χωριού, με κύριο επίσης στοιχείο, εκτός από τή θυσία, τήν περιφορά εικονισμάτων και ψηλών σταυρών γύρω από τό άγροτικό όριο του χωριού και τό «ύψωμα» δέντρων, τοποθέτηση δηλαδή άντιδωρου (ύψώματος) μέσα στον κορμό θαλερών δέντρων, που βρίσκονται στα τέσσερα σημεία του όρίζοντα².

λα³) Παρασκευή Διακαινησίμου (Ζωοδόχου Πηγής)

ΜΑσΝ. 16α-δ. 25 Θρ. 32

Ή πρώτη από τις μαρτυρίες των ΜΑσΝ. προέρχεται από τήν Άγία Παρασκευή, τή γνωστή από τήν ταυροθυσία του άγίου Χαραλάμπους λεσβιακή κωμόπολη. Ή θυσία έδώ τήν ήμέρα της Ζωοδόχου Πηγής («Λαμπροπαρασκευή») γίνεται προς τιμήν της άγίας Παρασκευής στο παρεκκλήσι της, μέσα σε βράχο, όπου και τό νεκροταφείο του χωριού, και έχει όλα τά γνωρίσματα της ταυροθυσίας του άγίου Χαραλάμπους: «Ντ' παραμονή, ντ' Πέμτ' γυρίζ'ν του βόδ' μέσ' του χωριό που θά σφάξ'ν για κουλμπάν' τ' άγιάς Παραστειβγής. Του γυρίζ'ν μι ντ' μουσική τσι μ' ένα σιφάνι 'ξ ντου λιμό τ' (. . .). Μπροντου νά του σφάξ'ν παλζ'ν οί καμπάνις τσι άκκλησιός τσι μαζέβγιτι ή κόσμος (. . .). βγάλ'ν 'ξ ντ' δημοπρασία του αίμα τ' βουδιού τ' όποιους δώσ'ν τά πιο πουλλά 'φτός θά σφάξ' του βόδ'» (ΜΑσΝ. 16γ).

Δημοτελή χαρακτήρα έχει και ή θυσία της Θράκης: γινόταν χωρειακό κουρμπάνι, με θύμα ταύρο, άπ' αυτούς που έτρεφε ή κοινότητα γι' αυτό τό σκοπό· γινόταν και στήν περίπτωση αυτή εύλογία του θύματος, χρήση του αίματος για μαγικοθεραπευτικούς σκοπούς, κοινή έστίαση.

1. Πβ. παραπάνω, σελ. 81, σημ. 1.

2. Λίκατερινίδης, Έαρινά έθιμα, δ.π., σ. 15-6. Τήν περιφορά των εικονισμάτων, τό κουρμπάνι και τις άλλες έθιμικές εκδηλώσεις κινηματογράφησα στο χωριό από τήν Πέμπτη της Διακαινησίμου του 1965 (29 Άπριλίου· αριθμ. κινημ. ταινίας ΚΑ 34).

Ἀντίθετα ἡ ἄλλη λεισβιακὴ μαρτυρία (ΜΑσΝ. 25) ἔχει χαρακτῆρα ἰδιω-
τικὸ : εὐσεβεῖς οἰκογένειες τάζουν νὰ φέρουν στὴ Ζωοδόχο Πηγὴ ἀπὸ ἓνα
καλοθερμμένο ἀρνάκι. Ὁ παπὰς τὸ πρῶι πού ἐρχεται γιὰ νὰ λειτουργήσῃ,
εὐλογεῖ τὰ ἀρνάκια πού ἔχουν μαζευτεῖ καὶ ὕστερα «τὰ θυσιάζουν γιὰ τὴν
εὐτυχία τῶν ἑορταστῶν». Ὁ παπὰς παίρνει ἀπ' ὄλα τὰ θύματα τὰ ἐντόσθια,
τὸ κεφάλι, τὰ πόδια καὶ τὶς προβιές.

λα⁴) Κυριακὴ Θωμᾶ

Θρ. 44α-β. 165

Πρόκειται βασικὰ γιὰ μαρτυρίες πού διασώζουν, γιὰ μιὰν ἀκόμα φορὰ,
τὴν παράδοση γιὰ τὸν ἐρχομὸ θύματος σταλμένου ἀπὸ τὸ Θεό¹.

Ἡ 44α-β δὲν κάνει λόγῳ γιὰ συνέχιση τῆς θυσίας, ἀντίθετα μὲ τὴν 165,
ἔπου ἀναφέρεται θυσία ἀρνιῶν ἀπ' ὅσους ἔχουν τάξιμο καὶ διανομὴ τῶν κρεά-
των στοὺς φτωχοὺς. Ὅπωςδὴποτε ἡ παράδοση πρέπει ἐδῶ νὰ εἶναι παλαιά,
ἀφοῦ ὁ τόπος τοῦ πανηγυριοῦ λεγόταν «Στοῦ Θεοῦ² τὸ πανηγύρι».

Στὴν ἴδια παράδοση τῆς Θρ. 165 (τὴν κατέγραψα τὸ 1975), αἰτιολογικὴ
τῆς θυσίας, ἀναφέρεται : «Ἐίχαμε τοῦ Θεοῦ τὸ πανηγύρι (. . .). Γινόταν καὶ
τότε κουρμπάνι (. . .). Ἐκεῖ ἓναν καιρὸ ἐρχόταν ἓνα ζαρμάδι ἀπ' τὸ βουνὸ
καὶ πλάγιαζε καὶ τὸ ἔσφαζαν κουρμπάνι. Ἐνα χρόνον δὲν τὸ ἀφησαν νὰ πιεῖ
νερὸ καὶ κουρασμένο τὸ 'κοφαν καὶ ὁ Θεὸς δὲν ἔστειλε ξανά ἄλλο κουρμπάνιν».

λα⁶) Ἀναλήψεως

Καπ. 39. 42 Θρ. 27 Μακ. 15. 47. 59° Εὐβ. ΒΣπ. 5 Σαρ. 9

Ἡ θυσία ἦταν εἴτε δημοτελής εἴτε ἰδιωτικὴ, μὲ θύματα συνήθως ἀρνιά,
κάποτε καὶ κότες, κοκόρια (Καπ. 39), κατσικάκια (Καπ. 39 Μακ. 15). Οἱ
βοσκοὶ ἐξάλλου συνήθιζαν νὰ προσφέρουν ζῶα στὴν ἐκκλησία γιὰ κοινὰ γεύ-
ματα (Μακ. 15 Εὐβ. ΒΣπ. 5). Τὴν ἴδια ἡμέρα προσφέρονταν στὶς ἐκκλησίες
καὶ σχετικὰ τάματα (Καπ. 42 Μακ. 15. 47).

Ἐνδιαφέρουσα ἡ περιγραφὴ τῆς Καπ. 42 (Νέβρα Μαλακοπῆς) : «(…) ἐκεῖ
πάνω στὴν κορφή, ἔχει ἓνα ἀλώνι πάνω, ἰσιωμα δηλαδή, καὶ ἐκεῖ τὸ ἀνέ-
βαζαν ζωντανὸ τὸ κουρμπάνι, τοῦ κάναμε τρεῖς γύρους στὸ χτισμένο μέρος,
στὸ μαντριωμένο, τὸ περνούσαμε κάτω ἀπὸ ἓνα πέτρινον τραπέζι πού ἦταν
ἐκεῖ, καὶ τὸ σφάζαμε ἐμπρὸς στὴ μάντρα. Μοιράζαμε τὸ κρέας (τὸ βράζαμε
πιλάφι) στὸν κόσμον, δίναμε καὶ μοιρίδια, μερίδες κρέας μαζί μὲ τὸ πιλάφι».

1. Στὴ 44α γίνεται λόγος γιὰ ἐλέφι, στὴ β γιὰ κριάρι.

2. Θεὸς ἐντὶ Θωμᾶ, κατὰ παρετυμολογία. Καὶ νεώτερη παράδοση τοποθετεῖ στὸ
1895 τὸ φόνον ἐλαφιῶν στὴ θέση αὐτή, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ ξαναδεῖ τὸ χωριὸ «χαῖρι καὶ
προσκυπῆ» (Θρ. 44α).

Ἡ Μακ. 15 μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι τὸ κρέας τοῦ κουρμπανιοῦ, ποῦ ἔσφαζε κάθε οἰκογένεια τὴν ἡμέρα αὐτή, ἔπρεπε νὰ φαγωθεῖ μέσα στὸ σπίτι, ἐνῶ τὸ κρέας τῶν κουρμπανιῶν ἀπὸ τὰ τάματα καὶ τὶς προσφορὰς τῶν βοσκῶν τὸ μοίραζαν ὠμό.

Ἡ σαρακατσάνικη περίπτωση εἶναι ξεχωριστή. Ὅλοι τοὺς ἔχουν τάμα νὰ σφάζουν τὴν ἡμέρα αὐτή· τὸ ζῶο (πρόβατο ἢ κριάρι) τὸ στέλνουν ἀποβραδὶς ἢ τὰ χαράματα στὴν πιὸ κοντινὴ ἐκκλησία, ὅπου τὸ δένουν στὸ δεξιὸ πορτόφυλλο ἢ στὸν δεξιὸ περίβολό της. Παρακολουθοῦν τὴ λειτουργία καὶ οἱ περισσότεροι κοινωνοῦν. Στὸ γυρισμὸ σφάζουν τὰ ζῶα, τὰ ψήνουν σὲ ψήσταριές καὶ προσφέρουν τὸ κρέας «γιὰ συχώριω στοὺς πεθαμένους»¹.

λα⁶) Πεντηκοστῆς

Καπ. 2. 3α-γ. 20. 46. 49 Θρ. 50

Περίπτωση θυσίας, θὰ λέγαμε, καθαρὰ καππαδοκική. Τὸ ζῶο ποῦ θυσιαζόταν ἦταν κυρίως ἀρνί, σπάνια βόδι (Καπ. 2), πετεινὸς ἢ κότα (Καπ. 49). Γινόταν, ὅπως καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες περιπτώσεις, συνδυασμὸς δημόσιας καὶ ιδιωτικῆς θυσίας.

Κατὰ τὴν Καπ. 46, τὰ πρόβατα τῆς θυσίας ἀγοράζονταν μὲ κοινὴ εἰσφορὰ· τὰ ἔσφαζαν μπροστὰ στὰ ἐρείπια ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Βασιλείου, ἀφοῦ ὁ παπὰς διάβαζε εὐχή. Τὸ κρέας τῶν θυμάτων ἔβραζε μὲ σιτάρι τριμμένο καὶ τὸ φαγητὸ αὐτὸ μοιραζόταν στοὺς πανηγυριστές. Τὸ ἴδιο τυπικὸ ἀκολουθοῦσαν καὶ γιὰ τὰ κουρμπάνια ποῦ προέρχονταν ἀπὸ τάξιμο.

Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ παρασιώτικη μαρτυρία· «σαμοῦ ἰνούμαστε πρόβατα», δηλαδή : ὅταν γινόμαστε πρόβατα, ἔλεγαν χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴ γιορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς. Πίστευαν, ὅτι ἡ γιορτὴ αὐτὴ γινόταν σὲ ἀνάμνηση τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ καὶ ὅτι μὲ τὴ γονυκλισία, ποῦ συνηθίζεται τότε², γίνονταν πρόβατα, σὰν αὐτὸ ποῦ ὁ Θεὸς ἔστειλε στὸν Ἀβραάμ νὰ θυσιάσει στὴ θέση τοῦ Ἰσαάκ. Ἡ πίστη αὐτὴ προερχόταν ἀπὸ τὸ ἔθιμο νὰ πηγαίνουν τὴν ἡμέρα αὐτὴ στὸ ἐρειπωμένο ξωκλήσι τοῦ «Πάτερ Ἀβραάμ», μιὰ ὥρα μακριὰ ἀπὸ τὰ Φάρασα, μέσα σὲ χαράδρα. Ἐπαιρναν καὶ τὰ παιδιά τοὺς μαζὶ, δῆθεν γιὰ νὰ τὰ θυσιάσουν, καὶ σφάγια. Ὅταν ἔφταναν, τὰ παιδιά γονάτιζαν, ἔσκυβαν καὶ ἀκουμποῦσαν τὰ χέρια στὴ γῆ, ἔχοντας ὅλο τὸ σῶμα στραμμένο πρὸς τὸ ἔδαφος. Ὁ παπὰς διάβαζε τὴν εὐχὴ καὶ ὕστερα ἔσφαζαν

1. Ἡ ἐνέργεια σχετικὴ μὲ τὴ λαϊκὴ πίστη, ὅτι τὴν ἡμέρα τῆς Ἀναλήψεως (Σαραντα τῆς Πασχαλιᾶς) οἱ ψυχὲς χάνουν τὴν ἐλευθερίαν ποῦ εἶχαν ἀπὸ τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα (Μέγας, Ἑορταί, δ.π., σ. 207).

2. Μέγας, Ἑορταί, δ.π., σ. 209-10.

τά γουρμπάνια, πού είχαν πάρει μαζί τους. Γινόταν δηλαδή μιὰ ἀναπαράσταση τῆς βιβλικῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ¹.

Ἡ μοναδική ἐξω ἀπὸ τὸν καππαδοκικὸ χῶρο μαρτυρία (Θρ. 50) δίδει στὴν Πεντηκοστὴ χαρακτήρα ποιμενικό : κάθε βοσκὸς πρέπει νὰ φέρει στὸ Χριστὸ ἀπὸ ἓνα ἀρνάκι.

λα⁷) Ἀγίου Πνεύματος - Ἀγίας Τριάδος

ΜΑΘΝ. 18α-β. 27. 33 Θρ. 29. 30. 75. 139 Πελ. 54

Λίγες μαρτυρίες, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τοὺς δυὸ παραδοσιακοὺς τόπους, τὴ Λέσβο καὶ τὴ Θράκη. Πρόκειται γιὰ θυσία δημόσια μὲ γιορταστικὲς συνεστιάσεις καὶ μὲ θύματα ἀρνιά καὶ βόδια.

Ἐντυπωσιακὴ ἢ πληροφορία πού παραθέτει ὁ Μέγας (Θρ. 29), ὅτι στὸ Μοναστήρι τῆς Ἀγίας Τριάδος, δυὸ ὥρες ἀπὸ τὸ Καβακλή, «*τὴν ἀγία Τριγιάδα πῆγναν 'κεῖ Ἰσ'αμ' ἱκατό, διακόσ'ιες χ'λιάδες ψχές, ἀπ' ἱκεῖνο πού 'χι στοῦ βυζι Ἰσ'αμ' ἱκεῖνο πού 'ταν γιὰ πανάρειά· τότες ἔκουβαν ἱκεῖ ἱκατό Ἰσ'αμι διακόσ' βουγάδις*».

Ἡ Θρ. 75, ἀπὸ τὸ Τσακῆλι Μετρῶν, εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα, γιατί κάνει λόγο γιὰ σύσταση ἀδελφάτου («*καδόσ' χωριανοὶ γέν'ται τὸ ἓνα, κάμ'νε ἀδρεφάτου*») στὴ γιορτὴ αὐτὴ καθὼς καὶ σὲ ἄλλες, μὲ σκοπὸ τὸ κουρμπάνι τοῦ ἀγίου πού γιόρταζε².

Ἡ λεσβιακὴ θυσία (τρεῖς περιπτώσεις) ἀκολουθεῖ τὸ γνωστὸ τυπικό : θυσιάζουν βόδι, ἀφοῦ πρῶτα στολισμένο καὶ μὲ μουσικὴ³ τὸ περιφέρουν στὸ χωριό· τὸ κρέας τὸ βράζουν μὲ σιτάρι (κεσκέτσι) καὶ τὸ μοιράζουν σὲ ὄλους. Εἶναι δηλαδή πάντοτε παρούσα ἢ κεντρικὴ, στὴ λεσβιακὴ λαϊκὴ λατρεία, θυσία ταύρου τοῦ ἀγίου Χαλαλάμπους στὴν Ἀγία Παρασκευή.

1. Στὴν περίπτωση αὐτὴ βασιζόμενος κυρίως ὁ Δ. Πετρόπουλος πιστεύει, ὅτι στίς νοελληνικὲς αἰματηρὲς θυσίες ὑπάρχει ἐπιβίωση ἀρχαίων ἐλληνικῶν τυπικῶν μὲ ἐπίδραση σημιτικὴ· βλ. D é m. P é t r o p o u l o s, Survivances de sacrifices d'animaux en Grèce. Papers of the International Congress of European and Western Ethnology. Stockholm 1956, σ. 122. Ὁ Δ. Λουκάτος πιστεύει, ὅτι ἡ βιβλικὴ ἐπίδραση ἔρχεται μὲ τὴν χριστιανικὴ διδασκαλία καὶ ἐκώληση (Survivances, ἔ.π., σ. 124). Πβ. καὶ παρακάτω, σελ. 173, σημ. 1.

2. Γιὰ τὸ ἔθιμο τῶν ἀδελφάτων καὶ τοὺς σκοποὺς τους βλ. Μαν. Γεδεών, Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 343 κέ. Ἀδελφάτα μὲ βασικὸ σκοπὸ τὸν ἔορτασμό ἐνὸς ἀγίου δημιουργοῦνται καὶ σήμερα σὲ διάφορα μέρη, ἕπως λ.χ. στὴ Σίφω (αὐτοψία 1973· ΚΑ χφρ ἀρ. 8670, σ. 118-9). Βλ. καὶ παραπάνω, σελ. 65, σημ. 5.

3. Τὸ μέλος εἶναι ὁμοίον μ' αὐτὸ πού παίζεται κατὰ τὴν περιφορὰ τοῦ ταύρου στὴν Ἀγία Παρασκευή. Τὸν μουσικὸ σκοπὸ ἀπὸ τὸν Σκουτάρου ἠχογράφησα τὸ 1972 σὲ λαογραφικὴ ἀποστολὴ μου στὴ Λέσβο (ΚΑ ἀρ. εἰσαγ. μουσικῆς 18214, ταιν. 3330B₁).

λβ') Έορτασμός πολιούχου

Καπ. 7. 9. 13. 16. 18. 21. 28. 31. 32. 33. 48. 54 Πόντ. 5. 16 ΜΑσΝ. 17α-γ ΘρΝ. 4. 15
Θρ. 12. 77. 88. 93. 117. 149. 158 Μακ. 2α-γ Θεσ. 3. 27 Στερ. 17α-8 Εόβ.ΒΣπ. 6
Ν'Ιον. 1 Πελ. 53. 59 Κυκλ. 9 Κρ. 9. 16 Κύπρ. 10α-γ. 12. 24

Πρόκειται για μιὰ κατηγορία δύσκολη, όχι γιατί δεν υπάρχει ως κάτι ξεχωριστό, ἀλλὰ ἐξαιτίας τῆς ἀσάφειας, πού ἔχουν πολλές ἀπό τις μαρτυρίες τῶν πληροφορητῶν. Δέν δηλώνουν, ἀν μιὰ θυσία γινόταν πρὸς τιμὴν ἑνὸς «πολιούχου» ἁγίου, ἔτσι πού νὰ μὴν ξέrouμε, ἀν πρέπει ἡ σχετικὴ περίπτωση νὰ ἐνταχθεῖ ἐδῶ ἢ στὴν ἡμερολογιακὴ σειρά. Γενικὰ χρησιμοποιήσαμε τὸ ἐξῆς κριτήριο: "Ὅπου οἱ ὑπάρχουσες μαρτυρίες εἶναι μοναδικές, ἢ ἔστω ἐλάχιστες, τὸ πιθανότερο εἶναι ν' ἀφοροῦν ἑορτασμὸ «τοπικοῦ» ἁγίου. Ἡ ἔννοια «πολιούχος» ὡστόσο πρέπει νὰ ἐκληρωθεῖ ἀρκετὰ πλατιά: περιλαμβάνει καὶ τοὺς ἁγίους τῶν ξωκλησιῶν, πού μπορεῖ κάποτε, σὲ προγενέστερες φάσεις τῆς ζωῆς μιᾶς κοινότητας, ν' ἀποτελοῦσαν καὶ τὸ ἐπίκεντρό της, καθὼς καὶ τοὺς πολιούχους κάθε συνοικίας χωριστὰ (πβ. παρακάτω, σελ. 121, Θεσ. 3).

Ὡς πρὸς τὰ ξωκλήσια ἐξάλλου μποροῦμε νὰ ποῦμε, ὅτι αὐτὰ ἠπωσδήποτε ἀνήκουν ὀργανικὰ στὴ θρησκευτικὴ ζωὴ τῆς κοινότητας: κάποτε μάλιστα μπαίνουν ἐπίτηδες στὰ ὄρια τοῦ χωριοῦ—καὶ ἔτσι ἓνα, ἀλλὰ περισσότερα—για νὰ τὸ προστατεύουν¹.

"Ὅ,τι πάντως ἐξαίρεται μὲ τὸν πολιούχο-προστάτη ἁγιο εἶναι ὁ τόπος, ἢ τοπικὰ συναρτημένη λατρεία (ὄχι ὁ χρόνος), εἴτε γιατί ἐκεῖ μαρτύρησε ἓνας ἁγιος, εἴτε γιατί ἐζήσε ἢ πέρασε ἀπ' ἐκεῖ, ἢ θαυματούργησε, ἢ βρέθηκε ἐκεῖ κάτι πού συνδέεται μὲ αὐτὸν κλπ.²

Ἡ προηγούμενη παρατήρηση ὁμως δέν εἶναι πάντοτε τόσο ἀπλή: ἓνας ἐποχικὰ λατρευόμενος ἁγιος, π.χ. ὁ ἕγιος Γεώργιος, εἶναι φυσικό, τὴν ἡμέρα τοῦ ἑορτασμοῦ του νὰ τιμᾶται στὴν ἐκκλησία του καὶ νὰ γίνεται ἐκεῖ καὶ ἡ θυσία, ἐφόσον ὑπάρχει τέτοια ἐκκλησία. Εἶναι αὐτὸ ἓνας ἀκόμα λόγος, πού κάνει δύσκολη, δυσδιάκριτη, τὴν κατηγορία αὐτή. Μιὰ ἐνδειξη ἐπομένως, ὅτι σὲ περιπτώσεις τέτοιες δέν πρόκειται γιὰ πολιούχους ἁγίους, εἶναι ἡ ἔκταση τῆς θυσίας σὲ περισσότερα μέρη, ἢ γεωγραφικὴ τῆς ἐξάπλωσης.

Οἱ συγκεντρωμένες ἐδῶ μαρτυρίες ἀναφέρονται βασικά σὲ περιπτώσεις,

1. Βλ. σχετικὰ Κυριακίδου - Νέστορος, Λαογραφικὰ Μελετήματα, δ.π., σ. 31-35 (στὸ κεφάλαιον: Σημάδια τοῦ τόπου ἢ ἡ λογικὴ τοῦ ἐλληνικοῦ τοπίου).

2. Παραδείγματα: Ὁ ἁγιος Βαρσάνης τῶν Φαράσων λατρευόταν σὲ μικρὴ σπηλιά, ὅπου ἐζήσε, σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴ παράδοση, γιὰ ἀρκετὸ διάστημα (Καπ. 16): τὸ ἴδιο καὶ ὁ ἁγιος Σωζόμενος στὴν Κύπρον (Κύπρ. 24): ὁ ἁγιος Πέτρος στὰ Σπάτα συνδέεται μὲ θαῦμα (ἀπελευθέρωση αἰχμαλώτου, Στερ. 17): ὁ ἁγιος Ἀπόστολος ὁ Νέος καταγόταν ἀπὸ τὸν Ἅγιο Λαυρέντιο τοῦ Πηλίου ὅπου σήμερον καὶ τιμᾶται (Θεσ. 27).

δπου α) δηλώνεται ρητά ότι πρόκειται για έορτασμό «πολιούχου» αγίου, και β) είναι, καθώς είπαμε, άπομονωμένες¹.

Ή Θρ. 12 αναφέρεται στα πανηγύρια που γίνονταν στα χωριά με την εύκαιρία του έορτασμού κάποιου αγίου, όποτε άκολουθοϋσε συνεστίαση τών πανηγυριστών με κρέατα από ζώα που πρόσφεραν «εις θυσίαν οί εύπορώ-τεροι, πρόβατα ή δαμάλις». Για συνεστιάσεις από θυσίες μιλεϊ και ή Θεσ. 3 (άξιοσημείωτα παλαιά, του 1874), που δίδει ζωντανά το τοπικό θυσια-στικό κλίμα τής εποχής: «Έκάστη κώμη δυνατόν να έχη ένα ή και περισ-σοτέρους πολιούχους αγίους κατά την άριθμόν τών εκκλησιών· και ή έντός αυτής ή εις τās έξοχάς. Κατά την έορτήν λοιπόν την άφιερωμένην εις ένα τών αγίων (. . .) έκαστος πρέπει να ύπάγη εις την άκολουθίαν, και προσ-φέρει θυσίαν, ήτις δυνατόν να είναι είτε προσφορά κατά τās διατάξεις τής εκκλησίας ή ζωοθυσία κατά τά επικρατήσαντα ήδη έθιμα. Έν περιπτώ-σει καθ' ήν πρόκειται τις να προσφέρη ζωοθυσίαν, φέρει ένώπιον τής εικόνας του αγίου το θύμα αυτού ένιοτε άνθοστόλιστον κατά τε τόν λαιμόν και τά κέρατα, και θυσιάζει αυτό (θυσιάζεται δέ ένώπιον τής εικόνας του αγίου, όπως γένη, ως λέγεται, αυτόπτης αυτός οϋτος· διότι πρεσβεύεται ότι το αίμα τών θυμάτων τέρπει την δρασιν τών αγίων). Μετά ταϋτα ο θυσιάζων είναι κύριος του θύματος, διότι μόνον το αίμα νομίζουσιν ότι άπαιτοϋσιν οί άγιοι». Το κρέας ψηνόταν για συνεστίαση φίλων και συγγενών του θύτη².

Παραθέτονται οί σχετικές περιπτώσεις με ήμερολογιακή σειρά:

1. Άγιου Γρηγορίου Θεολόγου (25 Ίανουαρίου Κυκ. 13).

Ή μαρτυρία από τά Φάρασα. Κατά την περιγραφή που δίνουν οί Λου-κόπουλος-Πετρόπουλος, του «έξ Γρεγόρη» είχαν δυό ζωκλήσια, και τά δυό έρειπωμένα. Στο πιό κοντινό άπ' αυτά (είκοσι λεπτά από τά Φάρασα) την ήμέρα τής γιορτής δέν γινόταν λειτουργία, άναβαν μόνο κερι και έσφαζαν γουρμπάνι. Στο άλλο (δυό ώρες άπόσταση) γινόταν και λειτουργία και έσφα-ζαν και γουρμπάνια, προπαντός τράγους. Στα νεώτερα χρόνια το έθιμο άρχισε να ύποχωρεί, γιατί φοβόνταν τούς Τούρκους γειτονικού χωριού, άπ' όπου έπρεπε να περάσουν.

2. Άγιου Τρόφωνος (1 Φεβρουαρίου Θρ. 77).

Ή γιορτή είναι γνωστή ως άγροτική· ο άγιος θεωρείται φύλακας τών άμπελιών και πρυστάτης τών χωραφιών, μ' έξουσία στα ποντίκια και τις

1. Έξείρεση έγινε για τις περιπτώσεις Α1β² και Α1γ που στην πραγματικότητα ένήκουν στην περίπτωση Α1β, και την περίπτωση Α1α² που συνδέεται με την άνοιξιάτικη περίοδο περισσότερο παρά με τή συγκεκριμένη πασχάλινή περίοδο.

2. Κουρμπάνια σε γιορτή πρυστάτη αγίου χωριού ή μοναστηριού μαζί με ώμοπλατο-σωπία άναφέρονται και από το Ζαγόρι, χωρίς όμως ιδιαίτερες λεπτομέρειες (J. L. a w s o n, Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion. New York 1964, σ. 322).

κάμπιες· στις εικόνες του παριστάνεται μ' ένα κλαδευτήρι στο χέρι¹. Γι' αυτό και οί αγρότες, ιδιαίτερα οί άμπελουργοί και οί κηπουροί, είχαν πολλές και διάφορες λατρευτικές συνήθειες, κυρίως προσφορές, άρτοκλασία κ.κ., όχι αίματηρές². Η παρουσία τής — μοναδικής άλλωστε — αίματηρής θυσίας έδω μπορεί νά εξηγηθεϊ με τή θρακική προέλευσή της.

Τό τυπικό είναι τό γνωστό, χωρίς καμιά ιδιορρυθμία, με εξαίρεση ίσως τις «κληματσίδες» πού στέφουν τά κέρατα του ζώου, στοιχείο πού ταιριάζει στην άμπελουργική ιδιότητα του άγιου : Οί Στενημαχίτες, γνωστοί για τήν ιδιαίτερη επίδοσή τους στην άμπελουργία, ήθελαν, φαίνεται, νά προσφέρουν με τή θυσία κάτι περισσότερο στον προστάτη των άμπελιών άγιο. Έφερναν άποβραδís ένα μοσχάρι μπροστά στην έκκλησία, του στεφάνωναν με κληματσίδες τά κέρατα, του γέμιζαν κορδέλες τήν ούρά και τό γύριζαν στις γειτονίες με νταούλια και άλλα όργανα. Έστερα τό έφερναν και πάλι μπροστά στην έκκλησία και τό έσφαζαν. Τήν άλλη ήμέρα, άνήμερα τής γιορτής, τό έκαναν κουρμπάνι· τό έκοβαν σε μεγάλα κομμάτια και τό έβραζαν σε καζάνια. Μετά τήν άπόλυση τής έκκλησίας έβγαине ό παπάς, εύλογοϋσε τό «βραστό» και γινόταν ή διανομή του.

3. Τής Έπαπαντής του Χριστού (2 Φεβρουαρίου Κύπρ. 12).

Η μοναδική μαρτυρία για αίματηρή θυσία στη γεωργική επίσης αυτή γιορτή παρουσιάζει άρκετή άσάφεια, καθώς μετατίθεται στο θρύλο τής γνωστής παραδόσεως : Τήν ήμέρα πού γιόρταζε ή Παναγία ή Άγριώτισσα έρχονταν δύο άγρινά κοντά στην αύλή τής έκκλησίας, σκότωναν τό ένα και τό έτρωγαν στο πανηγύρι· άφότου όμως σκότωσαν και τά δύο ή Παναγία δέν ξανάφερε άλλα³.

4. Άγιών Σαράντα (9 Μαρτίου Πόντ. 16).

Η ήμέρα αυτή πού πέφτει συνήθως στην περίοδο τής Σαρακοστής, δέν είναι πρόσφορη για αίματηρές θυσίες, άν και εξαιτίας τής ιερότητας του άριθμού σαράντα οί φερώνυμοι άγιοι λατρεύονται πολύ από τό λαό⁴.

1. Μέγας, Έορταί, ό.π., σ. 87· Ί. Ράμφορ, Άγιολογικά μελετήματα, Έ. Έν Άθήναις 1950, σ. 17-8. Και ή παράσταση αυτή του άγιου με κλαδευτήρι είναι λαϊκή· πβ. Κόντογλου, Έκφρασις, ό.π., σ. 321: «Τρύφων, νέος άγένειος, σγουρομάλλης, κρατών κλαδευτήρι» στην «Έρμηνεία Ζωγραφικής», ό.π., ό άγιος αναφέρεται ως «νέος άγένειος κατζαρομάλλης» (σ. 162), ή άπλως ως «νέος άγένειος» (σ. 199, 270, 297).

2. Μέγας, Έορταί, ό.π., σ. 88. Κάποτε γίνεται και ένα είδος στοιχειωδών μιμικών δρωμένων (Μ. Γ. Μερακλής, Ό σύγχρονος έλληνικός λαϊκός πολιτισμός. Άθήνα 1973, σ. 59).

3. Για τά άγρινά βλ. παραπάνω, σελ. 98, σημ. 3.

4. Για τή θέση πού έχει ό άριθμός αυτός στη λαϊκή παράδοση γενικότερα βλ. στη μονογραφία : Γ. Κ. Σπυριδάκης, Ό άριθμός τεσσαράκοντα παρά τοίς βυζαντινοίς και τοίς νεωτέροις Έλλησι. Έν Άθήναις 1989.

Ἡ ποντιακὴ μαρτυρία ἀναφέρεται σὲ συνεστιάσεις μὲ κρέας ἀπὸ βόδι, ἢ πρόβατα ἀγορασμένα μὲ συνεισφορὰς τῶν κατοίκων κάθε ἐνορίας, ἀν δὲν ἔκαπτε ἡ γιορτὴ στὴν περίοδο τῆς Σαρακοστῆς. Δίνει ἀκόμα τὴν πληροφορία, ὅτι αἰσιῶντα γεύματα παρτίθεντο σχεδὸν εἰς ἅπαντα τὰ χωρία κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου των (...). Αἱ πανηγύρεις αὗται εἶχον τοπικὸν χαρακτῆρα».

5. Ἁγίου Βαραχῆσιου (29 Μαρτίου Μακ. 16).

Στὰ «ἐπιρρεπῆ» σὲ θυσίες καππαδοκικὰ Φάρασα ὁ ἄγνωστος σχεδὸν ἅγιος Βαραχῆσιος (ἔξ Βαράσης), ἀπὸ μιᾶ ἐτυμολογικῆ, ὅπως πιστεύεται, σύγχυση, θεωρήθηκε καθαρὰ τοπικὸς ἅγιος¹ καὶ ἦταν ἀφιερωμένη σ' αὐτὸν ἡ μητροπολιτικὴ ἐκκλησία. Ἔτσι δὲν εἶναι παράξενο, ὅτι γίνονταν στὴ μνήμη του γουρμπάνια. Οἱ θυσίες ὅμως δὲν τελοῦνταν στὴ μητροπολιτικὴ ἐκκλησία, ἀλλὰ σὲ μικρὴ σπηλιά, ὅπου κατὰ τὴν τοπικὴ παράδοση εἶχε καταφύγει ὁ ἅγιος καὶ εἶχε μείνει γιὰ πολὺν καιρό².

Ὅπωςδήποτε προβάλλει καὶ πάλι ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ἡ φαρασιώτικη κοινότητα θυσίαζε ζῶα καὶ μάλιστα μεγάλα. Ἡ καταρχὴν ἀντιοικονομικὴ αὕτη ἐνέργεια θ' ἀξίζε νὰ διερευνηθεῖ εἰδικότερα μετὰ τὴ συγκέντρωση γενικῶν καὶ ἐπαρκῶν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ στοιχείων.

6. Ἁγίου Χριστοφόρου (9 Μαΐου Μακ. 2 α-γ).

Οἱ μαρτυρίες προέρχονται ἀπὸ τὴ Δημίνιτσα, τὸ σημερινὸ Καρπερὸ τῶν Γρεβενῶν. Ὅπως γράφει ὁ Λουκόπουλος στὸ ἀνέκδοτο χειρόγραφό του (Μακ. 2β), τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τοῦ ἁγίου Χριστοφόρου, στὸ ξωκλήσι του, στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ, γίνεταί ἡ διακλήση³ ὅπως στὰ παλιὰ χρόνια. Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς ἐκκλησίας διαλέγει ἀπὸ τὰ σφάγια τοῦ βακουφιοῦ ἓνα πρόβατο (ἀρνί) κατὰμαυροῦ ἄσπρη τρίχα νὰ μὴ ἔχει ποιθενά· κι ἂν στὸ βακούφικο μπουλούκι δὲν ὑπάρχει τέτοιο ἀρνί, τὸ ζητᾷ καὶ τὸ βρίσκει στὰ γύρω χωριά. Στὸ τέλος τῆς λειτουργίας σφάζεται αὐτὸ τὸ ἀρνί. Κοντὰ στὸ ἅγιο βῆμα τοῦ ἐξωκλήσιου ὑπάρχει ἓνας λάκκος σκεπασμένος μὲ μιὰ πέτρα (...). Τὸ αἷμα πρέπει νὰ

1. Ἐπειδὴ τὸ χ στὴ φαρασιώτικη διάλεκτο προφέρεται ὁ καὶ τὸ φ ὡς β, Βαραχῆσιος νομίστηκε ὅτι σημαίνει τὸν καταγόμενον ἀπὸ τὰ Φάρασα, τὸν Βαρασιώτη (Λουκόπουλος - Πετρόπουλος, Ἡ λατινὴ λατινὴ τῶν Φαράσιων, ὁ.π., σ. 20).

2. Βλ. καὶ παραπάνω, σελ. 120, σημ. 2.

3. Ὡς ἀδιακλήση, λέξη σὲ γρήση ἀπὸ τοῦς χωρικοῦς, ὁ Λουκόπουλος χαρακτηρίζει τὴν ἐντὸς τελετὴ καὶ γινόνταν στὰ ξωκλήσια τῶν Χασιωτιχωρίων στὴ γιορτὴ ἑνὸς ἁγίου (Ἀθανασίου, Γεωργίου κ.θ.), κατὰ τὴν ἑποικία σφάζεταν ἓνα ζῶο ἀπὸ τὰ σφάγια τοῦ βακουφιοῦ (τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωριοῦ, ἔπως ὁ ἴδιος ὁ Λουκόπουλος ἐρμηνεύει), τὸ ἐθήναν καὶ τὸ μοίραζαν σὲ τὶς πανηγυριστὲς, οἱ ἑποικοὶ πρόσφεραν αὐτὸ εἶχαν εὐχαρίστηση ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Κ. Α. Ρωμαίος (Μακ. 2γ) ἀναφερόμενος στὴν ἴδια περίπτωσι, γράφει διακλήση καὶ πιστεύει, ὅτι ἡ λέξη σημαίνει ἀκλεισμοὺς καὶ ἀφιέρωσι στὸν ἅγιον.

χνθεί δλο μέσα. "Επειτα και να γδαρθεί εκεί από πάνω, ὡστε δ,τι πέσει να πάει μέσα στο λάκκο (...). Μετά ψήνεται εκεί παραπέρα τὸ σφάγιο. Καί τέλος γίνεται διανομή (...). Τὰ κόκαλα ὅλα τὰ ρίχνουν μέσα στο λάκκο και τότε τὸν σκεπάζουν και πάλι ἀποπάνω με μιὰ πέτρα¹. Καί καταλήγει ἡ ἐνδιαφέρουσα περιγραφή με τὴν πληροφορία, ὅτι κάθε φορά πού ἀπειλεῖ τὴν περιοχὴ χαλάζι, μαζεύεται ὁ κόσμος στο ζωκλήσι τοῦ ἁγίου μαζί με τὸν παπά, ἀνοίγουν τὸ λάκκο, βγάζουν μερικὰ κόκαλα ἀπὸ μέσα, φέρνουν και τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου, ἀνάβουν μιὰ λαμπάδα, διαβάζουν εὐχὴ και ὁ κίνδυνος ἀπομακρύνεται.

Ἡ τελευταία πληροφορία τονίζει τὴ λαϊκὴ πίστη πού ὑπάρχει στὸν βορειοελλαδικὸ χῶρο, ὅτι ὁ ἅγιος Χριστόφορος εἶναι ὁ κυριότερος προστάτης ἀπὸ τὸ χαλάζι· γι' αὐτὸ και πολλές δεισιδαιμονικὲς πράξεις και ἐνέργειες τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς του ἔχουν ὡς σκοπὸ ἀκριβῶς τὴν προφύλαξη τῶν χωρifiῶν ἀπὸ τὸ πέσιμο χαλαζιῶ στὴν κρίσιμη γιὰ τὴ γεωργία ἀνοιξιάτικη αὐτὴ περίοδο².

7. Ἁγίας Ἐλένης (21 Μαῖου. Κακ. 54).

Πληροφορία χωρὶς ἰδιαίτερες λεπτομέρειες. Ὁ συγγραφέας, συνταξιούχος ἐκπαιδευτικὸς ἀπὸ τὸ Προκόπι τῆς Καππαδοκίας, ἀφοῦ ἀναφέρει γενικὰ γιὰ τὶς θυσίες στὴν πτρίδα του, γράφει ὅτι «θυσίες τὰ τελευταία χρόνια γινόντουσαν μόνον στὰ ζωκλήσια τῶν ἁγίων Θεοδώρων στο Ἴμπιζῆ, τῶν ἁγίων Ἀποστόλων στο Οὐζενκῆ Τσαί, τῆς ἁγίας Ἐλένης στο Ἐγέριμ Τάγ, ὅπου τὶς μέρες τῶν γιορτῶν τῶν ἁγίων πηγαῖναν παρέες παρέες οἱ Προκοπιεῖς. Ἐκεῖ λάμβανε χώραν ἡ τελετὴ τῆς θυσίας. Ψήνετο τὸ κρέας πάνω σὲ κάρβουνα, ὅπου ρίχνανε θυμίαμα και λιβάνι, γιὰ ν' ἀνεβῆ ὁ καπνὸς και ἡ μυρωδιά στοὺς οὐρανοὺς, στο Θεό. Μαζί με τὸν καπνὸ τοῦ θυμιάματος τοῦ λιβανιοῦ και τὸν ἀχνὸ τοῦ ψηνομένου κρέατος τοῦ σφαγίου, ξέπεμπαν τὰ μέλη και οἱ φίλοι τῆς οἰκογενείας μαζί με τὸν παπᾶ δεήσεις στὸν ἅγιον γιὰ ν' ἀποδεχτῆ τὴν προσφορά και νὰ εἰσακούσῃ τὴν παράκλησίν των». Ἀκολουθοῦσε τραπέζι με τὸ ψημένο κρέας και γλέντι.

8. Ἁγίου Ἰωάννου (Γενέθλιον, 24 Ἰουνίου· Θρ. 117).

Θυσία στὰ Ἀβδηρα, με ἀξιοπρόσεχτα στοιχεῖα. Θυσιάζουν ἀρνιά, βόδια, μοσχάρια, ἀγελάδες· ἀπ' αὐτὰ ἄλλα προέρχονται ἀπὸ τάματα και ἄλλα ἀπὸ ἀγορὰ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ σφαγὴ γίνεται πίσω ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς ἐκκλησίας

1. Ἡ ὅλη περιγραφή τῆς τελετουργίας — ὅς σημειωθεῖ ἡ ἐμμονὴ στο μαῦρο χροῖμα —, θυμίζει ἀρχαῖα «ἐναγίσματα», ὅπου συνήθως στοὺς «βύθρονες» ἐναποτίθενται και τὰ ὑπολείμματα τῶν θυμάτων (S t e n g e l, Griechische Kultusaltertümer, S. π., σ. 16-7). Ἄρα ἡ προτεινόμενη ἀπὸ τὸν Ρωμαῖο γραφὴ τῆς λέξεως (διέκλιση) πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὀρθή.

2. Αἰκιατερίνη Πολυμέρου, Ὁ ἅγιος Χριστόφορος προστάτης ἀπὸ τὸ χαλάζι στο βόρειο ἑλλαδικὸ χῶρο. Πρακτ. Β' Συμπ. Λαογρ. (1976), σ. 396-8.

του ἁγίου, γιὰ νὰ χυθεῖ ἐκεῖ τὸ αἷμα· τὸ κρέας, ἀφοῦ βράσει, τὸ εὐλογεῖ ὁ παπᾶς καὶ ὕστερα τὸ μοιράζουν στὸν κόσμο, πού τὸ θεωρεῖ ἁγιασμένο.

9. Ἁγίου Πέτρου (29 Ἰουνίου Στεφ. 17 α-δ).

Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα περίπτωση, ἐξαιτίας τοῦ τόπου πού παρουσιάζεται (τὰ Σπάτα Ἀττικῆς) καὶ τῆς δημοσιότητας πού παίρνει στοὺς τελευταίους χρόνους. Ἡ θυσιαστικὴ ἐκδήλωση ἔχει τὴ μορφή συνεστιάσεως ὄλων τῶν γειτονικῶν μὲ τὰ Σπάτα χωριῶν. Σφάζεται ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς (10-15) ἀπὸ βοσειδῶν, κυρίως ἀγελάδες, πού ἀγοράζονται μὲ κοινὴ εἰσφορά.

Ἡ σφαγὴ γίνεται τὴν παραμονὴ τῆς γιορτῆς (28 Ἰουνίου) σὲ ὁμώνυμη μὲ τὸ ξωκλήσι τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἀγροτικὴ τοποθεσία τῶν Σπατῶν. Ἀπὸ τὸ κρέας παρασκευάζεται «τὸ στιφάδο» μὲ τὴ βοήθεια τῶν γυναικῶν τῆς περιφέρειας, οἱ ὁποῖες θεωροῦν ὡς ἱερὸ χρέος νὰ προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό· μάλιστα ἀποδίδουν σὲ θαῦμα τοῦ ἁγίου τὸ γεγονός, ὅτι τὰ μάτια τους δὲν θακρῦζον ἀπὸ τὸ πολύωρο καθάρισμα ὀλόκληρων τόννων κρεμμυδιῶν¹.

Γνωστὸς τύπος παραδόσεως, προσαρμοσμένος τοπικά, αἰτιολογεῖ τὸ ἔθιμο: Ἐπὶ τουρκοκρατίας φυλάκισαν οἱ Τούρκοι κάποιον Χριστιανὸ στὸ ξωκλήσι αὐτὸ μὲ σκοπὸ νὰ τὸν ἐκτελέσουν τὴν ἐπαύριο. Αὐτὸς ἔμως κατόρθωσε καὶ δραπέτευσε μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἁγίου Πέτρου, στὸν ὁποῖο ὑποσχέθηκε νὰ θυσιάσει ἓνα μοσχάρι στὴ γιορτῆ του. Ὅταν ἔμως ἤρθε ἡ ἡμέρα αὐτή, μετάνιωσε καὶ θυσίασε ἀρνί· ἀλλὰ τὸ ταμῆνο ζῶο ἤρθε μοναχὸ του καὶ ξεψύχησε μπροστὰ στὴν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου. Τοῦτο ἔκαμε μεγάλη ἐντύπωση, καὶ οἱ Σπαταναῖοι ἀρχισαν ἀπὸ τότε νὰ θυσιάζουν κάθε χρόνο στὸν ἀπόστολο Πέτρο. Τὸ ἔθιμό τους αὐτὸ δὲν τὸ σταμάτησαν οὔτε σὲ χρόνια δύσκολα, πολέμου ἢ ἀφορίας, γιατί φοβοῦνταν τὴν τιμωρία τοῦ ἁγίου².

Παράλληλα μὲ τὴ δημοτελὴ γίνεται καὶ ἰδιωτικὴ θυσία ἀπ' ἄσους ἔχουν τάμα, κυρίως ἀπὸ βοσκούς τῆς περιφέρειας³.

1. (Ἡ ποσότητες τῶν ὕλικων γιὰ τὴν παρασκευὴ τοῦ «στιφάδου» εἶναι γενικὰ ἐντυπωσιακές. Τὸ 1971 π.χ. (αἰτυψία) χρησιμοποιήθηκαν, κατὰ ὑπεύθυνη πληροφορία, 2.500 κιλά κρέας (ἔσφαξαν 12 βοσειδῶν, γέριμες κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγελάδες, πού ἀγόρασαν ἀπὸ τὴν Τῆνο), 3.500 κιλά κρεμμύδια, 650 κιλά λάδι, 10 κιλά μπαχαρικά· χρειάστηκαν 54 καζάνια, καθένα ἀπὸ τὰ ὅποια «ἔβγαλε» 60 μερίδες. Τὸ συνολικὸ κόστος τῆς χροιάς αὐτῆς ἔφθασε τίς 115.000 δραχμές.

2. ΚΑ χφρ ἀρ. 3665, σ. 4-5 (σὺλλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης, Σπάτα 1971). Ἄλλη παραλλαγή τῆς παραδόσεως θέλει νὰ προσφέρουν τὴ θυσία οἱ Σπαταναῖοι, ὅταν ἐπέστρεψαν στὴν πατρικὴ γῆ, ἀπὸ τὴν Κέα, ὅπου εἶχαν αὐτοεξοριστεῖ γιὰ μικρὸ διάστημα τὸ 1821, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴ μανία τῶν Τούρκων στὴν ἀρχὴ τοῦ Μεγάλου Ἀγώνα (ΚΑ χφρ ἀρ. 4086, σ. 96-100, σὺλλ. Δ. Μάρκου, Σπάτα 1977).

3. «Τὴν προβατῖνα τὴν εἶχα τάξει τὸ χειμῶνα γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ κόσμου καὶ γιὰ μᾶς. Τὸ βράδιαμὲ τὸ ἔθιμο κρεμμυδιῶν, ἀπάντησε σὲ σχετικὴ ἐρώτησή μου ὁ βοσκός, πού,

10. Ἀγίου Παύλου (29 Ἰουνίου· Καπ. 21 Πόντ. 5).

Δυὸ περιπτώσεις ἀπὸ γειτονικοὺς χώρους. Ἡ καππαδοκικὴ καὶ πάλι ἀπὸ τὰ Φάρασα· πρόκειται γιὰ θυσία στὸ ξωκλήσι τοῦ «Ἐ Παυλίτζη», κοντὰ σὲ σπηλιὰ μὲ ἀγίασμα, ὅπου, κατὰ τοπικὴ παράδοση, ἔμεινε ὁ ἀπόστολος μιὰ βραδιά. Ἡ ποντιακὴ πληροφορία εἶναι γενικὴ γιὰ προσφορὰ «τ' ἀεν Παυλῆ» κριῶν, ποὺ τοὺς πουλοῦσαν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας.

11. Ἀγίας Κυριακῆς (7 Ἰουλίου· Θρ. 88.149.158).

Καὶ οἱ τρεῖς περιπτώσεις προέρχονται ἀπὸ τὸν θρακικὸ χῶρο καὶ ὅλες συνδέονται μὲ ἀγιάσματα.

Εἰδικότερα ἡ Θρ. 149 ἀναφέρεται σὲ κουρμπάνι σὲ ξωκλήσι τῆς ἀγίας Κυριακῆς, τὸ ὑποῖο μαζὶ μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἄλλα ξωκλήσια καὶ ἀγιάσματα γύρω-γύρω στὸ χωριό, προστατεύουν τὸ τελευταῖο ἀπὸ κάθε κακό¹. Πρόσφατη (καλοκαίρι τοῦ 1975) λαογραφικὴ ἔρευνά μου στὴ Γρατινὴ Κομοτηνῆς, ἀπὸ ὅπου ἡ πληροφορία, ἔδειξε ὅτι διατηρεῖται ἀκόμα πολὺ ζωντανὴ ἢ πιστὴ στὴν ἀποτρεπτικὴ δύναμη τῶν ξωκλησιῶν καὶ τῶν ἀγιασμάτων. Ἡ θυσία ἐδῶ ἐξακολουθεῖ κάθε χρόνο.

12. Ἀγίων Ἡλιοφώτων (13 Ἰουλίου· Κύπρ. 10α-γ).

«Ἡλιοφώτου, Ἐπαφροδίτου, Ἀμμωνίου, Χουλελαίου καὶ Εὐσθενίου τῶν μεγαλομαρτύρων» σημειώνει ὁ Συνέκδημος στίς 13 Ἰουλίου². Στὴν Κύπρο λέγονται «ἅγιοι Ἀλιφῶτες» καὶ ὑπάρχει χωριὸ μὲ τ' ὄνομά τους καθὼς καὶ παλιὸ μοναστήρι πρὸς τιμὴν τους, γύρω στὰ εἴκοσι μίλια ἀπὸ τὴν κυπριακὴ πρωτεύουσα, σὲ πλαγιὰ γυμνοῦ βουνοῦ, κοντὰ στὸ χωριὸ Μιτσερό.

Ἡ παραπάνω τριπλὴ μαρτυρία ἀναφέρει καὶ θυσία στοὺς ἁγίους, ποὺ ὁμως περιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἀγλὴ τῆς μυθικῆς παραδόσεως, ὅπως καὶ ὁ βίος τους: Οἱ ἅγιοι Ἀλιφῶτες ἦταν πέντε ἀσκητές, βοσκοὶ τῶν κοπαδιῶν τοῦ ἀγίου Μάμα. Συνήθιζαν νὰ περιποιοῦνται τοὺς ξένους, γιὰ τοὺς ὁποίους ἔσφαζαν γίδια· πετοῦσαν ὁμως τὰ κόκαλα τῶν γιδιῶν στὴ μάντρα μέσα καὶ τὰ ζῶα ζωντάνευαν πάλι. Ὅταν τοὺς κατηγόρησαν στὸν ἅγιο Μάμα, ὅτι ἔσφαζαν τὰ γίδια, ὁ ἅγιος πῆγε νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν καταγγελία. Πρόσταξε τοὺς βοσκούς νὰ μαζέψουν τὰ γίδια· γέμισαν οἱ στάνες ὅλες, ἀλλὰ τὰ περισσότερα ἔμειναν ἀπέξω. Τότε ὁ ἅγιος Μάμας φώναξε: «Ὅσες γίδες μπῆκαν στίς στάνες νὰ εἶναι ἡμερες, ὅσες ἔμειναν ἀπέξω νὰ εἶναι ἄγριες». Ἔτσι ὅσες ἔμειναν ἔγιναν ἀγρινά³ καὶ σκορπίστηκαν στὸ βουνό. Ὁ ἅγιος Μάμας, θέλοντας

δίπλα στὸ χῶρο ὅπου σφάζονταν τὰ βοοειδῆ γιὰ τὸ «σιφάδο», ἔσφαξε καὶ αὐτὸς μιὰ προβατῖνα καὶ τὴν ἐτοίμαζε μὲ τὴ βοήθεια τοῦ μικροῦ γιοῦ του (1971).

1. Πβ. παραπάνω, σελ. 120 καὶ παρακάτω, σελ. 168-4.

2. Βλ. καὶ Σωφρόνιος Ἐόστρατιάδης, Ἀγιολόγιον, ὁ.π., σ. 323-4.

3. Βλ. καὶ παραπάνω, σελ. 98.

ν' ανταμείψει τούς βοσκούς του, πρόσταξε κάθε χρόνο την ημέρα τῆς γιορτῆς τους νὰ ἔρχονται πέντε ἀπὸ τις γίδες ποὺ ἔγιναν ἀγρινά, νὰ σφάζουν τις τέσσερις καὶ ν' ἀφήνουν ἐλεύθερη τὴ μιὰ νὰ γυρίζει πίσω γιὰ νὰ δείχνει τὸ δρόμο στις ἄλλες ποὺ θὰ ἔρχόντουσαν τὴν ἐπόμενη χρονιά. Αὐτὸ γινόταν μέχρι ποὺ ζοῦσαν οἱ ἅγιοι· μετὰ ποὺ πέθαναν, μιὰ χρονιά οἱ πανηγυριστὲς ἔσφαξαν καὶ τὰ πέντε ἀγρινά. Τότε ἔφυγαν ὅλα τ' ἀγρινά στὸ Τρόδος καὶ στοῦ Κύκκου καὶ δὲν ἔρθαν ἄλλα πιά στὴ γιορτὴ τῶν ἁγίων.

Ἐπέμεινα στὴν ἀπόδοση τῆς πιὸ πάνω παραδόσεως, γιὰτι πιστεύω, ὅτι συμπληρώνει ὅσα ἐνδιαφέροντα γράφει ἡ Χατζηνικολάου-Μαράβα γιὰ τὴ λατρεία τοῦ ἁγίου Μάμα, ἁγίου κατεξοχὴν ποιμενικοῦ, στὴν Κύπρο.

13. Ἁγίας Ἄννας (25 Ἰουλίου ΘρΝ. 4).

Σὲ ξωκλήσι στὴν περιοχή τοῦ Σχοινουδιοῦ τῆς Ἰμβρου λατρευόταν ἡ ἁγία Ἄννα μὲ συρροὴ κόσμου ἀπὸ τὰ γύρω χωριά. Ἐπειδὴ ὑπῆρχε ἡ πίστη, ὅτι προστάτευε τούς γάμους, οἱ προσφορὲς τῶν πιστῶν ἦταν ἀφθονες: λάδι, θυμίαμα, λαμπάδες καὶ κυρίως «χορπάνια».

14. Ἁγίου Ἀποστόλου τοῦ Νέου (16 Αὐγούστου Θεσ. 27).

Νεομάρτυς, Θεσσαλός. Ἡ μνήμη του γιορτάζεται μὲ μεγαλοπρέπεια στὴ γενέτειρά του, τὸν Ἅγιο Λαυρέντιο Πηλίου¹.

Ἡ θυσία καὶ ἐδῶ ἔχει τὴ μορφή τῆς προσφορᾶς ταμένων ζώων στὸν ἅγιο. Τὰ φέρνουν στολισμένα στὴν ἐκκλησία, τούς κάνουν τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ στὸ μέτωπο μὲ κόκκινο χρῶμα καὶ, πρὶν τὰ παραδώσουν στοὺς ἐπίτροπους, τὰ βάζουν καὶ γονατίζουν στὸ εἰκόνημα τοῦ ἁγίου. Σήμερα σφάζονται καὶ τὸ κρέας τους ἐκποιεῖται ὑπὲρ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμεῖου, ἐνῶ παλαιότερα προσφερόταν στοὺς ξένους προσκυνητὲς.

15. Ἁγίου Μύρωνος (17 Αὐγούστου Ν^οΙον. 1).

Ὁ μάρτυς Μύρων, ποὺ ἡ μνήμη του τιμᾶται στις 17 Αὐγούστου μαζί μὲ τοὺς Θύρσο, Κυπριανὸ καὶ Ἰουλιανή, εἶναι πολιοῦχος τῶν Ἀντικυθέρων, γι' αὐτὸ γιορτάζεται ἐκεῖ μὲ ξεχωριστὴ λαμπρότητα.

Ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ ἐκδήλωση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς λαϊκῆς λατρείας εἶναι ἡ προσφορὰ στὸν ἅγιο μικρῶν γαλακτερῶν ζώων, γιὰ ἐκπλήρωση σχετικοῦ τάματος: τὰ βράζουν στὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας καὶ τὰ προσφέρουν οἱ ἐπίτροποι στοὺς πανηγυριστὲς.

16. Τῆς Παναγίας (31 Αὐγούστου Πελ. 53).

Τὴν ἡμέρα αὐτὴ ποὺ τιμᾶται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ἡ «Κατάθεσις τῆς τιμίας ζώνης τῆς Θεοτόκου» οἱ βοσκοὶ τῆς Ξηροκαρύταινας τῆς Γορτυνίας προσφέ-

1. Σωφρόνιος Ἐδσρατιέδης, Ἀγαλόγρον, ἑ.π., σ. 51. Σωκρ. Κ. Βαμβέκος, Ὁ ἅγιος Ἀπόστολος ὁ Νέος, Ἀθήναι 1960.

ρουν άρνιά κ.κ. ζῶα από τὸ κοπάδι τους στὴν Παναγία, ποὺ ἐκποιοῦνται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας.

17. Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου (8 Σεπτεμβρίου· Εἰβ.ΒΣπ. 6).

Ἡ γιορτὴ εἶναι καθαρὰ γεωργικὴ, μὲ μεγάλα πανηγύρια σὲ πολλὰ μέρη, μὲ λιτανεῖες, προσφορὲς σταφυλιῶν καὶ ἄλλες λατρευτικὲς ἐκδηλώσεις¹.

Ἡ ταυροθυσία στὴ Λίμνη Εὐβοίας, ὅπου γίνεται μεγαλοπρεπὴς ἐορτασμὸς καὶ ἐμποροπανήγυρη, μπορεῖ ἐπίσης νὰ θεωρηθεῖ ὡς μιὰ λατρευτικὴ ἐπέκταση².

Ἡ λειτουργία τελεῖται στὴν ἐκκλησία τῆς ἁγίας Ἄννας, κοντὰ στὶς πηγές ἀπ' ὅπου ὑδρεύεται ἡ κωμόπολη. Τὴν παραμονὴ γίνεται λιτάνευση τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας—πολιούχου τῆς Λίμνης—καὶ ὅταν ἡ πομπὴ φτάσει κοντὰ στὸ ναὸ τῆς ἁγίας Ἄννας, ἀκολουθεῖ πλειοδοσία, ποιὸς θὰ δώσει τὰ περισσότερα, γιὰ νὰ ἔχει τὸ δικαίωμα «νὰ πάρει τὴ χάρη τῆς νὰ μὴν κουρασθεῖ καὶ νὰ τὴν πάει νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴ μητέρα τῆς»³.

Ἀπὸ τὰ χρήματα τῆς πλειοδοσίας ἀγοράζουν ἓνα ἢ δύο ταῦρους, ποὺ εἶναι «οἱ παχύτεροι καὶ εὐρωστότεροι τῆς περιχώρου». Οἱ ταῦροι ἀποβραδὶς θυσιάζονται, γδέρνονται καὶ κομματιάζονται. Τὰ κομμάτια βράζουν σὲ καζάνια καὶ τὸ πρῶν μετὰ τὴν ἀπόλυση τῆς ἐκκλησίας τὰ μοιράζουν στοὺς προσκυνητές, ποὺ «πάντες ἔρχονται ἄνευ ἐφοδίων, οὐδὲ θεωρεῖται ὀρθὸν νὰ φέρωσι τρόφιμα ἐκ τοῦ οἴκου των».

18. Ἁγίου Νικήτα (15 Σεπτεμβρίου· Κρ. 16).

Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ μεγάλα κρητικὰ πανηγύρια εἶναι τοῦ ἁγίου Νικήτα στὸ Φραγκοκάστελλο τῶν Σφακιῶν, ὅπου ὑπάρχει παλαιὰ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου⁴. Ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἄλλες ἐνδιαφέρουσες ἐκδηλώσεις—ἀγῶνες π.χ. σὲ λιθάρι καὶ πήδημα⁵—διατηρεῖ καὶ στοιχεῖα παλαιότερης δημόσιας θυσίας⁶, μὲ τὴ μορφή τῆς διανομῆς κρέατος στοὺς πανηγυριστὲς ἀπὸ ζῶα ποὺ ἔχουν τάξει οἱ «κουραδαραῖοι» (μεγαλοϊδιοκτῆτες κοπαδιῶν αἰγοπροβάτων) στὸν ἅγιο,

1. Μ έ γ α ς, Ἐορταί, ὁ.π., σ. 235-6. Χαρακτηριστικὰ εἶναι καὶ τὰ λατρευτικὰ-γεωργικὰ ἐπίθετα: «Παναγία ἢ Ἄποσοδειά» (Αἰτωλία), «Παναγία ἢ Καρυδοῦ» (Καστοριά), «Παναγία ἢ Σταφυλόψη» (Σινώπη) (Μ έ γ α ς, ὁ.π., σ. 235).

2. Βλ. τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἁγία Μαρίνα, σελ. 87.

3. Ὁ Π ο λ ί τ η ς, Λαογρ. 3 (1911), σ. 506, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν περίπτωσή αὐτή, παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ἐπίσκεψή ἁγίου σὲ ἄλλον ἅγιο, ἢ μεταφορὰ δηλ. μὲ πομπὴ τῆς εἰκόνας τοῦ ἀπὸ τὴν ἀφιερωμένη σ' αὐτὸν ἐκκλησία σ' ἐκκλησία ἄλλου ἁγίου φερῶνυμη, ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ λατρεία καὶ ὅτι ὁ ἀρχαῖος χαρακτήρας τῆς συνήθειας αὐτῆς διατηρήθηκε ἀκριφνέστερος στὶς πομπὲς τῶν Ἀναστεναρίων.

4. Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ῆ δ η ς, Ἐπαρχίαι καὶ πόλεις Κρήτης. Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπ. 3 (1926), σ. 55. Σ τ. Σ π α ν ἄ κ η ς, Κρήτη... τόμ. 2, σ. 387.

5. Μ ε ρ α κ λ ῆ ς, Ὁ σύγχρονος ἑλληνικὸς λαϊκὸς πολιτισμὸς, ὁ.π., σ. 21-2.

6. Π β. Μ έ γ α σ τ ῆ Λαογρ. τόμ. 29 (1974), σ. 397.

για να προστατεύει τα κοπάδια τους από τις αρρώστιες κλπ. Έχει δηλαδή εδώ ο άγιος Νικήτας θέση άγιου ποιμενικού. Ίσως ή θυσιαστική εκδήλωση προς αυτόν να γίνεται κατ' αναλογία με τις θυσίες που γίνονται στον άγιο Γεώργιο, με τόν όποιο παρουσιάζει ομοιότητα και σε παραδόσεις για πειρατές¹.

19. Άγίας Σοφίας (17 Σεπτεμβρίου· Πελ. 59).

Χαρακτήρα δημοτελούς θυσίας παρουσίαζε και τὸ πανηγύρι τῆς ἁγίας Σοφίας στοῦ ὁμώνυμο Κυνουριακὸ χωριό· γινόταν τὸ γνωστὸ στὴν περιφέρεια ἔθιμο τῶν «καζανιῶν», με κρέας πὸ ἀγόραζε ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπιτροπὴ καὶ πρόσφερε με ἀμοιβὴ στοὺς πανηγυριστὲς ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Παράπονα ὅμως ἀπὸ ἐπαγγελματίες ἐγιναν αἰτία νὰ παραιτηθεῖ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπιτροπὴ ἀπὸ τῆ φροντίδα αὐτῆ καὶ σήμερα τὸ κρέας νὰ προσφέρεται ἀπὸ ἰδιῶτες.

20. Άγίου Ἰωάννου Θεολόγου (26 Σεπτεμβρίου· Κυκλ. 9).

Πρόκειται γιὰ τὸν συνηθισμένο τύπο προσφορᾶς ζῶων ταμένων στὸν ἅγιο, ἀπὸ βοσκούς κυρίως : Στὸν ἁί-Γιάννη στοῦ μοναστήρι στοῦ Χάλακα Μήλου², στίς 26 τοῦ Σεπτέμβρη ἔσφαζαν κατσίκια καὶ πρόβατα πὸ ἔφερναν οἱ βοσκοί, ἔβαζε καὶ τὸ μοναστήρι, καὶ «ἔτρωγε ὁ κόσμος».

21. Άγίου Θεοῦ (6 Ὀκτωβρίου· Καπ. 18).

Φαρασιώτικη εἰδηση γιὰ τὸ ἀπαραίτητο ἐκεῖ, σχεδὸν σὲ κάθε γιορτῆ, γουρμπάνι· ἡ θυσία γινόταν σ' ἐρειπωμένο ξωκλήσι τοῦ ἀποστόλου.

22. Άγίων Πρόβου, Ταράχου καὶ Ἀνδρονίκου (12 Ὀκτωβρίου· Καπ. 48).

Τὸ τυπικὸ καὶ ὁ τόπος τῆς θυσίας (σφαγὴ πουλερικῶν μπροστὰ στὴν ἐκκλησία τῶν μαρτύρων³, κεντρικὴ τοῦ χωριοῦ) δηλώνουν, ὅτι πρόκειται γιὰ ἐπέκταση ἢ μεταφορὰ τῆς θυσίας πὸ γινόταν στοῦ ἴδιο χωριὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου στίς 3 Νοεμβρίου (βλ. παραπάνω, σελ. 104).

23. Άγίου Λουκά (18 Ὀκτωβρίου· Καπ. 28).

Μιὰ ἀκόμα φαρασιώτικη θυσία : γουρμπάνια στοῦ ἐρειπωμένο ξωκλήσι τοῦ εὐαγγελιστῆ, δίπλα σὲ ἄγλασμα.

24. Άγίων Ἀκινδύνων (2 Νοεμβρίου· ΜΑΣΝ 17α-γ).

Οἱ ἅγιοι με τ' ὄνομα Ἀκινδύνος εἶναι πολλοί, ἐπικρατεῖ ὅμως ἡ τιμητικὴ προσκύνηση τοῦ Ἀκινδύνου ἀπὸ τὴν Περσία, πὸ μαρτύρησε μαζί με

1. Ἡμελλος, Ἡ περὶ πειρατῶν λαϊκὴ παράδοση, δ.π., σ. 67.

2. Ζ. Βάος, Ναοὶ καὶ ναὸδρα τῆς Μήλου. Ἀθήνα 1964, σ. 123. Ἡ μονὴ γιορτᾶται καὶ στίς 8 Μαΐου.

3. Σωφρόνιος Ἐδοστρατιάδης, Ἀγιολόγιον, δ.π., σ. 401. Οἱ μάρτυρες αὗτοὶ κατέγονταν ἀπὸ τὴν Κίλιαια.

τούς Πηγάσιο, 'Αφθόνιο, 'Ελπιδοφόρο και 'Ανεμπόδιστο (4ος αιώνας) και γιορτάζει στις 2 Νοεμβρίου. 'Ο λαός δὲν ξεχωρίζει τούς μάρτυρες αὐτούς και τούς ὀνομάζει ὄλους μαζί, ἀπὸ τὸν πρῶτο τῆς σειρᾶς, «ἀγίους 'Ακίνδυνους»¹.

Μιά ἀπὸ τίς λίγες γνωστὲς ἐκκλησίαι τους (μὲ ἀγίασμα δίπλα) βρίσκεται στὴν περιφέρεια τῶν Μιστεγνῶν τῆς Λέσβου. 'Η εὐλάβεια τοῦ χωριοῦ στοὺς ἀγίους ἐκδηλώνεται μὲ ταυροθυσία, πού γίνεται ὁμως ὄχι τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τους ἀλλὰ μετὰ τὸ Πάσχα, τὴν Κυριακὴ τῆς Σαμαρειτίδος².

Και ἡ Οὐσία αὐτὴ βρίσκεται στὸ πλαίσιο τοῦ γνωστοῦ λεσβιακοῦ τελετουργικοῦ : «'Απὲ σπεροῦ παίρνουνε ἕνα βουδέλι μικρὸ. Τὸ ἀγοράζουνε μὲ τὰ λεφτὰ πὺ κάνουν τὸ κουλμπάνι. Τὸ βουδέλι τὸ λένε 'Ακίνδονο και τὸ σφάζουν στὸ χρόνο. "Ὅπου πάει εἶναι ἐλεύθερο νὰ βόσκει και ὅποιος προκάνει τὸ ταῖζει, γιατί ἔχει τὸ ὄνομα τῶν ἀγίων 'Ακινδύνων. "Ὅταν ἔρθει χρόνος, τὴν παραμονὴ τὸ γυρίζουνε στὸ χωριὸ ὄλο και μαζώνουν λεφτὰ και λάδι. Μετὰ τὸ κατεβάζουν στὴν ἀγορὰ και πουλοῦνε τὸ αἷμα και ὅποιος τὸ ἀγοράσει αὐτὸς θὰ δώσει τὴ μαχαιριὰ στὸ βοδάκι. Μετὰ τὸ παίρνουν και τὸ μισὸ τὸ κάνουν κουλμπάνι στοὺς ἀγίους και τὸ μοιράζουν στὸν κόσμο και ὄ,τι ἔχει εὐχαρίστηση ὄ καθένας θὰ ρίξει στὸ δίσκο και μ' αὐτὰ τὰ λεφτὰ ἀγοράζουν τὸ βόδι (γιὰ τὴν ἄλλη χρονιά). Τὸ βόδι γυρίζει ἐλεύθερο στὰ χτήματα και ὄταν ἔρθει ἡ χάρη τῶν ἀγίων, τότε πᾶνε και τὸ φέρουν. Θρέφεται μοναχὸ του ἔξω».

Στὴν πιὸ πάνω περιγραφή τῆς ἐβδομηντάχρονης πληροφορήτριάς μου (στὰ Μιστεγνὰ τὸ 1972) κάνω τὴ συμπλήρωση, ὄτι τὸ κεφάλι τοῦ ζώου τὸ περιφέρουν μετὰξὺ τῶν πανηγυριστῶν και ὄστερα τὸ βγάζουν σὲ κλήρωση («λοταρία»)· τίς εἰσπράξεις χρησιμοποιοῦν ἐπίσης στὴν ἀγορὰ τοῦ ἐπόμενου θύματος.

25. 'Αγίου Μηνᾶ (11 Νοεμβρίου· Καπ. 31).

'Ο μάρτυς Μηνᾶς, ἀν και γιορτάζεται ἀπὸ τούς τσομπάνηδες, γιατί τούς φυλάει τὰ πρόβατα ἀπὸ τούς λύκους (Μέγας, 'Εορταί, σ. 29), δὲν συνδέεται μὲ Οὐσίες. Σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω μαρτυρία, ἀπὸ τὰ Φάρασα και αὐτὴ, τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς του ἔσφαζαν γουρμπάνια, προπαντὸς «λαχτορόκκα» (κοχοράκια), στὸ ἐρειπωμένο ζωκλήσι του.

26. 'Αγίου Σωζομένου (20 Νοεμβρίου· Κύπρ. 24).

'Ἐξω ἀπὸ τὸ κυπριακὸ χωριὸ πὺ ἔχει τὸ ὄνομα τοῦ ἀγίου Σωζομένου,

1. Βλ. Δ. Σ. Λουκάτο στὸ λ. 'Ακίνδυνος, 'Ιθική και Θρησκευτικὴ 'Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 1, στ. 1206. "Ὅπως παρατηρεῖ ὄ συγγρ., και τὰ πέντε ὀνόματα τῶν ἀγίων εἶναι εὐφημιστικά : πηγὴ, ἀφθονία, ἐλπίδα, ἀκίνδυνον και ἀνεμπόδιστον.

2. "Ὅπως φαίνεται, ἡ μετάθεση ἔγινε γιὰ νὰ μὴ πέφτει ὄ ἔορτασμός τῶν ἀγίων κοντὰ στὸν παλλεσβιακὸ τοῦ Μανταμάδου, στις 8 Νοεμβρίου. Στις 8 Νοεμβρίου ἐπίσης γιορτάζεται σὴμερα και ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ.

ένος ἀπὸ τοὺς τριακόσους μάρτυρες καὶ ὁσίους «τοὺς ἐν Κύπρῳ τελειωθέντας», γνωστοὺς καὶ ὡς «Ἀλαμάνους»¹, ὑπάρχουν δύο σπήλαια, γειτονικά. Ἡ τοπικὴ παράδοση συνδέει τὸ μικρότερο ἀπ' αὐτὰ μὲ τὸν ἅγιο, ἐνῶ τὸ μεγαλύτερο μὲ κάποιον δράκο καὶ τὸ λένε «Δρακοντόσπηλιο».

Τὴν ἡμέρα ποὺ τιμᾶται ἡ μνήμη τοῦ ὁσίου (στὶς 20 Νοεμβρίου), μαζεύονται στὸ Δρακοντόσπηλιο ἀπ' ὅλα τὰ χωριά τῆς περιοχῆς (Ἰδάλιο, Ποταμιά, Νῆσος, Πέρα) οἱ νέφες τῆς χρονιάς ντυμένες τὰ νυφικά τους, ὡς «προσφορὰ στὸ Δράκο». Οἱ ἄντρες τους καὶ ἄλλοι νέοι προσποιῶνται ὅτι προσπαθοῦν νὰ σκοτώσουν τὸ δράκο, χωρὶς ὅμως ἀποτέλεσμα. Ὁ δράκος σκοτώνεται καὶ οἱ νέφες ἐλευθερώνονται μόνο μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἁγίου Σωζομένου, ὅταν ὁ παπὰς καὶ οἱ ψάλτες παρουσιαστοῦν ψάλλοντας τὸ τραγούδι τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἵστερα ἀπὸ τὴ σωτηρία τῶν γυναικῶν ὅλοι πηγαίνουν στὸ διπλανὸ σπήλαιο καὶ σφάζουν ζῶα, ὡς εὐχαριστήρια θυσία στὸν ἅγιο.

Στὴν περίπτωση αὐτῆ τοῦ ἁγίου Σωζομένου ἔχομε προφανῶς μεταφορὰ λαϊκῶν δοξασιῶν καὶ ἐθίμων ἀπὸ ἄλλους δρακοντοκτόνους ἁγίους, καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν κατεξοχὴν δρακοντοκτόνο, τὸν ἅγιο Γεώργιο².

27. Τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (21 Νοεμβρίου Καθ. 32).

Ἡ 21 Νοεμβρίου εἶναι ἡμέρα ἐποχικὰ ταγμένη στὸ γεγονός τῆς σπορᾶς, εἶναι τῆς «Παναγίας τῆς Μισοσπορίτισσας», μὲ εὐρύτατα διαδομένη τὴν προσφορὰ πολυσπορίων³, γι' αὐτὸ καὶ λέγεται ἄλλιῶς «Παναγία Πολυσπορίτισσα» (Μέγας, Ἑορταί, σ. 30-31).

Ἡ συνήθεια τῶν πολυσπορίων ὑπῆρχε καὶ στὰ Φάρασα, ἀλλὰ στὸ συνηθισμένο σὲ θυσίαις καππαδοκικὸ αὐτὸ χωριό, ὡς μιὰ διεύρυνση τῶν ἐθιμικῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἡμέρας εἶχαν καὶ τὰ γουρμπάνια, στὴν «Παναγία τῆς Παραζιέμης», ξωκλήσι τέσσερις ὥρες μακριά.

28. Ἁγίου Ἀνδρέα (30 Νοεμβρίου Καθ. 33).

Φαρασιώτικη καὶ πάλι συνήθεια, νὰ σφάζουν γουρμπάνια, προπαντὸς λαχτορόκια, στὴ μνήμη τοῦ ἁγίου. Ἡ θυσία καὶ τὰ πολυσπόρια, ποὺ καὶ τὴν ἡμέρα αὐτῆ συνηθίζονταν, φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦν ἐπανάληψη τοῦ ατελετουργικοῦ τῆς 21ης Νοεμβρίου.

29. Ἁγίας Βαρβάρας (4 Δεκεμβρίου Καθ. 7).

Ἀκόμα μιὰ φαρασιώτικη θυσία στὴν ἁγία, ποὺ προστατεύει τὰ παιδιά

1. Σωφρόνιος Ἐπίστρατιέδης, Ἁγιολόγιον, ὁ.π., σ. 323.

2. Αἰκατερινίδης, Ὁ ἑορτασμός τοῦ ἁγίου Γεωργίου εἰς Ν. Σοῦλι Σερρών, ὁ.π., σ. 144 κτ., ἔχει καὶ βιβλιογραφία.

3. Τὰ πολυσπόρια, ὡπως παρατηρεῖ ὁ Πετρόπουλος, Λατρεία Φαράσων, ὁ.π., σ. 141, θυμίζον τὸ μόρφωμα τῶν κιάμων στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Βλ. καὶ Nilsson, Geschichte der Griechischen Religion, ὁ.π., σ. 128.

ἀπὸ τὴν εὐλογία. Ἡ θυσία γινόταν σ' ἐρειπωμένο ξωκλήσι τῆς, ὅπου ἔρχονταν οἱ μητέρες καὶ σὲ ἄλλες ἡμέρες νὰ παρακαλέσουν γιὰ τὴν ὑγεία τῶν παιδιῶν τους. Καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἡ θυσία ἀποτελεῖ μᾶλλον ἐπίτασιν τῶν προσφορῶν πρὸς τὴν ἀγία — κυρίως μελόπιτας καὶ κολλύβων —, ποὺ μᾶς θυμίζουσαν ἀνάλογες προσφορὰς πρὸς τὴν «ἐνοδία» καὶ «τριοδίτιν» Ἐκάτην, ἡ ὅποια λατρευόταν μὲ ἰδιαίτερη ἐξάρσιν στὸν μικρασιατικὸν χῶρον¹.

30. Ἁγίου Σπυρίδωνος (12 Δεκεμβρίου· Κατ. 9).

Φαρασιώτικη θυσία, σὲ ξωκλήσι τοῦ ἁγίου. Τὰ θύματα ἦσαν κοκῆρια καὶ ἀρνιά· ἡ θυσία γινόταν μπροστὰ στὴν ἀγία τράπεζα, στὸ θάλι², κατὰ τὸ γνωστὸ τοπικὸν θυσιαστικὸν τυπικόν.

31. Ἁγίου Μοδέστου (16 Δεκεμβρίου· ΘρΝ. 15 Κρ. 9).

Ὁ ἅγιος Μόδεστος λατρεύεται ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς γεωργοὺς, ποὺ τὸν ἔχουν προστάτη τους· τὸν τιμοῦν μὲ συλλεΐτουργα, κόλλυβα καὶ ἄλλες ἀναίμακτες προσφορὰς (Μέγας, Ἑορταί, σ. 36).

Ἡ εἶδησιν ἀπὸ τῆς Λῆμνο κάνει λόγο γιὰ προσφορὰς, ἀπ' ὅσους ἔχουν τάξιμον, γιδιῶν καὶ ἀρνιῶν, ποὺ ἐκποιοῦνται μὲ τὸν συνηθισμένον τρόπο ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Μὲ πιδὲ ἐξασθενημένη τῆς θυσιαστικῆς μορφῆς ἡ κρητικῆ, ἀναφέρει προσφορὰς στὸ ἅγιο, διαζευκτικά, γάλακτος ἢ ἀρνιῶν.

32. Ἁγίου Στεφάνου (27 Δεκεμβρίου· Θρ. 125*).

Ὁ ἅγιος Στέφανος τιμᾶται στὸ προάστιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ποὺ ἔχει τ' ὄνομά του, μὲ διήμερον πανηγύρι (26/27 Δεκ.). Ἀπὸ τὰ πιδὲ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ ἑορτασμοῦ εἶναι οἱ θυσίαι ζώων, κυρίως πετεινῶν, προβάτων, μοσχαριῶν καὶ οἱ συνεστιάσεις ποὺ ἀκολουθοῦν.

Οἱ πανηγυριστὲς βουτοῦν κομμάτι μπαμπάκι στὸ αἷμα τῶν θυμάτων, γιὰ νὰ τὸ ἔχουν «προφυλακτικὸν κατὰ νόσων καὶ ποικίλων ἀρρωστημάτων». Μὲ τὸ ἴδιον αἷμα κάνουν σταυροὺς στὰ μέτωπά τους καὶ στίς παραστάδες τῆς πόρτας τοῦ σπιτιοῦ τους.

33. Ἁγίων Θεοδώρων (βλ. παραπάνω ἀρ. 7, σελ. 124).

34. Ἁγίων Πάντων (Θρ. 93).

Σύντομη μαρτυρία γιὰ τὴν κινητὴ αὐτὴ γιορτὴ ἀπὸ τὸν θυσιαστικὸν χῶρον τῆς Θράκης: «Τῶν ἁγίων Πάντων γινόταν κουρμπάνι στὸ ἀγίασμα τους στὸ Νιχώρι Μετρῶν καὶ Ἀθύρων».

1. Μέγας, Ἑορταί, δ.π., σ. 33. Βλ. καὶ Φ. Κουκουλές, Μνελα δεισιδαιμονιῶν τινῶν καὶ μαγικῶν συνηθειῶν εἰς νομοκάνονας. Τιμητικὸς τόμος Ἁμῶνα Ἀλιβιζάτου, ἀνάτυπον, Ἀθήναι 1958, σ. 13.

2. Βλ. παραπάνω, σελ. 57, σημ. 3.

λγ) Γενικές μαρτυρίες

Βαθ. 1 ΘρΝ. 11. 20 Ήπ. 10 Στερ. 23*

Πρόκειται για πολύ γενικές αναφορές σε θυσίες, που ωστόσο δεν παύουν να έχουν τη σημασία μιᾶς μαρτυρίας ἢ ν' ἀποτελοῦν ἀφετηρία γιὰ εἰδικότερη ἐξέταση τοῦ ἐθίμου.

Σύμφωνα με τὴ βιβλική π.χ. (τοῦ 1887): «Κατὰ τὰς πανηγύρεις ἕκαστος λαβὼν θυμὰ τι ἀνάλογον τῇ καταστάσει αὐτοῦ, αἷγα ἢ ἀλέκτορα, φέρει εἰς τὸ ὁρισμένον μέρος καὶ ἐπὶ τοῦ ἱερωτέρου μέρους τῆς μονῆς, ἰσοδυναμοῦντος τῷ βωμῷ τῶν ἀρχαίων, θύουσι τὸ θυμα, ἀφήνοντες ἐκεῖ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ». Γιὰ κουρμπάνια στὶς γιορτές, ἀόριστα, κάνει λόγο καὶ ἡ στερεολλανθική, με τὴ διευκρίνιση, ὅτι τὸ θυμα εἶναι συνήθως ζῶο ἀρσενικό.

Ἡ Ήπ. 10, ἂν καὶ γενική, δίνει ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες γιὰ τὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Σαμοθράκη: «Συνήθεια πανταχοῦ τῆς Ἡπείρου καὶ ἀλλαχοῦ νὰ θύωσι πλέον ἢ ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς τινα ἅγιον, συνήθως τὸν προστάτην τῆς οἰκίας ἢ καὶ εἰς ἄλλας ἐπισημοὺς ἐορτάς. Ἡ θυσία αὕτη λέγεται τάμα ἢ κορμπάνι. Τὸ ζῶον τῆς θυσίας εἶναι ἀνάλογον τῆς καταστάσεως τοῦ θύοντος, τὸ μέγιστον κριάρι, τὸ μικρότερον ἐρίφιον ἢ ἀμνός. Τὸ πλεῖστον μέρος δὲ διανέμεται τοῖς πτωχοῖς (...). Ἐν Σαμοθράκῃ τὸ δέρμα καὶ ἡ ὠμοπλάτη τοῦ θυσιασθέντος ζῴου δίδεται τῷ ἱερεῖ τῷ παρισταμένῳ κατὰ τὴν θυσίαν καὶ τὴν ἱεροτελεσίαν τελοῦντι, τὸ δὲ λοιπὸν τρώγεται ὑπὸ τοῦ θύοντος καὶ διένεμαται».

Στὴν κατηγορία αὕτη κατατάξαμε καὶ τὴν περίπτωση ΘρΝ. 11, ἀπὸ τὴν Ἡρηνίδα Λήμνου, ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ θυσία σὲ ὁρισμένη ἐκκλησία ἀλλὰ χωρὶς καθορισμένη χρονολογία. Ὁ χρόνος τῆς καταγραφῆς τῆς ἀνέκδοτης μαρτυρίας (1938), ὁ συλλογῆς (Γ.Α. Μέγας), καθὼς καὶ ὁ βασικὸς πληροφορητὴς (ιερέας, αὐτόπτης μάρτυρας τοῦ ἐθίμου) δίνουν σ' αὕτη ἰδιαιτέρη βεβαιότητα: «Στὴ Γιορνίδα, ἀτέξ' ἀπ' τὸ χωριὸ ἐχ' ξωκλήσι, ἀγιοβασιλ'. Σφάζουν μιὰν αἷγα, ἕνα πρόβατο (πρὶν σφάζαν βόδ') δταν λειτουργήσουν μιὰ φορὰ τὸ χρῆμα. Στὸ τέλος τῆς λειτουργίας καθίζουν καὶ τὸ μαγεύουν καὶ τὸ μεριέννται (μοιράζουν) καὶ καθίζουν ἀπόξω ἀπὸ τὴν ἀγλησὰ καὶ τρώνε, οἰκογένειες οἰκογένειες, κι ὅμα τὶχ' καὶ κανένος ξένος καθίζ' τρώει. Ὁ παπὰς (ὁ ἀφηγητὴς τῆς συνέχειας) ἔτυχ' ἐκεῖ ποὺ λειτουργοῦσαν κατὰ Σεπτέμβριον. Κοιλβάν' τὸ λέν'». (Συνεχίζει τὴν περιγραφήν ὁ αὐτόπτης μάρτυρας, ἱερέας:) «Ἄμα τὸ σφάζουν, πάντοτε πρὸς ἡλιόβγαλμα θὰ τὸ σφάζουν, κόβουν τὸ κεφάλ' καὶ τὸ ἄσπυρ σκῶτι (τὸ πλεμόνι) τὰ βράζουν νερόβραστα καὶ τὰ βάζουν σ' ἕνα πιάτο. Τὰ φέρνουν μέσ' στὴν ἐκκλησία καὶ πρὸ τῆς ἀπολύσεως διαβάξ' ὁ παπὰς τὴν εὐχή. Τὸ κεφάλ' τὸ παίρν' ὁ παπὰς καὶ τὸ πλεμόν' τὸ κόβουν κομμάτια καὶ τὸ παίρνει καθεὶς ὅπως ἀντίδωρο καὶ τὸ τρώει ἐκεῖ, ἐπειδὴς εἶναι διαβασμένο. Αὐτὸ ἰσοδυναμεῖ ὡς νὰ διαβά-

στηκε δλο τὸ κουλβάν'. Ἐφόσον τὸ κεφάλι διαβάζεται, διαβάζεται και δλο τὸ σφαχτό¹. Τὸ κρέας τὸ μαγειρεύουν και ἄμα βράσ' τὸ κατεβάζουν και μοιράζουν σ' ὄλες τὶς οἰκογένειες». Ἡ τελευταία λεπτομέρεια δείχνει, ὅτι πρόκειται γιὰ «χωργιανικὸ κουρμπάνι», ποῦ γίνεται γιὰ τὸ καλὸ ἀνθρώπων και ζῶων, ὅποια μέρα συμφωνηθεῖ μεταξὺ τῶν ὁμοχωρίων².

1. Πβ. παρακάτω, σελ. 164.

2. Πβ. παραπάνω, σελ. 72.

II. ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΗΣ ΓΙΟΡΤΗΣ (Η ΓΙΟΡΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΤΗ ΑΓΙΟΥ)

Καπ. 11. 12 Θρ. 5*. 113. 120. 137. 138 Θεσ. 38 Σαρ. 4. 16. 22

Γιὰ ἓνα παραδοσιακὰ ὀρησκευόμενον ἄτομον, ὁ ἅγιος τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα φέρει, εἶναι ὁ προστάτης του καὶ τοῦ ὀφείλει τὴν πρέπουσα τιμὴ, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ μὲ προσφορὰ θυσίας σ' αὐτόν. Ἔτσι π.χ. στὰ Φάρασα, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, στὶς 7 Ἰανουαρίου, ὅσοι ὀνομάζονταν Πρόδρομοι ἔσφαζαν γουρμπάνια (πρόβατο, γίδι ἢ κόκορα), μέσα στὸ ξωκλήσι του, ὅπου γινόταν ἡ λειτουργία (Καπ. 11).

Ἡ περίπτωση Καπ. 12 οὐ μμποροῦσε ν' ἀνήκει καὶ στὴν ὁμάδα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ἀλλὰ ἐδῶ λέγεται ρητὰ, ὅτι τὰ κουρμπάνια, κατεξοχὴν πετεινάρια, τὰ ἔκαναν «κυρίως οἱ Θανάστιδες» στὸ ξωκλήσι τοῦ ἁγίου. Ἀνάλογη παρατήρηση ἔχομε νὰ κάνουμε καὶ γιὰ τὶς Θρ. 113 καὶ 138 (κουρμπάνι ἀπὸ τοὺς Γιώργηδες) καὶ 137 (ἁγίου Δημητρίου)· οἱ Θρ. 120, Θεσ. 38 καὶ οἱ σαρακατσάνικες μαρτυρίες τοποθετοῦν γενικὰ τὸ ζήτημα: «ὄταν ἐφορτᾶζουν, ὀρισμένοι σφάζουν στὰ σπίτια τους· φωνάζουν τὸν παπὰ καὶ διαβάζει· καλοῦν στὸ σπίτι ὅλους τοὺς συγγενεῖς καὶ τρώνε» (Θρ. 120)· «ὄταν γιορτάζει κανένας ἔλιγι, ἔχου κουρμπάν' κι ἔσφαξι ἓνα ἀρνί» (Θεσ. 38)· «στὸ ὀνομαστικὸ γκουρμπάνι σφάζουνε μόνοι τὸ σφάγιο καὶ τὸ μοιράζουν στὰ σπίτια· παπάδες δὲν εἶχαμεν» (Σαρ. 22)· ἀπὸ τὴν ἴδια σαρακατσάνικη πηγὴ μαθαίνομε, ὅτι τὸ σφάξιμο τοῦ «γκουρμπανιοῦ» ἀκολουθοῦσε ὠμοπλατοσκοπία καὶ ἀκόμα ὅτι ἀπαγορευόταν τὸ κουρμπάνι μὲ ζυγούρι, δηλαδὴ «ἀρνί ποὺ δὲν εἶχε χρώμον», ἐνῶ τὸ χρώμα δὲν ἔπαιζε κανένα ρόλο.

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκει καὶ τὸ κουρμπάνι ποὺ γίνεται μὲ τὴν εὐκαιρία ὄχι τῆς ὀνομαστικῆς γιορτῆς, ἀλλὰ τοῦ ἑορτασμοῦ προστάτη ἁγίου. Διαφωτιστικὴ εἶναι ἡ πιὸ κάτω ἀνέκδοτη μαρτυρία τοῦ 1876 (Θρ. 5*) : «Ἐκαστος χωρικός ἔχει ὡς πάτρωνά του ἓνα τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας οὐχὶ ὡς συνώνυμον. Ὅθεν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου σφάζει τὸ λεγόμενον κυρμπάνι, τὸ ὁποῖον εἶναι πάντοτε ἀρνίον καὶ οὐδέποτε ἐρίφιον. Προσκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ συγγενεῖς του καὶ συνευφραίνεται μετ' αὐτῶν. Εἰς τὴν τράπεζαν πρῶτον θὰ γευθοῦν τὸν ζωμόν (τζορβᾶν) καὶ ἕτερον φαγητόν καὶ εἶτα φέρουν τὸ σφάγιον ὀλόκληρον (. . .) ἐπὶ λοπάδος (ταβᾶ). Πρὶν ἡμῶς φάγωσιν ἐξ αὐτοῦ βάλλουσι τὸν ἴδιον αὐτοῦ ζωμόν εἰς μίαν κοῦπαν καὶ πίνουν ἐξ αὐτοῦ ὅλοι, ὅπερ εἶναι, ὡς λέγεται, ὀφέλιμον, ψυχικῶς φαίνεται. Εἰς δὲ τὰς προκόψεις ἐπικαλοῦνται τὴν ἀρωγὴν τοῦ ἑορταζομένου ἁγίου προσθέτοντες καὶ τὸ ἐν ὑγείᾳ νὰ καταφθάσῃ καὶ τὴν πλησιάζουσαν δεσποτικὴν, θεομητορικὴν ἢ ἑτέρου ἁγίου ἑορτήν. Ἐὰν ἡ ἑορτὴ τύχη Τετάρτη ἢ Παρα-

σκευῆ, τὸ σφάγιον τρώγεται ἀφ' ἐσπέρας. Τοιοῦτοι ἅγιοι εἶναι οἱ δώδεκα Ἐπίσκοποι, οἱ ἅγιοι Γεώργιος, Δημήτριος, Νικόλαος κλπ.».

Τῆ συνήθεια τοῦ κουρμπανιοῦ σὲ ὀνομαστικὰς γιορτὲς κατακρίνει ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, προτρέποντας νὰ διαθέτονται τὰ χρήματα τοῦ κουρμπανιοῦ γιὰ ἀγαθοεργούς σκοπούς: «Καὶ ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὅπου εἶναι ὁ ἅγιος τοῦ παιδιοῦ σου, ἂν θέλῃς νὰ κάμῃς κούρμπανο¹, νὰ ἐορτάσῃς τὸν ἅγιον, πῶς πρέπει νὰ κάμῃς ἐγὼ σὲ λέγω (. . .). Διαβολικὸν κούρμπανο εἶναι νὰ πάρῃς ἓνα πρόβατο, νὰ τὸ μαγειρέψῃς καὶ νὰ κράξῃς τοὺς φίλους σου, τοὺς συγγενεῖς σου, νὰ τρώγετε, νὰ πίνετε, νὰ μεθᾶτε (. . .). Ἐμεῖς ἐλπίζομεν νὰ σωθῶμεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ μας καὶ ὄχι τοῦ προβάτου, ὡσὰν τοὺς ἀσεβεῖς καὶ τοὺς ἀπίστους, ὅπου κάμνουν τώρα»². Ἐπ' αὐτὸ φαίνεται καὶ ἡ διάδοσις τοῦ ἐθίμου παλαιότερα, ἀφοῦ ὁ ἅγιος Κοσμάς ἔθιγε πάντοτε ἐπίκαιρα θέματα τῆς καθημερινῆς τότε ζωῆς³.

Θέση ἀκόμα ἐδῶ ἔχει καὶ τὸ σαρακατσάνικο κουρμπάνι, ποὺ γίνεται στὴ γιορτὴ τοῦ προστάτη ἁγίου τῆς κάθε στάνης (Σαρ. 4. 16). Τὸ σφάγιον τὸ δένουν ἀποβραδὶς ἢ πρωὶ πρωὶ στὴν πόρτα τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου καὶ μετὰ τῆ λειτουργία τὸ σφάζουν καὶ τὸ προσφέρουν «γιὰ τὴν ὑγεία τους καὶ τὴν καλὴ χρονιά»⁴.

1. πανηγύρι, ἐρμηνεύει ὁ ἐκδότης.

2. Κ. Ι. Δυοβουνιώτης, Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ διδασχὴ ἀνέκδοτος. Ἱερὸς Σύνδεσμος ΙΑ' (ΙΘ'), 1 Αὐγούστου 1915, ἀρ. 246, σ. 7.

3. Πβ. Κ. Κώνστας, Λαογραφικὰ περὶ τὸν ἅγιο Κοσμά τὸν Αἰτωλό. Λαογρ. 27 (1971), σ. 216-7, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ μετὰ τὸν ἅγιο βιβλιογραφία.

4. Ἡ γιορτὴ προστάτη ἁγίου οἰκογενειῶν, πατριῶν ἢ καὶ χωριῶν, ὅπου ἔχομε καὶ θυσία, εἶναι συνηθισμένη καὶ στὴ Σερβία γνωστὴ μετὰ τὸ ὄνομα Slava (βλ. E. d. S c h n e e w e i s, Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten. Celje 1935, σ. 209 κέ.), ἐπίσης στὴ Βουλγαρία (C h r. V a k a r e l s k i, Bulgarische Volkskunde. Berlin 1969, σ. 229).

III. ΕΒΡΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ

α) Σέ εύτετηρικά δρώμενα

Θρ. 79. 98 α-β Κύπρ. 19. 25

Οι θρακικές μαρτυρίες αναφέρονται σέ ζωοθυσία (κριού) μπροστά στο άροτρο κατά τή φάση τῆς εικονικῆς άροτριώσεως, στο εύτετηρικό έθιμο τῆς Τυρινῆς Δευτέρας, τó γνωστό ως «Μπέης»¹. Έτσι μεταφερόμαστε στη χρονική περίοδο τῆς Άποκριᾶς, όπου ἤδη παρατηρήσαμε τήν άπουσία αιματηρῶν θυσιαστικῶν εκδηλώσεων. (Ή σφαγή χοίρων στη Νότια Έλλάδα άπηχει μιάν άτυπη «θυσία», πού άπομακρύνεται από τά πλαίσια τῆς παραδόσεως και εντάσσεται περισσότερο στη νεωτερική ψυχαγωγική άτμόσφαιρα τῶν ἡμερῶν αὐτῶν.)

Άπό τις κυπριακές μαρτυρίες, ἡ πρώτη μᾶς φέρνει στο επίσης εύτετηρικό έθιμο τοῦ «Κατακλυσοῦ» ἢ τοῦ «άι-Γιαλοῦ», πού γίνεται τήν Πεντηκοστή και τή Δευτέρα τοῦ Άγίου Πνεύματος². Τότε εκτός από τις άλλες έθιμικές εκδηλώσεις — άλληλοκατάβρεγμα τῶν πανηγυριστῶν, «τσιαττίσματα», λεμβοδρομίες κλπ. — σφάζουν στις πηγές και στη θάλασσα περιστέρια.

Στην εύτετηρία άποβλέπει και ἡ άλλη κυπριακή περίπτωση (Κύπρ. 25) : Μετά τó φύτεμα τοῦ άμπελιοῦ μαζεύονται ὄσσι βοήθησαν³ στο σπίτι τοῦ ιδιοκτήτη, όπου έρχεται ó παπάς και κάνει άγιασμό, με τόν όποιο ραντίζει τó σπίτι και έναν τράγο. Ό τράγος αὐτός σφάζεται «άγρίως», κατά τήν έκφραση τοῦ κληροφορητῆ, γιά νά χυθεῖ τó αίμα του κάτω στη γῆ. Ή αιματηρή αὐτή ενέργεια θεωρεῖται άπαραίτητη, ὅστερα από τó φύτεμα άμπελιοῦ⁴.

1. Και στις δύο μαρτυρίες τῆς Θράκης γίνεται λόγος γιά ομοιότητα τοῦ έθιμου με τά Προηρόσια τῶν αρχαίων· ἡ μοναδικότητα όμως τῆς νεοελληνικῆς μαρτυρίας δέν επιτρέπει ίσως τέτοιες συγκριτικές παρατηρήσεις. Γιά τó έθιμο τοῦ «Μπέης» βλ. Κατερίνα Κακούρη, «Θρακικά δρώμενα στην ὄστατη ὥρα. Πρακτ. Β' Συμπ. Λαογρ., δ.π., σ. 122 (όπου και ἡ Θρ. 98β).

2. Κ. Π. Χατζηγιάννου, «Αι έρωταί τοῦ Κατακλυσοῦ ἐν Κύπρῳ και ἡ κατεγωγή των. Λαογρ. 20 (1962), σ. 3-10.

3. Πβ. Δ. Α. Πετρόπουλος, «Έθιμα συνεργασίας και άλληλοβοηθείας τοῦ ελληνικοῦ λαοῦ. Έπετ. Λαογρ. Άρχ. έτ. Ε'-Σ' (1943-44), σ. 68.

4. Ή σφαγή ζώων μετά τó φύτεμα άμπελιοῦ εἶναι συνηθισμένη έθιμική εκδήλωση, γιά τήν εὐαχία όμως ὄσων βοήθησαν (Πετρόπουλος, δ.π.).

β') Πρωτομαγιά

ΜΛσΝ. 6

Ἡ μαρτυρία ποῦ ἀκολουθεῖ (τοῦ 1962) εἶναι ἀπὸ τὴν Ἰκαρία : «Τὴν Πρωτομαγιά σφάζομε ἓνα ριφάκι στὴ μάντρα γιὰ τὸ καλὸ τῆς ἡμέρας· τὸ σφάζομε στὸ κατώφλι τῆς μάντρας. Μόλις τὸ σφάξει ὁ τσομπάνης τὸ πιάνει ἀπὸ τὰ δυὸ πόδια, τὸ μπροστινὸ καὶ τὸ πισινό, καὶ γυρίζει γύρω-γύρω ἀπὸ μέσα στὴ μάντρα καὶ ματώνει τὸν τοῖχο της. Τὸ ἔχομε γιὰ καλὸ τοῦ κοπαδιοῦ».

Ἀπὸ τὴν περιγραφή γίνεται φανερό, ὅτι ἡ ἐκδήλωση παρουσιάζει ἀρκετὰ παραδουσιακὰ στοιχεῖα. Ἐξάλλου ἡ ἔννοια τῆς ἀρχῆς (πρωτομηνιά) σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μῆνα ποῦ θεωρεῖται ὡς ὁ κατεξοχὴν «μαγικός», ἀποτελέσαν προφανῶς τὰ κίνητρα γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς θυσίας, ἡ ὁποία περιέχει ἀκόμα καὶ τὸ στοιχεῖο τῆς δημιουργίας μαγικοῦ-προστατευτικοῦ κύκλου γύρω ἀπὸ τὴ μάντρα μὲ τὸ αἷμα τοῦ θύματος¹.

γ') Θερισμὸς - Ἀλωνισμὸς

Καπ. 5 Θρ. 140. 156 Κρ. 13 Κύπρ. 20. 22

Ἐξὶ μαρτυρίες, χωρὶς ρητὴ δήλωση θυσίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φαρασιώτικη, ὅπου καθαρὰ λέγεται, ὅτι «γουρμπάνια ἔσφαζαν καὶ στὸ χωράφι, δταν θέριζαν καὶ τύχαινε νὰ βροῦν σταυρό, δηλαδὴ σταυρωτὸ στάχνη· τὸ θεωροῦσαν καλὸ κι ἔσφαζαν ἴδι ἢ ῥίφι, τὸ μαγεύρναν κι ἔτρωγαν».

Στὴ Θρ. 140 ἀπλῶς δηλώνεται, ὅτι μετὰ τὸν ἀποθερισμὸ ἀπαραίτητα σφάζουν ἓναν πετεινὸ γιὰ φαγητό, ἐνῶ στὴ δεύτερη Θρακικὴ (156) μποροῦμε νὰ ποῦμε, ὅτι ἡ λέξη «κουρμπάνι» χρησιμοποιεῖται καταχρηστικά : «Ἄμα τέλειωνε τὸ θέρος, ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ χωραφιοῦ ἔδιδε δυὸ-τρὶα ἀρνιά καὶ τὰ ἔκαναν κουρμπάνι οἱ ἐργάτες τοῦ θέρου σ' ἓνα μοναστήρι καὶ τὰ μαγεύρναν κι ἔτρωγαν ὅλοι μαζί».

Ἡ Κύπρ. 20 παρουσιάζεται μ' ἄλλον χαρακτήρα : «Ὅταν τελειώνει ὁ θερισμὸς, οἱ θεριστὲς ἀρχίζουν νὰ θερίζουν μὲ βίαιες κινήσεις, γιατί, ὅπως λένε, προσπαθοῦν νὰ πιᾶσουν τὸ λαγὸ ποῦ κρύβεται στὰ στάχυα. Ἀντὶ ὅμως γιὰ λαγὸ πιάνουν τὸν ἰδιοκτήτη τοῦ χωραφιοῦ, τὸν βάζουν πάνω σὲ μιὰ θημωνιά καὶ προσποιοῦνται ὅτι τὸν σκοτώνουν. Στὸ τέλος ἀντὶ τοῦ ἰδιοκτήτη σφάζουν μιὰ κόττα, ποῦ προσφέρει αὐτὸς γιὰ ἀντάλλαγμα τῆς ἐλευθερίας του, καὶ ὁ πρῶτος χορευτὴς «παίζει τὸ δρεπάνι», δηλαδὴ ἐκτελεῖ ἓνα μιμητικὸ χορὸ μὲ τὸν ἰδιοκτήτη².

1. Περιφορὰ τῶν θυμάτων συναντήσαμε καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις· βλ. π.χ. παραπάνω, σελ. 58.

2. Γιὰ συνήθειες θερισμοῦ, ἀπὸ τίς ὁποῖες ὅμως βασικὰ λείπει ἡ αἱματηρὴ προσφορὰ, βλ. Μ έ γ α ς, Ἑορταί, δ.π., σ. 239-47. Βλ. καὶ παραπάνω, σελ. 99.

Ἡ ἄλλη κυπριακὴ μαρτυρία κάνει λόγο γιὰ σφαγὴ κορώνης (πρόκειται μάλλον γιὰ ἀντικατάσταση οἰκόσιτου ζώου) καὶ ἄπλωμά της πάνω στὶς θημωνιές, ὅταν δὲν φυσᾷ κατάλληλος ἀέρας γιὰ τὸ λίχνισμα.

Παράξενη, καὶ διαφορούμενη εἶναι καὶ ἡ εἶδηση τῆς Κρήτης, παρὰ τὴν ὀρθολογιστικὴ ἐρμηνεία ποὺ μπορεῖ νὰ τῆς δοθεῖ : «*Στὸ ἄλωνι σφάζουνε τὸν Ἄλωνάρι, ἔναν πετεινὸ ποὺ ἔχουνε καὶ ξυπνᾷ τὸ γεωργὸ καὶ τὸν σφάζουνε ἅμα πολυνέφουνε (τελειώσουν τὸν ἄλωνισμό)*».

Ἐπιβεβαιώνεται ἔτσι, ὅτι οἱ καθαρὰ γεωργικὲς ἀσχολίες δὲν συνοδεύονται ἀπὸ θυσίες, ἀλλὰ ἀπὸ δρώμενα, κατὰ κανόνα ἀναίμακτα¹.

δ') Πρώτη Ὀκτωβρίου

ΝΑργΣ. 1

Ἡ ἐναρκτικὴ σημασία τῆς πρωτομηνιάς γίνεται φανερὴ ἐδῶ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ μαρτυρία : «*Τὴν πρώτην Ὀκτωβριουῦ σφάζουν ἕνα πουλί, κότα, κόκορα ἢ ὅ,τι ἄλλο, τοῦ κόπτουν ἐντελῶς τὸ κεφάλι καὶ τὸ κρεμοῦν ἀνάποδα· εἴν τὸ αἷμα τρέχει ἐντελῶς χωρὶς διακοπή, σημαίνει ὅτι θὰ πᾶνε καλά οἱ δουλειές τῆς χρονιάς*».

Θυμίζω πάντως, ὅτι ἐπίσημα καὶ καθολικῶς ἀναγνωρισμένες πρωτοχρονιές ἦταν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρώτη Ἰανουαρίου, ἡ πρώτη Μαρτίου καὶ ἡ πρώτη Σεπτεμβρίου². Ἐντούτοις πρόκειται γιὰ πολιτικὰ ἢ ὀρησκευτικὰ θεσπισμένες ἐνάργειες, ποὺ δὲν βγῆκαν ἀποκλειστικὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ λαϊκὴ παρατίρησι, καὶ ἐργασία στὸν κάμπο ἢ τὴ στάνη, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν 23ῃ Ἀπριλίου, ὅποτε ἔχομε καὶ ἐκτεταμένη θυσία, καὶ τὴν 26ῃ Ὀκτωβρίου.

Ἐξάλλου εἶναι χαρακτηριστικὰ ὅσα γράφει ὁ Μέγας (Ἑορταί, σ. 22), ἀναφερόμενος στὴ διάρρησι τοῦ ἔτους ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ στὴν κατὰ καιροὺς διαφορετικὴ πρωτοχρονιά : «*Ἐκ τούτου συμβαίνει, ὥστε ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἔθιμα, τὰ ὅποια ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ τελεῖ κατ' ἔθος κατὰ τὴν ἐναρξιν μιᾶς νέας χρονικῆς περιόδου, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ ὑγείαν καὶ καλὴν ἐσοδείαν, νὰ μετατίθενται ἢ νὰ ἐπαναλαμβάνωνται σύμφωνα μὲ τὰς ἀντιλήψεις ποὺ ἐπικρατοῦν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ τῶν διαφόρων ἐποχῶν τοῦ ἔτους*. Ἐπειτα καὶ αἱ καιρικαὶ συνθῆκαι δὲν εἶναι καθ' ἑλλην τὴν χώραν αἱ αὐταί. Ἐκ τούτου καὶ

1. Μὲ θυσία στὸ θερισμὸ πρέπει νὰ συνδυασθοῦν καὶ διὰ παράλληλες εἰδήσεις ἀπὸ τὴ Νάξου καὶ τὴν Ἐξήμα, ὅτι πᾶμα ἤθεα τελειώσουνε τὸ θέρος στὸ χωράφι, ἐκόβουνε οἱ πρωτινοὶ τὸ χέρι μὲ τὸ ἀραπᾶνι καὶ τὸ ματῶντανε τὸ χωράφι. Τὸ θεωροῦσανε καλὸ, τιμὴ τοῦ χωραφιοῦ. «*Ἀμα ἔ δὸ κάταν' ἐπὶ τὸ ἐθεωροῦσανε πῶς δὲν ἐκαρποφόρανε*» (Νάξος· Σ τ. Δ. Ἡμελλος, Γεωργικὰ ἔθιμα τῆς Νάξου. Λαογρ. 18, 1959, σ. 493. Ἡ εὐβουικὴ τονίζει ἐπίσης, ὅτι πτό 'χαν αἰ καλὸ τὸ μάτωμαν· ΚΑ χρο 8530, σ. 148, σλλ. Στ. Δ. Ἡμελλος).

2. Βλ. πρόχειρα Μέγας, Ἑορταί, ἔ.π., σ. 21-2.

ή έναρξίς τῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν, ὡς καὶ τῆς σπορᾶς τῶν δημητριακῶν καὶ τοῦ θερισμοῦ, δὲν γίνεται συγχρόνως ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τούτου καὶ τὰ ἐπὶ τῇ ἐνάρξει αὐτῶν ἐπιζόμενα λαμβάνουν χώραν εἰς διαφορετικὰς ἑκασταχοῦ ἡμέρας»¹. •

1. Γιά τὰ ὀνόματα καὶ τίς σημασίες τῶν μηνῶν τοῦ ρωμαίου ἡμερολογίου βλ. E. F e h r l e, Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker. Kassel 1955, σ. 155. Ὁ N i l s s o n, Ἑλληνική λαϊκή λατρεία, μετάφραση Κ α κ ρ ι δ ῆ, δ.π., σ. 21 κέ., 103, κάνει πολλές παρατηρήσεις γιά τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ὅπου ἡ γεωργικὴ παραγωγή εἶχε ἐπίσης δημιουργήσει ἕνα δικό της ἡμερολόγιο (βλ. πρόχειρα στὸ Μ ἔ γ α, Ἑορταί, δ.π., σ. 129, σημ. 2).

Β' ΠΕΡΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ ΘΥΣΙΕΣ

Ι. Ο ΚΥΚΛΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

α') Κύηση - Τοκετός

Θρ. 62. 102 Σαρ. 12

Ός ένα από τα «ώκυτόκια» ο Πολίτης αναφέρει στην ομώνυμη μελέτη του και τη θυσία πετεινού¹. 'Αλλά «λακθάνουσα» θυσία πετεινῷ, σύμφωνα με τις πιο πάνω θρακικές πηγές, γίνεται και στο χρόνο τῆς κυήσεως: όταν ἡ ἔγκυος νιώσει ἀδιαθεσία («κακοψυχήματα») πρέπει νὰ φάει μαῦρο πετεινὸ σφαγμένο με μαυρομάνικο μαχαίρι².

Θυσία μετὰ τὸν τοκετὸ συνδυασμένη με μαντεία καὶ μαγεία παραδίδεται ἀπὸ τὴν σαρακατσάνικη ζωῆ: «οἱ παλαιοί, όταν γεννιόταν ἀγόοι, στὶς δυο-τρὲς μέρες, μόλις κατέκτισαν βυζὶ τὸ παιδί, μάτωναν σφαχτό. Ἀφοῦ ξετάζανε τὴν πλάτη καὶ βλέπανε τὴν καλὴ τύχη τοῦ παιδιοῦ, τὴ δίνανε στὴ μάνα. Τούτη ἔκανε με μιὰ σουγιά στὸ φτηνὸ (στὸ πιὸ λεπτὸ μέρος τῆς πλάτης) μιὰ τρύπα, ὅσο νὰ παίρνει τὴν τράκα (ρόγα) ἀπὸ τὸν κόρφο τῆς (μαστό). Ἔβανε τὴν πλάτη πανωδιὸ στὸν κόρφο τῆς, ἔβγαине ἡ τράκα καὶ βύζαινε τὸ τάσο, γιὰ νὰ γυαρίζει, λένε, τὶς πλάτες όταν μεγαλιώσει», ἡ «γιὰ νὰ στρέξει ἡ καλὴ τύχη τοῦ παιδιοῦ σ' αὐτὰ ποὺ γράφει ἡ σπάλα, μ' ἄλλα λόγια ἡ καλὴ τύχη τοῦ παιδιοῦ ἀφομοιώνεται με τὸ μητρικὸ γάλα καὶ γίνεται στοιχεῖο τῆς ὑπόστασης καὶ τῆς ζωῆς του», κατὰ τὴν Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη (Σαρ. 12).

1. Ν. Γ. Πολίτης, Ὁρατοῦσα. Λαογρ. Σύμμ. Β', δ.π., σ. 358. Ἡ παρουσία τοῦ πετεινοῦ μπορεῖ νὰ συναφθεῖ με τὴν ἀρχαία εἰδήση τοῦ Αἰλιανοῦ (Περὶ ζώων Δ' 29), ὅτι σταθὰ τοι καὶ τὸν ταῖς τιχτοῦσαις ἀλεκτριῶν πάρεστι, καὶ δοκεῖ παρὰ εὐώδιναις ἀποφαίνων (Πολίτης, δ.π., σ. 359 κβ. Στ. Δ. Ἡμελλος. Τὸ περὶ ζώων ἰδιότητος ἔργον τοῦ Αἰλιανοῦ ὡς πηγὴ εἰδήσεων περὶ μαγικῶν καὶ δεισιδαιμόνων διξαστῶν καὶ σιγησιῶν. Ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 105-6. Ἀπ' ἄχρηση τῆς συνθήσεως αὐτῆς στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ μυθολογία ἀποτελεῖται ὅσα λέει ὁ Αἰλιανὸς στὸ ἴδιον σημεῖο, ὅτι ὁ πετεινὸς βοήθησε τὴν Ἀητῶ νὰ ἐγγενήσῃ).

2. Ἡ χρῆση τοῦ μαυρομάνικου μαχαίριου εἶναι εὐρύτατη σὲ μαγικὰ καὶ δεισιδαιμονικὰ ἐνέργειες. Ὁ Φ. Κουκουλές. Λαογρ. 8 (1921), σ. 322-3, καὶ τόμ. 9 (1926), σ. 71-2, ἀναφέρει χρῆση μαυρομάνικου μαχαίριου σὲ μαγικὰ κείμενα παλαιότερα τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνα· βλ. καὶ Ἄννα Παπαμιχαήλ, Χρῆσις τῶν μετάλλων εἰς μαγικὰς, δεισιδαιμονικὰς καὶ ἑλλας ἐνεργείας εἰς τὸν κοινοῦμένον βίον τοῦ λαοῦ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. 17 (1964), σ. 73-7.

β') Γάμος

Καπ. 1 Πόντ. 1α-β. 2. 3. 7 Βιθ. 5 ΔΜΑσ. 1 Μακ. 61 Ἡπ. 2. 26 Θεσ. 4 Πελ. 51
Κυκλ. 17 Κύπρ. 1α-ς' Σαρ. 11. 17

Ἡ τυπικὴ μορφή: Ἐπιστρέφοντας τὸ ζευγάρι καὶ οἱ συνοδοὶ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, μετὰ τὴ στέψη, σφάζουν στὸ κατώφλι τοῦ σπιτιοῦ πετεινὸ (συνήθως ὁ γαμπρός). Σχετικὰ μὲ τὸ αἷμα: «ἄλειβαν τὰ παπούτσια τῆς νύφης» (Πόντ. 3): «τὸ αἷμα (τοῦ πετεινοῦ) ὑποχρεοῦται νὰ πατήσει ἢ νύφη» (Πόντ. 7): «φροντίζουν ὥστε τὸ αἷμα τοῦ πετεινοῦ νὰ βάψει τὸ γοβάκι τῆς νύφης» (Μακ. 61): «μὲ τὸ ματωμένο μαχαίρι χάραζε (ὁ γαμπρός) σταυρὸ, πάνω, κάτω στὴν κάσα τῆς πόρτας» (Πελ. 51): «διὰ τοῦ αἵματος (τῆς ὄρνιθας) ραίνεται τὸ κατώφλιον» (Κύπρ. 1γ)¹.

Στὰ Κοτύωρα (Πόντ. 2) ἡ ἐνέργεια ἀφοροῦσε τὸ γαμπρὸ καὶ γινόταν σὲ ἄλλη φάση: Φτάνοντας ὁ γαμπρός μὲ τὸν κουμπάρο στὸ σπίτι τῆς νύφης γιὰ νὰ τὴν πάρουν γιὰ τὴν ἐκκλησία, οἱ καλετέν' (φίλοι ἢ γνωστοί) ἀπαιτοῦσαν κότες ἢ πάπιες ψημένες. «Συνήθως ἀπαιτοῦσαν καὶ ζωντανές κότες, τὶς σφάζαν ἐκεῖ στὸν τόπο καὶ μὲ τὸ αἷμα τους ἄλειβαν τὰ παπούτσια τοῦ γαμπροῦ».

Ὁ πετεινὸς φαίνεται, ὅτι ἦταν τὸ παραδοσιακὸ γιὰ τὴν περίπτωση ζῶο. Μνημονεύονται βέβαια καὶ ἀρνιά, μᾶλλον ὁμως γιὰ λόγους ἐπιδεικτικότητας τῶν πλουσίων, ἔταν ἡ εἰδικὴ σημασία, ἡ γονιμικὴ², τοῦ πετεινοῦ ἔχει πιὰ λησμονηθεῖ: «Τοὺς νεονύμφους ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν ἐκκλησία (...) ὑποδέχονται ἐν τῇ οἰκίᾳ οἱ γονεῖς τοῦ γαμπροῦ, οἱ εὐπορώτεροι καὶ μὲ σφάξιμο ἀρνιοῦ πρὸ τῶν ποδιῶν των» (Καπ. 1). Καὶ στὰ Κοτύωρα (Πόντ. 3) ἔσφαζαν «πετεινὸ ἢ πρόγατον», προφανῶς ἀνάλογα μὲ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς οἰκογένειας τοῦ γαμπροῦ. Ἡ ἴδια ἐναλλακτικότητα συναντᾶται

1. Ἀξιοσημείωτη ἡ περίπτωση ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸ χωριὸ Καστριώτισσα τῆς Φωκίδας, ὅτι ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν ἐκκλησία καὶ ἐνῶ ἡ νύφη βρῖσκεται ἀκόμα πάνω στὸ ἄλογο, μπροστὰ στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ, «ἡ πεθερὰ θὰ τῆς δώσει μὴ κανάτα μὲ κρασί καὶ θὰ ρίξει ἀπὸ λίγο στὶς τέσσερις γωνίες τοῦ ἀλόγου (sic)» (ΛΦΠΙ γφρ σειρά 5η, 1968-69, τόμ. 1, σ. 465· συλλ. Εὐάγγ. Γεωργόπουλος). Μπορεῖ κανεὶς νὰ υποθέσει, ὅτι ἔχομε ἐδῶ μὲ τὸ κρασί ἕνα ὑποκατάστατο τοῦ αἵματος (πβ. καὶ σελ. 149, σημ. 1). Ἐξάλλου ὁ ραντισμὸς θυμίζει τὴν ἀνάλογη ἐνέργεια ποὺ γίνεται στὴ θεμελίωση σπιτιῶν κλπ. (βλ. σελ. 149).

2. Ἀλκη Κυριακίδου-Νέστορος, Τὰ ὕφανα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Ἀθήνα 1965, σ. 64-5· τῆς ἴδιας, Τὸ πετεινὰρι στὰ λαϊκὰ κεντήματα τῶν Βαλκανίων. Ἀρχιτεκτονικὴ 13 (1969), τεύχ. 72, σ. 92 (= Λαογραφικὰ Μελετήματα, δ.π., σ. 131). Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι παρουσία πετεινοῦ ἔχομε καὶ σὲ ἄλλες φάσεις τοῦ γαμήλιου ἐθιμικοῦ κύκλου· στὴν Ἀνδρίτσαινα τὴν ἐπόμενη τοῦ στεφανώματος οἱ νεόνυμφοι τρώνε πετεινὸ, χωρὶς νὰ πάρει μέρος στὸ γεῦμα αὐτὸ κανεὶς ἄλλος· ἀνάλογα ἔθιμα μαρτυροῦνται καὶ ἀπ' ἄλλοῦ (Ν. Γ. Πολίτης, Γαμήλια σύμβολα. Λαογρ. Σύμμ. Β', δ.π., σ. 317-8. Βλ. καὶ Μέγας, ΖΕΛ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. ἔτ. Β', 1940, σ. 162).

και στη ΔΜΑσ. 1, ενώ από την κτηνοτροφική Ήπειρο αναφέρεται μόνο κριός (Ήπ. 2), ή τραγί (Ήπ. 26).

Στην πεδινή Θεσσαλία (περιοχή τ. δήμου Ίθώμης) τὸ «σφαγάρι» (θύμα) τοῦ γάμου ἦταν συνήθως ἓνα βόδι. Τὸ βράδυ τῆς προπαραμονῆς τοῦ γάμου, τὴν Παρασκευή, τὸ γύριζαν, τραγουδώντας, τρεῖς φορές γύρω ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ καὶ ὕστερα τὸ ἔφερναν στὴ μέση τῆς αὐλῆς καὶ γύρω του ἔκαναν ἓναν κύκλο. Στὴ συνέχεια τὰ «μπρατίμια» (παράνυμφοι) ἔσφαζαν τὸ ζῶο καὶ τὸ αἷμα του τὸ μάζευαν σὲ μιὰ λεκάνη. Τὴ λεκάνη αὐτὴ τοποθετοῦσε μιὰ ἀπὸ τίς γυναῖκες, πὺ παραβρίσκονταν στὴν τελετὴ καὶ τῆς ὁποίας ζοῦσαν ὁ ἄντρας καὶ οἱ γονεῖς, πάνω στὸ κεφάλι τῆς καὶ ἄρχιζε νὰ σέρνει πρώτη τὸν περιστασιακὸ γαμήλιο χρῶ. Μὲ τὸ αἷμα ὕστερα αὐτὸ τοῦ βοδιοῦ ἢ μάνα ἢ μιὰ θεῖα τοῦ γαμπροῦ ράντιζε τὴ φλοιά (κατώφλι) τῆς πόρτας καὶ τοὺς τοίχους τοῦ σπιτιοῦ (Θεσ. 4).

Μιὰ ἐξήγηση τῆς ἐκδηλώσεως ἔχομε ἀπὸ τὴν Κύπρ. 18 : «Διὰ νὰ στοιχειώσῃ τὴν ἰδρυομένην οἰκογενειακὴν του ἐστίαν (ὁ γαμπρός)» πρόκειται μᾶλλον γιὰ μεταφορὰ ἀπὸ τὰ πιστευόμενα στὴ θυσία γιὰ στοίχειωση σπιτιοῦ (βλ. παρακάτω, σελ. 147 κέ.).

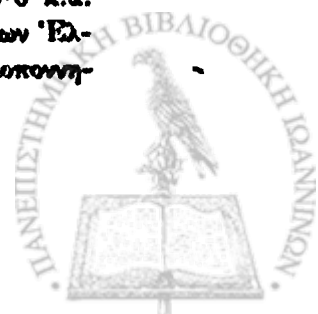
Διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ ἐρμηνεῖα στὴν Ήπ. 26 : «Ὅταν πηγαινε ὁ γαμπρός νὰ πάρει τὴ νύφη μὲ τὸ ψίκι (πομπή), οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης κρατοῦσαν ἓνα τραγὶ βαρβύτο καὶ ἔβαναν τὸ γαμπρὸ νὰ τὸ σφάζει καὶ νὰ τὸ γδάρει. Ἔλεγαν, ὅτι ἂν δὲν τὸ ἔκανε, δὲν μπορούσε νὰ πάρει γυναῖκα». Γινόταν δηλαδὴ, ὅπως πίστευαν, μιὰ δοκιμασία τοῦ ἀνδρισμοῦ τοῦ γαμπροῦ¹.

Ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ σχετικὲς εἰδήσεις, πὺ περιέχονται σὲ μιὰ παλαιὰ διατριβὴ γύρω ἀπὸ τὸ γάμο (1880) : Τὸ Σάββατο, παραμονὴ τοῦ γάμου, οἱ μελλόνυμφοι πηγαιναν στὴν ἐκκλησία καὶ μεταλάβαιναν, ἀφήνοντας καὶ κάποιον δῶρο· «ἐπανελθόντες δὲ οἴκαθε ὁ ἀνὴρ φαγὼν καὶ πιὼν σφάζει ζῶν τι ἐν ὑπαίθρῳ καὶ πρὸς ἀνατολάς, ἕπερ φέρει πρὸς αὐτὸν παῖς ἀμφιθαλῆς² ἑστεμμένον ψευδοχρῦσῳ τὴν κεφαλὴν (βαρακομένον) καὶ ἕπερ πρέπει ἔρρεν εἶναι, ἐκ δὲ τῶν διευθύνσεων τοῦ αἵματος καὶ τῶν κινήσεων τῶν ὀφθαλμῶν καὶ γλώσσης τοῦ ζῶου προοιωνίζεται τὸ μέλλον τοῦ γάμου»³.

1. Κάπως ἀνάλογο ἔθιμο μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν Παλικὴ τῆς Κεφαλονιάς : Στὰ φαγητὰ τοῦ γαμήλιου δείπνου ἦταν ἀπαραίτητα δύο περιστέρια γιὰ τοὺς νέονυμφοις, συμβολικὰ, «γιὰ νὰ ζήσουν ἀγαπημένοι σὰν περιστέρια». Τὰ περιστέρια ἕμως αὐτὰ ἔπρεπε νὰ τὰ σφάζει ὁ ἴδιος ὁ γαμπρός μπροστὰ στὴ νύφη «γιὰ νὰ ξεθαρρέψει, ἂν μάλιστα ἦταν πολὺ νέος, καὶ γιὰ νὰ τὸν δεῖ καὶ ἐκείνη σὰν καλικάρι καὶ ψύχραιμο. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ γαμπρός φρόντιζε νὰ εἶναι ἀποφασιστικὸς καὶ "ἄπινος" στὸ σφάζισιμο». (Τὴν πληροφορία ἔφευω στὸν καθηγητὴ κ. Δ. Σ. Λουκάτου.)

2. Γιὰ τὴν παρουσία ἀμφιθαλῶν παιδιῶν σὲ γαμήλια ἔθιμα βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Οἱ ἀμφιθαλεῖς εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ. Ἀρχ. Ἑρακ. Θεσ. 13 (1946-47), σ. 193-6 κ.ά.

3. Γ. Δ. Γεωργόπουλος, δ.φ. ἐκ Τριπύλεως, Περὶ τοῦ γάμου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων... Ἐν Τριπύλει 1880, σ. 29. Ἡ πληροφορία μπερεῖ νὰ θεωρηθεῖ πελοποννη-

Ίσως ανάμνηση θυσίας κατά την είσοδο τῶν νεονύμφων στὸ σπίτι ἀπηχεῖ καὶ ἡ πιὸ κάτω εἶδηση, ποῦ γνωστός συλλογέας λογραφοῦ ὑλικοῦ τοῦ περασμένου αἰώνα ἀναφέρει σὲ μονογραφία του γιὰ τὸν κρητικὸ γάμο¹: 'Ἡ μητέρα τοῦ γαμπροῦ, σὲ ἄλλα μέρη τοῦ νησιοῦ τοποθετεῖ στὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου ὑνί², ποῦ πάνω του πρέπει νὰ πατήσῃ ἡ νύφη, γιὰ νὰ πάρῃ δύνμη πρὸς τὰ οἰκιακὰ βάρη, καὶ σὲ ἄλλα τοποθετεῖ «δέρμα ἀμνῶν, ὅπερ σημαίνει ὅτι οὕτω οἱ νυμφευθέντες θέλουσι διαγάγει βίον ἡρεμον καὶ ἀκακον ὡς ὁ ἀμνὸς καὶ εἰρηνικόν».

Ἀπὸ τὴν Κύπρο τέλος, συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ χωριὸ Ζώτεια, ἔχομε τὴν εἶδηση, ὅτι ἂν ἡ νύφη δὲν βρεθεῖ παρθένα, τότε «τσυλλᾶ» τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς συγχωριανούς της, δηλαδὴ «πιέζει αὐτούς, ἀναστέλουσα πᾶν καλόν». Γιὰ νὰ ἀποτραπεῖ τὸ «τσύλλημαν» σφάζουν περιστέρια καὶ ματώνουν τὴν πετσέτα, ποῦ ἐπρόκειτο νὰ δεχθεῖ τὰ «κορασάτα» (παρθενία) τῆς νύφης, ἢ σφάζουν ταῦρο, ἀφοῦ πρῶτα τὸν εὐλογῆσιν ἱερέας. Ἡ σφαγὴ τοῦ ταύρου «ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ ἀποτρέπη τὸ τσύλλημα ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς νύφης»³. Ἀπὸ ἄλλο κυπριακὸ χωριό, τὸν Ἀστρομερίτη, πληροφοροῦν, ὅτι καὶ ἂν ἡ νύφη εἶναι παρθένα πάλι «τσυλλᾶ», ὅταν διακορευτεῖ, τοὺς δικούς της. Γιὰ νὰ ἀποτρέψουν τὸ «τσύλλημαν» πρέπει αὐτοὶ νὰ «ματώσουν». Γι' αὐτὸ ἡ μητέρα της τὴ νύχτα τοῦ γάμου φέρνει δυὸ περιστέρια στὸν παπᾶ, ὁ ὁποῖος τὰ εὐλογεῖ καὶ κατόπιν τὰ σφάζουν. Τὸ αἷμα τους χύνεται στὸ κατώφλι καὶ κάνουν μ' αὐτὸ καὶ σταυρὸ πίσω στοὺς λοβούς τῶν ἀφτιῶν τους. Τὰ περιστέρια τὰ τρῶνε οἱ νεόνυμφοι τὴν ἐπόμενη. Οἱ ἄλλοι συγγενεῖς, καὶ γενικὰ ὅσοι παρὰβρίσκονταν στὸ γάμο, προσφέρουν γιὰ τὸ «μάτωμα» κότα, ποῦ τὴ σφάζουν καὶ τὴ μαγειρεύουν⁴.

γ') Τελευτή

Καπ. 6. 56 Λυχ. 2 ΔΜΑσ. 7 ΜΑσΝ. 1. 3. 5. 12 ΘρΝ. 17 Θρ. 14. 38. 68 Ἡπ. 12. 14. 16 Θεσ. 17 Εὐβ.ΒΣπ. 22. 28. 29 Πελ. 7. 10. 12. 13. 14. 18. 25. 88. 39. 42 Κυκλ. 3. 19 Δωδ. 4 Σαρ. 18

Ἀμέσως μετὰ τὴν ταφὴν (ΘρΝ. 17 Θρ. 14. 38. 68 Ἡπ. 12. 14 Πελ. 7.

σιακὴ μὲ βάση τὴν καταγωγὴ τοῦ συγγραφέα. Μαντεία ἀπὸ θυσία κριοῦ πρὶν ἀπὸ τὸ γάμο ἀναφέρει καὶ ὁ I, a w s o n, *Modern Greek Folklore*, ἔ.π., σ. 326· ὁ ἴδιος τὴ θυσία πετεινοῦ κατὰ τὴν εἰσοδο τῶν νεονύμφων στὸ σπίτι θεωρεῖ μεταφορὰ τῆς θυσίας κριοῦ, γιὰ λόγους οικονομικούς· συνδέει καὶ αὐτὴ μὲ μαντικὲς παρατηρήσεις: ροὴ αἵματος, μυικὲς σισπάσεις πετεινοῦ κλπ. (ἔ.π.).

1. Π. Β λ α σ τ ὅ ς, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ. Ἐν Ἀθήναις 1893, σ. 92.

2. Γιὰ τὸ ἔθιμο βλ. Κ. Α. Ρ ω μ α ἰ ο ς, Τὸ ὑνί κατὰ τὸν γάμον. *Λαογρ.* 7 (1923), σ. 346 κέ. (=Μικρὰ Μελετήματα. Θεσσαλονίκη 1955, σ. 233 κέ.).

3. ΚΑ χφο ἀρ. 4069, σ. 16 (λαογρ. ἔρευνα Μενελ. Ν. Χριστοδοῦλου, Κύπρος, 1977).

4. ΚΑ χφο ἀρ. 4069, ἔ.π., σ. 15.

25. 33. 39), ἡ σὰ σαράντα (Καπ. 56 ΜΑσΝ. 12 Θεσ. 17 Εὐβ.ΒΣπ. 28. 29 Πελ. 14. 18 Δωδ. 4 Σαρ. 18), σὰ τρίμηνα (ΜΑσΝ. 12), σὸ χρόνο (Καπ. 6 Θεσ. 17 Εὐβ.ΒΣπ. 29 Πελ. 10. 18. 42 Σαρ. 18), σὰ τρία χρόνια (στὴν ἀνακομιδῇ τῶν ὄστων, Πελ. 18 Εὐβ.ΒΣπ. 29), τὸ Πάσχα (ΔΜΑσ. 7 ΜΑσΝ. 12 ΘρΝ. 17 Κυκλ. 3), τὴν Πεντηκοστή (Λυκ. 2), ἡ τὰ Χριστοῦγεννα (ΔΜΑσ. 7 ΜΑσΝ. 5) ὑπῆρχε συνήθεια νὰ σφάζουν ἓνα ζῶο (κόκορα, ὄρνιθα, ἀρνί, μοσχάρι, γίδα)¹, ἀρκεῖ νὰ μὴν ἐπεφτε ἡ ἐπιμνημόσυνη ἐπέτειος σὲ νηστήσιμη ἡμέρα, καὶ νὰ τὸ μοιράζον στοὺς φτωχοὺς ἢ σ' ὄσους παραβρέθησαν στὴν κηδεία ἢ σὸ μνημόσυνο· ἓνα μέρος ἀπ' αὐτὸ τὸ ἔτρωγαν σὸ σπίτι οἱ οἰκεῖοι μὲ τοὺς συγγενεῖς τοῦ πεθαμένου².

Ἡ συνήθεια αὐτὴ ἄλλοῦ εἶναι ἀπογυμνωμένη ἀπὸ κάθε θυσιαστικὴ τελετουργία, ἄλλοῦ ὅμως περιέχει στοιχεῖα ποὺ ἀνακαλοῦν τὴν πράξη τῆς θυσίας. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι καὶ οἱ ἴδιοι, ποὺ ἀσκοῦσαν τὸ ἔθιμο, μιλοῦσαν γιὰ θυσία (Θρ. 38) ἢ κουρμπάνια (Εὐβ.ΒΣπ. 28. 29 Κυκλ. 19). Τὰ θυσιαστικά αὐτὰ στοιχεῖα εἶναι :

— Ἡ εὐλόγησι, τοῦ κρέατος (ΜΑσΝ. 3 Εὐβ.ΒΣπ. 22 Πελ. 12).

— Ἡ παρασκευὴ τοῦ κρέατος ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία ἢ τὴν διανομὴ του στὴν ἐκκλησία (ΜΑσΝ. 1. 5 Εὐβ.ΒΣπ. 22 Πελ. 12. 42).

— Ἡ προσφορὰ ὀλόκληρης τῆς πλάτης τοῦ σφαχτοῦ στὸν παπά, γιὰ μαντική (Εὐβ.ΒΣπ. 22: «Τὴν πλάτη τοῦ σφαχτοῦ τὴν ἔδιναν ὀλόκληρη στὸν παπά, ποὺ τὴν κοίταζε καὶ ἔλεγε τὰ μελλούμενα»).

Ἡ συνεστίαση γινόταν μὲ σφάγιο τῆς οἰκογένειας τοῦ πεθαμένου καὶ εἰσφορὰς τῶν ἄλλων χωρικῶν, ὅπως στὴν Καπ. 6. Γιὰ συνεισφορὰ ἀναφέρει καὶ ἡ ΜΑσΝ. 1: «Τὴν μεγαλοβδομάδα ὁ παπὰς τοῦ χωριοῦ μὲ δύο ἄλλους προύχοντες κάνουν ἓναν κατάλογο. Γράφουν ἐκείνους ποὺ θὰ λάβουν μέρος σὰ μνημόσυνα καὶ τί θὰ προσφέρει καθένας σὲ κρέας, ψωμί ἢ κρασί (...). Τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, μόλις βγοῦν ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, στήνουν τὰ καζάνια καὶ βράζουν τὸ κρέας». Ἀκολουθεῖ κοινὸ τραπέζι. «Μνημόσυνα στέλνουν καὶ στοὺς πτωχοὺς

1. Ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἀναφέρονται πάνω στοὺς τάφους θυσίες περισσευμένων, ποὺ ὅπως φαίνεται ἀντικατάστησαν «ἀδρότερα ζῶα» ἢ προσφέρονταν ἀρχικὰ ἀπὸ τοὺς φτωχότερους καὶ ὕστερα ἐπεκτάθηκε ἡ συνήθεια αὐτὴ (Ράλλης - Ποτλῆς, Σύνταγμα θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. Ε', σ. 387· πβ. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινῶν νεκρικὰ ἔθιμα. Ἐπετ. Ἐταιρ. Βλ. Σπ. 16, 1940, σ. 67-8).

2. Σὲ πολλὰ πάντως μέρη ἀπαγορευόταν ἡ κρεοφαγία, τουλάχιστο γιὰ σαράντα μέρες ἀπὸ τὸ θάνατο οἰκείου· βλ. πρῶχειρα ΚΑ χαρ. ἀρ. 1312, σ. 11 (Ἀταλάντη)· 1372, σ. 117 (Σμύρνη)· 2045, σ. 19 (Καμαρωτὸ Σερρών)· 2072, σ. 21 (Χίος)· 2272, σ. 129 (Ἰκαρία)· 2385, σ. 71 (Καλαμπάκα)· βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτης, Τὰ κατὰ τὴν τελευταίην Λαογρ. Σύμμ. 1^η (1931), σ. 249. Ὁ Ἱ. Πρωτόδικος, Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς... ἐν Ἀθήναις 1860, σ. 17, ἀναφέρει «κρεοδαισίαν» στὴν πλησιέστερη ἐπίσημη γιορτὴ πρὸς τὴν ἡμέρα ποὺ συμπληρῆναι χρόνος ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ οἰκείου.

τῶν γύρω χωριῶν ἢ καὶ σὲ ἄλλες ὀρφανές οἰκογένειες». Πβ. ΜΑΘΝ 5: «Παλαιότερα τὴν ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων ὅποιος ἤθελε ἔβαζε κρέας, ψωμί καὶ κρασί. Τὸ κρέας ποὺ μαζευόταν τὸ ἔψηναν βραστό οἱ ἐπίτροποι σὲ καζάνια ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Μετὰ τὴν λειτουργία ἐμοιραζόταν στοὺς χωριανούς καὶ σ' ὅποιο ξένο ἤθελε βρεθεῖ ἐκεῖ. Αὐτὸ ἐλεγότανε μνημόσυνο καὶ τὸ κάναμε γιὰ τίς ψυχές νὰ συχωρευθοῦνε»¹.

Στὸ Ἰκόνιο (Λυκ. 2) ὅσοι εἶχαν πένθος ἀπὸ νέους ἢ νέες ἔσφαζαν κόκορα, τὸν ἔβραζαν, ἔκαναν μὲ τὸ ζουμί γιαουρτόπιτα καὶ τὴ μοίραζαν στοὺς φτωχοὺς, ἀπὸ ἓνα πιάτο μαζί μὲ ψωμί· γιὰ τοὺς γέρους μοίραζαν «κόλλυφα» (κόλλυβα). Συνεισφορά ὅμως δὲν εἶχαμε πάντοτε· π.χ. : Ἦπ. 12 (ἡ οἰκογένεια τοῦ πεθαμένου παραθέτει μετὰ τὴν κηδεῖα τραπέζι μὲ κρέας ἀπὸ ζῶα δικά της)· Πελ. 6 (μέχρι τὸ 1880 περίπου, «ἀποθνήσκοντος σημαίνοντος προσώπου ἔπρεπε νὰ σφαγῶσι χοῖροι, τράγοι καὶ μύσχοι»)· Πελ. 33 (τὸ τραπέζι τῆς παρηγοριᾶς μὲ σφαχτὸ τῆς οἰκογένειας)· Πελ. 39 (μὲ τὸ ξεψύχισμα τοῦ νοικοκύρη, ἂν εἶχε ποίμνιο, ἔδιναν ἐντολὴ νὰ σφάξουν ζῶο γιὰ τραπέζι ὕστερα ἀπὸ τὴν κηδεῖα).

Ἡ διανομὴ στοὺς φτωχοὺς καὶ στοὺς ξένους ἦταν, ὅπως εἶδαμε, τὸ σταθερὸ σημεῖο· πβ. Πελ. 18 : «Σφάζουν σφαχτὰ καὶ μοιράζουν ἀκόμη στὰ σπίτια τὸ συχώριο· μοιράζουν δηλαδὴ τὸ μαγειρεμένο ρύζι μὲ τὸ κρέας, ὅποτε καὶ τ' ἄλλα σπίτια στὸ χωριὸ δὲν κάνουν μαγέρεμα, διότι ἔχουν νὰ φᾶν τὸ συχώριο».

1. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία Πελ. 13, ὅτι «τοῦ Ψυχῶ (Ψυχοσάββατα) παίρνουν κρέας καὶ κρασί καὶ πηγαίνουν στὸ νεκροταφεῖο καὶ τρώγουν, πίνουν, μεθοῦν καὶ χορεύουν» (πβ. καὶ Ἰω. Μπαρνέας, Τὸ παλαιοχριστιανικὸν θυσιαστήριον. Ἐν Ἀθήναις 1940, σ. 48).

II. ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΚΑΠ.

α) Χτίσιμο σπιτιού κ.ά. οικοδομημάτων

Κακ. 38. 44. 57. 58 Πόντ. 14. 18 Βιθ. 12 ΜΑσΝ. 2. 23. 37. 42 Θρ. 3. 40. 101. 103. 115. 122. 141. 152 Μακ. 9. 11. 23. 24. 26. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 35. 42. 58. 60. 71. 80. 81 Ήπ. 9. 15. 17. 19. 22 Θεσ. 2. 8. 9. 11. 12. 15. 18. 29 Στερ. 2. 14. 20. 27 ΝΑργΣ. 2 Εββ.ΒΣπ. 12. 17. 19. 23. 26. 31 Ν'Ιον. 4. 5. 8 Πελ. 11. 23. 24. 28. 29. 31. 35. 40. 45 Κυκλ. 1. 16. 20. 24 Κρ. 3. 15 Δωδ. 3. 6. 10. 11 Κύπρ. 16 Έλληνόφ. 4

Ἡ συνηθέστερη περίπτωση εἶναι ἡ στοιχειώση σπιτιοῦ, χωρὶς ὁμῶς νὰ ἀποκλείεται καὶ κάθε ἄλλο οἰκοδόμημα· π.χ. ἡ Θρ. 103 κάνει λόγο γιὰ θυσία πετεινοῦ στὰ θεμέλια τῆς μητροπόλεως Διδυμοτείχου, καθὼς καὶ σὲ ἄλλα δημόσια κτίρια, σχολεῖα κλπ. Γιὰ ἐκκλησία ἐπίσης καὶ γιὰ σπίτι ἀναφέρει καὶ ἡ Πελ. 11. Ἀνάλογες πληροφορίες ἔχομε καὶ ἀπὸ τὴν Κύπρο: θυσία μύσχου στὰ θεμέλια τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Εὐξίφιου στὸν Ἀστρομερίτη καὶ ἀρνιοῦ στὰ θεμέλια τοῦ σχολείου στὸ ἴδιο χωριὸ (Κύπρ. 16).

Σχεδὸν ἀπ' ὅλες τὶς περιπτώσεις, οἱ ὁποῖες εὐκολα θὰ μπορούσαν νὰ πολλαπλασιαστοῦν, συνάγεται, ὅτι ἡ θυσία γίνεται γιὰ τὸ αἷμα, ποὺ φαίνεται νὰ εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, στὴ λαϊκὴ πίστη τὸ ἰσοδύναμο παράλληλο τοῦ ἁγιασμοῦ· σταγόνες αἵματος καὶ ἁγιασμένου νεροῦ, ποὺ ραντίζει ὁ ἱερέας, ἔχουν κοινὸ σκοπὸ τῆ στοιχειώση τοῦ κτιρίου, «νὰ γίνῃ στερεὸ» (Μακ. 32), «νὰ γίνῃ σιδερένιο» (Πελ. 45)¹.

Παραπέρα ὁ σκοπὸς τῆς στοιχειώσεως, ἔπως τὸν ὀρίζουν οἱ ἴδιοι οἱ πληροφορητὲς, παρουσιάζει κάποια ποικιλία, ποὺ δηλώνει καὶ μιὰν ἀσάφεια ὡς πρὸς τὸν πρωταρχικὸ ἀποτρεπτικὸ χαρακτήρα τῆς ἐνέργειας²: γιὰ νὰ τραβᾷ τὸ αἷμα τὸ νοικοκύρη τοῦ σπιτιοῦ καὶ νὰ μὴ φεύγει μακριά· χωρὶς κουρμπάνι δὲν εἶναι καλὰ (Μακ. 30)· ἐπειδὴ χαλαίει ὁ κόκορας, δὲν πᾶνε παρακαυρίδια, διαβόλοι (Μακ. 33)· φέρνουν τὸ θύμα γύρω ἀπὸ τὸ θεμέλιο τοῦ σπιτιοῦ καὶ λένε, «ἔπως ριζώσῃ τὸ αἷμα νὰ ριζώσῃ καὶ τὸ σπίτι» (Ήπ. 19)· «γιὰ νὰ κολληθεῖ τὸ αἷμα μὲ τὸ χτίσιμο» (Εββ.ΒΣπ. 19)· πρέπει ν' ἀφήσῃς τὸ αἷμα νὰ στάξῃ στὶς πέτρες, γιὰ νὰ γίνῃ τὸ σπίτι σιδερένιο (Πελ. 45)· αὐτοὺτο πράττοντες, φρονοῦσιν ὅτι ἔκτοτε Στοιχεῖον τοῦ οἴκου ἔσται ἕως ἡ ἀμύνης, ζῶα ἀβλαβῆ καὶ ἀνεπικίνδυνα» (ΜΑσΝ. 37)· γίνεται γιὰ νὰ μὴν πέφτῃ ὁ νοικοκύρης (Μακ. 29)· γιὰ νὰ ἔχει τὸ σπίτι καλὸ ἰσκιό (Στερ. 2) κλπ.

1. Ν. Γ. Πολίτης, Νεοελληνικὴ μυθολογία. Μέρος α', ἐν Ἀθήναις 1871, σ. 136 κτ· τοῦ ἴδιου, Παραδόσεις, Β'. Ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 1086-88.

2. Βλ. καὶ παρακάτω, σελ. 149.

Κατάλληλη στιγμή για τη θυσία είναι όταν μπαίνει ο πρώτος, ο θεμέλιος λίθος, άμέσως μετά τον καθιερωμένο άγιασμό¹.

Τά κατεξοχήν θυσιαζόμενα ζώα είναι ο πετεινός² και η δριθιά³. Συχνότατα αναφέρεται και το άρνι⁴. Άκολουθούν: κατσίκι, τράγος, κριάς, ζυγούρι, βουβαλόπουλο, βόδι⁵.

Τά μεγάλα ζώα προέρχονται κυρίως από κτηνοτροφικές περιοχές και η θυσία τους όφείλεται, ως κάτι νεώτερο, στην άφθονία εκεί τών ζώων αὐτῶν, αλλά, ένδεχόμενα, και στην πρόθεση τών νοικοκυραίων νά επιδειχθοῦν ἢ νά «έπαυξήσουν» τό μαγικό άποτέλεσμα τῆς ένέργειας. Πβ. Μακ. 29 : Σφάζουν στό θεμέλιο άρνι ἢ κατσίκι: «τόν κόκορα τόν έχομε παρακατιανό, όλοι μας είμαστε κτηνοτρόφοι» Μακ. 58 : «άνάλογα μέ τό νοικοκύρη, σφάζει κουρμπάνι κόκορα ἢ πρόβατο ἢ βόδι» Μακ. 60 : κότα ἢ κόκορα, πρόβατο εάν είναι πλούσιος ό νοικοκύρης» Μακ. 71 : «στό θεμέλιο σφάζεις ένα ζώο, πρόβατο, ἢ πετεινάρι ό φτωχός» Θεσ. 11 : πρίν άρχίσει τό χτίσιμο σφάζουν κάτι, ανάλογα μέ τῆ δυνατότητα τοῦ ιδιοκτήτη.

Έκτός από τῆ θυσία τῆ στιγμή τῆς θεμελιώσεως, μαρτυρεῖται και δεύτερη θυσία, όταν τέλειωνε ἡ όροφή («κεμάρι τοῦ σπιτιοῦ», ἡ θολωτή όροφή, Καπ. 38), ἡ σκεπή, ἡ όταν ύψωνόταν ό πρώτος στύλος στην ξύλινη κατοικία⁶ (Βιθ. 12· τό κεφάλι τοῦ πετεινοῦ καρφωνόταν πάνω στό στύλο), ἢ όταν τοποθετοῦσαν τῆ σκάλα ἢ έφτιαχναν τό τζάκι (Θρ. 40).

Στούς Έλληνόφωνους τῆς Κ. Ίταλίας (Μπόβα Καλαβρίας) ἡ θυσιαστική ένέργεια παρουσιάζεται μέ μορφή εὐωχίας, ὕστερα από τό τέλειωμα τοῦ σπιτιοῦ : «Σάν δελειών-νουσι τό σπίτι τσέ κάμει, σπάδζουσι ένα άρνι, ένα μρόβατο, μιάν αίγα και κάν-νουσιν άργία» (Όταν τελειώσουν τό σπίτι πού

1. Οί ραντισμοί μέ νερό και οί άγνισμοί, συνδεδόμενοι μέ προσευχές και σταυρικές έπισφραγίσεις είχαν μπει ἤδη από τόν 4ο αἰώνα σέ λειτουργική χρήση και μάλιστα τόσο συχνή, ώστε νά χρησιμοποιοῦνται και για άρρωστα ζώα και για εγκαινιαζόμενες ἢ καταδαφιζόμενες οίκοδομές (Κ. Κ α λ λ ι ν ι κ ο ς, 'Ο Χριστιανικός ναός και τά τελούμενα έν αὐτῷ. Ἀθῆναι 1958², σ. 574).

2. Καπ. 38. 57 Πόντ. 14. 18 Βιθ. 12 ΜΑσΝ. 23. 42 Θρ. 40. 101. 103. 115. 141 Μακ. 9. 11. 24. 30. 31. 33. 35. 42. 58. 60. 71. 81 Ἡπ. 17 Θεσ. 8. 9. 11. 12. 29 Στερ. 2. 14. 20. 27 ΝΑργΣ. 2 Εὔβ.ΒΣπ. 12. 19. 23. 26. 31 ΝΊον. 4. 5. 8 Πελ. 11. 23. 28. 29. 31. 35. 40. 45 Κυκλ. 1. 9. 16. 20. 24 Κρ. 3. 15 Δωδ. 3. 6.

3. Καπ. 38. 58 Πόντ. 18 ΜΑσΝ. 2. 37 Θρ. 122 Μακ. 28. 32 Πελ. 23 Δωδ. 6. 9.

4. Καπ. 44. 58 Πόντ. 14 ΜΑσΝ. 37 Θρ. 3. 40. 141 Μακ. 11. 23. 24. 26. 28. 29. 30. 31. 35. 42. 58. 60. 71 Ἡπ. 9 Θεσ. 2. 8. 9. 11. 12 Στερ. 20 Εὔβ.ΒΣπ. 19. 31 ΝΊον. 8 Πελ. 23. 24. 31. 35 Κυκλ. 16 Δωδ. 9 Κύπρ. 26.

5. κατσίκι : ΜΑσΝ. 2 Μακ. 29. 32. 80 Ἡπ. 9. 19 Θεσ. 29 Εὔβ.ΒΣπ. 23 ΝΊον. 8 Δωδ. 6· τράγος : Μακ. 32 Θεσ. 11· κριάς : Καπ. 57 Θεσ. 11· ζυγούρι : Ἡπ. 19· βουβαλόπουλο : Πελ. 24· βόδι : Μακ. 58 Κύπρ. 26 (μύσχος).

6. Πβ. Γ. Γ ι α ν ν α κ ά κ η ς, Τί έγινετο όσάμεις έκτίζετο νέο σπίτι. Ἀρχ. Θρακ. Θεσ. 21 (1956), σ. 235 κέ.

χτίζουν, σφάζουν ένα άρνι, ένα πρόβατο, μιά αιγα και γιορτάζουν) ('Ελληνόφ. 4)¹. 'Η συνήθεια αυτή θυμίζει ανάλογη νεοελληνική στο τέλειωμα επίσης του σπιτιού².

'Ενδιαφέρουσες είναι οι πληροφορίες για την τελετουργία του αίματος. Το θύμα συνήθως σφάζεται πάνω στον άκρογωνιαίο λίθο των θεμελίων, αφού πρώτα γίνει ο άγιασμός. Στην Καπ. 44 το έσφαζαν πάνω στον άκρογωνιαίο λίθο, πριν τον τοποθετήσουν, και ύστερα, έτσι ματωμένο, τον έριχναν στα θεμέλια· από τη θράκη μαρτυρείται η σφαγή στη μέση του οικοπέδου (Θρ. 3).

Στη Μακ. 60 το θύμα σφάζει ο πρωτομάστορας πάνω σε μιά μεγάλη πέτρα στη μιά γωνιά του οικοπέδου· έπειτα το γυρίζει σ' όλους τους λάκκους των θεμελίων, για να στάξει το αίμα παντού.

- 'Η συνηθέστερη διαδικασία ήταν και είναι ο ραντισμός των θεμελίων με το αίμα του θύματος και με άγιασμό, ή το στάξιμο ή τοποθέτηση του αίματος στις τέσσερις γωνίες· π.χ. από το αίμα του βάζουν σε τέσσερα μικρά μπουκαλάκια, αφού περιφέρουν το σφαγμένο πρόβατο στα θεμέλια, βάζουν και άγιασμό και τα τοποθετούν στις τέσσερις γωνίες του σπιτιού (Μακ. 23)· «σε κάθε γωνιά θάβουμε ένα μπουκαλάκι με αίμα» (Μακ. 30).

'Η περιφορά έξώλλου του σφαγμένου ζώου άσφαλώς έχει την ίδια έννοια, να περιβραχούν δηλαδή τα θεμέλια με το αίμα του· το φέρνουν, αφού το σφάζουν, γύρω στα θεμέλια για να ματωθούν ('Ηπ. 15)· το αίμα που θα χυθεί το φέρνουν γύρω από το θεμέλιο του σπιτιού ('Ηπ. 19)· «οι μάστορες τριβάν' το κουρμπάνι στο θεμέλιο γύρω-γύρω» (Μακ. 29).

Δεν είναι άσυνήθιστη ή περίπτωση, ο πετεινός να σκοτώνεται με το σφυρί του (πρωτο)μάστορα (Θρ. 122 Μακ. 81 Στερ. 2 Πελ. 31. 40 Ν'Ιον. 6). Θα έλεγε κανείς, ότι η πράξη έχει το νόημα του ματώματος και του βασικού έργαλείου στην οικοδόμηση. Σε μιά από τις πελοποννησιακές (Πελ. 40) μαρτυρίες λέγεται, ότι αυτό έχει σκοπό να σκορπίσει το αίμα όσο γίνεται πιο μακριά· ή, ίδια θέλει ο μάστορας να έχει και τους δυό γονείς του ζωντανούς.

Ευδιάκριτη είναι έξώλλου ή δημιουργία μαγικού κύκλου, με τον περιρραντισμό του αίματος ή του άγιασμού, ή με την περιφορά του θύματος, συνήθεια πανάρχαια, που επιβίωσε ως την καιρό μας³.

1. Σ' άλλο ελληνόφωνο χωριό της ίδιας περιφέρειας, το Ροχούδι, βρίσκομε το κρασί ως ύποκατάστατο του αίματος· όταν δηλαδή θεμελιώνουν το σπίτι πίνουν κρασί και επ' αυτό ρίχνουν και στα θεμέλια μέση (ΚΑ χρο άρ. 4068, δ.π., σ. 24, λαογρ. έρευνα 'Αν. Καρανεοστόν, Κ. 'Ιταλία, 1977). Τά έθιμα αυτά άπαντούν μόνο στους 'Ελληνόφωνους της περιούχης (βλ. σ. 25 του χρο). Για το κρασί ως ύποκατάστατο του αίματος βλ. και παραπάνω, σελ. 142, σημ. 1.

2. Γ. Ν. Αίκατερινίδης, Τά «καμαρόσπιτα» του Καρυδιού Σητείας Κρήτης. 'Επιστ. ΚΑ 22 (1969-72), σ. 32.

3. 'Όταν οι Γερμανοί, στον τελευταίο παγκόσμιο πόλεμο, βρίσκονταν μπρος από

Σπάνια αναφέρεται ταφή του θύματος (ρητά στην Πελ. 29), κάτι που είναι μάλλον μεταγενέστερο, με επίδραση από άλλες θυσιαστικές περιπτώσεις, όπου τα κόκαλα θάβονται σε λάκκο, σε χωράφι (βλ. πιο πάνω, σελ. 76).

Συχνότερη είναι η ταφή μόνο της (άλεξίκακης) κεφαλής του σφαγμένου ζώου (Θρ. 3 Κυκλ. 20. 24 : στοιχειά παρουσιάζονται στα σπίτια που δεν έχουν ρίξει στα θεμέλια τους ένα κεφάλι πετεινού ή αγιασμού¹).

Ύστερα από τη χρήση του αίματος, το ζώο συνήθως προσφέρεται μαγειρευμένο στους μαστόρους (Καπ. 38. 44 Μακ. 29. 58. 71 Ήπ. 19. 21 Στερ. 14)· στην Ήπειρο (19. 22) το κεφάλι το παίρνει ο παπάς.

Λίγες φορές γίνεται αναφορά στο χρώμα του ζώου· «το διαλέγουν κατά προτίμηση μαύρο, γιατί το μαύρο είναι γουρλίδικο» (Εύβ.ΒΣπ. 31· μαύρο και στη Μακ. 81)· αντίθετα, η Ν'Ιον. 8 αποκλείει το μαύρο. Όσο το μαύρο ζώο, κόκορας ή αρνί, προτιμάται και στις Κυκλ. 16 και Δωδ. 3.

Ίδιάζουσες μαρτυρίες : ΜΑσΝ. 37 (θάβεται και η σκιά του ζώου, και το ίδιο το ζώο, σε άλλο σημείο, «εις λάκκον βαθύν, χωρίς οὐδεις να γευθῆ ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ»)· Θρ. 3 (τελετουργικό γλέντι με τὸν ἀρχιαναστενάρη ἐπι-κεφαλῆς)· Ν'Ιον. 5 (προσέχουν ὥστε, ὅταν τοποθετοῦνται οἱ πρῶτες πέτρες νὰ μὴν πέφτει ἡ σκιά κανενὸς στὸ σημεῖο αὐτό, γιατί στοιχειώνεται ὁ ἄνθρωπος, ἀρρωστᾷ καὶ πεθαίνει²).

Ἡ τελετουργία τοῦ ματώματος τῶν θεμελίων ὀνομάζεται ἀρκετὲς φορές κουρμπάνι (Καπ. 57 Θρ. 152 Μακ. 28. 29. 30. 31. 35. 42. 58).

β') Βρόση - Πηγὴ

Μακ. 20 Κύπρ. 6

Μόνο δυὸ πληροφορίες, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ δυὸ ἄκρα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Δὲν θὰ μᾶς παραξένευε, ἂν ὑπῆρχαν πολὺ περισσότερες τέτοιες μαρτυρίες

τις πόλεις τῆς Ἀλεξάνδρειας, Ἰουδαῖοι ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ, πού ζοῦσαν στὴν πόλη, πήγαν στὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Τέλ Ἀβιβ καὶ ζήτησαν νὰ τοὺς ἐπιτραπῆ νὰ ἐνοικιάσουν ἕνα ἀεροπλάνο, γιὰ νὰ πετάξουν πάνω ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Παλαιστίνης. Ὅταν βρῖσκονταν στὸν ἀέρα, θυσίασαν ἕναν πετεινὸ καὶ ράντισαν μὲ τὸ αἷμα του τὶς πόλεις, γιὰ νὰ σχηματίσουν, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, μαγικὸ κύκλο· L e a n d e r P o t z o l d t, Mythos und Religion. Wien 1972, σ. 500. Πβ. J. H e n n i n g e r, Über Huhnopfer und Verwandtes in Arabien und seinen Randgebieten. Anthropos 41-44 (1946-1949), σ. 337-46. I s i d o r S c h e f - t e l o w i t z, Das stellvertretende Huhnopfer, 1914 (Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten XIV, 3).

1. Κάποτε θάβουν μαζί στὰ θεμέλια καὶ νομίσματα (Στερ. 27 ΝΑργΣ. 2 Κυκλ. 16. 20 Δωδ. 3).

2. Πρόκειται γιὰ πρόληψη, πού εἶναι γνωστὴ καὶ ἄλλοῦ καὶ μάλιστα ἐπεκτείνεται καὶ στὸ ἀνοιγμα πηγαδιοῦ ἢ φύτεμα δέντρου· βλ. π.χ. ΚΑ χφο ἀρ. 2250, σ. 95, συλλ. Δ. Σ. Λουκάτος, Παξοὶ 1957· γιὰ συνταύτιση σκιάς καὶ ψυχῆς βλ. Π ο λ ί τ η ς, Παραδόσεις Β', δ.π., σ. 1066-7.

για έναν τόπο, που πάντοτε βασανίστηκε από τη λειψυδρία¹.

Ἡ μακεδονική μαρτυρία: «Στὰ παλιὰ τὰ χρόνια (...) ἀποφάσισε τὸ χωριὸ νὰ φέρει ἀπὸ τὸ ποτάμι νερὸ (...)· σ' ἓνα σημεῖο ὁμως, ὡς ἓνα χιλιόμετρο ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ, τὸ νερὸ χάθηκε, βούλιαξε μέσα στὴ γῆ. Εἶπαν τότε πὼς γιὰ νὰ χάνεται τὸ νερὸ κάτι συμβαίνει κ' ἔτσι ἀποφάσισαν νὰ κάμουν ἀγίασμό καὶ κουρμπάνι. Ἐσφαξάν κριάρια κι ἔτσι ἦρθε τὸ νερὸ στὸ χωριὸ. Τὸ κουρμπάνι αὐτὸ τὸ ἔκαμαν στὶς δύο Ἰουλίου. Ἀπὸ τότε ἔμεινε ἔθιμο στὸ χωριὸ μας κάθε χρόνο στὶς δύο Ἰουλίου νὰ πιγαίνουμε στὸ ἴδιο μέρος, νὰ καθαρίζουμε τὸ ἀλάκι, νὰ κάνουμε ἀγίασμό καὶ νὰ σφάζουμε κουρμπάνι (...). Τὸ αἷμα τοῦ κουρμπανιοῦ ἔπρεπε νὰ πέσει μέσα στὸ νερὸ».

Γιὰ «στερέωση» τοῦ νεροῦ κάνει λόγο καὶ ἡ κυπριακή: «Εἰς μερικὰ χωριά τῆς Κύπρου, ἀκόμη καὶ σήμερον (1935), διὰ νὰ στοιχειώσουν τὸ νερὸ, δταν κατὰ πρῶτον τὸ εὐρίσκουν εἰς ἀνοιγόμενα φρέατα, σφάζουν πετεινὸν ἐντὸς τοῦ φρέατος, διὰ ν' ἀποτελέσει ἡ ψυχὴ τοῦ θυσιαζομένου ζώου τὸ στοιχειὸ, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὁποίου θὰ στερεωθῇ τὸ νερὸ».

Οἱ πῶ πάνω παραλλαγές ἀποτελοῦν μιὰ διαφοροποίηση ἢ ἐπέκταση ὧσων πιστεύονται καὶ συνηθίζονται γιὰ τὰ στοιχεῖα τῶν πηγῶν κλπ.: αὐτὰ ὑπάρχουν ἤδη στὸ νερὸ καὶ οἱ ἄνθρωποι τὰ τιμοῦν μὲ διάφορες προσφορές². Μπορεῖ λοιπὸν νὰ θεωρηθεῖ, ὅτι ἡ θυσία δὲν γίνεται γιὰ νὰ ἀποτελέσει ἡ ψυχὴ τοῦ ζώου τὸ στοιχειὸ, ἀλλ' ὅτι αὐτὴ ἔχει ἓνα ἐξευμενιστικὸ χαρακτήρα³.

γ') Χτίσιμο γεφυριοῦ

Μαρτυρίες γιὰ θυσίες ζώων στὴ θεμελίωση γεφυριῶν δὲν συνάντησα. Παράξενο βέβαια, γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ὄχι μόνο ἦταν δύσκολο καὶ σπουδαῖο στὴ λειτουργία του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν μῦθο — τώρα — ἀντικατοπτρισμὸ τῆς σχετικῆς στοιχειώσεως στὸ γνωστὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, ποῦ, ὅπως ἀπόδειξε ξανά καὶ ἡ ἐργασία τοῦ Μέγα⁴, ἀπηχεῖ πραγματικὲς καταστάσεις (ἀνθρωποθυσίες). Ἴσως ἡ ἀποστροφή πρὸς τίς θυσίες αὐτὲς ἐμπόδιζε καὶ τίς ζωοθυσίες, ἢ ἡ μυθικὴ παράδοση σκέπασε τίς πιθανὲς μαρτυρίες γιὰ σύγχρονες θυσίες.

1. Δὲν εἶναι ἐξέλλου ἀπίθανο καὶ πολλές ἀπὸ τίς θυσίες σὲ ἀγίους νὰ εἶχαν ὡς πρόσθετο σκοπὸ νὰ ἐξασφαλίσουν τὸ νερὸ μιᾶς πηγῆς κλπ., ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴν περίπτωση Μικρ. 40 (βλ. παραπάνω, σελ. 89), ὅτι δηλ. ἡ θυσία στὸν προφήτη Ἡλία γινόταν γιὰ νὰ μὴ στερέψει ἡ πηγὴ ποῦ εἶναι ἐκεῖ.

2. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, Χρήσις καὶ σημασία τοῦ ἀμίλητου νεροῦ εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. 15-16 (1962-63), σ. 52 κέ., ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

3. Πολίτης, Νεοελληνικὴ μυθολογία, δ.π., σ. 431-2.

4. Γ. Α. Μέγας, Τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας. Συγκριτικὴ μελέτη. Λαογρ. 27 (1971), σ. 25-212 (καὶ γερμανικὰ: G. A. M e g a s, Die Ballade von der Arta-Brücke. Eine vergleichende Untersuchung. Thessaloniki 1976. Institute for

δ') Γκαίνιασμα χωριού

Μακ. 4 Ἡπ. 7 Θεσ. 5 Στερ. 3. 4. 5. 7. 8. 9. 11 Πελ. 50

Πρόκειται γιὰ σημαντικὲς μαρτυρίες — μὲ ἀξιοσημείωτη ὁμοιομορφία — γιὰ τὸ τελετουργικὸ «γκαίνιασμα» (ἐγκαινίαση) χωριοῦ, ποῦ ἔχει σκοπὸ τὴν ἀποτροπὴ κακῶν, προπάντων ἀσθενειῶν, ἀπὸ ἕναι τύπο ποῦ ἀρχίζει τὴ ζωὴ του : δυὸ δίδυμα μοσχάρια τὰ ζεύουν σὲ ἄροτρο, περιαρῶνουν τὸ χωριὸ καὶ ὕστερα τὰ θάπτουν ζωντανὰ στὴν εἴσοδὸ του¹. «Τοῦ γκαίνιασμα γίνονται μὴ διπλάρα μ'σκάργια κὶ μὴ ζ'γάλιτρα ἀσ'μένα. Τὸ κλείγαν ἕνα γύρου τοῦ χουργιὸ μὴ τὰ μ'σκάργια ζιμένα. Τοῦ κλείσ'μου γίνονται μὴ μινιὴν αὐλακίμ μ'κρη κὶ κεί π' σταμάταγαν κ' ἔκλεινι τοῦ κλείσ'μου, τὰ θάφταν ζωντανά. Κ' ὕστια, ἄμα χόνιβαν (ἔλιωναν) καλά, τὰ πήγιναν 'ς ν' ἰκκλησιά, τὰ δγαίβαζαν ἀπ' κάτ' ἀπ' τ'ν ἀγιά τράπιζα κὶ τὰ πήγιναν στοῦ κοιμητήργιου» (Στερ. 11).

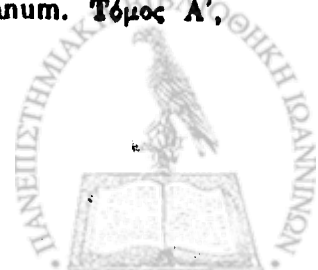
Μὲ τὸν καιρὸ τὸ ἔθιμο ἔγινε παράδοση (Ἡπ. 7), ἢ κάτι ποῦ δὲν πολυπιστεύεται· στὸ Τσιράκι Γρεβενῶν ἔδειχναν δυὸ μεγάλες πέτρες, τάφο δῆθεν τῶν μοσχαριῶν (Μακ. 4· βλ. καὶ Στερ. 9). Καὶ ἄλλες θέσεις σὲ σχετικὲς παραδόσεις τίς θεωροῦν τάφους τῶν μοσχαριῶν (Θεσ. 5 Στερ. 3 Πελ. 50²) ἢ τίς συσχετίζουν μὲ τὸ ἔθιμο· π.χ. ἡ περιήρση ἔπρεπε νὰ ὀροθετεῖται μὲ ξύλινους σταυροῦς³, ποῦ μπήγονταν στὰ γύρω ἀπὸ τὸ χωριὸ περιφανέστερα σημεῖα,

Balkan Studies, 150). Ἡ μελέτη περιέχει εἰδήσεις καὶ ἀπόψεις, ποῦ ἐνδιαφέρουν γενικότερα τὰ σχετικὰ μὲ τίς θυσίες σὲ χτίσιμο.

1. Γιὰ σχετικὲς τελετουργίες κατὰ τὴν ἀρχαιότητα βλ. Δ. Περὸπουλος, Ὁρια ἱερά-σταυράτα. Ἐπετ. Φιλ. Σχ. Θεσ. 11 (1969), σ. 239-40.

2. Ἡ τοποθεσία ὅπου ὁ ὑποτιθέμενος τάφος τῶν μοσχαριῶν λέγεται «Σταυροπηγεῖο» ὁ χῶρος εἶχε διαστάσεις 2 x 1.5 μ. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1977, ὁ «τάφος» καταστράφηκε ἀπὸ τὴ διάνοιξη κοινοτικοῦ δρόμου ποῦ πέρασε ἀπ' ἐκεῖ. Κατὰ τὴν πληροφορητριά μου (νηπιαγωγὸ καὶ συλλέτρια ἀξιόλογης λαογραφικῆς ὕλης, τὴν ὅποια ἔχει καταθέσει στὸ Κέντρο Λαογραφίας) «στὴν περιοχὴ εὑρισκαν κοκαλάκια ποῦ τὰ ἔπαιρναν μαζί μὲ χῶμα καὶ τὰ ἔκαναν φυλαχτὸ γιὰ τίς ἀρρώστειες καὶ τὰ φοροῦσαν καὶ στὸν πόλεμο γιὰ τίς σφαίρες» (ΚΛ γφα ἀρ. 3808 σ. 9, καὶ 4068 σ. 31).

3. Ὁ σταυρὸς ἤδη ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους θεωρεῖται ἰσχυρὸ ὄπλο προστασίας καὶ βοήθειας τῶν πιστῶν, φυλακτήριο μέγα καὶ φόβος δαιμόνων (Μ. Σιῶτης, Ὁ Σταυρὸς ὡς σφραγὶς τῶν Χριστιανῶν. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 33, 1950, σ. 278). Ἐς σημειωθεῖ ἐδῶ καὶ ἡ γνωστὴ σὲ πολλὰ μέρη συνήθεια νὰ χαράσσουν στὰ σῖντρα τῶν χωραφιῶν τὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ σταυροῦ γιὰ νὰ τὰ προστατεύσουν ἀπὸ βέβηλα χέρια (Περὸπουλος, Ὁρια ἱερά-σταυράτα, ὁ.π., σ. 236-7). Βλ. καὶ Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Ἐγγραφα τοῦ Ἀρχιεροῦ τῆς Πάτμου. Τόμ. Β'. Ἐγγραφα δημοσίων λειτουργιῶν, (τυπώνεται), σ. 14, ἀρ. 50 (ἔτος 1073), στ. 211: «(...) καὶ χωρισθῆναι ὁ τοιοῦτος τόπος μετὰ τιμίου σταυροῦ (...)». Πβ. Νεαρὰ αὐτοκρ. Εἰρήνης, ἀρ. 27 § γ: «(...) ταύτας γὰρ τὰς φιλονεικίας θεσπίζομεν λύεσθαι βασταζομένουν τῶν ἀγίων εὐαγγελίων ἢ καὶ τοῦ τιμίου σταυροῦ παρὰ τῶν διοριζόντων μαρτύρων, καθὼς καὶ ἕως τοῦ νῦν ἐκράτησαν ἢ συνήθεια (...)» (I. καὶ II. Ζέπου, Jus Graecoromanum. Τόμος Α',

γι' αυτό πολλά τοπωνύμια σὲ αἰτωλικά χωριά λέγονται «Σταυρός» (Στερ. 4)· σχετικό εἶναι καὶ τὸ τοπωνύμιον «Γκαίνια» (Στερ. 8).

Κατὰ τὴ μαρτυρία Στερ. 7, ὅταν γινόταν φόνος (δηλαδὴ κάτι μιὰρό), τὸ χωριὸ «ξεγκινιάζοταν» καὶ ἔπρεπε νὰ τὸ «γκινιάσουν» πάλι.

Τὰ κεντρικά σημεῖα τῆς τελετῆς, ἡ ὁποία γινόταν καὶ σὲ περιπτώσεις ἐπιδημικῆς ἀσθένειας¹, εἶναι ὁ κύκλος καὶ ἡ ταφή τῶν ζώων, ποὺ σήκωναν τὰ ἀμαρτήματα ἢ μιάσματα τῆς κοινότητος².

ε') Στερέωση μεταλλείου

Πόντ. 13

Ἡ μοναδικὴ γνωστὴ μου μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ τὸν Πόντο, τοῦ ὁποίου τὰ παλλὰ καὶ οἰκονομικῶς ἀποδοτικὰ μεταλλεῖα ἦταν γνωστὰ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους³.

Ἡ εἰδηση κάνει λόγο γιὰ ἀνθρωποθυσίες, ποὺ συνηθίζονταν μάλιστα ὡς τὰ νεώτερα χρόνια. Ἐπειδὴ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἡ περίπτωσις, ἀναδημοσιεύω τὴ σχετικὴ περικοπή.

«Παράδοσις εὐρέως κυκλοφοροῦσα ἐν Χαλδίᾳ λέγει ὅτι πολλοὶ ἀρχιμεταλλουργοί, ἵνα ἐξευμενίσωσι τὸ στοιχεῖον τοῦ μεταλλείου ἐθυσίαζον εἰς τὴν εἰσοδὸν αὐτοῦ ἀνθρώπινα πλάσματα (ἐπὶ τῶν ὑποδεικνυομένων εἰς τὴν εἰσοδὸν αὐτοῦ ἐπὶ ἰσοπεδωμένου πηλοῦ ἰχνῶν ποδῆς ἀνθρώπου) ἐπιλεγόμενα μεταξὺ ἀπρυστατεῦτων καὶ φρενοβλαβῶν ἀτόμων, παραβλέπει καὶ τῆς Κυβερνήσεως, μεγάλης διδοῦσης προσοχὴν εἰς τὴν στερέωσιν τῶν μεταλλείων, ἐξ ὧν ἀπεκόμιζε πλούσια τὰ ἐλέη. Τοῦτο ὅμως περιελθὼν εἰς γινῶσιν τοῦ σοφοῦ ἀρχιεπισκόπου Χαλδίε, Ἰγνατίου Α' Σκρίβα τοῦ Φιτιάνου τοῦ Πάνυ, ἤρθη διὰ τρομεροῦ ἀφορισμοῦ καὶ ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια τῆς θυσίας αἰγός, ἀλέκτορος, προβάτου, ἀναλόγως τῶν ὑποδεικνυομένων ἰχνῶν ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ πνεύματος, κοινῶς φερομένου ὡς ἀράπη, δαίμονος, δράκοντος τοῦ κυριαρχοῦντος εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μεταλλείου».

¹ Ἀθήναι 1931, σ. 49' πρ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, δ.π., σ. 32, σὺλλογ. 33. Ἄλλὰ καὶ ἐλλογῆραι οἰκονομικοὶ προστατεύονται μὲ μόνον τὸ σημεῖον αὐτὸ (Αἰκατερινόβιτς, Ἐσθονία, ε.π., σ. 19).

1. Εἰδικὰ γιὰ τὴν περίπτωσις αὐτὴ βλ. παρακάτω, σελ. 156 κέ.

2. Παίξων δηλαδὴ ρόλο ἐνάλογον μὲ τῶν ἀρχαίων «φαρμακίων». Βλ. Stengel, Griechische Kultusaltertümer, δ.π. σ. 245, ἔκτυπ. καὶ βιβλιογραφία. Γιὰ τὸ θέμα βλ. καὶ Γ. Α. Μέγας, Παράδοσις περὶ ἀσθενειῶν. Λαυγρ. 7 (1923), σ. 506-14, ἔκτυπ. παραδείγματα καὶ βιβλιογραφία, καὶ Δ. Πετρόπουλος, Μαιμύρι-Φαρμακίς. Ἐπετ. Φιλ. Σχ. Θεσ. 8 (1960), σ. 241-46.

3. Σπ. Κυριαζόπουλος, Λόγος καὶ ἔθος. Ἰωάννινα 1976, σ. 5-6 (Δωδώνη, Παράρτ. ἀρ. 6). Βλ. καὶ Π. Τριανταφυλλίδης, Οἱ Φυγάδες. Ἐν Ἀθήναις 1870, σ. 61-4' βλ. καὶ στίς σ. 67-8 κ.έ., ἔκτυπ. γίνεται λόγος γιὰ τὰ συχνὰ δυστυχήματα στὴ μεταλλεῖα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ βρῶσιν τραγικὸ θάνατον πολλοὶ μεταλλουργοί.

ς') Ναυπήγηση πλοίου

Βιθ. 3. 13 ΜΑσΝ. 45 Θρ. 42 Κυκλ. 5

Σύμφωνα με την παλαιότερη μαρτυρία, την κυκλαδική, στη Σαντορίνη, όταν έριχναν στη θάλασσα το καινουργιοφτιαγμένο καικι έσφαζαν πάνω στο κατάστρωμά του βόδι, πρόβατο ή περιστέρι, ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες του ιδιοκτήτη και το μέγεθος του καικιού. Με το αίμα του ζώου έκαναν σταυρό στο κατάστρωμα.

Στή Βιθ. 3 το ούμα είναι πετεινός. Το αίμα που χύνεται πιστεύουν ότι γίνεται το «ντιλισίμι»¹, ο προστάτης του καικιού. «Λένε πως πολλές φορές τη νύχτα το ντιλισίμι αυτό χτυπάει στο καικι, τάν-τάν, ή όταν πάρει καιρός ή άλλο τίποτα όταν γίνει».

Η πιο πάνω είδηση από την Κύζικο, του 1904, επαληθεύεται από τη νεώτερη της ίδιας περιοχής (του 1957), που αναφέρει το «ντιλισίμι» ως «πουλί του καραβιού»: «Πολλοί ναυτικοί διηγούνται ότι, δσάκις έμελλε να συμβη εϋνοϊκόν τι, το πουλί τη νύχτα έλάλει χαρούμενα, έαν δέ δυσάρεστόν τι, το πουλί έλάλει λυπητερά» (Βιθ. 13).

Η ΜΑσΝ. 45, από τα Ψαρά, πληροφορεί, ότι πετεινό έσφαζαν όχι μόνο στα θεμέλια του σπιτιού αλλά και στις βάρκες και στα καικια.

Τέλος η Θρακική, από τη Σωζόπολη, όπου ο λόγος επίσης για τη στοιχείωση πλοίων με πετεινό, δίδει και την πληροφορία, ότι ο θύτης «σφάζοντας δό βετεινό θά ν' έχ' δό νοϋ δου να μη βεράσει κανεις και κάνει ησκιο», προφανώς για να μη στοιχειωθεί ο άνθρωπος αυτός και πεθάνει².

Από τα πιο πάνω γίνεται φανερό, ότι στη σχετική ενέργεια έχει μεταφερθεί ή τελετουργία της στοιχειώσεως σπιτιού (κι όποιουδήποτε άλλου οικοδομήματος), με τον άπώτερο — και αρχικό — σκοπό ν' αποκτήσει το πλεύμενο, όπως και κάθε κτίσμα, τον «άγαθό δαίμονά» του, το καλό του στοιχείο.

1. Η λ. τουρκοαραβική, πιθανώς από την ελληνική τέλεση (άντιδάνειο· Πολίτης, Παραδόσεις Β', δ.π., σ. 1102, άρ. 458).

2. Πβ. παραπάνω, σελ. 150.

III. ΑΠΟΤΡΟΠΗ ΚΑΚΟΥ

α) 'Αρρώστιας

Φρ. 1 Πόντ. 8 Βιθ. 11α-β ΔΜΑσ. 3 ΜΑσΝ. 31 ΘρΝ. 5 Θρ. 2. 15. 16. 39. 47. 83. 94
Ήκ. 18 Στερ. 1 Εξβ. ΒΣπ. 13. 14. 16. 21 Πελ. 2. 3. 5. 9. 47 Κύπρ. 4. 23 Σαρ. 17

Διακρίνομε δύο κύρια είδη ενεργειῶν. Τὸ πρῶτο ἔχει τὸν τύπο τῆς καταφυγῆς σὲ κάποιον ἄγιο : «*Ἡ ἄγιου Γιάνν'ς ἦσαν γιατρὸς γιὰ τὸν πιασμό (ἐλώδη πυρετό). Οἱ ἀρρώστ' πι' ῥφή τ'ν ἀρρώστια παγαῖναν' στοῦ ξουκλήσι τ' γιὰ νὰ τὸν προουστηθῆσιν τοῖ νὰ τὸν τάξιν τσ' ἓνα πιτ'ναρέλι (κοκοράκι) μαύρου. Μιτὰ ἀτ' τ'ν λειτουργιὰ κόβγαν τοῦ τσιφάλι τ' πιτ'ναριοῦ μὲ τοῦ τσ'κοιρέλι στ'ν εἰσοῦθου τσ' ἀκκλησιᾶς τοῖ μὲ τοῦ αἵμου τ' κάναν ἓνα σταυρὸ στοῦ κούτιλου τ' ἀρρώστ'.* "Ἐτσ' γι' ἡ ἀι-Γιάνν'ς πῆρι τοῦ παρατσούκλι τ' Πιτ'ναρῶ ἀτ' τοῦ μαύρου πιτ'ναρέλι, π' τ' παγαῖναν γ' οἱ ἀρρώστ'» (ΜΑσΝ. 31· τὸ ἴδιο καὶ στῆ, ΔΜΑσ. 3)· «*Ἐγὼ ἔπεφτα πολὺ συχνὰ μικρὸς· μὲ πῆρε ἡ γιαγιά μου καὶ πήγαμε στὸ μοναστήρι (τ' ἁγίου Γεωργίου)· μαζί της κουβάλησε κι ἓνα μαῦρο πετεινάρι· ὅσπερα ἀπὸ τῆ λειτουργιὰ τὸ ἔσφαξε κοντὰ στὰ πόδια μου, νὰ στερευθοῦν νὰ μὴν πέφτω» (Φρ. 1).*

Πρόκειται, δηλαδή, γιὰ ἐπιμέρους καὶ ἀτομικὲς περιπτώσεις ἀποτρεπτικῆς μαγείας· ὁ πετεινός, μαύρου χρώματος, ἐπιβιώνει ἀξιοσημείωτα ἀπὸ ἀρχαῖες κατιστάσεις¹.

Τὰ θύματα ἐκτὸς ἀπὸ πετεινὸ εἶναι καὶ ἀρνιά ἢ, ἄλλα, μικρὰ συνήθως, ζῶα· π.χ. ΘρΝ. 5 : «*Γιὰ τὸν σεληνιασμό ἔρχονται στὸν ἀι-Στράτη στὸ Βαλανάρι, στὴν περιοχὴ 'Αγοιδίων' ἔρχονται ἀπ' ὄλα τὰ χωριά.* 'Απὸ τασίματα μαζεύονται ἑβδομήντα μὲ ὀγδόντα ἀρνάκια· μαῦρα πρέπει. 'Ο παπὰς τὰ διαβάζει, μνημονεύει τ' ἄνομα τοῦ ἀρρώστου, τὰ ὀνόματα τῶν γονέων, δὲν σφάζει ὄμως ὁ ἴδιος τ' ἀρνάκια. 'Ο παπὰς μὲ τὸ ζεστὸ αἷμα τοῦ ζώου κάνει ἓνα σταυρὸ στὸ μέτωπο τοῦ ἀρρώστου. Μετὰ τῆ λειτουργιὰ γίνεται συνεστίαση χωρὶς ὄμως διασκέδαση. Τὸ μόνο πανηγύρι τῆς 'Ἰμβρου χωρὶς ξεφαντώματα².

Μιὰ ξεχωριστὴ κατηγορία στὸν τύπο αὐτὸ ἀποτελοῦν οἱ θυσιές σὲ ἀγίασμα³, ὅπως ἡ Θρ. 94 : οἱ σπιτικοὶ τοῦ ἀρρώστου πήγαῖναν στὸ ἀγίασμα

1. Γιὰ τὸ μαῦρο χρῶμα σὲ σχέση μὲ τὴν ἀποτρεπτικὴ ἀσθενειῶν, στὸ πλαίσιο θυσιῶν σὲ χθόνιες θεότητες στὴν ἀρχαιότητα, βλ. Steingel, Opferbräuche der Griechen, 6.π., σ. 188.

2. Βλ. καὶ Ἐλένη Ηλέχου, Λαογραφία καὶ ἱστορία τῆς 'Ἰμβρου. 'Αρχεῖον Ἑρέτας 38 (1975), σ. 260.

3. Ἐκτενὴ περιγραφή θυσιῶν σὲ ἀγίασμα δίνει ἡ Ἑλληνικὴ Σταμούλη-

τῆς ἁγίας Παρασκευῆς τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τῆς, ἔσκαβαν λάκκο, τὸν ἔκαιαν μὲ ξύλα, τὸν καθάριζαν καὶ μετὰ ἔβαζαν μέσα τὸν ἄρρωστο γιὰ ἐφίδρωση, σφάζοντας συγχρόνως ἕναν πετεινό. Πολλές φορές ἄφηναν καὶ κομμάτια ἀπὸ τὰ ροῦχα τοῦ ἀρρώστου σὲ διπλανὰ δέντρα, ἐνισχύοντας ἔτσι, κατὰ τὴ λαϊκὴ πίστη, τὶς πιθανότητες Θεραπείας¹, ἢ κάρφωναν στὸ δέντρο καὶ τὸ κεφάλι τοῦ πετεινοῦ: «(. . .) ὅταν κανένας ἔχει ταμένο γιὰ τὴ γεία, τάζουν πετεινό: "κάνε με καλὰ καὶ θὰ σὲ φέρω πετεινάρι". παγώνει στοῦ παπποῦ τοῦ ἁι-Θύρσου τ' ἁγίασμα ἕναν πετεινό κι ὁ παπὰς τὸν διαβάζει κι ἔπειτα κόφτουν τὸ πετεινάρι στὸ κατώφλι τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ παίρνει ὁ παπὰς. Τὸ κεφάλι του τὸ τυλίγουν σ' ἕνα πανὶ καὶ τὸ δένουν ἢ τὸ καρφώνουν στὸ δέντρο, δπου καρφώνουν καὶ κομμάτια ἀπὸ τὸ φόρεμα τοῦ ἀρρώστου» (Βιθ. 11α).

Ἡ ἀρρώστια καὶ ὁ ἅγιος ποικίλλουν: π.χ. γενικὴ ἀρρώστια: ἅγιος Κωνσταντῖνος (Θρ. 2): παροξυσμὸς καὶ πονοκέφαλος: Χριστὸς Σωτήρας (Θρ. 92): ρευματισμοί: ἅγιος Ἀρτέμιος (Κύπρ. 4).

Τὸ ἄλλο εἶδος εἶναι ἡ διαδικασία τοῦ γκαινιάσματος, αὐτούσια ἢ μὲ παραλλαγή, σὲ ἐπιδημία, ὅταν αὐτὴ χτυπάει ὅλο τὸ χωριό² (Θρ. 83 "Ηπ. 18 Στερ. 1 Εὐβ.ΒΣπ. 14. 21 Πελ. 2. 5. 47). Π.χ.: «Σὲ περίπτωσι ἐπιδημίας ἀμέσως οἱ ἄρχοντες τοῦ χωριοῦ καλοῦσαν ὅλο τὸ χωριὸ σὲ συγκέντρωση στὴν πλατεία καὶ διάταζαν ἕνα γέρο πού ἔπαιρνε ἕνα ζευγάρι βόδια μαῦρα καὶ ἕνα σιδερένιο ἀλέτρι καὶ σταύρωνε ὅλο τὸ χωριὸ καὶ στὸ τέλος τὰ ἔθαπτε, βόδια καὶ ἀλέτρι, καὶ ἔτσι ἔπαυε ἡ ἐπιδημία» ("Ηπ. 18). «Στοὺς Παπάδες ἀπέξω πρὶν φτάσουμε στὸ χωριὸ εἶχε ἕνα σταυρὸ (. . .). Ἡ θέσι λέγεται "Στὸ

Σ α ρ α ν τ ῆ, Ἐπὶ τὰ ἁγιάσματα τῆς Θράκης. Θρακικά 18 (1943), σ. 223-4. Σ' αὐτὰ γίνονταν καὶ εὐχαριστήριες θυσιές γιὰ τὴν αἰσία ἐκβαση ἐνὸς σκοποῦ: τὸ θῦμα διαλεγόταν ἀπὸ δαμάλι ὡς τὸν ἀπαραίτητο πετεινό. Ἀξιοσημείωτα στοιχεῖα: τὸ κρέας ἔπρεπε νὰ φαγωθεῖ ὅλο τὴν ἴδια ἡμέρα, ἐπίσης ἀπὸ τὸ αἷμα τοῦ ζώου ἔκαναν σταυροὺς στὸ μέτωπό τους. Γιὰ τὰ ἁγιάσματα γενικότερα βλ. Δ. Σ. Λ ο υ κ ἄ τ ο ς, Ἡ Θρακικὴ λατρεία τῶν ἁγιασμάτων. Λαογραφικὰ καὶ ἐθνολογικὰ στοιχεῖα. Πρακτ. Β' Συμπ. Λαογρ. ἔ.π., σ. 229-40. Τὰ χριστιανικὰ ἁγιάσματα εἶχαν ἐπιβληθεῖ ὡς θεραπευτικὰ κέντρα καὶ στὴ συνείδησι τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ὄχι σπάνια κατάρφεναν σ' αὐτὰ, σφάζοντας καὶ κορμπάνι: βλ. π.χ. Π ε τ ρ ὸ π ο υ λ ο ς - Ἀ ν δ ρ ε ἄ δ η ς, Ἡ Ὀρησκευτικὴ ζωὴ στὴν περιφέρεια Ἀκσεραϊ-Γκέλβερι, ἔ.π., σ. 67-8.

1. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόρριψιν καὶ τὴ μεταφορὰ σὲ ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο τῆς ἀρρώστιας βλ. Ἡ μ ε λ λ ο ς, Τὸ περὶ ζῶων ἰδιότητος ἔργον τοῦ Ἀλιανῶ, ἔ.π., σ. 81, δπου καὶ βιβλιογραφία. Ἡ δεισιδαιμονικὴ αὐτὴ συνήθεια βρῖσκεται σὲ μεγάλη ἀκμή ἀκμὴ στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία (αὐτοψίες).

2. Ὁ Ν. Γ. Π ο λ ῖ τ η ς, Αἰ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ λαοῦ. Λαογρ. Σύμμ. Γ', ἔ.π., σ. 77-9, θυμίζει ὅτι ἡ συνήθεια τῆς περιαρβύσεως γιὰ τὴν ἀπομάκρυνσι ἀσθένειας ἦταν γνωστὴ καὶ στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Ἀναφέρεται σὲ ἕμοιες ρωμαϊκὲς συνήθειες καὶ σὲ δύο χωρία τοῦ Παιουανία (Θ', κβ', 2 καὶ Β', κδ', 2), δπου ἀντίστοιχα γίνεται λόγος γιὰ περιφορὰ κριοῦ γύρω ἀπὸ τὰ τεῖχη (γιὰ ἀποτροπὴ λοιμικῆς ἀρρώστιας) καὶ γιὰ περιφορὰ ἀσπρου πετεινοῦ γύρω ἀπὸ τὰ ἀμπέλια, γιὰ νὰ τὰ προφυλάξουν ἀπὸ τὸν καταστρεπτικὸ λίβα.

Σταυρό', γιατί γεννήθηκαν δυο μωσκάκια μιὰ κοιλιά· φκειάσαν μονοημερί-
τικη ἀλέτρι και τὰ ζέφαν και σταίρωσαν τὸ χωριό¹. κι ἐκεῖ στή θέση ποὺ
τὸ σταίρωσαν σκότωσαν τὰ μωσκάκια και τὰ θάψαν, γιὰ νὰ μὴ μπαίνει
μέσα στὸ χωριὸ οὔτε παρούκλα οὔτε χολέραν (Εὔβ.ΒΣπ. 14· τὸ ἴδιο και ἡ
Εἰβ.ΒΣπ. 13).

Πιὸ σύνθετη εἶναι ἡ τελετουργία στὴν Εὔβ.ΒΣπ. 16 : «Ἄμ' ἀκούγαμε
πὼς εἶχε πέσει κακιά ἀρρώστια σὲ διπλανὸ χωριὸ και τυχαίως θαλὰ γεννήσει
γελάδα δυὸ μωσκαράκια, θαλὰ τρέξουνε οἱ προύχοντες τοῦ χωριοῦ μας νὰ
μαζέφουν δώδεκα κορίτσ' ἀπάθρητα, νὰ πάρουν βαμπάκι, μονοημερίς νὰ τὸ
ξάνουν, νὰ τὸ νέσουν, νὰ τὸ διαστοῦνε, νὰ τὸ ὑγάν'νε μονοημερίς². Ὅταν θαλὰ
τελειώσει τὸ πανί, θαλὰ πάρουν τρεῖς παπάδες και θαλὰ ὀχέσουνε τὸ πανὶ
αὐτὸ νὰ τιλίξ'ν τὰ μωσκαράκια και θὰ τὰ πάρει ἕνας νέος στὴν ἀγκαλιά τ'
και θὰ πᾶνε σὲ τέσσερις μεριές εἰς' αὐτὸ χωριὸ σταυρωτὰ και θὰ ψέλνουν
ἀγιασμό και θὰ πηγαίνουν σιγὰ-σιγὰ, ὡσότου φθάσουν τις τέσσερις μεριές
και φογήσουν τὰ μωσκαράκια. Ἐκεῖ θὰ τὰ θάψουν και τὸ μέρος θὰ τὸ ποῦν
"Σταυρωμένο" (...). Ὅστερ' αὐτὸ δὲν πιάνει ἀρρώστια στὸ χωριὸ. Εἶναι
θεοτικὸ νὰ κάνει ἡ γελάδα δυὸ μωσκάκια. Σὲ ἀνάλογο περιστατικὸ παρα-
δίδεται ὅτι ἐφύλιε τὴν ὀνομασία του ὁ Δαμαλᾶς Τροϊζηνίας : ὀνομάστηκε
ἔτσι ἀπὸ εὐγνωμοσύνη στὰ δαμάλια, μὲ τὰ ὑποῖα οἱ κάτοικοι περιάρωσαν
τὸ χωριὸ και μετὰ τὰ ἔσφαξαν στή μέση του (Πελ. 2). Ἐπίσης και τὸ
ἀθηναϊκὸ ἀκολονάκι ἀπὸ παρόμοια παράδωση ἔχει πάρει τὸ ὄνομά του
(Στερ. 1).

Σύνθετη τελετουργία παρουσιάζει και ἡ Πελ. 47 : Ἐπесе ἀρρώστια στὸ
χωριὸ κατ'ἡ τὴν ἐποχὴ ἔτυχε μιὰ γελάδα νὰ γεννήσει δίδυμα μωσκαράκια.
Τέτοιω πράγμα δὲν εἶχε ξαναγίνει στὸ χωριὸ. Ἄλλοι λέγανε πὼς εἶναι καλὸ,
ἄλλοι πὼς εἶναι γρουσουζιά (...). Τότε μαζεύτηκαν οἱ προεστοὶ ν' ἀποφασίσουν
(...). (Ἀποφάσισαν) νὰ γίνει λειτουργία και, ἐπειδὴ πιστεύανε ὅτι οἱ ἀρρώ-
στιες ἐρχονται ἀπὸ πάνω, νὰ φτιάσουν στή βρύση ποὺ εἶναι στὸ ἐπάνω μέρος
τοῦ χωριοῦ και λέγεται "Κλίζα" ἕνα λάκκο σὲ σχῆμα σταυροῦ, "Σταυροποιδ'
τὸ λέγατε. Διότι, ὅπως λέγανε, οἱ ἀρρώστιες ἐρχονται ἀπὸ τις σπηλιές τῶν ψη-
λῶν βουτῶν. Πρωτοῦ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἀπόφαση, ἔγινε νηστεία τρεῖς
μέρες (...)· τὰ θηλυκὰ μακρὰ ἀπὸ τὰ ἀρσενικά. Τὴν τρίτη μέρα ὄλοι πήγανε
στὴν ἐκκλησία γιὰ τὴ λειτουργία. Μετὰ τὴ λειτουργία πήγανε ὄλοι στὴν Κλίζα,
μὲ τὸν παπὰ και τὸ εὐαγγέλιο μπροστά. Οἱ φαλτάδες μὲ τις εἰκόνες τῆς Πανα-
γίας και τοῦ ὁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, μὲ τὰ ἐξαπτέρυγα και τὴ γελάδα
μὲ τὰ δυὸ μωσκαράκια. Ὁ λάκκος ἦταν ἔτοιμος σὲ σχῆμα σταυροῦ. Ὅταν

1. Στὸ χρο γίνεται ἡ ἐπεξήγηση, ὅτι συνήθως ἡ ἔκφραση «τὸ σταυρώσαμε τὸ χωριὸ»
λέγεται, ὅταν ἐπιγυρίσει κανεὶς γιὰ πολὺ σ' ἕνα χωριὸ και τὸ δεῖ καλά.

2. Πβ. Μ έ γ α ς, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, ἔ.π., σ. 489, σμ. 2.

έφτασαν εκεί ο παπας ειπε μιαν ευχη και αμέσως μέσα στο λάκκο έρριξαν τα δυο μωσχάρια, τα οποια έσφαξαν μπροστά στα μάτια της γελάδας. Έβαλαν μετά τα μωσχάρια, τα έβαλαν στο λάκκο σε σχήμα σταυρού και αφού έφαλαν αγιασμό, τα άγλασαν, αγιάστηκαν και οι κάτοικοι και άφορσαν τις άρρώστιες. "Όλοι τότε έκοινώνησαν και έπληραν αντίδωρο. Γυρίζοντας στο χωριό έπληραν τα φαγιά τους και έκάτσανε στο προαύλιο της εκκλησίας (του άγιου 'Ιωάννου του Θεολόγου) και έφαγαν όλοι μαζί. Το νερό της Κλίζας λέγανε μετά ότι έχει τη δύναμη να θεραπεύει τις άρρώστιες, γιατί είναι αγιασμένο».

Ή Πελ. 3 διασώζει μιá μικτή, μάλλον νόθη, μορφή: το βόδι του άρρώστου που κινδυνεύει το περιφέρουν σιγά σιγά και με πομπή γύρω από την εκκλησία του χωριού. Αν στο διάστημα αυτό μουγκανιστεί, είναι άπόδειξη ότι ο άρρωστος θα ζήσει, όποτε σφάζουν το ζώο και το μοιράζουν στους χωριανούς: το δέρμα το δωρίζουν στην εκκλησία.

Στη Θρ. 47 θυσιάζεται κόκκινο δαμάλι για να προστατευτεί το χωριό από την πανώλη και στην Πελ. 9 έχουμε επέκταση της θυσίας για την άποτροπή άρρώστιας από τα ζώα. Στην Κύπρ. 23 σφάζουν όρνιθα ή περιστέρι και με το αίμα ραντίζουν άγριόδεντρο, πάνω στο όποιο έχουν αφήσει τα ρούχα του παιδιού, που πιστεύουν ότι βρίσκεται κάτω από τη φθοροποιό επίδραση των Καλών Γυναικών, δαιμονίων με ιδιότητες όμοιες με τη γνωστή Γελλώ¹.

Ένδιαφέρουσα είναι ή μαρτυρία της Θρ. 16, γιατί δείχνει την καθιέρωση ιδιωτικής θυσίας σε ήμέρα που όρίζεται από τυχαίο γεγονός: "Όταν πέσει άρρώστια σ' ένα σπίτι, ο οίκοδεσπότης επικαλείται τη βοήθεια συνήθως του άγιου του όποιου τ' όνομα φέρει ο άσθενής ή του άγιου «ου την έορτήν έχουνιν ανά θύρας», τάζοντας σ' αυτόν αίματηρή θυσία: τη θυσία αυτή είναι ύποχρεωμένος να επαναλαμβάνει κάθε χρόνο την ήμέρα της γιορτής του άγιου: το θύμα είναι τραγι ή κριάς μαύρου χρώματος: το άσπρο «δεν πιάνεται».

Οι Σαρακατσάνοι, εκτός από το άρνι που θυσιάζουν σε περίπτωση βαριάς άρρώστιας (Σαρ. 17), θεωρούν κουρμπάνι και το μεγάλο κριάρι που σφάζουν για να τυλίξουν όλόγυμνο μέσα στο ζεστό του τομάρι ένα βαριά τραυματισμένο ή άρρωστο, ή άνθρωπο που «σχιάστηκε»².

1. Δ. Β. Οικονομίδης, 'Η Γελλώ εις την έλληνικήν και ρουμανικήν λαογραφίαν. Λαογρ. 30 (1975), σ. 246 κέ., όπου και βιβλιογραφία.

2. Πρόκειται για θεραπευτική άγωγή γνωστή σε πολλά μέρη, για την όποια βλ. Παιδόυση, Το αίμα, ό.π., σ. 272-3· ή μέθοδος γνωστή επίσης και στους Βυζαντινούς (Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών βίος και πολιτισμός, τόμ. 5', 1955, σ. 31, 38)· ή Χατζημιγάλη, Σαρακατσάνοι Α', σ. ρμζ', έπισημαίνει τις μαγικοθεραπευτικές ρίζες του έθιμου: το ζώο, ύποκατάστατο του άρρώστου, πεθαίνοντας αφήνει τη ζωή του στον άνθρωπο που κινδυνεύει.

β) 'Ανομβρίας

Θρ. 28 Μαρ. 43 Κύπρ. 13

Οι συντηθέστεροι τρόποι για την πρόκληση βροχής ήταν ή γνωστή λιτανεία (πού και σήμερα δέν επαίρε να τελείται) και ό καθαρά μαγικός τής «περκερύνιας» (βλ. παραπάνω, σελ. 84). Σ' αυτούς μπορούμε να προσθέσουμε τὸ σκότωμα και κάψιμο φιδιού ή τὸ κρέμασμά του ἀπὸ δέντρο, δεισιδαιμονική συνήθεια έντοπισμένη στον Πόντο¹.

Ὡστόσο μαρτυροῦνται και περιπτώσεις θυσιῶν. Ὁ Μέγας π.χ. (Θρ. 28) ἀναφέρει, ὅτι στὸ Καβακλή, σὲ περίπτωση ἀνομβρίας, ὕστερα ἀπὸ κοινή ἀπόφαση, ἀργούσαν ὅλοι μιὰ ἡμέρα και «φκιάν' θυσία στὸ θεγόν, με σφαγή πολλῶν ἀρνιῶν τὴν ἡμέρα αὐτὴ τὴν καθιέρωναν μετὰ ὡς ἡμέρα ἀργίας.

Ἡ μακεδονική παραλλαγή (βλ. και παραπάνω, σελ. 84) θέλει ἡ θυσία για βροχή να γίνεται στους ἁγίους Γεώργιο ἢ Κωνσταντῖνο κατὰ προτίμηση, ἀλλὰ και σ' ὅποιον ἄλλο ἅγιο τάξουν πιεζόμενοι ἀπὸ τὴν ἀνάγκη. Τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τοῦ ἁγίου πηγαίνουν τὸ κουρμπάνι στὴν ἐκκλησία, τὸ εὐλογεῖ ὁ παπὰς και γίνεται σινασσία τῶν χωρικῶν. Ἡ βάση τῆς προσφορᾶς — do ut des² — φαίνεται ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ πληροφορητῆ, (1964): «Μετὰ (τὸ κουρμπάνι), θὴ πιάσει βροχή (. . .). Τὸν ἐχτίμησες τὸν ἅγιο, και ὁ ἅγιος σ' ἐχτιμᾷ. Ἀφοῦ δὲν τὸν ξεχνῆς ἐσὺ, και αὐτὸς δὲν σὲ ξεχνᾷ και σοῦ δίνει βροχή, ζωή (ΚΛ χρο ἀρ. 2896, σ. 55).

Θυσία σὲ ἀνομβρία ἀναφέρεται και ἀπὸ τὴν Κύπρο. Ὅταν δηλαδὴ ἐπικρατεῖ ξηρασία, ὀδηγοῦν ἓνα πρόβατο με πομπή και με τίς εὐλογίες τοῦ ἱερέα στὰ χωράφια και ἐκεῖ τὸ θυσιάζουν. Τὴν κεφαλή του τὴν θάβουν στὴ γῆ και τὸ σῶμα του τὸ κάνουν τέσσερα κομμάτια και τὰ ἀφήνουν στὰ γεράκια. Πιστεύουν, ὅτι τὰ ὄρνεα πετώντας ψηλὰ στὰ σύννεφα, θ' ἀνεβάσουν μαζί τους και τὸ θύμα και ἔτσι θὰ βρέξει.

Παραπάνω ἐξἄλλου σιναστήσαμε και ἄλλες θυσίες πού συνδέονται με ἀνομβρία (π.χ. Θρ. 66γ, σελ. 74).

1. Ν. Γεώργιου, Γύρω ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο και τοὺς ἁγίους Ποντιακὰ Φύλλα 22 (1937), σ. 418· Γ. Θ. Κανδηλέπτης· Κένις, Ἔθιμα κατὰ τὴν ἀνομβρίαν ἐν Πόντῳ. Λαογρ. 16 (1956), σ. 270· Γ. Χατζέπουλος, Ἔθιμα ἐξ Ἀντιρρότων. Ἀρχαίου Πόντου 23 (1959), σ. 221· βλ. και τόμ. 26 (1964), σ. 263.

2. Πβ. Μέγας, Ἐσπερὰ, δ.π., σ. 7. Για τὴν ἀρχὴ αὐτὴ στις λατρευτικὲς συνήθειες τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας τοῦ Ἰσπαθροῦ, βλ. και Β. Schmidt, Das Volkleben der Neugriechen und das hellenische Alterthum. Leipzig 1871, σ. 35 και Πβ. Walter Puchner, Die Memoiren des griechischen Revolutionärgenerals Makryjannis aus kultur-anthropologischer Sicht. Südostforschungen 34 (1975), σ. 183, σημ. 57. Βλ. και Μ. Mauss, The Gift. Forms and functions of exchange in archaic societies. London 1974, σ. 15.

γ') 'Εκδίωξη στοιχείου από καράβι

Θρ. 43

Είδαμε (σελ. 154) την προσπάθεια για να αποκτήσει το καίκι το καλό στοιχείο του.

'Αλλά ένα πλεούμενο μπορεί ν' αποκτήσει και κακή στοιχείο· τότε πρέπει να φύγει, και αυτό είναι δυνατό πάλι με θυσία. 'Η τελετουργία σύμφωνα με τη Ορακτική μαρτυρία: «Νὰ βρεῖς ἕνα βετεινό ἐνόους χρονοῦ μαῦρο, ἄσπρο πού-πουλο δὲ θὰ ν' ἔχ'. Θὰ τὸν σφάξεις, δταν βασιλέψ' ὁ ἥλιος, ὕστερα νὰ διασταυρώσ'ς ἀπὸ βλώρ' προῦτα καὶ ἀπὸ βρόμ' καὶ κατόπι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τὸ καράβι καὶ δταν βγεῖς δεξω νὰ ρίξεις ἀπὸ βετεινό· οὔτε νὰ μιλήσ'ς οὔτε πίσω νὰ γυρίσ'ς νὰ ἰδεῖς. Καὶ τότες θὰ λευτερώσ'ς τὸ καράβι πὲ τὸ στοιχείο».

δ') 'Αποτροπή κακοῦ γενικά

Πόντ. 12. 15 ΜΑσΝ. 38 'Ηπ. 25 Θεσ. 1 Στερ. 10 Ν'Ιον. 3 Πελ. 8 Κυκλ. 4 Δωδ. 5
Κύπρ. 3. 5. 18. 21

'Η αποτροπή-ἀποδιοπόμηση τοῦ κακοῦ ἔχει ἕνα πλῆθος ἐφαρμογές· δὲν εἶναι μόνο ἡ ἀρρώστια ἢ ἡ ἀνομβρία ἢ τὸ κακὸ στοιχείο πὸν πρέπει νὰ ἀποτραπεῖ ἢ ἐγκατάστασὴ του ἢ νὰ ἐκδιωχθεῖ.

'Εδῶ βρίσκονται συγκεντρωμένες ἄλλες περιπτώσεις μεμονωμένες ἢ γενικές· π.χ. ἡ Πόντ. 12 κάνει λόγο για οἰκόσιτα ζῶα πὸν ἔφερναν σὲ ξωκλήσια καὶ ἐκκλησίες μοναστηριῶν «διὰ πᾶσαν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν ἀσθένειαν» οἱ πιστοὶ καὶ ἰδίως οἱ ξενιτεμένοι ἐπιστρέφοντας στὴν πατρίδα, εἴτε τὰ πρόσφεραν για νὰ ἔχει ἐπιτυχία μιὰ ἐργασία τους κλπ. 'Αλλοτε πάλι τὰ ζῶα τὰ ἔφερναν «εὐσεβεῖς γυναῖκες εἰς ἀπρόοπτον καταδρομὴν τῆς τύχης ἢ αἰφνιδίαν ἀσθένειαν μέλους τῆς οἰκογενείας ἢ ἄλλην ἀτυχίαν» στὸν πολιούχο ἅγιο τῆς ἐνορίας ἢ τοῦ χωριοῦ τους. ('Ο ἀφιερωτὴς στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἔβαφε μὲ κόκκινο χρωμα ραβδωτὰ τὸ σῶμα καὶ τὰ κέρατα τοῦ ζῶου, τὸ ἔφερε στὴν ἐκκλησία καὶ ἀφοῦ τὸ γύριζε τρεῖς φορές γύρω ἀπ' αὐτὴ σταματοῦσε μπροστὰ στὴν πύρτα τῆς. Χάραζε μὲ μαχαίρι τὰ ἀφτιά τοῦ ζῶου (προβάτου, ἀγελάδας ἢ, συνήθως, κριοῦ) καὶ παίρνοντας αἷμα μὲ τὰ δάχτυλα τοῦ δεξιοῦ του χεριοῦ σχημάτιζε σταυρὸ στὸ ἀνώφλι, στὴ δεξιὰ καὶ στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τῆς πύρτας τῆς ἐκκλησίας καθὼς καὶ στὸ ἴδιο του τὸ μέτωπο. 'Υστερα τὸ παράδινε στὴν ἐκκλησία ἢ στὸν οἰκονόμο τῆς μονῆς, για θυσία ἢ για πλουτισμὸ τοῦ ποιμνίου τῆς μονῆς.

'Η Κύπρ. 5 ἀναφέρεται σὲ μαύρη κότα, πὸν ἔφερναν ὡς κύριο δῶρο κοὶ καταφεύγοντες στὰ φῶτα τῆς σολωμονικῆς τοῦ περιφήμου παπαῦ τῶν Λαμπιανῶν στὸ Δάλι (Λευκωσία)», ἐνῶ ἡ Κύπρ. 18 σὲ θυσία πὸν γίνεται για ν' ἀποτραπεῖ ὁ θάνατος δποιοῦ φυτεῦει δέντρο· ὑπάρχει δηλαδὴ ἡ πρόληψη,

ὅτι, ἔταν ἓνα δέντρο «δεῖ» τῆ θάλασσα, τότε αὐτός ποῦ τὸ φύτεψε θὰ πεθάνει, ἐκτός ἂν τὸ ράνει μὲ τὸ αἷμα ζώου, ποῦ θὰ θυσιάσει γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Θυσία ἐπίσης ἐδῶ γίνεται γιὰ νὰ χυθεῖ αἷμα στὶς ρίζες τῶν συκιῶν, ὥστε νὰ πίνουν ἀπ' αὐτὸ οἱ Γιαλλοῦδες καὶ ἔτσι νὰ μὴν ἐνοχλοῦν τὰ βρέφη (Κύπρ. 21· πβ. παραπάνω, σελ. 158).

Προληπτικὴ-ἀποτρεπτικὴ θυσία σὲ κακοποιὸ δύναμη μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ περίπτωση Πόντ. 15 : ἂν μιὰ κότα στὸ σπίτι φωνάζει ὅπως ὁ πετεινὸς (κράζει), τῆς κόβουν τὸ κεφάλι πάνω στὸ κατώφλι, γιὰ νὰ προλάβουν τὸ ἀπειλούμενο κακὸ· βλ. καὶ ΜΑσΝ. 38 : πετοῦν τὴν ὄρνιθα ποῦ κράζει ἀπὸ τὴν καπνοδόχο στὴν παρασιὰ (τζάκι) τοῦ σπιτιοῦ· ἂν φύγει τὴν ἀφήνουν ἐλεύθερη, ἂν καθῆσει μέσα τὸ θεωροῦν κακὸ καὶ τὴν ἀποκεφαλίζουν πάνω στὸ κατώφλι. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν Κύπρ. 3, ὅπου ἐπίσης θεωρεῖται ἀπαίσιος οἰωνὸς τὸ κράξιμο τῆς ὄρνιθας· κόβουν τὸ κεφάλι τῆς στὸ κατώφλι μὲ ἀξίνα ἢ μεγάλο μαχαίρι μ' ἓνα χτύπημα· ἡ ἀστοχία στὸ χτύπημα θεωρεῖται ταχύτατος ἐρχομὸς τοῦ κακοῦ. Ὅμοια καὶ στὶς μαρτυρίες Θεσ. 1 Ν'Ιον. 3 Κυκλ. 4 Δωδ. 5 Κύπρ. 5, ἐνῶ ἡ Ἡπ. 25 ἀναφέρεται σὲ σφαγὴ προβάτου ποῦ βελάζει ἀνάμεσα στ' ἄλλα, γιὰ νὰ προλάβουν ἔτσι τὸ κακὸ ποῦ ἀπειλεῖ τοὺς οἰκείους καὶ τὰ ζῶα τους¹.

Ἡ Στερ. 10, ποῦ θυμίζει τὸ γκαίνιασμα χωριοῦ, ἀποτελεῖ ἐκμετάλλευση τῆς ἀγαθῆς εὐκαιρίας νὰ γεννηθοῦν δυὸ μοσχάρια : «*Ἄμα γινηθ' νιὰ γιλὰδα δυὸ μ'σκάργια, τὰ ζεῦ'νι κὶ φέρνι νιὰ γύρα τοῦ χουργιό, γιὰ νὰ μὴμ μπαίν'νι ἀστένιες κὶ ἄλλαν*. Περιάρωση ἀναφέρεται καὶ στὴν Πελ. 8, μὲ εἰδικὸ σκοπὸ τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ χωριοῦ ἀπὸ στοιχειό.

1. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Δ. Λουκόπουλος ἀπὸ τὴν Αἰτωλία (Λαογρ. 12, 1938, σ. 1), ὅταν ἡ κότα λαλεῖ πρὸς τὴν ἀνατολή, εἶναι καλὸ γιὰ τὸ σπίτι· ἐὰν ὅμως λαλήσει σὲ ἄλλη κατεύθυνση, τοῦτο θεωρεῖται κακὸ καὶ προσπαθοῦν νὰ τὸ ἀποτρέψουν μὲ τὴ φράση «*Νὰ φᾶς τὸ κεφάλι σου*». Στὴ Μόρφου τῆς Κύπρου, ἂν ὑπάρχει ἄσπρη κότα στὸ σπίτι καὶ συμβεῖ σ' αὐτὸ κάτι κακὸ, τότε τὴν ἀποκεφαλίζουν καὶ τὸ κεφάλι τῆς τὸ πετοῦν στὸ δρόμο ἀπροσφορᾶ εἰς τὰ στοιχεῖα» (ΚΑ γφο ἀρ. 4069, β.π., σ. 2).

IV. ΤΑΜΑΤΑ

Καπ. 4. 50. 53 ΜΑσΝ. 21 ΘρΝ. 1. 2 Θρ. 63. 151 Μακ. 10. 46 Ήπ. 1. 13 Θεσ. 39
Εϋβ.ΒΣπ. 15 Κρ. 1. 2. 6 Δωδ. 9 Σαρ. 7 Έλληνόφ. 1. 3

Είδαμε σέ πολλές περιπτώσεις, ότι τὸ δημόσιο ἢ καὶ τὸ ἰδιωτικὸ κουρμπάνι πλαισιωνόταν ἀπὸ θυσία ζώων «ταμένων». Ὅπως ἦταν ἐπόμενο, τὰ περισσότερα τάματα γίνονταν σέ ἀγίους ποὺ εἶχαν ἰδιαίτερη θέση στὴ λατρεία κτηνοτροφικῶν ομάδων, κατεξοχὴν στὸν ἅγιο Γεώργιο, ἢ στὴν τοπικὴ λατρεία μιᾶς κοινότητας, ἢ, ἐπειδὴ τὰ περισσότερα γίνονταν μὲ τὴν ἐμφάνιση ἀσθενειῶν, σέ ἀγίους ποὺ θεωροῦνται λαματικοί.

Στὴ θυσία τῶν διαφόρων ἀγίων ἀναφέραμε ἤδη τὶς περιπτώσεις αὐτές, ἀφοῦ ἀποτελοῦσαν ἓνα μᾶλλον ἀξεδιάλυτο σύνολο ἀπὸ τὸ κουρμπάνι τῆς ἡμέρας. Ἐδῶ δὲν κρίθηκε σκόπιμο νὰ ἐπαναληφθοῦν. Ἐτσι, ὡς μιὰ προσθήκη, μνημονεῖονται μόνο γενικὲς περιπτώσεις.

Ἄπὸ τὸ Προκόπι π.χ. τῆς Καππαδοκίας ἀναφέρεται «γκουρπάνι» ζώου οἰκόσιτου, ἀπὸ κόχορα ἕως βόδι, πάντοτε ἀρσενικό, ὕστερα ἀπὸ τάμα. Τὸ ζῶο ἔπρεπε νὰ εἶναι νόμιμη ἰδιοκτησία ἐκείνου ποὺ τὸ θυσίαζε. Ὁ παπὰς διάβριζε εὐχὴ μπαίνοντας γιὰ τὴν ἐκκλησία καὶ ἔπειτα ὁ νοικοκύρης μὲ τὴ βοήθεια συγγενῶν καὶ φίλων τοποθετοῦσε τὸ θύμα πάνω σέ μιὰ εἰδικὴ τετράγωνη πέτρα μὲ λεία ἐπιφάνεια. Μόλις ἀρχίζε ἡ δοξολογία, ὁ παπὰς θυμιάτιζε τὸ ζῶο καὶ ὁ νοικοκύρης τὸ ἔσφαζε μὲ τὶς εὐχὲς τῶν παρισταμένων. Ἀντίθετα στὴν Ἀνακού ἡ τελετὴ περιοριζόταν στὸ σφάξιμο τοῦ ταμένου ζώου (πετεινοῦ, κότας, ἀρνιοῦ) πάνω στὸ κατώφλι τῆς πόρτας τοῦ σπιτιοῦ καὶ στὴ διανομὴ τοῦ κρέατος στὴ γειτονιά, ἀν τὸ ζῶο ἦταν μεγάλο.

Στὸ Εὐκάρυο τῆς Θράκης (Θρ. 63) ὁ χωρικός, ποὺ γιὰ διαφόρους λόγους ἔκανε τάμα, διάλεγε ἓνα μοσχάρι ἀπὸ τὰ ζῶα του, τὸ ἔτρεφε καὶ τὸ περιποιόταν ἰδιαίτερα, καὶ μιὰ Κυριακὴ τὸ ὀδηγοῦσε στὴν αὐλὴ τῆς ἐκκλησίας, τὸ ἔδενε ἐκεῖ. τοῦ ἔβριζε δυὸ ἀναμμένα κεριὰ στὰ κέρατα, καὶ ὁ παπὰς τὸ εὐλογοῦσε. Ἐσφαζαν τότε τὸ θύμα καὶ τὸ κρέας τὸ μοίραζαν ὠμό, κυρίως στοὺς φτωχοὺς· τὸ δέρμα τὸ πουλοῦσαν πρὸς ὄφελος τῆς ἐκκλησίας.

Οἱ Σαρακατσάνοι, «κατὰ τὸ τάξιμον», εἴτε πᾶνε ἓνα ἀρνὶ ἢ κριάρι ζωντανὸ καὶ τὸ δένουν στὴν πόρτα τῆς ἐκκλησίας, ποὺ ἔχει τὸ ὄνομα τοῦ ἀγίου στὸν ὁποῖο τὸ ἔταξαν, εἴτε, πῶς συνηθισμένα. τὸ ψήνουν στὴ σούβλα, τὸ κομματιάζουν καὶ τὸ μοιράζουν μιὰ Κυριακὴ, ὕστερα ἀπὸ τὴ λειτουργία, μὲ κρασί, ψωμί καὶ τυρὶ «γιὰ νὰ τοὺς εὐχηθοῦν» (Σαρ. 7· πβ. καὶ παραπάνω, σελ. 118).

Οἱ Ἑλληνόφωνοι στὸ Βουνὶ τῆς Καλαβρίας «σὺν ἀρ-ρουστῆι τὸ παιδί ο ἢ γυναίκα, ὁ ἀνδρα κἀν-νει τὴν ἄμολογία στὸν ἅγιο ο στήμ Μπατρούνα,

τὰ τῆμ βήρει ο ἕνα πρόβατο ο ἕναν γίδι, πούρου δηνέρια» (ὄτον ἀρρωσταίνει τὸ παιδί ἢ ἡ γυναίκα, ὁ ἄντρας κάνει τάξιμο στὸν ἅγιο τοῦ χωριοῦ ἢ στὴν Παναγία, νὰ τῆς πάρει ἢ ἕνα πρόβατο ἢ ἕνα γίδι, ἐπίσης χρήματα) ('Ελληνόφ. 3· ὁμοια καὶ στὸ Γαλλικανό, 'Ελληνόφ. 1).

Ἡ προσφορά ζωντανῶν τῶν ταμένων ζώων καὶ ἡ ἐκποίηση τους ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἀποτελεῖ, ὅπως εἶδαμε, τὴν πιὸ συνηθισμένη περίπτωση.

Τὰ ταμένα ζῶα, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερα, ὄχι μόνο στὴ θράκη (παραπάνω, Θρ. 63) ἀλλὰ στὰ περισσότερα μέρη, τὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ τ' ἄλλα. Γιὰ διάκριση τοὺς κάνουν κάποιο χαρακτηριστικὸ σημάδι, ἀποδεχτὸ ἀπ' ὄλους τοὺς συγχωριανοὺς, ὥστε νὰ μὴν κινδυνεύουν νὰ πέσουν θύμα κλοπῆς. Στὴ Θεσσαλία π.χ. (Θεσ. 39) τοὺς κάνουν ἕνα σταυρὸ στὸ μέτωπο καὶ στὴ ράχη. Στὴν Κρήτη τὸ ταμένο ζῶο λέγεται «τασιμάρικο» ἢ «μοναστηρικὸ» ἢ «τρυπάφτι» (ἐπειδὴ τοῦ τρυποῦν λίγο τὸ ἄφτι) καὶ τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τοῦ ἁγίου στὸν ὑποῖο τὸ ἔχουν τάξει, τὸ προσφέρουν στὴν ἐκκλησία του ἢ τὸ σφάζουν, τὸ βράζουν καὶ τὸ μοιράζουν στοὺς πανηγυριστές. Ἄλλοῦ λέγεται «βακούφικο»¹.

Κατὰ κανόνα ἀπαράβατο πρέπει νὰ προσφερθεῖ στὸν ἅγιο τὸ ταμένο, τὸ συγκεκριμένο ζῶο καὶ ὄχι ἄλλο, ἔστω καὶ καλύτερο ἢ μεγαλύτερης ἀξίας². Ὑπάρχουν πάμπολλες παραδόσεις, ποὺ κάνουν λόγο γιὰ τὴν ὑποχρέωση αὐτῆ: στὴν ἀντίθετη περίπτωση τὸ ζῶο συνήθως ἔρχεται μόνο του καὶ ξεψυχᾷ στὴν πόρτα ἢ στὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας, κάτω ἀπὸ τὰ ξαφνιασμένα βλέμματα τῶν πανηγυριστῶν³.

Ἡ ἐπόμενη ἀφήγηση δίνει μιὰ σύγχρονη τελετουργία γύρω ἀπὸ τὰ ταμένα κουρμπάνια. Τὴν κατέγραψα στὴ Γρατινὴ τῆς Κομοτηνῆς, τὸ καλο-

1. Πβ. Ἱστορικὸ Λεξικὸ Ἀκαδημίας, τόμ. Γ', σ. 425 (λ. βακούφικος).

2. Γιὰ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐκτελεσθεῖ ἐπακριβῶς τὸ τάμα βλ. ὅσα σημειώνει ὁ Ν. Γ. Πολίτης στὴ Λαογρ., τόμ. 2 (1910), σ. 129-30, κρίνοντας τὴ σχετικὴ μὲ τὰ τάματα ἐργασία τοῦ Κ. Α. Ρωμαίου, Ἀστυόπαιδα. Δελτίον Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας Ζ' (1910), σ. 298-304 (= Μικρὰ Μελετήματα, ὁ.π. σ. 42-7).

3. Βλ. π.χ. παραπάνω, σελ. 125. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ πιὸ κάτω κρητικὴ παράδοση: «Ἐίλεγε ὁ Πετράκης ἕνα τράγο (τράγο) μοναστηρικὸ. Ἦρθε ὁ κειρὸς νὰ σφάξει τὸν τράγο, μὰ τοῦ λέει ὁ ἀδερφός του: — Δὲν πιάνομε, μωρέ, νὰ σφάζουμε ἕναν ἄλλο τράγο ποὺ ἔχουμε, ἀπὸ ἕξει καὶ περισσότερε; δαδάε; κρέας, καὶ ν' ἀφήσουμε τὸν τρυπάφτη, γιατί εἶναι κρέας, ἐπειδὴ εἶναι ἔξυπνο; καὶ εἶναι καλὸ; γιὰ τὰ δ'α; — Καλὰ τὸ λέεις; (...). Σφάζοιτε ἔστωρα τὸν ἄλλο τράγο καὶ ἐβράσιουσιν τότε εἰς τὸ καζάνι (...) μαζί μ' ἄλλους τρεῖς τράγους μοναστηρικούς, ποὺ τ' εἶχανε ἀπὸ τ' Ἀμπελάκι φερμένους, ἕνα ἄλλο χωριὸ ὡς ἄφτα ἄφρα; ἀπὸ τὸ χωριὸ μαι; (τὴν Ἀσὴ Γωνιὰ Χανίων). Τὸ πρωὶ πάντε τὸ κρέας στὴν ἐκκλησία, μὰ τὴν ἄφρι τῆς λειτουργίας; ἕνα μεγάλο καμπανέλι ἀκούγουνε νὰ παίζει καὶ νὰ κωιτεβαίνει ἀπὸ τὸ βουνό. Δὲν ἐπέρασε πολλὴ ὄφρι, καὶ νά, ἡ τραγάρα τοῦ μπάφικα Πετράκη ἀλομόνυχη τ'εη καὶ ἐγλάσασε (ἔτρεχε) καὶ ἔρχεται στὴν ἐκκλησία, μέσα σ' τὸ ἀδερφίους, καὶ στὴν ἀλλή τ' ἐκκλησίας θέτει (ξακλώνει) κάτω ἀπὸ τὸν πρῶνο καὶ φορᾷ» (Γ. Ψυχουνητάκης, Ἀητοφωλιὰς στὴν Κρήτη Χανιά 1962, σ. 123).

καίρι τοῦ 1975, στὰ πλαίσια λαογραφικῆς ἔρευνας μου στὴν περιοχὴ, ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Κέντρου Λαογραφίας :

«Ὁ ἄνθρωπος ποὺ τάζει κουρμπάνι, ἀσφαλῶς ἔχει δεῖ κανένα ὄνειρο, τοῦ φανερώθηκε ἓνας ἅγιος καὶ τοῦ ζήτησε κουρμπάνι. Τάζει ὅ,τιδήποτε. Μπορεῖ καὶ δταν εἶναι ἄρρωστος νὰ τάζει. Τὴ μέρα ποὺ τὸ ἔταξε πρὸς τιμὴν τῆς εἰκόνας (. . .) ἀπὸ τὸν ὄρθρο εἶναι τὸ κουρμπάνι ἐκεῖ, μαζὶ καὶ αὐτός. Ἄφου γίνῃ ἀπόλυση τῆς θείας λειτουργίας καὶ πάρον οἱ πιστοὶ τὸ ἀντίδωρο, παίρνει κι αὐτὸς ἀντίδωρο καὶ σφάζουν τὰ κουρμπάνια, τώρα χωρὶς εὐχὴ, παλιὰ τὰ διάβαζε ὁ παπὰς. Εἶναι εὐχὴ τῆς Ἀναστάσεως γιὰ τὸν ἄμνόν. Στὰ κέρατα ἔβαζαν λαμπάδες, ἔκαιαν λαμπάδες, καὶ ὁ παπὰς διάβαζε τὴν εὐχὴ στὸ κεφάλι ἐπάνω τοῦ κουρμπανιοῦ. Οἱ πιστοὶ ποὺ εἶχαν τὸ κουρμπάνι ἔδιναν στὸν παπὰ κρέας ἀπὸ τὴν πλάτη, μόνο ἀπὸ τὴν πλάτη, ἄλλοι ἔδιναν κεφάλι, ἢ πλάτη καὶ κεφάλι. Τὸ δέσμα τὸ παίρνει ὁ νοικοκύρης. Μετὰ τὸ βράζανε καὶ τὸ μοιράζανε πρῶτα στοὺς δῆπλα γειτόνους καὶ τοὺς συγγενεῖς, κι ἂν ὑπῆρχε πλεόνασμα, δίδανε καὶ στὸ ἄλλο χωριό. Τὸ αἷμα χυνόταν ἐκεῖ καὶ ἔπαιρναν ἀπὸ τὸ χῶμα μὲ τὸ αἷμα μὲ τὸ δάχτυλο καὶ ἔβαναν βούλα στὴν κούτρα.

Τώρα ὁ παπὰς δὲν διαβάσει εὐχὴ, ἐπειδὴ οἱ μητροπολίτες τὸ θεωροῦν σὰν εἰδωλολατρία καὶ ἀπαγορεύουν. Τὰ σφάζουν πάλι στὸ τέλος τῆς λειτουργίας, ἀλλὰ ἐπιτόπου. Δὲν διαβάσει ὁ παπὰς εὐχὴ, ἀλλ' ἀφου τὸ βράσουν, πηγαίνουν δυὸ κοῦπες στὸ σπῆτι τοῦ παπᾶ μὲ φαγητὸ βραστὸ καὶ ὁ παπὰς ἐκεῖ τὸ εὐλογοεῖ (εἰς βρωσιν καὶ πόσιν ἢ εὐχὴ) καὶ μετὰ ἀφήνουν τὴ μιὰ κούπα στὸν παπὰ καὶ τὴν ἄλλη τὴν παίρνουν καὶ τὴ ρίχνουν στὸ ἄλλο βρασμένο στὴ μπακίρα, στὸ καζάνι, καὶ τὸ μοιράζουν»¹.

*Ὡς προστεθεῖ, ὅτι τὰ περισσότερα κουρμπάνια στὸ παραπάνω ὕψος χωριὸ γίνονται σὲ ξωκλήσια (πολλὰ ἀπ' αὐτὰ ἔχουν καὶ ἀγίασμα), ποὺ ἔχουν κτιστεῖ κυκλικὰ γύρω ἀπ' αὐτὸ γιὰ προστασία του, μὲ κέντρο τὴν ἐκκλησία τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου μέσα στὸ χωριό².

1. ΚΑ χφο ἀρ. 3800, σ. 92 - 3.

2. Βλ. καὶ παραπάνω, σελ. 120 καὶ 126.

V. ΑΝΕΥΡΕΣΗ ΘΗΣΑΥΡΟΥ

Πόντ. 20 Βιβ. 4. 7 Στερ. 16 Πελ. 1 Κυκλ. 18 Κύπρ. 17

Για την ανεύρεση θησαυροῦ, ὁ πληροφορητὴς τῆς Πόντ. 20 σημειώνει, ὅτι κοσκινίζουν ἀποβραδίς στάχτη πάνω ἀπὸ τὸ μέρος ποῦ ὑποθέτουν ὅτι εἶναι κρυμμένος καὶ τὸ πρωὶ ἔρχονται καὶ παρατηροῦν τὰ ἴχνη ποῦ ἔχουν χαραχτεῖ πάνω σ' αὐτή· ὅτι ζῶο δείξουν, τέτοιον πρέπει νὰ θυσιαστεῖ¹. Σύμφωνα εἶναι καὶ οἱ μαρτυρίαι Βιβ. 4. 7 Στερ. 16, ἐνῶ στὶς Πελ. 1 καὶ Κυκλ. 18 ἀρκεῖ τὸ σφάξιμο κόκορα, καὶ στὴν Κύπρ. 17 κότας².

- Ἡ ἀρχικὴ ἀντίληψη ἦταν, ὅτι μὲ τὴ θυσία ἐξασφαλιζόταν ἡ ἐξευμένηση ἢ ἐκδίωξη τοῦ στοιχειοῦ ποῦ φυλάει τὸ θησαυρὸ («εὐρετὴ» στὴν Κύπρ. 17).

Οἱ σχετικὲς ἀφθονοὶ παραδόσεις μιλοῦν συχνὰ καὶ γιὰ ἀνθρωποθυσία³. Δὲν θὰ ἐπιμείνω ὁμῶς στὴν περίπτωση, ἀφοῦ σχετικὰ κείμενα καὶ διεξοδικὴ πραγμάτευση βρίσκονται στὶς Παραδόσεις τοῦ Πολίτου (μέρος Α', σ. 229 κέ., μέρος Β', σ. 1003 κέ.)⁴.

1. Πβ. καὶ περὶ τούτου, σελ. 153.

2. Ἀπὸ τοῖς βυζαντινοῖς χρόνοις ἀναφέρεται καὶ ἀμμοσάρκ θυσία σκόλου, τοῦ ὁποῦ τὸ κρέας ἔτρωγαν αὐτοὶ ποὺ ἀναζητοῦσαν τὸ θησαυρὸ (Φ. Κουκουλές, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς. Τόμ. Α II, 1948, σ. 193).

3. Περιπτώσεις ἀνθρωποθυσίας γιὰ εὑρεση θησαυροῦ δὲν εἶναι ἀγνωστες στὸν αἰῶνα μας. Στὴν ἐφ. «Καθημερινή» π.χ. τῆς 21 Ἰουλίου 1948 (σελ. 1, στ. 5) δημοσιεύεται ἡ εἰδηση, ὅτι στὴν Καλαβρία τῆς Ἰταλίας διὰ μέγιστες δηλητηρίασαν ἓνα κορίτσι δεκατεσσάρων χρονῶ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εὑρισκαν κρυμμένο θησαυρὸ, ἐπειδὴ «κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν καλαβρὴν παράδοσιν, διὰ νὰ γίνῃ κενεὶς κύριος τοῦ θησαυροῦ, ἔπρεπε προηγουμένως νὰ θυσιασθῶν ἠρισμένῳ ἀριθμῶν νέων ἀμφιτέρων τῶν φίλων».

4. Ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν γῶρον ἐξακριβωμένη ἀνθρωποκτονία γιὰ εὑρεση θησαυροῦ εἶναι γνωστὴ ἐπὶ δίκη ποῦ ἔγινε στὴ Χαλκίδα τὸ 1864· ὁ δράστης ὠστόσο ἦταν τουρκοκύπριος (Γιάννης Βλαχογιάννης, Ζῆνα ἀνθρωπίνῳ. Ἐφ. «Πρωτὰ», 29 Νοεμβρίου 1931, σ. 1, 2· ἐπιφυλλίδα).

Γ' ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Ἀνασκοπώντας τὰ προηγούμενα παρατηροῦμε τὰ ἑξῆς: Ὡς πρὸς τὸ εἶδος, ὑπάρχει ἡ βασικὴ διάκριση μεταξύ δημόσιων (δημοτελῶν) καὶ ἰδιωτικῶν θυσιῶν, ἡ ὁποία πάντως δὲν συνοδεύεται καὶ ἀπὸ οὐσιαστικὴ διαφορά τελετουργίας (βλ. πῶς κάτω). Συχνὰ ἐξάλλου δημόσια καὶ ἰδιωτικά «κουρμπάνια» τελοῦνται συγχρόνως στὴν ἑορταστικὴ κλπ. ἐκδήλωση μιᾶς κοινότητας.

Τόσο οἱ δημόσιες ὅσο καὶ οἱ ἰδιωτικὲς θυσίες μποροῦν τυπολογικὰ νὰ χωριστοῦν σὲ τέσσερις βασικὲς κατηγορίες:

α) Περιπτώσεις ΑΙ, ΙΙ, ΒΙΥ. Πρόκειται γιὰ θυσίες ποὺ γίνονται κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους πρὸς τοὺς διαφόρους ἁγίους γιὰ εὐετηρία, γονιμότητα, ἀποτροπὴ κακοῦ. Οἱ θυσίες αὐτές, τίς ὁποῖες θὰ μπορούσαμε συμβατικὰ νὰ ὀνομάσουμε «ἐκκλησιαστικὲς», παρουσιάζουν ἔντονο τὸ τελετουργικὸ στοιχεῖο. Καὶ ἄλλοτε μὲν συνιστοῦν αὐτόνομη λατρευτικὴ ἐκδήλωση, ἄλλοτε πάλι φαίνεται ν' ἀποτελοῦν ἐπιτεταμένη βαθμίδα, ἓνα εἶδος κορυφώσεως πολλῶν λατρευτικῶν ἐκδηλώσεων. Συχνὰ τὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενό τους ἐπηρέαστηκε ἀπὸ τοπικὲς ἀναλογίες ἢ ἀπὸ τὰ πιστευόμενα γιὰ τὸν ἅγιο καὶ τὴν ἡμέρα ποὺ γιορτάζει¹.

Στὶς περιπτώσεις αὐτές ἡ αἱματηρὴ θυσία παίρνει κάποτε τὴ μορφή τῆς προσφορᾶς τοῦ ζώου πρὸς τὸν ἅγιο. Ἡ προσφορὰ ὅμως αὐτὴ συνοδεύεται ἀπὸ πράξεις καὶ ἐνέργειες, ποὺ τῆς δίδουν καθαρὰ τὸν οὐσιαστικὸ χαρακτήρα (στολισμὸς τοῦ ζώου, περιφορὰ του γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, «προσκύνημά» του - στὸ εἰκόνημα, μάτωμα τοῦ ἄφτιοῦ του καὶ χρῆση τοῦ αἵματος ὅπως καὶ στὴν ὀλοκληρωμένη αἱματηρὴ θυσία κλπ.).

Ἰὸ μέγεθος τῆς θυσίας δὲν εἶναι πάντοτε ἀνάλογο μὲ τὴ θέση καὶ τὴ σημασία τῆς γιορτῆς τοῦ ἁγίου στὸ ἐπίσημο ἢ τὸ λαϊκὸ ἑορτολόγιο. Ἔτσι πολλὲς φορές ἡ ἐκδήλωση παρουσιάζεται φτωχὴ προκειμένου γιὰ ἁγίους, γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ περίμενε κανεὶς τὸ ἀντίθετο· αὐτὸ συμβαίνει π.χ. μὲ τοὺς ἁγίους Ἀναργύρους, ἁγίους Θεραπευτές, ἢ τὸν ἅγιο Μόδεστο, ἅγιο προστάτη τῶν γεωργῶν. Ἀντίθετα βρίσκομε πλούσιες σχετικὰ θυσίες σὲ ἁγίους ἄσημους ἢ μὲ περιορισμένη τοπικὰ λατρεία. Φαίνεται, ὅτι καὶ ἐδῶ λειτουργεῖ, γιὰ μιὰν ἀκόμα φορά, ἡ δεισιδαιμονικὴ ἀντίληψη γιὰ τοὺς «μικροαγίους», ποὺ αὐτοὶ τιμωροῦν περισσότερο ὅσους δὲν τοὺς τιμοῦν². Συγκριτικὰ πάντως, τὴ μεγαλύτερη συχνότητα θυσιῶν ἀπολαμβάνει ὁ ἅγιος Γεώργιος, προστάτης τῶν κτηνοτρόφων.

1. Βλ. π.χ. παραπάνω, σελ. 87, 101 κ.ά.

2. Λουκάτος, Ἀργαὶ καὶ ἅγιοι τιμωροί, β.π., σ. 57.

β) Περιπτώσεις ΑΙΙ, ΒΙβ', ΙΙα', β', γ', ε', ζ', ΙΙΙ, V. 'Αφορούν θυσίες κυρίως ιδιωτικές, με σκοπό περισσότερο εξειδικευμένο σε σχέση με τις θυσίες της πρώτης κατηγορίας και με χαρακτήρα εμφανέστερα μαγικό. 'Εξαιρείται ιδιαίτερα ή χρήση του αίματος.

γ) Τήν τρίτη κατηγορία αποτελούν οι περιπτώσεις ΒΙα, γ, με λανθάνοντα ή εξασθενημένο θυσιαστικό χαρακτήρα. Στην τελευταία π.χ. γίνεται κάποτε σφαγή ζώων και προσφορά κρέατος¹, που παίρνει μιάν άτονη μορφή θυσιαστικής τελετουργίας².

δ) 'Ιδιαίχουσα περίπτωση, με απόκλιση από τις άλλες, αποτελεί το «γκαί-νιασμα» χωριού (Β ΙΙ δ') και οι συναφείς ενέργειες γι' άποτροπή κακού από συνοικισμό, στις όποιες τὰ ζώα θυσιάζονται, άφού πρώτα γίνει μ' αυτά μαγική περιάρωση, του χωριού.

Το θύμα δέν είναι πάντα άκριβώς όρισμένο. Γίνεται φανερό από πολλές ένδειξεις και μαρτυρίες, ότι ή παράδοση στο ούσιαστικό αυτό σημείο έχει υποχωρήσει σήμερα, ώστε νά μήν είναι δυνατό νά καθοριστεί με βεβαιότητα το θύμα για τήν κάθε θυσιαστική περίπτωση.

Οι λόγοι τής υποχώρησης αύτης είναι πολλοί, κυρίως όμως οικονομικοί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τὰ 'Αναστενάρια: στο Λαγκαδά έξακολουθούν νά θυσιάζουν τόν παραδοσιακό ταύρο, στην 'Αγία 'Ελένη όμως θυσιάζουν άρνι. 'Η δικαιολογία: «Τώρα παίρνουν άρνι, γιατί δέν έχουν δυνάμεις»³. Γενικότερα παρατηρούμε, ότι για τὸ είδος του θύματος σημαντικός καθοριστικός παράγοντας άποβαίνει και ή μορφή τής τοπικής οικονομίας, ή οποία έξαρτάται, κατά μεγάλο μέρος, από τὸ φυσικό περιβάλλον: στις πεδινές περιοχές τὰ βόδια δέν σπανίζουν, στις όρεινές τὰ αίγοπρόβατα είναι άφθονα⁴.

1. Κατ' άναλογία ίσως άλλης προσφοράς, κυρίως τών κολλύβων (πανοπερμία). Για τήν πανοπερμία (άπό τὰ πιο διαδομένα άγροτικά έθιμα τελετουργίας) στη λατρεία τών νεκρών βλ. Nilsson, Geschichte der Griechischen Religion, δ.π., σ. 129 και σ. 181-2, όπου ο συγγρ. τή συσχετίζει με τὰ νεοελληνικά κόλλυβα στα Ύψουςάββατα.

2. 'Όσοτε εδώ ή παράδοση άτόνησε, γιατί στην άρχαιότητα οι νεκρικές (και χθόνιες) θυσίες ήταν άπό τις πιο διαδομένες: βλ. Stengel, Opferbräuche der Griechen, δ.π., σ. 136-45. 'Όσοτε ο ίδιος ο Stengel παρατηρεί, ότι ή λατρεία τών νεκρών γνώρισε στη διαδρομή του χρόνου μεταβολές, που μäs επιτρέπουν νά παρακολουθήσουμε μιάν ενδιαφέρουσα και διδακτική εξέλιξη (σ. 136). 'Ηδη τόν 5ο π.Χ. αι. οι αίματηρές θυσίες για συνθησιμένους νεκρούς ανάφέρονται σπάνια και ή λατρεία τών νεκρών γνωρίζει μιάν ολοένα αυξανόμενη άπλούστευση και άποβολή κάθε υπερβολικού στοιχείου (δ.π., σ. 143).

3. Βλ. παραπάνω, σελ. 83.

4. Βέβαια χωρίς τὰ ζώα-θύματα άναμιχθήκαν, δηλαδή τὰ αίγοπρόβατα κατέβηκαν και στους κάμπους, στα πλαίσια τής γενικότερης δομής τής ελληνικής άγροτικής παραγωγής, που είναι μικτή, γεωργοποιμεική.

'Ότι ο ταύρος έχει στενή σχέση με τή σπορά άποτελεί κοινή παραδοχή τών έθνολόγων και θρησκειολόγων, που υποστηρίζουν μάλιστα, ότι αυτός άποτελεί κατά τις άρχέ-

Ἄλλοτε πάλι ὁ πρωταρχικὸς σκοπὸς τῆς εἰδικῆς θυσίας λησμονεῖται καὶ ἔτσι δὲν ἀποδίδεται ἰδιαίτερη προσοχὴ στὸ θύμα. Παράδειγμα ὁ γάμος. ὅπου τὸν γονιμικὸ πετεινὸ ἀντικαθιστοῦν μὲ πρόβατα καὶ ἄλλα ζῶα, σὲ μιὰ προσπάθεια πλέον ἐπιδειξέως οἰκονομικῆς δυνατότητας καὶ κοινωνικῆς προβολῆς¹.

Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους, καὶ ἀκόμα ἐπειδὴ οἱ πληροφητὲς τῶν θυσιαστικῶν περιπτώσεων δὲν θεωροῦν ἀναγκαῖο νὰ προσδιορίζουν κάθε φορά ἀκριβῶς τὸ εἶδος τοῦ θύματος ἀλλὰ περιορίζονται σὲ γενικὲς ἐκφράσεις, ὅπως «κάνουν κουρμπάνι», «σφάζουν ζῶα», «κόβουν ζῶα», «ματώνουν» κλπ., ἢ καί, ἂν τὸ ὀρίζουν, ὄχι σπάνια ἀναφέρουν δύο καὶ τρία διαφορετικὰ θύματα γιὰ τὴν ἴδια συγκεκριμένη περίπτωση², δὲν εἶναι εὐκόλη (οὔτε κρίθηκε ἐπιστημονικὰ ἔγκυρη) ἡ σύνταξη στατιστικῶν καὶ πινάκων γύρω ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ θύματος ἀνάλογα μὲ τὴ θυσιαστικὴ περίπτωση.

Ὅπως δὲν εἶναι δυνατό νὰ συναχθοῦν μερικὰ συμπεράσματα: Στὰ δημόσια κουρμπάνια ἀξιοπρόσεχτη σὲ συχνότητα εἶναι ἡ παρουσία ταύρων, κυρίως στὴ Θράκη καὶ στὴ Λέσβο: ἀπὸ τὴ Λέσβο μάλιστα ἔχομε καὶ τὸ κατεξοχὴν παράδειγμα ταυροθυσίας στὶς ἡμέρες μας. Ἀκολουθοῦν τὸ ἀρνί, ὁ τράγος, ὁ κριός. Τὰ θύματα στὰ κουρμπάνια αὐτὰ ἀγοράζονται ἀπὸ κοινῶν ἢ προέρχονται ἀπὸ ζῶα ποὺ τρέφει εἰδικὰ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἢ κοινότητα, ἢ εἶναι βακούφικα. Ἀκόμα μποροῦν ν' ἀποτελοῦν προσφορὲς πιστῶν, ποὺ ἐκπληρώνουν κάποιο τάμα τους (συνήθης περίπτωση).

Στὶς ἰδιωτικὲς θυσίες τὰ πιὸ συνηθισμένα θύματα εἶναι τὸ ἀρνί, ὁ κριός, ὁ τράγος. Τὸ κατσίκι ἄλλοτε ἐπιτρέπεται καὶ ἄλλοτε ἀπαγορεύεται. Ὁ χοῖρος παρουσιάζεται κυρίως τὰ Χριστούγεννα καὶ τὶς Ἀπόκριες. Ἀντίθετα ἡ παρουσία τοῦ πετεινοῦ εἶναι σταθερὴ σὲ ὀρισμένες ἰδιωτικὲς θυσίες (ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, θεμελίωση, γάμος), καθὼς καὶ στὸ περιθώριο τῆς δημόσιας θυσίας, ὡς ἐνίσχυση τῆς δυνάμεώς της. Σποραδικὰ ἐμφανίζονται περιστέρια καὶ ὄρνιθες, ἀλλὰ στὶς περιπτώσεις αὐτὲς πρόκειται μᾶλλον γιὰ ὑποκατάσταση μεγαλύτερων ἢ γενικὰ παραδοσιακῶν ζώων.

Ἡ οἰκονομικὴ σκέψη γίνεται φανερὴ σὲ πλῆθος περιπτώσεις, στὴν προσπάθεια νὰ μὴ θίξει ἢ ἐπιβαρύνει ἡ θυσία βασικὰ συμφέροντα τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς ομάδας. Ἔτσι προτιμοῦν νὰ εἶναι τὸ θύμα ἀρσενικὸ (παρὰ τὶς ὅποιες «ὑστερογενεῖς» δικαιολογίες γιὰ τὴν προτίμηση αὐτὴ) ἢ, ἂν θυσιάσουν ζῶο θηλυκὸ, ἐπιδιώκουν νὰ εἶναι στεῖρο ἢ γέρικο.

γονες ἀντιλήψεις ἐνσάρκωση τοῦ δαίμονα τῆς αὐξήσεως τῶν σιτηρῶν (M. Nilsson, Griechische Feste. Leipzig 1906, σ. 16). Ὡστόσο ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτό, εἶναι εὐκόλο νὰ καταλάβει κανεὶς τὴ σημασία, πλὴν εἶχαν γιὰ τὸ γεωργὸ τὰ ζῶα τῆς ομάδας αὐτῆς, ὥστε νὰ φτάσει στὴ λατρεία τους.

1. Βλ. παραπάνω, σελ. 142: πβ. καὶ τὴ σημ. 3 τῆς σελ. 143.

2. Βασικὰ καὶ αὐτὸ ὑπογραμμίζει ἐπι σημειώσαμε: ἡ ἀυστηρότητα στὴν ἐπιλογή τοῦ εἶδους τοῦ θύματος ἔχει ἤδη ὑποχωρήσει.

Ἐλάχιστες ὥστόσο φορές, πού γίνεται ἀναφορά στὰ ἰδιαίτερα χαρακτηρηστικά τοῦ θύματος, καθορίζεται περιοριστικά ὅτι τοῦτο πρέπει νά εἶναι ἀκυνούχιστο ἢ ἡ ἱλικία του ἀριθμὸς μόνος.

Τὸ χ ρ ῶ μ α δὲν ὀρίζεται πάντοτε οὔτε καὶ φαίνεται νά ἀσκειῖ ἰδιαίτερη λειτουργικότητα στὶς νεοελληνικὲς θυσίαις, μὲ ἐξάιρεση ἴσως τὶς περιπτώσεις ὅπου πρόκειται γιὰ ἀπόκρουση ἀρρώστιας ἢ ἄλλου κακοῦ, ὅποτε δηλώνεται συνήθως, ὅτι τὸ θύμα πρέπει νά εἶναι μαῦρο, γεγονός πού τονίζει ὅτι διατηρήθηκε ἐδῶ ἡ σχέση μὲ τοὺς ἀρχαίους ἐναγισμοὺς, μὲ τὴ θυσία σὲ χθόνιες θεότητες¹.

Ὁ τ ὅ π ο ς, τὸ μέρος ὅπου γίνεται ἡ θυσία, ἐξαρτᾶται καὶ πάλι ἀπὸ τὴν εἰδική, περίπτωση.

Στὶς δημόσιες θυσίαις τὸ θύμα σφάζεται ἐξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία πού γιορτάζει ἢ τιμᾶται (στὴν εἰσοδοῦ· στὴν αὐλή· κάτω ἀπὸ τὸ καμπαναριό· δίπλα στὸ θεμέλιο), ἢ καὶ μέσα σ' αὐτή. Θυσιάζεται ἀκόμα σὲ χαλάσματα ἐκκλησιῶν καὶ ξωκλήσιων, περίπτωση, συνηθισμένη ἰδίως στὴν Καππαδοκία, γνωστή γιὰ τὶς πολλές ἐκκλησίες της, πού ἀρκετὲς εἶναι λαξευμένες σὲ βράχους². Ἄλλοτε πάλι ἡ θυσία γίνεται σὲ σπήλαιο ἢ σὲ ἄλλον τόπο, πού παραδοσιακὰ συνδέεται μὲ τὴ λατρευτικὴ ἐκδήλωση, καὶ ἀκόμα κάτω ἀπὸ δέντρα· στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση σήμερα δίνεται συνήθως ὀρθολογιστικὴ ἐρμηνεία (προτιμοῦν τὰ δέντρα γιὰ τὴ σκιά τους), μπορούμε ὥστόσο νά ἀναφερθοῦμε στὴν ἀρχαία δεντρολατρία, ἀφοῦ ἄλλωστε γίνεται λόγος γιὰ ὀρισμένα, συγκεκριμένα «παραδοσιακὰ» δέντρα, κάθε φορά³.

Στὶς ἰδιωτικὲς θυσίαις, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες καὶ τὰ ξωκλήσια, συνηθέστεροι τόποι εἶναι τὰ ἀγιάσματα, τὸ κατώφλι ἢ ἡ αὐλή τοῦ σπιτιοῦ καὶ ἄλλοι τόποι, ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωση.

Ὁ ὑ τ η ς μπορεῖ νά εἶναι αὐτὸς πού προσφέρει τὴ θυσία, κάποιος ἄλλος

1. Πβ. : «Τὸ ἀρνὶ πρέπει νά εἶναι μαῦρο· ἂν μοῦ δώκουν ἓνα ἀρνὶ μαῦρο δύο ὀκαδῶν, θὰ τὸ πάρω μὲ τὴν ἴδια τιμὴ καὶ θὰ τὸ προτιμήσω ἀπὸ ἄλλο ἄσπρο καὶ ἂν εἶν' ἐκεῖνο πέντε ὀκαδῶν, γιατί θὰ τὸ πάρω μόν' γιὰ τὸ αἷμα καὶ ὄχι γιὰ τὸ κρέας. Εἶναι πολλοὶ πού γελιοῦνται καὶ παίρνουν ἄσπρο, μὰ κείνο δὲν πιάνεται· πρέπει πάδα μαῦρο νά εἶναι» (Μέγας, Θυσία ταύρων, ἔ.π., σ. 164, σμ. 3). Ὁ λόγος γιὰ τὸ θύμα σὲ οἰκογενειακὸ κοίμημα, πού γίνεται σ' ἐκπλήρωση τέματος στὸν ἄγιο, ὁ ὅποιος ἐδίωξε ἀρρώστια ἀπὸ τὸ σπίτι.

2. Γιὰ τὰ ἐκκλησιακὰ στοὺς βράχους, βλ. τὸ κλασικὸ ἔργο τοῦ G. J e r r h a n i o n, Les églises rupestres de Cappadoce. Paris, vol. 1-4, 1925-1942, καὶ Γεώργιος Σεφέρης, Τρεῖς μέρες στὰ μοναστήρια τῆς Καππαδοκίας. Ἐκδ. Γαλλικοῦ Ἰστιτούτου Ἀθηνῶν, 1953. Βλ. καὶ Μέλπω Μερλιέ, Οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες στὴ σύγχρονη Καππαδοκία. Δελτίο ΚΜΣ 1(1977), σ. 44 κ.ά.

3. Βλ. π.χ. στὶς σελ. 77, 89, 99 κ.ά. Πβ. Μέγας, Θυσία ταύρων, ἔ.π., σ. 155 : «(. . .) δὲν πιάνεται ἔτσι δὲν εἶναι εὐπρόσδεκτος ἢ ἐξιλαστήριος αὕτη θυσία, ἀσθένειαι δ' ἐπέρχονται καὶ ἂν μὴ ὑπὸ τὸ πανάρχαιον καράτος τελεσθῇ. (. . .)». Στὶς περιπτώσεις πάντως αὐτὲς δὲν εἶναι φανερὴ ἡ δεντρολατρία ὅπως σὲ ἄλλες λατρευτικὲς ἐνέργειες ἢ

ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, ἀλλὰ καὶ ξένος, ἕνας ἀπὸ τοὺς χωριανούς (κάποτε μὲ κάποια μικροαμοιβή), ἢ, προκειμένου γιὰ δημόσιο κουρμπάνι, ὁ πλειοδότης στὴ δημοπρασία ποὺ γίνεται «γιὰ τὸ αἷμα» τοῦ θύματος, ἢ ἕνας ἄλλος ποὺ κληρονομικὰ ἀποκτᾶ τὸ προνόμιο αὐτό¹. Γιὰ τὸν ἱερέα εἰδικὰ ὡς θύτη δὲν ἔχομε σαφεῖς μαρτυρίες, φαίνεται ὅμως ὅτι παλαιότερα ἦταν οὐσιαστικὴ ἢ συμμετοχὴ τοῦ στὴ σφαγὴ τοῦ θύματος².

Ὅπως δὴποτε ἡ παρουσία ἱερέα στὰ δημόσια κουρμπάνια εἶναι κανόνας. Μετέχει ἐξάλλου καὶ αὐτὸς ὡς μέλος τῆς κοινότητος ποὺ θυσιάζει, θεωρεῖ τὴ θυσία ἐκδήλωση μεγάλης εὐσέβειας, ὥπως καὶ οἱ ἄλλοι ὁμοχώριοι του, καὶ παρὰ τὶς ἀπαγορεύσεις εὐλογεῖ τὸ θύμα μὲ εἰδικές, καθιερωμένες, εὐχές.

Στὶς ἰδιωτικὲς θυσίες τὸν παπὰ μπορεῖ νὰ τὸν καλέσουν καὶ μετὰ τὴ σφαγὴ τοῦ θύματος, γιὰ νὰ εὐλογήσει τὸ κρέας, εἶναι ὅμως δυνατόν καὶ νὰ μὴν παραβρεθεῖ παπὰς. Κάποτε ἡ ἀπουσία του ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὰ πράγματα, ὥπως συμβαίνει π.χ. μὲ τὸ σαρακατσάνικο κουρμπάνι³, ἢ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ θυσία, τὸ εἶδος τῆς (θυσία π.χ. γιὰ εὔρεση θησαυροῦ).

Ὡς πρὸς τὸ χ ρ ό ν ο, ἡ «ἐκκλησιαστικὴ» θυσία μπορεῖ νὰ γίνῃ τὸ πρωτὸ τῆς ἡμέρας ποὺ γιορτάζει ἢ τιμᾶται ὁ ἅγιος (δταν ἀρχίζει ἡ δοξολογία· σὲ κάποια ἄλλη φάση τῆς θ. λειτουργίας· μετὰ τὴν ἀπόλυση), ἢ τὸ βράδυ τῆς παραμονῆς, ὥστε τὸ κρέας, ἔτοιμο τὸ πρωτὸ, νὰ δεχτεῖ τὴν εὐλογία τοῦ ἱερέα.

Μπορεῖ ὅμως νὰ γίνῃ καὶ σὲ κάποια ἄλλη ἡμέρα, δταν λόγοι κλιματολογικοὶ κυρίως τὸ ἐπιβάλλουν. Ἡ ἡμέρα αὐτὴ ἢ εἶναι σταθερὴ ἢ κανονίζεται κάθε χρόνον μεταξὺ τῶν χωρικῶν⁴.

Ἀπὸ τὸ τελετουργικὸ μέρος πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε τὰ ἐπόμενα στοιχεῖα :

Τὸ θύμα, ἰδιαίτερα στὰ δημόσια κουρμπάνια, τὸ στολίζουν καὶ τὸ περιφέρουν στὸ χωριὸ ἢ στὸ χῶρον τῆς θυσίας.

Ὅταν τὸ θυσιάζουν — ἀπαραίτητη προϋπόθεση ὅτι τὸ ζῶο τὴν ὥρα αὐτὴ

δεισιδαιμονικὲς πράξεις τοῦ λαοῦ. Θυμίζω π.χ. τὸ «ὑψωμα» τῶν δέντρων, κυρίως στὸν βορειοελλαδικὸ χῶρον, γιὰ νὰ προστατεύονται ἔτσι οἱ συνοικισμοὶ καὶ ἡ γεωργικὴ παραγωγή (Αἰκατερινίδης, Ἐπιθιμὴ ἱστορία, δ.π., σ. 15-16· πβ. καὶ παραπάνω, σελ. 116). Ἰσχυρὴ δεισιδαιμονία ἴσως διατηροῦνται καὶ στὶς πάμπολλες παραδόσεις γιὰ τιμωρία ἀσεβῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν σεβάστηκαν «ἱερά» δέντρα (βλ. π.χ. Ἀνθ. Πανάρετος, Δεισιδαιμονία. Λευκωσία 1969, σ. 12, 20 κ.ά.).

1. Βλ. π.χ. παραπάνω, σελ. 68, 89, 105-6.

2. Πάλλας, δ.π., σ. 109. Πβ. καὶ παραπάνω, σελ. 91· πβ. ἐπίσης σελ. 155.

3. «Σφάζουν μόνον τὸ σφάγιο (...). πιπάρδες δὲν εἶχαμε» (Σαρ. 22· βλ. παραπάνω, σελ. 135).

4. Βλ. π.χ. παραπάνω, σελ. 65, 133.

δὲν πρέπει νὰ εἶναι κουρασμένο — στρέφουν τὸ κεφάλι του πρὸς τὴν ἀνατολή¹.

Τὸ αἷμα χύνεται σὲ εἰδικὰ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἀνοιγμένο λάκκο ἢ: τρέχει στὸ θεμέλιο τῆς ἐκκλησίας· κάτω ἀπὸ τὸ εἰκόνημα τοῦ ἀγίου· στὸ κατώφλι τοῦ σπιτιοῦ· στὸ θεμέλιο τῆς οἰκοδομῆς· στὴν εἴσοδο τῆς μάντρας· στὸ κατάστρωμα τοῦ καικιοῦ κλπ., κατὰ περίπτωσιν. Ἀπὸ τὰ καππαδοκικὰ Φάρασα εἰδικὰ ἔχομε τὴν πληροφορία γιὰ τὸ θάλι².

Ἀπὸ τὸ αἷμα αὐτὸ παίρνουν θύτες καὶ πανηγυριστὲς καὶ σχηματίζουν τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ στὰ μέτωπά τους, στὰ μέτωπα τῶν παιδιῶν, στὰ ζῶα τους, στὴν εἴσοδο τοῦ σπιτιοῦ καὶ τοῦ στάβλου, ἢ τὸ βάζουν στὸ εἰκονοστάσι, τὸ κρατοῦν ἐπάνω τους γιὰ φυλαχτὸ, μαντεύονται μ' αὐτὸ κλπ. κλπ.

Τὸ κρέας στὶς δημόσιες θυσίες μοιράζεται ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπόλυση τῆς ἐκκλησίας ὡμὸ ἢ ψημένο, ἢ γίνεται μ' αὐτὸ συνεστίαση στὸ χῶρο τῆς ἐκκλησίας ἢ, σ' ἄλλον παραδουσιακὰ καθορισμένο χῶρο. Στὴ συνεστίαση παίρνουν μέρος τὰ μέλη τῆς κοινότητος ποὺ θυσιάζει (συχνὰ σὲ αὐστηρὰ καθορισμένη τάξη), χωρὶς ὥστόσο νὰ ἀποκλείονται καὶ ξένοι πανηγυριστὲς³.

Καὶ στὶς ἰδιωτικὰς θυσίες, ἂν τὸ θύμα εἶναι μεγάλο, τὸ κρέας μοιράζεται ἢ, γίνεται συνεστίαση συγγενῶν καὶ φίλων. Σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις τοῦτο θεωρεῖται ἁγιασμένο καὶ πρέπει νὰ καταναλωθεῖ τὴν ἴδια ἡμέρα.

Τὰ ὑπολείματα καὶ τὰ κόκαλα, ἢ ἀκόμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ θύματος, παραχώνονται σὲ μέρος κατάλληλο γιὰ νὰ μὴν πατοῦνται ἢ γιὰ νὰ μὴ φαγωθῶν ἀπὸ τὰ σκυλιὰ ἢ μιανθῶν κατ' ἄλλον τρόπο⁴.

Τὸ κεφάλι καὶ ἓνα μέρος τοῦ κρέατος (συνήθως ἢ ὡμοπλάτη) προσφέρονται στὴν παπὰ. Εἰδικὰ τὸ κεφάλι κάποτε θάπτεται καὶ αὐτό, ἢ κρεμιέται σὲ δέντρο ἢ στὴν εἴσοδο τοῦ σπιτιοῦ. Ἡ ὡμοπλάτη ἐξάλλου συχνὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ σκοποὺς μαντικούς, πράγμα ποὺ γίνεται καὶ μὲ τὸ σκύτι ἢ ἄλλα ὄργανα τοῦ θύματος (χολή κλπ.). Ἡ προβιὰ προσφέρεται στὸν παπὰ ἢ τὸ θύτη, ἢ βγαίνει σὲ δημοπρασία, ἢ μοιράζεται στὶς οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ κλπ.

Ἡ νεοελληνικὴ αἱματηρὴ θυσία συνδέεται πολλὰς φορές καὶ μὲ εἰδικὰς παραδόσεις, κατὰ τὸ πλεῖστον αἰτιολογικὰς τοῦ ἐθίμου. Ἀπ' αὐτὰς ἄλλες παρουσιάζονται μὲ πανελλαδικὴ διάδοσιν καὶ ἄλλες εἶναι καθαρὰ τοπικὰς.

1. Ἡ ἐνέργεια ἔχει μᾶλλον χριστιανικὴ ἐπίδρασιν (προσευχὴ πρὸς τὴν ἀνατολή, ἔγω βῆμα πρὸς τὴν ἴδιαν κατεύθυνσιν κλπ.), ἄσχετα ἂν ἡ συνήθεια εἶναι προχριστιανικὴ (Πολίτης, Ὁ Ἥλιος κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους, δ.π., σ. 168, σημ. 5). Πβ. καὶ τὰ λόγια ἑσθιαστῆ χωρικοῦ στὸν Μύγα τὸ 1910: «δὸν ἄθροιστο, δὸν γαιρὸ ποὺ πεθαίν', γιὰτὶ δὸν βάζ' με τὰ πόδια ε' μετὰ ἡλιόφθαλμα; ἀκκλησιά ποὺ χτίζεται, πάλι κατὰ δὸν ἄλλο χτίζεσιν» (Μύγας, Θυσίαι ταύρων, δ.π., σ. 170-11).

2. Βλ. παραπάνω, σελ. 57, σημ. 3.

3. Βλ. παραπάνω, σελ. 76, 81 κ.ε.

4. Βλ. παραπάνω, σελ. 76 κ.ε.

Οι περισσότερες μιλοῦν γιὰ ἀπαλλαγὴ ἢ σωτηρία χωριῶν καὶ ἀτόμων ἀπὸ λοιμοῦ κλπ. ὕστερα ἀπὸ θυσία σὲ κάποιον ἅγιο, ἢ ὁποῖα καὶ καθιερώθηκε ἔπειτα, ὡς ὁμαδικὴ ἢ οἰκογενειακὴ ὑποχρέωση.

Συμπληρωματικὲς πρὸς τὶς παραπάνω εἶναι οἱ παραδόσεις ποῦ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴ γνωστὴ ἐκφοβιστικὴ πρόληψη, ὅτι πρέπει νὰ ἐκτελέσει κανεὶς μὲ ἀκρίβεια τὸ τάμα του. Ἔτσι συχνὰ γίνεται λόγος γιὰ τιμωρία ἀσεβῶν, ποῦ τόλμησαν νὰ παραβοῦν τὴν ὑπόσχεσή τους νὰ θυσιάσουν ἢ θυσίασαν ζῶο διαφορετικὸ ἀπ' αὐτὸ ποῦ ὑποσχέθηκαν ἢ ἐμπόδισαν ἄλλους νὰ προσφέρουν καθιερωμένη θυσία¹.

Ἐχωριστὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ παράδοση γιὰ τὸ θεόπεμπτο ζῶο, τὸ ζῶο ποῦ ὁ Θεὸς ἢ κάποιος ἅγιος στέλνει νὰ θυσιάσουν στὴ γιορτὴ του, γιὰτὶ διασώζει, ἔστω καὶ ὡς ἀνάμνηση, τὴ μαρτυρία γιὰ θυσίες ποῦ σήμερα δὲν γίνονται². Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι ὁ Κυριακίδης στὴ μελέτη του γιὰ τὸ θεόπεμπτο ἐλάφι εἶχε λάβει ὑπόψη του ἕξι παραλλαγὲς τῆς παραδόσεως, κυρίως ἀπὸ τὴ Β. Ἑλλάδα. Ἡ παράδοση ὁμως εἶναι εὐρύτερα γνωστὴ καὶ οἱ παραλλαγὲς πολυάριθμες, μὲ ἀξιοπρόσεχτο στοιχεῖο, ὅτι τὸ θύμα δὲν εἶναι σ' αὐτὲς πάντοτε ἐλάφι ἀλλὰ καὶ κριάρι, ἀρνί, ζαρκάδι, ἀγριοκάτσικο καὶ, εἰδικὰ στὴν Κύπρο, ἀγρινά.

Ἄξιοσημείωτη τέλος εἶναι ἡ παρουσία στὸν θυσιαστικὸ κύκλο καὶ ὀρισμένων ἄλλων παραδοσιακῶν ἐθιμικῶν στοιχείων (ἀλάτι, μαγικὴ περιάρωση κλπ.).

1. Βλ. παραπάνω, σελ. 163.

2. Κυριακίδης, *Θυσία ἐλάφου*, δ.π., σ. 197.

Δ' ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ

Δέν υπάρχει αμφιβολία, ότι σ' όλες τις πιο πάνω περιπτώσεις θυσιών έχουν διατηρηθεί πολλά στοιχεία από τις αρχαίες ελληνικές θυσίες¹.

Έντούτοις πρέπει να τονισθεί, ότι όρισμένα στοιχεία των νεοελληνικών θυσιών συνδέονται άμεσα με τη χριστιανική παράδοση. Το πράγμα αυτό έπισημαίνει και ο Δ. Πετρόπουλος, που γράφει χαρακτηριστικά : «Όμως πέρα από αυτές τις σχέσεις (με την ελληνική αρχαιότητα), που έχουν έπαρκώς μελετηθεί², δέν πρέπει να παραγνωρίζουμε, στις νεώτερες θυσίες, την επίδραση άλλων τύπων λατρείας έκτός άπ' αυτήν της αρχαίας Έλλάδας και κατά κύριο λόγο της χριστιανικής λατρείας. Έτσι οι νεώτερες τελετές, οι όποιες αντικαθιστούν το σκόρπισμα στο θύμα κριθαριού και άλλες θυσιαστικές ενέργειες που παρουσιάζονται συνήθως ως έπιβιώσεις της αρχαιότητας, στην πραγματικότητα έχουν έπιβληθεί από το χριστιανικό πνεύμα. Ο ίδιος ιερέας διαβάζει εύχη για την καθιέρωση του θύματος· στο κεφάλι του ζώου χαράζουν το σημείο του σταυρού με την εικόνα του άγιου, εικόνα που σε όρισμένες περιπτώσεις, όπως στα Άναστενάρια της Άνατ. Θράκης, είναι θαυματουργή· στερεώνουν ένα κερι στα κέρατα του θύματος και το θυμιατίζουν. Είναι φανερό, ότι εδώ βρισκόμαστε σ' ένα συγκρητισμό τελετουργιών, όπου δεσπόζει ή χριστιανική συμβολή»³.

1. Π.χ. ή έκλογή του θύματος (όχι πάντοτε δμιας) από την άποψη της ποιότητας, του φύλου, της ηλικίας και του χρώματος, ή πίστη για άυτοπροαίρετη θυσία, ή πανηγυρική όδηγηση του ζώου στην τόπο της θυσίας και ο στολισμός του, οι έτοιμασίες του κοινού γεύματος κλπ. Βλ. σχετικά Ρέτροπουλος, *Survivances de sacrifices d'animaux en Grèce*, έ.π., σ. 120. Η έργασία αυτή του Πετρόπουλου, άνακοίνωση στο *International Congress of European and Western Ethnology* στη Στοκχόλμη το 1951, όπως σημειώθηκε και παραπάνω (σελ. 119, σημ. 1), είναι σύντομη αλλά περιεκτική, καθώς παίρνει έκπόψη της και τις προγενέστερες έργασίες των Μέγα, Κυριακίδη, Ρωμαίου.

2. Άξιολογότερα και από την άποψη αυτή είναι όσα άναφέρονται στην έργασία του έπιστημονικού Κ. Α. Ρωμαίου για τις «Λαϊκές λατρείες της Θράκης» στο *Άρχ. Θρακ. Θησ.* 11 (1964-65), σ. 32-44.

3. Ρέτροπουλος, έ.π., σ. 121. Στη συνέχεια ο Πετρόπουλος έπισημαίνει όρισμένες περιπτώσεις θυσιών από τή Φάρασα (βλ. και παραπάνω, σελ. 118-19), για να καταλήξει στη διαπίστωση, ότι εδώ έχουμε ένδεχομένως λουδαϊκή επίδραση, πιθανώς μέσω μιας αέρθεως, όπως ή μονοφυσιτική, ή όποια ήδη από τόν 6ο αιώνα ήταν πολύ διαδομένη στη Μικρή Άσία και διατηρούσε με σειρά από λουδαϊκά έθιμα (έ.π., σ. 123· βλ. και τή συνέχεια).

Η παραπάνω άποψη του Πετρόπουλου δέν βρθηκε την καθολική έπιδοκιμασία. Ο Σουηδός π.χ. Κ. Strabergs ύποστήριξε, ότι ή Μικρή Άσία πιο πολύ πρέπει να

Ὅπωςδήποτε, ἂν τὰ πιδ πάνω παραδείγματα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἐξωτερικά καὶ ἔχι ἰδιαίτερα σημαντικά (ἡ μεταφορὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἀποτελοῦσε μιὰ πρόχειρη καὶ ἄμεση χριστιανικὴ «λύση» σὲ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς τοῦ χριστιανοῦ¹), ὑπάρχουν καὶ ἄλλα στοιχεῖα, πού ὁ μμποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν πιδ ἀποφασιστικά ὡς πρὸς τὴ χριστιανικὴ ἐξάρτηση τῆς νεοελληνικῆς Οὐσίας. Ὁ Yerkes, ἀναφερόμενος στὴ σφαγὴ τοῦ θύματος, παρατηρεῖ : «Τὸ γεγονός, ὅτι δὲν ἀναφέρεται καμιὰ τελετουργία αἵματος σὲ σχέση μὲ τὴ Οὐσία, εἶναι σημαντικό»². Ἀπλῶς ἄφηναν, ὅπως ὁ ἴδιος παρατηρεῖ, τὸ αἷμα νὰ τρέξει στὸ ἔδαφος³. Καὶ τονίζει, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι «Ἕλληνες δὲν ἀπέδιδαν καμιὰ ὀρησκευτικὴ σημασία στὴ σφαγὴ, τὴν ἐκδορὰ καὶ τὴ διανομή⁴. Ἡ κεντρικὴ Οὐσιαστικὴ ἐνέργεια ἦταν ἡ ἐπίσημη ἀνάλωση τῶν μηρῶν ἀλειμμένων μὲ τὸ λίπος⁵.

Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἡ τόσο σύντομη χρῆση τοῦ αἵματος στὶς νεοελληνικὲς Οὐσίες (πολλὲς φορὲς δηλώνεται καθαρὰ, ὅτι ἡ Οὐσία γίνεται ἀποκλειστικά γιὰ τὸ αἷμα) ἔχει χριστιανικὴ προέλευση, ἔστω καὶ ἂν στὴν πρώτη ματιὰ τὸ πρᾶγμα παρουσιάζεται ἀντιφατικὸ, ἀφοῦ στοὺς Χριστιανοὺς ἡ Οὐσία

συσχετιστεῖ μὲ ἀνατολικὲς ἐπιδράσεις (Μίθρας κ.ἄ.) παρὰ μὲ τὸν Ἰουδαϊσμό, ἐνῶ ὁ Γιουγκοσλάβος Μ. Filipović, πού βεβαίωσε ὅτι ἀνάλογα Οὐσιαστικὰ ἔθιμα ὑπάρχουν καὶ στὴ χώρα του (ἀναφέρει ἐντούτοις μόνο τὴ Σερβία, παραπέμποντας σὲ σχετικὴ ἐργασία τοῦ συμπατριώτη του Trajanović) τοὺς ἀποδίδει κελτικὴ καταγωγή (δ.π., σ. 124). Γιὰ Οὐσίες γενικά στὸν βαλκανικὸ χῶρον βλ. Anca Stahl, Animal Sacrifices in the Balkans, στί: «The Realm of the Extra-Human Ideas and Actions» (ed. A. Bharati). The Hague 1976, σ. 443-51 (ἀνακοίνωση στὸ IX International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Chicago, Aug.-Sept. 1973).

1. Ἡ παρουσία τοῦ χριστιανοῦ ἱερέα στὴ Οὐσία δὲν μαρτυρεῖ ἀπαραίτητα χριστιανικὴ ἐπίδραση. Καὶ στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ Οὐσία «ὁ ἱερέας ἦταν ὁ κατεξοχὴν λειτουργός· στὴν ἀρχὴ ἦταν ἴσως μάντης· στὴν κλασικὴ ἐποχὴ ἔργο του ἦταν ἡ προσφορὰ τῆς Οὐσίας» (Yerkes, ὁ.π., σ. 142). Ἴσως ἔτσι νὰ ἐξηγεῖται καὶ ἡ προσφορὰ στὸν χριστιανὸ παπά, ὅχι σπάνια, τῆς ὠμοπλάτης γιὰ μαντεία, ὅπως κάποτε δηλώνεται τοῦτο (βλ. παραπάνω, σελ. 145). Γιὰ ἀνάλογες ἀμοιβὲς στοὺς ἀρχαίους ἱερεῖς βλ. Yerkes, ὁ.π. σ. 147, σημ. 66, ὅπου καὶ σχετικὲς, ἐπιγραφικὲς κ.ἄ., παραπομπὲς (πβ. καὶ παραπάνω, σελ. 77).

2. Yerkes, ὁ.π., σ. 136.

3. Βλ. καὶ Stengel, Griechische Kultusaltertümer, σ. 116-7, ὅπου πλήρης ἀναπαράσταση μιᾶς ἀρχαίας Οὐσίας· δίδονται καὶ στοιχεῖα ἀναφορικὰ μὲ τὸ αἷμα, ἀλλὰ αὐτὰ δὲν εἶναι πολλὰ καὶ ὅπωςδήποτε οἱ παραπομπὲς εἶναι μεταγενέστερες.

4. Στοὺς Ρωμαίους τὸ ἱερὸ γεῦμα δὲν γνώρισε ποτὲ μεγάλῃ ἀντίπτυξη καὶ σιγὰ σιγὰ ἀτόνησε. «Ἡ ἀπὸ πρακτικὴ ἀποψη ὀλοσχερῆς ἐξαφάνιση τοῦ ἱεροῦ γεύματος ἐπηρέασε βαθιὰ τὴ ρωμαϊκὴ ὀρησκεία, καὶ στὰ χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἡ ἐπίδραση αὐτὴ μεταφέρθηκε στὸ Χριστιανισμὸ τῆς Δύσης» (Yerkes, ὁ.π., σ. 81). Ἀνάλογη ἦταν καὶ ἡ ὑποχώρηση τῆς χρήσεως τῶν αἱματηρῶν τελετουργιῶν τόσο στὴ Ρώμη ὅσο καὶ στὴ Δύση ἀργότερα (Yerkes, ὁ.π., σ. 81-2). Στὶς ἀναρίθμητες Οὐσίες τῶν Ρωμαίων γινόνταν χρῆση τοῦ κρασιοῦ, ὡς ὑποκατάστατον ἴσως τοῦ αἵματος (Yerkes, ὁ.π., σ. 82).

5. Yerkes, ὁ.π., σ. 135.

έπρεπε να είναι πνευματική¹, αντίθετα προς τους "Ελληνες, στους οποίους η αιματηρή θυσία ήταν συνήθεια προσφιλής².

Χαρακτηριστικό από την άποψη αυτή είναι, ότι ο απόστολος Παῦλος στην προς Έβραίους επιστολή του (9.13-14) προσπάθησε να εξηγήσει το έργο του Χριστού με τους ιουδαϊκούς καθαρισμούς: «*κεί γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων καὶ σποδὸς δαμάλειος ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωνημένους ἀγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα, πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ Πνεύματος αἰωνίου ἐαυτὸν προσήνεγκεν ἄμοιμον τῷ Θεῷ, καθαρῶς τὴν συνείδησιν ὑμῶν (...)*»;». Ὁ ἴδιος γράφοντας πρὸς τοὺς Κορινθίους (Ἐπιστολὴ Α', 10. 18-19, 21-22), κάνει λόγο γιὰ τὴν «*τράπεζαν Κυρίου*», χρησιμοποιώντας ἔτσι μιὰ ἔκφραση, δανεισμένη ἀπὸ τὸ λεξιλόγιο τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν θυσιῶν: «*ποῦχι οἱ ἐσθίωντες τὰς θυσίας κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσὶ; (...)* οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων (...)»³.

Εὐρύτατη ἐξάλλου χρῆση τοῦ αἵματος, παράλληλα μὲ τὰ ἄλλα λείψανά τους, γίνεται στὴ λατρεία τῶν μαρτύρων τῆς χριστιανικῆς πίστεως⁴, χρῆση ποὺ συναντοῦμε μὲ διάφορες ἀντιλήψεις σὲ κάθε πρωτόγονη λατρεία⁵, ἀλλὰ μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴν Παλαιὰ Διαθήκη: μὲ τὸ αἷμα τῶν θυμάτων ραντίζεται ὁ πιστός⁶, ὁ νέος ἱερέας⁷, ἢ γίνεται τοῦτο στὸ θυσιαστήριο μπροστά, γύρω ἀπὸ τὸ βωμό, πάνω στὸ βωμό, στὴ βάση του κλπ.⁸

1. Υεrκεε, δ.π., σ. 250 κέ., ὅπου λεπτομερῆς περιγραφή τῆς πνευματικῆς μετασώσεως (sublimation) τῆς παλαιᾶς αιματηρῆς ιουδαϊκῆς θυσίας.

2. «Κάθε Ἕλληνας τῆς Αἰγύπτου, τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Ἰδίας τῆς Ἑλλάδας ἦταν ἐξοικειωμένος μὲ τὴ λατρεία, ποὺ ὄφειλε νὰ εκπληρώσει πρὸς τοὺς θεοὺς καίγοντας κομμάτια κρέατος σ' ἓνα βωμό καὶ συμμετέχοντας στὸ γεῦμα ποὺ σημεῖωνε τὴν κορύφωση τῆς τελετῆς» (Υεrκεε, δ.π., σ. 251)· ὁ συγρ. θεωρεῖ, ὅτι ἡ ἐπιμονὴ τῶν Ἑλλήνων ἦταν καὶ ἡ αἰτία, ποὺ ἐπιβράδυνε τὴν ἐπιβολὴ τῆς πνευματικῆς μετασώσεως τῆς χριστιανικῆς θυσίας (δ.π.).

3. Βλ. ἀναλυτικότερα Υεrκεε, δ.π., σ. 262 κέ.

4. Ἀνδρ. Ἰ. Φουτράκης, Λείψανα καὶ τάφοι μαρτύρων. Ἐν Ἀθήναις 1955, σ. 35-8. Ἀπὸ τὸ μαρτύριο π.χ. τῆς ἁγίας Περπετοῦσας ξέρομε, ὅτι ὁ μάρτυρ Σάτυρος ζήτησε ἀπὸ τὸν χριστιανὸ στρατιώτη, ποὺ τὸν σκόδευε στὸν τόπου τοῦ μαρτυρίου του, δακτύλιον σκαὶ ἐνθεῖς αὐτὸ ἐφ' ἰδίῳ αἵματι, ἔδωκεν αὐτῷ μακρυῶν κληρονομίαν, ἀρεῖς μνήμην καὶ ἐνθύμησιν αἵματος· τηλικούτου· οἱ χριστιανὸι ἐπίσης ποὺ παραβρίσκονταν στὸ μαρτύριο τοῦ ἐπισκόπου Κυπριανῶ († 258) ἔπλωναν γύρω του κομμάτια ὄψασιμα γιὰ νὰ βαφοῦν μὲ τὸ αἷμα του (Φουτράκης, δ.π., σ. 35).

5. Βλ. σχετικὰ Υεrκεε, δ.π., σ. 70 κέ. (ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρο τὸ κεφάλαιον V: Le sang et les rites sanglants, σ. 64-74).

6. Ἐξόδος 24.8: «*καὶ λαβὼν ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ βωμοῦ καὶ ἐπέχευεν τὸν Μωϋσῆν καὶ τὸν ἅγιον*».

7. Λευιτικὸν 8.30: «*καὶ ἔλαβε Μωϋσῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ βωμοῦ καὶ ἐπέχευεν ἐπὶ τὸν ἅγιον καὶ ἐπὶ τὸν Μωϋσῆν*».

8. Π.χ. Ἐξόδος 29.16: «*καὶ σπείσεις αὐτὸν (τὸν κρίνον) καὶ λαβὼν τὸ αἷμα προσχεύεις πρὸς τὸ θυσιαστήριον κτάλιμ»*. Λευιτικὸν 1.5: «*καὶ προσχεύσει τὸ αἷμα ἐπὶ τὸ θυ-*

Γίνεται έτσι φανερό, ότι ο έκχριστιανισμός τῆς ἑλληνικῆς θυσίας πραγματοποιήθηκε πολύ νωρίς, όταν ἡ συνήθεια τῆς αἱματηρῆς προσφορᾶς ἦταν ἀκόμα πολύ ἔντονη, τόσο στοὺς Ἕλληνας ὅσο καὶ στοὺς Ἰουδαίους, ὥστε στοιχεῖα τῆς νὰ ἐπιβιώσουν καὶ νὰ ἐπικρατήσουν, ὑποχρεώνοντας νὰ τὰ παραδέχονται, ἔστω καὶ ἔμμεσα, καὶ αὐτοὶ οἱ κήρυκες τῆς ἀνάγκης γιὰ τὴν πνευματικὴ μετουσίωση τῆς θυσίας¹.

σιαστήριον κύκλων» Λευιτικὸν 4.7 : «καὶ πᾶν τὸ αἷμα τοῦ μόσχου ἔκχει παρὰ τὴν βῆσον τοῦ θυσιαστηρίου» Λευιτικὸν 5.9 (: στὸ ἕνα πλευρὸ τοῦ βωμοῦ). Ἔξοδος 29.12, Λευιτικὸν 4.18, 25, 30 (: στὶς γωνιῆς τοῦ βωμοῦ) κλπ. κλπ.

1. Ὁ Δ. Πάλλας συνδέει τὴν ἀρχὴ τῶν αἱματηρῶν θυσιῶν μὲ τὶς προσφορὲς σφαγίων καὶ ἄλλων τροφῶν ἀπὸ ἰδιῶτες γιὰ τὴν τέλεση, κατὰ ἔθνη συνήθεια, θρησκευτικοῦ δείπνου, ἤδη ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ὅταν ἀκόμα αἱ ἀγάπαι ἦταν ἐνωμένες μὲ τὴ θεία εὐχαριστία. Μετὰ τὴν ἀπόσπαση τῆς θείας εὐχαριστίας ἀπὸ τὶς ἀγάπες καὶ τὴ σύσταση τῆς πρωινῆς λειτουργίας, ἡ προσφορὰ τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων (ἄρτου καὶ οἴνου) εἴλκυσε καὶ τὶς θεωρούμενες ἰσοδύναμες μὲ αὐτὰ δειπνικὲς προσφορὲς, μαζί καὶ τὰ σφάγια. Ἔτσι ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου μέχρι πιθανῶς τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα γινόταν συγχρόνως μὲ τὴν προσκομιδὴ καὶ τὴν κατάθεση τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων καὶ ἡ προσκομιδὴ καὶ ἡ κατάθεση τοῦ θύματος, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς πιστοὺς ἢ καὶ τοὺς ἰδίους τοὺς ἱερεῖς ἀπειθείας πάνω στὴν ἀγία τράπεζα, ἂν τὸ ζῶο ἦταν μικρὸ. Ἡ ταυτόχρονη ὁμοῦ αὐτῆ προσφορὰ πῆρε τὸ νόημα τῆς θυσίας τοῦ ζῶου, σύμφωνα μὲ τὶς ζωηρὲς ἀκόμα ἐξωχριστιανικὲς λατρευτικὲς παραστάσεις. Ἀπὸ τὰ παραπάνω ἐξηγεῖται καὶ γιὰ τὸι νεοελληνικὲς αἱματηρὲς θυσίες — συνέχεια τῶν βυζαντινῶν — συνδέονται τόσο συχνὰ μὲ τὸ χῶρο τῆς ἐκκλησίας, στοιχεῖο καὶ αὐτὸ μὲ ἔντονο χριστιανικὸ γνῶρισμα (Πάλλας, Ἡ «θάλασσα» τῶν ἐκκλησιῶν, δ.π., σ. 127-28· γιὰ τὶς αἱματηρὲς θυσίες κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο βλ. δ.π., σ. 109-12).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἡ προσφορά αιματηρῆς θυσίας στή λαϊκή μας λατρεία συνεχίζει τὴν παράδοση πανάρχαιων, ἀρχέγονων, λατρευτικῶν δοξασιῶν καὶ συνηθειῶν, ἐπιηρεασμένη ἕμως καὶ ἀπὸ χριστιανικῆς (καὶ ἰουδαϊκῆς) λατρευτικῆς συνήθειας, ὥστε νὰ τελεῖται σὲ συνάρτηση μὲ τὸν χριστιανικὸ νὰο καὶ νὰ παρουσιάζεται ἔτσι, κατὰ κανόνα, χριστιανικὰ νόμιμη¹. Παράλληλα μὲ τὴν «ἐκκλησιαστικὴν» αὐτὴ θυσία τῆς λαϊκῆς λατρείας συνεχίστηκε καὶ μιὰ ἄλλη, λαϊκὴ ἐπίσης, κατηγορία θυσιῶν, μὲ πῖο ἐκδηλο δεισιδαιμονικὸ καὶ μαγικὸ περιεχόμενο.

Τὸ ἔθιμο διατηρήθηκε γιὰ αἰῶνες καὶ ἐφθασε μέχρι τὴν ἐποχὴ μας ὡς μέσο ἐξασφαλίσεως τῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς, καθὼς ὁ πνευματικὸς καὶ ἰδεολογικὸς κόσμος τῆς κοινότητος τοῦ χωριοῦ παρέμενε κατὰ βάση ἀναλλοίωτος.

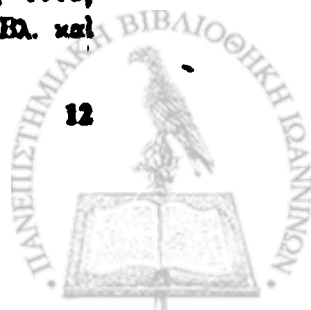
Οἱ ἐποχὲς τοῦ ἔτους ἦταν καθοριστικῆς γιὰ τὸ χρόνο τελέσεως τῶν θυσιῶν (χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ γιορτὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου), ἀλλὰ ἐξίσου συντελεστικῆς ἀποδειχτήκαν καὶ διάφορες περιστάσεις τῆς ζωῆς, καθὼς καὶ ἡ τακτικὴ τῶν ταμάτων, ὥστε σὲ πολλὰς περιπτώσεις τὸ πρᾶγμα νὰ ὀρίζεται ἀπλῶς ἀπὸ τὴν τύχη².

Οἱ αἱματηρῆς θυσίαι ἀπαγορεύτηκαν κατὰ καιροὺς μὲ αὐστηρότητα³, χωρὶς ὅμως οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα, γιατί ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὸ δείγμα λαϊκῆς λατρευτικῆς ἐκδηλώσεως μὲ βαθιὰς ρίζες καὶ παλαιότατες θρησκευτικῆς παραστάσεις. Ἐτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τῶν ἱερέων σ' αὐτές, ἀφοῦ καὶ οἱ ἴδιοι δὲν παύουν νὰ ἀποτελοῦν, παρὰ τὴν ἰδιότητά τους, μέλη τῆς κοινότητος τοῦ θυσιάζει, μὲ τίς ἴδιες κατὰ βάση λαϊκῆς θρη-

1. Πβ. Πάλλας, ὁ.π., σ. 109.

2. Βλ. παραπάνω, σελ. 91-2, 102, 158, 162-64 κ.ά.

3. Πολεμικὴ ἐναντίον τῶν κουρμπανῶν ἔσησαν ὁ Καμπανίας Θεόφιλος (1749-1795), καὶ πρὶν ἀπ' αὐτὸν ὁ Παχώμιος Ρουσῆνος (Πάλλας, ὁ.π., σ. 107-8) πβ. καὶ «Πηδάλιον τῆς νητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας», ἐκδ. «Ἀστέρως» 1970, σ. 309-10. Χαρακτηριστικὴ τῶν ἀπαγορεύσεων εἶναι καὶ ἡ ἐπόμενη διάταξη τῶν «Βασιλικῶν» (ἐκδ. I. καὶ II. Ζέπου, ὁ.π., σ. 2): «Ὅτι παρὰ τὰ διορισμένα θύσας ἄμα τοῖς κοινωτήσασιν ἢ ἐπιηρησασμένοι, δημευθεῖς τὴν ἐσχάτην ὀπομένῃ ποιήν (...). Πβ. καὶ τὴν ἐπόμενην ἐρώτησιν τοῦ πνευματικοῦ πρὸς τὸν ἐξομολογούμενο: «Μήπως ἔφαγες ἀπὸ τὰ φουγητά, καὶ κουρμπάνια, καὶ θυσίας, ἀπὸ κάμνουν οἱ ἀσεβεῖς Ἀγαρηνοὶ εἰς τοὺς γάμους των, εἰς τὰ συνετάματά των, καὶ εἰς τὰ μαρὰ των μηημόσων τα;» (Ἐξομολογητέριον... ὑπὸ Νικοδῆμου τοῦ Ἀγιορείτου... Ἐν Ἀθήναις 1915, σ. 99). Γιὰ ἀπαγορεύσεις βλ. καὶ παραπάνω, στίς σελ. 69, 77, 89, 164 κ.ά. Βλ. καὶ Μέγας, Ἐσφταί, ὁ.π., σ. 14.

σκευτικές αντιλήψεις, και ακόμα τὸ γεγονός, ὅτι τὰ θύματα ἔχουν σπάνια προέρχονται ἀπὸ ζῶα ποὺ ἀνήκουν στὴν Ἐκκλησία («βακούφικα» κλπ.)¹.

Ἡ οὐσιαστικὴ υποχώρηση τοῦ ἔθιμου ἄρχισε μόλις τὶς τελευταῖες δεκαετίες, στὸ πλαίσιο τῆς γενικότερης διαβρώσεως καὶ ὑποχωρήσεως τῆς παραδοσιακῆς ζωῆς, ποὺ ὑφίεται στὴν ἀστυφιλία, στὴν ἐκμηχάνιση τῆς παραγωγῆς καὶ στὴ γενικότερη ἀνάπτυξη τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου.

Ἐντούτοις ἡ υποχώρηση αὐτὴ γίνεται μ' ἓνα σχετικὰ βραδύ ρυθμό. Σ' αὐτὸ πρέπει νὰ ἔχουν συντελέσει καὶ ὀρισμένοι εἰδικοί παράγοντες, ὅπως εἶναι ἡ εὐσέβεια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐμμονὴ του στὰ παραδοσιακὰ θρησκευτικὰ του πρότυπα, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ κατὰ κάποιον τρόπο ἐπίδραση στὴ νοοτροπία του τῆς μουσουλμανικῆς μοιρολατρίας, ποὺ γιὰ αἰῶνες ἀσκούσε τὴν ἐπενέργειά της, ἐξαιτίας τῆς στενῆς συνυπάρξεως τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ τουρκικοῦ στοιχείου. Χαρακτηριστικὸ εἶναι, ὅτι στὸν θρακικὸ καὶ μικρασιατικὸ γῶρο, ὅπου δέσποζε τὸ μουσουλμανικὸ στοιχεῖο, τὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα, ὅπως καὶ πολλὲς ἄλλες μορφές παλαιᾶς παραδοσιακῆς ζωῆς μας, διατηρήθηκαν μὲ μεγάλη ἔνταση, ἀκτινοβολώντας μάλιστα καὶ πάνω στοὺς ἴδιους τοὺς Τούρκους².

Οἱ Τοῦρκοι ἐξάλλου δάνεισαν στὴ λαϊκὴ μας λατρεία τὸν ὄρο «κουρ-

1. Γιὰ τὸ πρόβλημα γενικότερα τῆς ἀντιμετωπίσεως ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τοῦ κληρονομημένου προχριστιανικοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὅποιο κατὰ ἓνα μέρος προσπάθησε νὰ ἀφομοιώσει δίδοντας του ἓνα νέο, πνευματικὸ περιεχόμενο, βλ. Μ. Γ. Μερκαλής, Σημειώσεις Λαογραφίας. Τεῦχος Ζ', Θρησκευτικὴ Λαογραφία. Ἰωάννινα 1977, σ. 3-25.

Τὴ στάση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν εἰδικὰ στὸ θέμα τῶν θυσιῶν ἐντικατοπτρίζει καὶ ἡ ἐπόμενη Κανονικὴ ἐρωταπόκριση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Νικήτα (12ος αἰ.) :

«*Ερωτήσις. Εἴ τις ἱερεὺς ἅλατα εὐλογῶν, ἢ καὶ προβάτοις εὐχὰς διδοὺς καὶ βοῦσιν εὐρεθῆ, καὶ τὰ στηθύνια τούτων, καὶ τὰ δέρματα ἀναλαμβάνόμενος, ἢ καὶ περισσεύας ἐν τοῖς τάφοις τῶν τεθνεώτων καὶ τοῖς μνημοσύνοις αὐτῶν σφαιμάζων, τίνι ἐπιτιμῆ ὑπόκειται ; (. . .)*

«*Ἀπόκρισις. Τὸ εἰς τὰς Ἐκκλησίας προσφέρειν ζῶα καὶ πρόβατα, καὶ σφαιμάζεσθαι παρὰ τῶν ἱερέων, καὶ ὅλον ἀφαιρέματα τούτων λαμβάνειν κατὰ τὸ παλαιὸν τὰ στηθύνια καὶ τὰ δέρματα, καὶ τὸ περισσεύας ἐν τοῖς τάφοις τῶν τεθνεώτων θύειν, Ἰουδαϊκὸν ἀντικρὺς ἐστὶ, καὶ Ἑλληνικόν, καὶ ἄξιον ἐπιτιμῆσεως καὶ διορθώσεως· τὸ δὲ εὐλογῶν ἀξιοῦν τὰ ἅλατα, καὶ τὰ πρόβατα, καὶ τοὺς βόας, πρὸς ὑφέλειαν τῶν μεταλαμβάνόντων, καὶ ὑγείαν αὐτῶν τε καὶ τῶν ζώων, οὐδὲν ἔχει ἄτοπον, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ πίστειός ἐστὶ τοῦτο· καὶ τὸ τὰ ζῶα δὲ τοῖς ἱερεῦσι παρὰ τῶν ἄλλων προσφέρεισθαι, εἴτε ζῶντα, εἴτε καὶ ἐσφαγμένα κατὰ τιμὴν τινα καὶ ἀφοσίωσιν, οὐ παράλογόν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ εὐσεβές· πλὴν μὴ εἰς τὸ θυσιαστήριον, ἢ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐντός (. . .)*» (Ράλλης - Ποτλῆς, Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. 5, β.π., σ. 387).

2. Ἰδιαιτερο ἐνδιαφέρων, καὶ ἀπὸ λαογραφικὴ ἀπόψη, γιὰ τὶς σχέσεις Ἑλλήνων-Τούρκων στὴ Μ. Ἀσία παρουσιάζει τὸ βιβλίον τοῦ S p. V r y o n i s, J r., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. Berkley, Los Angeles, London 1971.

μπάνι¹ (γουρμπάνι κουλμπάνι κ.ά.), πού σχεδόν πάντα αντικατάστησε τὸν ἑλληνικὸ ἀθυσία². Ἄς σημειωθεῖ πάντως, ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ καθαρὰ τουρκικὴ λέξη ἀλλὰ γιὰ ἀραβικὴ³, κοινὴ καὶ στοὺς Ἑβραίους μὲ τὸν τύπο ακορβάν⁴.

Ὅπως ἔταν ἐπόμενο, ἡ ἀρχαία θυσία γνώρισε μὲ τὸ χρόνο μετατροπὴς μορφῆς καὶ περιεχομένου. Ἡ εἰσοδογὴ τῶν χριστιανικῶν στοιχείων εἶναι, ὅπως σημειώθηκε, ὅτι κυρίως χαρακτηρίζει τὴ νεοελληνικὴ θυσία⁵. Μποροῦμε νὰ προσθέσουμε, ὅτι οἱ θυσίαι ἀποκτοῦν συχνὰ στὶς φτωχὲς κοινότητες ση-

1. Ἡ γνωστότερη περίπτωση, τούρκικου (μωαμεθανικοῦ) κουρμπανιοῦ εἶναι τὸ kurban bayram ἢ buyuk bayram, τὴ δέκατη ἡμέρα τοῦ δωδέκατου μηνῆ τοῦ μουσουλμανικοῦ ἔτους. σὲ ἀνάμνηση τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ ('Αναστάσιος Γιαννουλάτος, ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης, Ἰσλάμ. Ἀθήναι 1975, σ. 187). Κατὰ τὴν ἰσλαμικὴ παράδοση ὁ Ἀβραάμ ἐπεχείρησε νὰ θυσιάσει τὸν Ἰσμαήλ καὶ ἔχει τὸν Ἰσαάκ (Γιαννουλάτος, ὁ.π., σ. 185). Περιγραφή τέτοιας θυσίας σὲ τουρκικὸ χωριὸ βλ.: Joe E. Pierce, Life in a Turkish village. Stanford University, 1967, σ. 53-5.

2. Γιὰ τοὺς λόγους τῆς ἐπικρατήσεως τῆς λ. αὐτῆς καὶ σὲ νομοκάνονες κ.ά. κείμενα μποροῦμε νὰ μεταφέρουμε ἐδῶ τὴ γνώμη τοῦ Κ. Α. Ρωμαίου (Λατρεῖες Θράκης, ὁ.π., σ. 125) γιὰ τὸ ἀνάλογο φαινόμενο σχετικὰ μὲ τὴν ἐπίσης ξένη λέξη Ρουσόλια: «Τὰ Ρουσόλια, μὲ τὶς ἀφροεῖς ἀρχήσεις, τὰ ἐκβεβιασμένα ἄλλατα καὶ τὰς σκηνικὰς ἀσχημοσύνας, τὰ καταδικασμένα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, καμιὰ σχέση, δὲν μποροῦσαν νὰ ἔχουν μὲ τὴν εὐλαβικὴν μνημόσυνην χριστιανικὴν». Ἔτσι καὶ ἐδῶ, οἱ αιματηρὲς θυσίαι, πού δὲν μποροῦσαν νὰ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἀναιμακτὴν θυσία τοῦ Χριστοῦ, μόνο μὲ μιὰ «βαρβαρικὴ» λέξη μποροῦσαν ν' ἀποδοθῶν πρ. Θεοφίλου Καμπανίας, Ταμεῖον Ὁρθοδοξίας, ὁ.π., σ. 134-36, Κεφ. ΝΖ': «Περὶ θυσιῶν, βαρβαρικῶς Κουρμπανίων».

3. Ferit Develioglu, Osmanlica-Türkçe Ansiklopedik Lügât. Ankara 1965, λ. kurban.

4. Τὰ ἐπὶ τὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ Λεωτικοῦ πού περιέχουν τὶς κυριότερες τελετουργίες, ἀποτελοῦν τὸ νόμο τοῦ κορβάν (qorban) πρ. Yergev, ὁ.π., σ. 159 καὶ 197, σημ. 40. Ἡ λέξη, μὲ τὴ σημασία τοῦ δώρον, βρίσκεται καὶ στὴν Κ. Διαθήκη (Μάρκος 7,11: «ἐὰν εἶπῃς φθάραις ἐπὶ πατρὶ ἢ ἐπὶ μητρὶ, κορβάν, ὁ ἐστὶ δώρον»). Ὡστόσο πολὺ πιθανότερο φαίνεται, ὅτι στὰ νέα ἑλληνικὰ πέρασε ἀπὸ τὴν τουρκικὴν.

5. Παράλληλα ὁρισμένα στοιχεία τῆς ἀρχαίας θυσίας ξεχάστηκαν: ἡ τελετὴ τοῦ κριθαριῶ, τὸ κόψιμο τριγῶν τοῦ θύματος καὶ τὸ ρίξιμό τους στὴ φωτιά, γέυση σπλάχνων, καίση μυρῶν μὲ λίπος καὶ καίση γενικά κ.ά. Στὶς νεοελληνικὲς ἐξάλλου θυσίαι, μὲ ἐξαιρέσει, τὸ ἰδιότυπο «γκαίνασμα», τὰ θυσιαζόμενα ζῶα τρώγονται, κάτι πού ἔταν εὐρύτατα διαδομένον στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ θυσία, χωρὶς ὅμως ν' ἀποτελεῖ καὶ τὸν κανόνα πρ. Nilsson, Geschichte der Griechischen Religion, ὁ.π., σ. 142· βλ. καὶ Blegen, Opferbräuche, ὁ.π., σ. 127 (θυσίαι σὲ χθόνιες θεότητες). Ἄς σημειωθεῖ μὲ τὴν εὐκαιρία, ὅτι στὴν ἐνεργὴ μαγεία, ὅπως τὴν ἐρρίζουν οἱ πολυάριθμοι αὐλωμονικῆς, σφάζονται ἢ μὲ ἕλλο τρόπο θανατώνονται κάθε εἶδους ζῶα, χελῶνες, λαγυί, σκύλοι, νυχτερίδες, ὄφεις, περιστέρια, χελιδόνια, ποντικί, πρόβατα κλπ.κλπ., μὲ μοναδικὸ σκοπὸ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ αἵματος ἢ τοῦ δερματός τους. Συναγωγή τέτοιων μαρτυριῶν βλ.: Ar. Delatte, Anecdota Atheniensia. Tom. I, Liège-Paris 1927 (π.χ. στὶς σελίδες 25, 73, 132, 443, 475).

μασία λαϊκῶν συσσιτίων, τὰ ὁποῖα ὀργανώνονται εἴτε ἐκ περιτροπῆς ἀπὸ τὰ μέλη τους, εἴτε ἀπὸ πλούσιους συγχωριανούς, κυρίως «κεχαγιάδες», ἢ καὶ ἀπὸ τὶς (λαϊκῆς) ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς. Θυμίζω, ὅτι σύμφωνα μὲ μιά χαρακτηριστικὴ μαρτυρία, τὶς ἡμέρες πού γινόταν κουρμπάνι στὸ χωριὸ δὲν μαγεύεσαν οἱ οἰκογένειες¹. Εἶναι πολὺ λογικὸ νὰ δεχθοῦμε, ὅτι ἡ περίπτωση αὐτῆ, ἔστω καὶ ἀραιὰ μαρτυρημένη, θὰ ἦταν μᾶλλον συχνὴ καὶ τυπικὴ.

Δὲν πρέπει ἐξάλλου νὰ παραβλέπουμε καὶ τὸν ψυχαγωγικὸ-συμποσιακὸ χαρακτήρα τῶν κουρμπανιῶν, κάτι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς λιτοδίαιτους καὶ στερημένους ἀπὸ τέτοιες εὐκαιρίες χωρικούς. Καὶ μποροῦμε νὰ ποῦμε, ὅτι ὁ χαρακτήρας αὐτὸς ἀποκοῦσε μὲ τὸν καιρὸ ὀλοένα μεγαλύτερη σημασία, σὲ σχέση μὲ τὸν καθαρὰ λατρευτικὸ². Ἔτσι ὑπάρχουν πολλὰ μέρη, ὅπου σὲ ἡμέρες, κατὰ τὶς ὁποῖες θὰ περίμενε κανεὶς νὰ τελοῦνται θυσίες, ὁ ἑορτασμὸς καὶ τὸ πανηγύρι γίνονται μὲ «κατάλυση» κρέατος ζώων, τὰ ὁποῖα ὁμῶς ἀπλῶς σφάζονται, δὲν θυσιάζονται: ἡ θυσία δὲν ἔχει ἀφήσει κανένα ἴχνος. Παράδειγμα ὁ ἑορτασμὸς τοῦ προφήτη Ἡλία στὴν κορυφὴ τοῦ Ταυγέτου, ὅπου οἱ προσκυνητές, ἀπ' ὅλη τὴ Μεσσηνία καὶ τὴ Λακωνία, ψήνουν χωρὶς καμιὰ θυσιαστικὴ τελετουργία ἀρνιά καὶ διασκεδάζουν ὅλη τὴ νύχτα τῆς παραμονῆς³.

1. Βλ. παραπάνω, σελ. 146. Πβ. καὶ σελ. 116: Μοιράζουν τὸ κουρμπάνι «σ' ὅλο τὸ χωριὸ δωρεάν». Ἡ διανομὴ παίρνει καθαρὰ τὴ μορφή συσσιτίου (αὐτοψία 1965).

2. Στὰ Σπάτα π.χ., ὅπου τὰ βοσειδῆ πού σφάζονται πρὸς τιμὴν τοῦ ἀποστόλου Πέτρου μεταβάλλονται σὲ γευστικώτατο στιφάδο (βλ. παραπάνω, σελ. 125) καὶ ὁ ἑορτασμὸς παίρνει τὴ μορφή λαϊκοῦ πανηγυριοῦ τῶν μεσογειῶν χωριῶν τῆς Ἀττικῆς, εἶναι σήμερα δυνατὸς ὁ πρὸ κάτω διάλογος ἀνάμεσα σ' ἓνα δημοσιογράφου καὶ τὸ δήμαρχο τῆς κωμοπόλεως: «— Γιατί μαγειρεύετε στιφάδο καὶ ὄχι ρόστο; — Ἴσως νὰ εἶναι προτίμηση τοῦ ἀγίου. Μιὰ πού τὸ βρῆκα ἔτσι, ἐγὼ δὲν θίγω τὰ Ἅγια!» («Ἐπίκαιρα», ἀρ. 466, 7-13 Ἰουλίου 1977, σ. 15).

3. ΛΦΙΙΙ χφο σειρά 4η (1967-68), τ. 5, σ. 74 (σὺλλ. Δ. Νικολακάς). Ἄκόμα καὶ σὲ περιπτώσεις, ὅπου ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται μὲ κάποια σοβαρότητα ἡ παράθεση τοῦ πατροπαράδοτου κοινῶν γεύματος, μετὰ τὸν ἑορτασμὸ τοῦ ἀγίου, δὲν προηγεῖται θυσία. Βλ. π.χ. «Ἠχώ τῶν Παξῶν», ἀρ. φ. 59 (Σεπτ. 1977), σ. 6, ὅπου περιγραφή τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὸ νησάκι τῆς Παναγίας τὸ 1977. Διατέθηκαν δωρεάν 2500 μερίδες βραστοῦ κρέατος μοσχarioῦ μὲ ζωμὸ καὶ ἄρτο. Τὸ ἔθιμο συνεχίζεται, ὅπως γράφει ἡ ἐφημερίδα, «χάρις εἰς τὴν οικονομικὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐπὶ τούτῳ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1970 συσταθείσης ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως ἐπιτροπῆς ὑπὸ τοῦ Κοινοφελοῦς Ἰδρύματος Παξῶν, τῆς Ἐνώσεως τῶν ἀπανταχοῦ Παξιῶν» καὶ ἀκόμα μὲ τὴ δωρεὰ 5000 δραχμῶν ἀπὸ κάποιον ἰδιώτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Λικατερινίδης Γεώργιος Ν., 'Η έορτή τοῦ ἁγίου Γεωργίου ὡς ποιμενική εἰς τὴν Ἀσὴ Γωνιὰ Χανίων. 'Ἠώς, ἔτ. 7 (1964), τεύχ. 76-85 (ἀφιέρωμα στὴν Κρήτη), σ. 317-20.
- 'Ὁ βορτασμός τοῦ ἁγίου Γεωργίου εἰς Νέον Σούλι Σερρών. Σερρατικά Χρονικά 5 (1969), σ. 129-48.
- 'Ἐθνικὴ εὐχὴ λαϊκῆς λατρείας ἀπὸ τὴν περιοχὴν Σερρών. Πρακτ. Α' Συμπ. Λαογρ. (1975), σ. 11-20.
- Ἀλεξιάδης Μηνᾶς. 'Ἐθνικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ πλειστηριασμοί. Δωδώνη 6 (1977), σ. 397-405.
- Βαφειδῆς Ν., ἀρχιμανδρίτης, 'Ἐξορκισμοί, χαϊμαλιά, νουσκάδες, κουρμπάνια στὴ Θράκη. 'Ἐν Ἀθήναις 1953 ('Ἐταιρεία Ἑρατικῶν Μελετῶν, ἀρ. 19).
- Βενιζέλος Θεοδόσιος Β, Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πρὸς τὸν παρεβάλλεται ἐναχοῦ καὶ ὁ τῶν νεωτέρων. 'Ἐν Ἀθήναις 1873^α.
- Bibliotheca Hagiographica Graeca. Troisième édition (...) par Fr. Halckin. I-III, Bruxelles 1957.
- Βλαστός Παῦλος Γ., 'Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ. 'Ἠθὴ καὶ εὐχὴ Κρητῶν συλλεχθέντα ὑπὸ —. 'Ἐν Ἀθήναις 1893.
- Βλάχου Ἑλένη, Λαογραφία καὶ ἱστορία τῆς Ἰμβρου. Ἀρχεῖον Θράκης 38 (1975), σ. 227-76.
- Βουραζέλη-Μαρινάκου Ἑλένη, Αἱ ἐν Θράκῃ συντεχνίαι τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν. Θεσσαλονίκη 1950 ('Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν).
- Γεδεῶν Μανουήλ, Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ. 'Ἐν Ἀθήναις 1935.
- Παλαιῆς εὐφρίας θρακικῆ κέντρα. Θρακικά 7 (1936), σ. 5-34.
- Γιαννουλάτος Ἀναστάσιος, ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης, Ἰσλάμ. Θρησκευολογικὴ ἐπισκόπησις. Ἀθήναι 1975.
- Γκιζέλης Γρ., Ἠκειρωτικαὶ θρησκευτικαὶ πανηγύρεις. Πρακτ. Α' Συμπ. Λαογρ. (1975), σ. 21-38.
- Δεκέζος Μ., Θυσίαι τῶρων ἐν Ἀίμνῃ καὶ Κύμῃ. Λαογρ. 3 (1911), σ. 504-6.
- Delatte Armand, Anecdota Atheniensia. Tome I. Textes Grecs inédits relatifs a l'histoire des religions par —. Liège-Paris 1927 (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège. Fascicule XXXVI).
- Δουβουνιώτης Κ. Ι., Κοσμὸς τοῦ Αἰτωλοῦ διπλῆ ἀνάδοτος. Ἰερὸς Σύνδεσμος ΙΑ' (ΙΘ') (1915), ἀρ. 246 σ. 3-8, ἀρ. 247 σ. 1-6, ἀρ. 248 σ. 1-5.
- Eitrem S., Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer. Kristiania Videnskapselskaps Skrifter, II, Hist.-Filol. Klasse, 1914, No 1.
- Ἐνισλειδῆς Χρῆστος Μιχ., 'Ὁ θεσμός τῆς νηστείας. Θεσσαλονίκη 1972^α.
- Ἐξομολογητῆριον ἔστι βιβλίον ψυχοφελέστατον περιέχον διδασκαλίαν σύντομον πρὸς τὸν Πνευματικὸν πῶς πρέπει νὰ ἐξομολογῆ (...). Κατὰ τὴν ἐκδόσιν τῆς Βενετίας ὑπὸ Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου. 'Ἐν Ἀθήναις 1915.
- Ἐὐφραξιάδης Λέζαρος Γ., Τὸ Προκίπτι Καππαδοκίας, ἡ πατρίδα μου. Ἱστορία καὶ λαογραφία. Θεσσαλονίκη 1974.

- Εὐστρατιάδης Σωφρόνιος, Ἀγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐκδο-
σις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀθήναι 1960.
- Εὐχολόγιον τὸ Μέγα... Ἐπιμελεῖα Ν. Π. Παπαδοπούλου, πρωτοπρεσβυτέρου.
Ἐκδ. Μ. Σαλιβέρου, Ἀθήναι (ἀ.έ.).
- Fehrle Eugen, Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker.
Kassel 1955.
- Friedrich A., Knochen und Skelett in der Vorstellungswelt Nordasiens (Wiener
Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, 5). Wien 1943.
- Harrison Jane Ellen, Prolegomena to the Study of Greek Religion.
Meridian Books, New York 1955.
- Epilegomena to the Study of Greek Religion and Themis. A Study of the
Social Origins of Greek Religion. University Books, New York 1962.
- Honninger I., Über Huhnopfer und Verwandtes in Arabien und seinen Rand-
gebieten. Anthropos 41-44 (1946-1949), σ. 337-46.
- Ζαφειριάδης Ἀλέξ., Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἰμβρου. Ἐκδοσις δευτέρα
ὑπὸ Παν. Δ. Καλατζῆ. Θρακικά 45 (1971), σ. 259-97.
- Ζέπος Ι. καὶ ΙΙ., Βασιλικά (κατὰ τὴν ἔκδοσιν G. E. Heimbach καὶ τὸ συμπλήρωμά
της). Τόμ. 1, Ἀθήναι 1910.
- Jus Graecoromanum, ἐπιμελεῖα —. Νεαραὶ καὶ Χρυσόβουλλα τῶν μετὰ τὸν Ἰου-
στινιανὸν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων (ἐκ τῆς ἔκδόσεως G. E. Zachariae von Lig-
genthal). Τόμ. 1, Ἀθήναι 1931.
- Ζέπος ΙΙ., Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου, Νομικὸν Πρόχειρον (Βουκουρέστιον 1765), τὸ πρῶ-
τον ἐκδιδόμενον ἐκ χειρογράφου κώδικος τοῦ κρατικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἰασίου
ὑπὸ —. Ἀθήναι 1959 (Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, τ. 17, 1954-59).
- Ἡμελλος Στέφ. Δ., Ἡ περὶ πειρατῶν λαϊκὴ παράδοσις. Ἐν Ἀθήναις 1968
(Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκαπαιδευτικῆς Ἑταιρείας, ἀρ. 52).
- Τὸ περὶ ζώων ἰδιότητος ἔργον τοῦ Αἰλιανοῦ ὡς πηγὴ εἰδήσεων περὶ μαγικῶν καὶ δει-
σδαϊμόνων δοξασιῶν καὶ συνηθειῶν. Ἐν Ἀθήναις 1972 (Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν.
Σαριπόλου, ἀρ. 19).
- Παρατηρήσεις ἐξ ἐπιτοπίου ἐρεύνης εἰς τὸν λαϊκὸν πολιτισμὸν τῶν νοτίων Κυκλάδων.
Ἀθήναι 1974.
- Κακούρη Κατερίνα, Διονυσιακά. Ἐκ τῆς σημερινῆς λαϊκῆς λατρείας τῶν Θρα-
κῶν. Ἀθήναι 1963 (= Kakouri Katerina, Dionysiaka. Aspects of the
popular Thracian Religion of to-day. Athens 1965).
- Θρακικά δρώμενα στὴν ὑστατὴ ὥρα. Πρακτ. Β' Συμπ. Λαογρ. (1976), σ. 113-26.
- Καλλίνικος Κων., πρωτοπρεσβύτερος, Ὁ Χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν
αὐτῷ. Ἀθήναι 1958.
- Καλλιτσουνάκης Ἰω., Ἑπταδικαὶ ἐρευναι. Ἀθηνᾶ 33 (1921), σ. 107-99.
- Καλοκάρδου Ἑλλη., Λαογραφικὰ Σκοποῦ Ἀνατολικῆς Θράκης. Ἀρχ. Θρακ. Θησ.
13 (1946-47), σ. 129-92.
- Κανδηλάπτης - Κάνις Γ. Θ., Αἱ Θυσίαι παρὰ τοῖς Ποντίοις. Ποντιακὴ Ἔσθια, ἔτ.
11 (1960), τεύχ. 123-24, σ. 5623-24.
- Καραπατάκης Κ., Τὸ Δωδεκάμερο τῶν Χριστουγέννων (Λαογραφικόν). Ἀθήνα
1971.

- Kavadias G. B., *Pasteurs-Nomades Méditerranéens. Les Saracatsans de Grèce.* Paris 1965.
- Κεραμόπουλλος 'Α., Παλαιαί χριστιανικαί και βυζαντιναί ταφαί ἐν Θήβαις. 'Αρχαιολογικόν Δελτίον 10(1926), σ. 124-36.
- Κληρίδης Ν., Ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Μάμαντος. Προλεγόμενα και κείμενον τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος τοῦ θαυματουργοῦ. Κυπριακαί Σπουδαί 15(1951), σ. 91-145.
- Κυπριακαί παραδόσεις. Κυπριακαί Σπουδαί 31(1967), σ. 139-63.
- Κόντογλου Φ., Ἐκφραzaί τῆς Ὁρθοδόξου Εἰκονογραφίας συγγραφείσα ὑπὸ —, ἁγιογράφου. Ἀθήναι 1960, τόμ. Α' Τεχνολογικὸν και Εἰκονογραφικόν, τόμ. Β' Πίνακες.
- Κορρές Γ. Στ., Ἐπιβιώσεις ἐκ τῶν θουσιῶν ταύρων. Ἀθηνᾶ 73-74 (1972-73), σ. 879-913. — Ἐπιβιώσεις ἐκ θουσιῶν ταύρων, Β'. Ἀθηνᾶ 76 (1977), σ. 205-221.
- Κουκουλές Φαίδων, Βυζαντινῶν νεκρικὰ ἔθιμα. Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπ. 16 (1940), σ. 3-80.
- Βυζαντινῶν βίος και πολιτισμός. Τόμ. Α'-Ε', ἐν Ἀθήναις 1948-1952.
- Μνεία δεισιδαιμονιῶν τιῶν και μαγικῶν συνηθειῶν εἰς νομοκάνονας. Τιμητικὸς τόμος 'Α. Ἀλεβιζάτου, Ἀθήναι 1958 (ἀνάτυπο).
- Κουρμούλης Γ., Ἐπιβιώσεις τῆς ἀρχαίας Χιμαίρας ἐν Κύπρῳ. Πρακτικά Α' Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Γ', μέρ. β', Λευκωσία 1973, σ. 199-203.
- Κράλης Στρ., Ἡ Ἁγία Παρασκευὴ Λέσβου. Μυτιλήνη 1963.
- Κυριαζής Ν. Γ., Δημόδης Κυπριακὴ ἰατρικὴ [ἅγιοι θεράποντες]. Κυπριακὰ Χρονικά 4(1926), σ. 1-46, 95-116, 152-81, 183, 261 (και σὲ ἰδιαιτέρο τεῦχος).
- Κυριαζόπουλος Σπ., Λόγος και ἦθος. Φιλοσοφία τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἰωάννινα 1976 (Δωδώνη, Παράρτ. ἀρ. 6).
- Κυριακίδης Στ. Η., Θυσία ἐλάφου ἐν νεοελληνικῇ παραδόσει και συναξαρίοις. Λογρ. 6(1917), σ. 189-215.
- Ἑλληνικὴ Λογογραφία, Α'. Ἐν Ἀθήναις 1965.
- Κυριακίδου-Νέστορος Ἀλκη, Τὸ πετεινᾶρι στὰ λαϊκὰ κεντήματα τῶν Βαλκανίων. Ἀρχιτεκτονικὴ 13(1969), τεῦχ. 72, σ. 87-95.
- Λογογραφικὰ Μελετήματα. Ἀθήνα 1975.
- Κωνσταντόπουλος Ν., Ἑρμηνευτικαὶ παρατηρήσεις και συμπληρώσεις ἐπὶ τῶν τοπωνυμιῶν τοῦ Ἐκοποῦ. Ἀρχ.Θρακ.Θησ. 6(1939-40), σ. 209-25.
- Κωστάκης Θεοφ. Η., Παρατηρήσεις στὰ τσακῶνικα τῆς Προποντιδας. Πελοποννησιακὰ 1(1956), σ. 108-26.
- Λαμπουσιᾶδης Γ., Ὀδοιπορικὸν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἑλληνικῆς κατοχῆς τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης. Θρακικά 2(1929), σ. 87-93.
- Λαμπρίδης 'Ι., Ζαγορικὰ, οἷς προσετέθησαν και τινα περὶ Ἡπείρου (...). Ἐν Ἀθήναις 1870.
- Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα. Τεῦχ. Δ', Μαλακασιακὰ, μέρος α'. Ἐν Ἀθήναις 1888.
- Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα. Τεῦχ. Η', Ζαγορικὰ, μέρ. α'. Ἐν Ἀθήναις 1889.
- Lawson John C., *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion. A Study in Survivals.* University Books, New York 1964.
- Λουκάς Γ., Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημειῶν τῶν Ἀρχαίων. Τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1874.
- Λουκάτος Δ. Σ., Ἀργαίαι και ἅγιοι τιμωροί. Ἐπετ. ΚΑ 20-21(1967-68), σ. 55-105.
- Ἡ Θρακικὴ λατρεία τῶν ἁγιοσμάτων. Λογογραφικὰ και ἔθνολογικὰ στοιχεῖα. Πρακτ. Β' Συμπ. Λογρ. (1976), σ. 229-40.

- Loukatos D. S., Le motif de la chèvre découvrant des lieux sacrés, en Grèce (Festschrift Matthias Zender : Studien zur Volkskultur, Sprache und Landesgeschichte, hrsg. Edith Ennen und Günter Wiegmann). Bonn 1972, σ. 465-69.
- La saint Démètre (26 oct.), jour de culte, de transhumances et de conventions automnales, chez les pasteurs nomades ou semi-nomades, en Grèce (Symposium International, Belgrade 6-7 nov. 1975). Belgrade 1976 (Académie Serbe des Sciences et des Arts. Editions spéciales No 4), σ. 257-67.
- Λουκόπουλος Δ., Αιτωλικαὶ παραδόσεις. Λαογρ. 4(1912-13), σ. 425-51.
- Σύμμεικτα λαογραφικὰ Μακεδονίας. Λαογρ. 6(1917), σ. 99-168.
- Σύμμεικτα Αιτωλικά Λαογραφικά. Λαογρ. 8(1921), σ. 13-66.
- Σύμμεικτα λαογραφικά ἐξ Αιτωλίας. Λαογρ. 12 (1938-48), σ. 1-61.
- Λουκόπουλος Δ. - Πετρόπουλος Δ., Ἡ λαϊκὴ λατρεία τῶν Φαράσων. Ἀθήνα 1949 (Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Καππαδοκία 3).
- Λουλουδόπουλος Μ., Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἐθίμων κτλ. τῶν Καρυῶν, ἐπαρχίας Καβακλῆ. Ἐν Βάρνῃ 1903.
- : Μάκιστος (Παπαχαράλαμπος) Κ., Ἡ Σελλάδα Ἁγίας Παρασκευῆς Λέσβου. Ἀθήναι 1970.
- Μαράβα - Χατζηνικολάου Ἄννα, Ὁ ἅγιος Μάμας. Ἀθήνα 1953 (Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Καππαδοκία 9).
- Μάρκου Γ., Κουρμπάνια καὶ κουρμπαντζήδες. Τοπικὰ ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας. Ἀθήναι 1975 (ἀνάπτυπον ἐκ τοῦ Ἀρχείου Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου, ἔτ. 30όν, τεύχ. 1-2), Ἀθήνα 1976 (ἀνάπτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Καλειδοσκόπιο», τεύχ. 6, ἔτ. 1976).
- Mauss M., The Gift. Forms and functions of exchange in archaic societies. London 1974.
- Μέγας Γ. Α., Θυσία ταύρων καὶ κριῶν ἐν τῇ ΒΑ Θράκῃ. Λαογρ. 3(1911), σ. 148-71.
- Παραδόσεις περὶ θησαυρῶν. Λαογρ. 4(1912-13), σ. 22-34.
- Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν. Λαογρ. 7(1923), σ. 465-520.
- Βιβλίον ὠμοπλατοσκοπίας ἐκ κώδικος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν. Λαογρ. 9(1926), σ. 3-51.
- Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (ΖΕΛ), κεφ. ΙΑ'-ΙΒ' (Λαϊκὴ λατρεία). Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. ἔτ. Ε'-Σ' (1943-44), σ. 86-144, τόμ. 5 (1945-49), σ. 3-100 (τὰ ἐπιμέρους κεφάλαια καὶ σὲ τρία χωριστὰ τεύχη. Δευτέρα ἐκδοσις σὲ ἐνιαῖο τεύχος, Ἀθήναι 1975).
- Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας. Ἀθήναι 1956 (G. A. M e g a s, Greek Calendar Customs. Athens 1963^a).
- Τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας. Συγκριτικὴ μελέτη. Λαογρ. 27 (1971), σ. 25-212 (= G. A. M e g a s, Die Ballade von der Arta-Brücke. Eine vergleichende Untersuchung. Thessaloniki 1976. Institute for Balkan Studies, 150).
- Ἡ ἔννοια καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν Ἀναστεναρίων. Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἔτ. 1973, τόμ. 48, σ. 285-301 (= Νέα Ἔστια τ. 95, 1974, σ. 85-95 = Λαογραφία 29, 1974, σ. 3-18).
- Μέγας καὶ ἱερός Συνέδριος Ὁρθοδόξου Χριστιανοῦ περιέχων ἀπασαν τὴν τάξιν προσευχῶν καὶ ἀκολουθιῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, πάντων τῶν ἁγίων καὶ πασῶν τῶν ἑορτῶν, κινήτων καὶ ἀκινήτων. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἀστήρ», Ἀθήναι 1961.
- Μελανοφρύδης Π., Λαϊκὸν ποντιακὸν ἑορτολόγιον. Ποντιακὰ Φύλλα Ι' (1988-89), τεύχ. 25, σ. 16-22.

- Μαρακλής Μ. Γ., 'Ο σύγχρονος ελληνικός λαϊκός πολιτισμός. 'Αθήνα 1973.
- Διαβρώσεις και επιβιώσεις στον λαϊκό πολιτισμό της Β. 'Ελλάδος. Λαογρ. 29(1974), σ. 85-92.
 - Σημειώσεις Λαογραφίας. Τεύχ. Ζ'. Κατάταξη λαογραφικής όλης, ΙΙΙ. Θρησκευτική Λαογραφία. 'Ιωάννινα 1977.
- Μερλιέ-Λογοθέτη Μέλω, Οι ελληνικές κοινότητες στη σύγχρονη Καπαδοκία. Δελτίο ΚΜΣ 1 (1977), σ. 29-74.
- Meuli K., Griechische Opferbräuche (Phyllobolia für Peter von der Mühl). Basel 1946, σ. 185-288.
- Μηλιώρης Ν., Τά ελληνικά χωριά της περιοχής Βουρλών. Μικρασιατικά Χρονικά 14 (1970), σ. 177-225.
- Μηνάς Κ., Λαογραφικές παρετυμολογίες. Λαογρ. 30(1975), σ. 17-30.
- Μουστοξύδης Α. - Κουτλουμουσιανός Βαρθολομαίος, 'Υπόμνημα ιστορικών περί της νήσου 'Ιμβρου. 'Εν 'Αλεξανδρεία 1904^α.
- Μπαρνέας 'Ιω., Τό παλαιοχριστιανικόν θυσιαστήριον. 'Εν 'Αθήναις 1940.
- Νικήτας Η., Τό Λεσβιακό μηνολόγιο. Μυτιλήνη 1953 (Λεσβιακά τόμ. Α', τεύχ. α').
- Nilsson Martin P., Griechische Feste von religiöser Bedeutung mit Anschluss der attischen. Leipzig 1906.
- 'Ελληνική λαϊκή θρησκεία. Μετάφραση Ι. Θ. Κακριδῆ. 'Αθήνα 1953 ('Η Βιβλιοθήκη τῶ Φιλολόγου, ἀρ. 8).
 - Geschichte der Griechischen Religion, I. München 1955^α.
- :Ξενίτας Ξ. ('Ακογλου Ξ.), 'Ἔθιμα καὶ ἡ τελετὴ τοῦ γάμου στὰ Κοτύωρα. Ποντιακά Φύλλα, τεύχ. 23(1938), σ. 443-48.
- 'Από τῆ ζωὴ τοῦ Πόντου. Λαογραφικά Κοτυώρων. 'Αθήνα 1939.
- Οικονομίδης Α., Λαογραφικά Καλλιπόλεως. Ολιωνί, δεισιδαμονίες, μαγγανείες τῆς χειρσνήσου Καλλιπόλεως καὶ τῶν πέριξ. 'Αρχ.Θρακ.Θησ. 3(1936-47), σ. 85-95.
- Οικονομίδης Δ. Β., 'Η ἀγία Παρασκευὴ εἰς τὸν βίον τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ. 'Ἐπετ. Λαογρ. 'Αρχ. 9-10(1955-57), σ. 65-104.
- Οικονομίδης Δ. Η., Γαμήλια ἔθιμα. 'Αρχεῖον Πόντου 1(1928), σ. 124-180.
- Παιδοῦσης Μικές, Τό εἶμα στίς δεισιδαμονες συνήθειες καὶ τὴν δημόδη ἱατρικὴ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Λαογρ. 29(1974), σ. 249-90.
- Πέλλας Δημήτριος Ι., 'Η «θάλασσα» τῶν ἐκκλησιῶν. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ χριστιανικοῦ βωμοῦ καὶ τὴν μυθολογίαν τῆς λειτουργίας. 'Αθήναι 1952 ('Εκδόσεις τοῦ Γαλλικοῦ 'Ινστιτούτου 'Αθηνῶν, ἀρ. 68).
- Πανάρετος Ἄνθ., 'Η δεισιδαιμονία ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα (...). Λευκωσία 1969.
- Πανταζής Η. Δ., 'Ο Ταξιάρχης στὴ Λεσβιακὴ λαογραφία. Αἰολικά Γράμματα Η' (1975), τεύχ. 28, σ. 300-4.
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α., Διονυσίον τοῦ ἐκ Φουρνῆ, 'Ερμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης καὶ αἱ κύριαι αὐτῆς ἐνέκδοτοι πηγαι, ἐκδομένη μετὰ προλόγου νῦν τὸ πρῶτον κλήρης κατὰ τὸ πρῶτότυπον αὐτῆς κείμενον ὑπὸ —. 'Εν Περτρούπολει 1909.
- Παπακώστας Ν., 'Ηπειρωτικά. Τόμος Α', 'Αθαμανικά. 'Αθήναι 1967.
- Παπαχεραλέμπος Γ. Χ., Τῆς Τρίτας τὸ γεφύρι. Κυπριακά Χρονικά 11(1935), σ. 97-100.
- 'Ἔθιμα, προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι τῶν Κυπρίων. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 8(1989), σ. 18-30.

- Παρασκευαΐδης Π., Λατρεία του ταξιάρχου Μιχαήλ και θυσίαι βοδών και άμνών εις Μανδαμάδον Λέσβου. *Λαογρ.* 15 (1953), σ. 159-61.
- Πέρδικα Νίκη, Σκύρος. 'Αθήναι, τόμ. Α' 1940, Β' 1943.
- Pétopoulos Démi., Survivances de sacrifices d'animaux en Grèce. *Papers of the International Congress of European and Western Ethnology Stockholm 1951.* Stockholm 1956, σ. 120-25.
- Πετρόπουλος Δ. Α., Μαμούρι - Φαρμακός. 'Επετ. Φιλολ. Σχ. Θεσ. 8 (1960-μνημόσυνον Μανόλη Τριανταφυλλίδη), σ. 241-6.
— 'Όρια ιερά - σταυράτα. 'Επετ. Φιλολ. Σχ. Θεσ. 11 (1969), σ. 227-44.
- Πετρόπουλος Δ. - 'Ανδρέαδης 'Ερμ., 'Η θρησκευτική ζωή στην περιφέρεια 'Ακσεραϊ-Γκέλβερι. 'Αθήνα 1971 (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Καππαδοκία 12).
- Pelzoldt Leander, Mythos und Religion (Festgabe für Leopold Schmidt. *Volkskunde - Fakten, Analysen*). Wien 1972, σ. 496-511.
- Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηδὸς τῆς μιᾶς ἀγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν 'Ορθοδόξων 'Εκκλησίας, ἧτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι κανόνες (. . .) ἐρμηνεύμενοι ὑπὸ 'Αγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ (. . .) νῦν τὸ ἔβδομον ἐπανεκδιδόμενον (. . .) ἐπιμελεῖα μητροπολίτου Κορινθίας Παντελεήμονος Καρανικέλα. 'Εκδοτικὸς οἶκος 'Αστέρου, 'Αθήναι 1970.
- Pierce Joe, Life in a Turkish village. *Case Studies in Cultural Anthropology.* Stanford University, 1967.
- Πολίτης Ν. Γ., Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων 'Ελλήνων. Α', *Νεοελληνική Μυθολογία, μέρος α'*. 'Εν 'Αθήναις 1871.
— 'Ο γάμος παρὰ τοῖς νεωτέροις 'Ελλήσιν. *Παρθενῶν Α'* (1871), σ. 335-40 (= *Λαογρ. Σύμμ. Γ'*, 1931, σ. 232-322).
— 'Τὰ κατὰ τὴν τελευταίην. *Παρθενῶν Β'* (1872-73), σ. 1137-44, 1193-1200 (= *Λαογρ. Σύμμ. Γ'*, 1931, σ. 323-362).
— 'Ο 'Ήλιος κατὰ τοὺς δημῶδεις μύθους. 'Εν 'Αθήναις 1882 (= *Λαογρ. Σύμμ. Β'*, 1975^α, σ. 130-83).
— Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. *Δελτίον 'Ιστορικῆς καὶ 'Εθνολογικῆς 'Εταιρείας* 1 (1883), σ. 1-30 (= *Λαογρ. Σύμμ. Γ'*, 1931, σ. 64-100).
— Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. *Παραδόσεις Α'-Β'*, ἐν 'Αθήναις 1904 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, 'Αθήναι 1965).
— Γαμήλια σύμβολα 'Επετηρὶς Πανεπιστημίου Β' (1905-6), σ. 111-87 (= *Λαογρ. Σύμμ. Β'*, 1975^α, σ. 260-320).
— 'Ωκυτόκια. *Λαογρ.* 6 (1918), σ. 299-346 (= *Λαογρ. Σύμμ. Β'*, 1975^α, σ. 341-83).
- Puchner W., Die Memoiren des griechischen Revolutionsgenerals Makryjannis aus kulturenthropologischer Sicht. *Südostforschungen*, 34 (1975), σ. 166-94.
- Ράλλης Γ. Α. - Πουτῆς Μ., Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφῆμων 'Αποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἀγίων Πατέρων, ἐκδοθὲν ὑπὸ —. Τόμ. Α'-Σ'. 'Αθήνησιν 1852-1859.
- Rouse W. H. D., Folklore Firstfruits from Lesbos. *Folk-Lore* VII (1896), σ. 142-59.
- Ρωμαῖος Κ., Κοντὰ στὶς ρίζες. 'Ερευνα στὸν ψυχικὸ κόσμον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. 'Αθήνα 1959.
- Ρωμαῖος Κ. Α., Τὸ ὄνι κατὰ τὸν γάμον. *Λαογρ.* 7 (1923), σ. 346-68.
— Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θράκης. 'Αρχ. Θρακ. Θεσ. 11 (1944-45), σ. 1-131.
— Μικρὰ Μελετήματα. *Θεσσαλονίκη* 1955 ('Ελληνικά, Παράρτ. ἀρ. 7).

- Σακελλαρίου 'Αθ. 'Α., Τά Κυπριακά, ζῆτοι γεωγραφία, ἱστορία καὶ γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον ὑπό —. Τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1890.
- Σαμοθράκης 'Αχιλλεὺς Θ., Λεξικὸν γεωγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν τῆς Θράκης. Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1453. Ἔκδοσις β', ἐπιμέλεια Π. Παπαχριστοδοῦλου, Ἀθήναι 1963 (ἀνατύπωση ἀπὸ τὸν 28 τόμο, 1963, τοῦ Ἀρχ.Θρακ. Ἑθσ., σ. 1-596).
- Schmidt B., Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Alterthum. Leipzig 1871.
- Schneeweis Edm., Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten. Druzba Sv. Mohorja V Celju 1935.
- Σιώτης Μ., Ὁ σταυρὸς ὡς σφραγὶς τῶν Χριστιανῶν. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 33 (1950), τεύχ. 389-90 σ. 223-30, τεύχ. 391-92 σ. 268-76.
- Σπυριδάκης Γ. Κ., Ὁ ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἑλλησι. Ἐν Ἀθήναις 1939.
- Οἱ ἀμφιθαλεῖς εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ. Ἀρχ. Θρακ. Ἑθσ. 13 (1946-47), σ. 193-208.
 - Ἐπιβιώσεις λαϊκῆς πίστεως, λατρείας καὶ τέχνης ἐκ τῆς βυζαντινῆς περιόδου εἰς τὴν Β. Ἑλλάδα. Πρακτ. Α' Συμπ. Λαογρ. (1975), σ. 235-62.
- Stahl Anka, Animal Sacrifices in the Balkans (IX International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Chicago Aug.-Sept. 1973). «The Realm of the Extra-Human Ideas and Actions» (ed. A. Bharati). The Hague, Mouton, 1976, σ. 443-51.
- Σταμούλη-Σαραντῆ, Ἐλπινίκη, Ὁ ἅγιος Γεώργιος εἰς τὴν Θράκην. Μεσαιωνικὰ Γράμματα 1, τεύχ. β' (1931), σ. 146-69.
- Παραδόσεις τῆς Θράκης. Θρακικά 7 (1936), σ. 231-318.
 - Ἀπὸ τὰ ἱεράσματα τῆς Θράκης. Θρακικά 18 (1943), σ. 219-90.
 - Πρωτόψαις καὶ δευτερευόντες τῆς Θράκης. Λαογρ. 13 (1951), σ. 100-14, 14 (1952), σ. 169-200.
 - Ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην. Ἡ Συληθρία μὲ τὰ γύρω της χωριά. Ἀθήναι, τ. Α' 1956, Β' 1958.
- Stongel Paul, Opferbrauche der Griechen. Leipzig und Berlin 1910.
- Die Griechischen Kultusaltertümer (Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, 5, 3). München 1920°.
- Ταμεῖον Ὀρθοδοξίας περίγειν συνοπτικῶς καὶ διαλαμβάνον περὶ Θεοῦ, περὶ ἱστορίας, περὶ ἐξηγήσεως καὶ χρήσεως τῶν ἐκτὰ Μυστηρίων, δεκά ἐντολῶν καὶ τῶν ἀναγκαιοτέρων τῆς ἱερᾶς ἐκκλησίας ἐθίμων (...) ποιηθῶν (...) ὑπὸ (...) ἐπισκόπου Καμπανίας κυρίου κυρίου Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (...). Ἐνετίησιν παρὰ Νικολάου Γλυκεῖ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων 1788.
- Ταρσοῦλη Ἀθηνᾶ, Κύπρος. Ἀθήναι, τ. Α' 1955, Β' 1963.
- Thompson G., Αἰσχίλος καὶ Ἀθήναι. Μελέτη γύρω ἀπὸ τὶς κοινωνικὰς πηγὰς τοῦ δράματος. Μετ. Γ. Ν. Βιστάκη, Φ. Ἀποστολόπουλου, Ἀθήνα 1954.
- Τομπῆς Ἄγγ., Τὰ κουρμπάνια τῆς Βορειοθράκης. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1958, σ. 299-302.
- Τριανταφυλλίδης Π., Οἱ Φυγάδες. Δράμα εἰς μέρη πέντε μετὰ μακρῶν προλογικῶν περὶ Πόντου ὑπό —. Ἐν Ἀθήναις 1870.
- Φυτράκης Ἀνδρέας Ι., Λεῖψανα καὶ τάφοι μαρτύρων κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας. Ἐν Ἀθήναις 1955.

- Χατζηγιάννης Χριστόφας Δ., Τὸ πανηγύρι τοῦ ταύρου Ἀγίας Παρασκευῆς Λέσβου. Μυτιλήνη 1969 (Ἐκδοση Κοινότητος Ἀγίας Παρασκευῆς).
- Χατζημιγάλη Ἀγγελική, Σαρακατσάνοι. Τόμ. Α', μέρος α', Ἀθήνα 1957.
- Χατζόπουλος Κ., Ἡ ἐπαρχία τῶν 40 Ἐκκλησιῶν. Πληθυσμός, ἥθη, ἔθιμα καὶ γλωσσικά ἰδιώματα. Θρακική Ἐπετηρὶς 1897, σ. 181-203.
- Χουρμουζιάδης Ἀναστ., Περὶ τῶν Ἀναστεναρίων καὶ ἄλλων τινῶν παραδόξων ἔθιμων καὶ προλήψεων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1873 (ἀνατύπωση στὸ Ἀρχ. Θρακ. Θησ. 26, 1961, σ. 143-66).
- Vakarelski Chr., Bulgarische Volkskunde (Grundriss der Slavischen Philologie und Kulturgeschichte). Berlin 1969.
- Vohlard E., Kannibalismus (Studien zur Kulturkunde, hrsg. V. Ad. E. Jensen, 5). Stuttgart 1939.
- Vryonis Speros, Jr., The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century. Berkeley, Los Angeles, London 1971.
- Yerkes R. K., Le Sacrifice dans les religions grecque et romaine et dans le judaisme primitif. Payot, Paris 1955.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Ἀρχ. Θρακ. Θησ. : Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ.
- Ἐπετ. : Ἐπετηρὶς.
- Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπ. : Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.
- Ἐπετ. Φιλ. Σχ. Ἀθ. : Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
- Ἐπετ. Φιλ. Σχ. Θεσ. : Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
- ΖΕΛ : (Γ. Α. Μέγας) Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας.
- Ἰστ. Λεξ. : Κέντρον Συντάξεως Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
- ΚΑ : Κέντρον Ἑρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (πρ. Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον) Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
- ΚΜΣ : Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυτές: Μέλπω καὶ Ὀκτάβιος Μερλιέ. Ἀθήνα).
- Λαογρ. : Λαογραφία. Δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἐταιρείας.
- Λαογρ. Ἀρχ. : Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον.
- Λαογρ. Σύμμ. : (Ν. Γ. Πολίτης) Λαογραφικὰ Σύμμεικτα.
- ΛΦΠΙ : Λαογραφικὸ Φροντιστήριον Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.
- Πρακτ. Συμπ. Λαογρ. : Πρακτικὰ (Α', Β') Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικοῦ Χώρου (ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, τόμ. Α' 1975, τόμ. Β' 1976).
- ΣΑΠΛ : Σπουδαστήριον Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
- συλλ. : συλλογῆς.
- Σύλλ. Κων/λεως : Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.
- συντ. : συντάκτης.
- φάκ. : φάκελος.
- χφο : χειρόγραφο.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΟΠΩΝ

- Άβδηρα Εβάνθης 33, 124
- Άβντάν Άμισού Πόντου 21
- Άγια Άνα Εύβοίας 43
- Άγια Έλένη Σερρών 27, 83, 167
- Άγια Παρασκευή Λέσβου 11, 23, 24, 65, 67, 68, 69, 94, 106, 116, 119
- Άγια Σοφία Άρκαδίας 47, 86, 129
- Άγιος Λέσβου 23
- Διοσκουρί Νάξου 48
- Άγιοπηγή Καρδίτσας 41
- Άγιος Άθανάσιος Πέλλας 36
- Άγιος Βασίλειος Θεσ/κης 38
- Άγιος Ηλίας Αιτ/νίας 43
- Άγιος Ηλίας Θράκης 27
- Άγιος Γεώργιος Αιτ/νίας 43
- Άγιος Γεώργιος Γρεβενών 37, 38, 90
- Άγιος Γεώργιος Κων/λεως 35
- Άγιος Θωμάς Ήρακλείου 49
- Άγιος Λαυρέντιος Μαγνησίας 40, 120, 127
- Άγιος Λουκάς Εύβοίας 44
- Άγιος Μάμας Κύπρου 51
- Άγιος Παντελεήμονας (Μπατέλι) Φλώρινας 38, 91
- Άγιος Στέφανος Κων/λεως 33, 132
- Άγιος Σωζόμενος Κύπρου 52, 130
- Άγιος Γεωργίου όρος 81
- Άγιοχώρι Σερρών 37, 77
- Άγιονάς Καππαδοκίας 19
- Άγριανή Σερρών 36, 37
- Άγρίδια Ήμβρου 25, 96, 155
- Άγγιλιος Θράκης 27, 28, 32
- Άδισσα Πόντου 20
- Άδραμύντιο Μυσίας 22
- Άηδονοχώρι Καρδίτσας 41
- Αθήναι 41
- Αίγινα 43
- Αίγυπτος 110, 175
- Αιμιλιανός (Γριντάβας) Γρεβενών 35
- Αίνας 27, 35, 59, 63
- Αιταλία 42, 128, 161
- Αιψός Άρκαδίας 45, 46, 76, 81
- Αλεγονία Μεσσηνίας 45, 81
- Αλεξάνδρεια 150
- Αλεξανδρούπολη Έβρου 35, 63
- Αλικαρία Άγγιάλου 32
- Άλισοφι Πόντου 21
- Άλμαρη Μαλγάρων Θράκης 27
- Άλόνησος 43, 74, 86
- Άλωνα Κύπρου 51
- Άλώνια Σαμοθράκης 26, 80
- Άμβρακία Αιτ/νίας 42
- Άμιαντος Κύπρου 51
- Άμισός Πόντου 21
- Άμοργός 47, 48
- Άμούρι Λάρισας 40
- Άμπελάκι Χανίων 163
- Άμπελάκια Λάρισας 40
- Άμπελώνας Θεσπρωτίας 39
- Άμυγδαλιά Θράκης 30
- Άνακίου Καππαδοκίας 19, 162
- Άνάφη 48
- Άνδρόνοβα Εύρυτανίας 42
- Άνδρίτσεινα Ήλείας 142
- Άνδρονίσι Καππαδοκίας 19
- Άνθεια Έβρου 52
- Άντάβλα Καππαδοκίας 19
- Άντικύθηρα 44, 127
- Άνω Όρεινή Σερρών 37
- Άπειρανθος Νάξου 48
- Άράκλεια βλ. Ήράκλεια
- Άργυράδες Κερκύρας 44
- Άρίστηνο Άλεξανδρουπόλεως 35
- Άρναούτσιοι Θράκης 27
- Άρτα 111, 151
- Άρτάκη Βιθυνίας 21
- Άρτυτίνα Δωρίδας 41
- Άρμάκι Κύπρου 52, 60
- Άσθ Γωνιά Χανίων 49, 163
- Άσπροκόταμο Τρικάλων 40
- Άσπρος Θράκης 28, 34
- Άσος Πρέβεζας 39, 58
- Άστρομερίτης Κύπρου 52, 144, 147
- Άταλάντη Φθιώτιδας 145
- Άττική 180
- Αύλωνάρι Εύβοίας 44

Ἄχλαδιά Φθιώτιδας 42
Ἄχλαδοχώρι Σερρών 36

Βαλανάρι Ἀγριδίων Ἰμβρου 26, 155
Βαλύρα Μεσσηνίας 47
Βαμβακόφυτο Σερρών 37
Βαρελαῖοι Εὐβοίας 44
Βάρος Λήμνου 26, 61
Βασαράς Λακωνίας 45
Βασιλίτσι Μεσσηνίας 46
Βάτκα Βιθυνίας 21, 105
Βάχλια Ἀρκαδίας 47
Βέρμπιανη Φλώρινας· βλ. Ἰτιά
Βεύη Φλώρινας 38
Βίζα, Βιζύη Θράκης 29, 32
Βιθυνία 21, 89, 106
Βλαχόγιαννη Λάρισας 40
Βόνιτσα Αιτ/νίας 42
Βουλγαρία 136
Βουνί Καλαβρίας 53, 162
Βράχα Εὐρυτανίας 42
Βρυσικά Ἐβρου 33
Βώλακας Δράμας 37

Γαλανόβρυση Λάρισας 40
Γαλατσάδες Εὐβοίας 43
Γαλλικανὸ Καλαβρίας 53, 163
Γδόγια Λασιθίου 59
Γελανθὴ Μαλαγγάρων Θράκης 35
Γερακάρι Τρικάλων 41
Γεράκι Λακωνίας 47
Γέρας Λέσβου 24, 58
Γερμανία 91
Γεωργανάδες Τρικάλων 41
Γιάννιτσα Καλαμῶν· βλ. Ἐλαιοχώρι
Γκιούλμπαξε Μ. Ἀσίας 22
«Γκαίνια» 153
Γρατινὴ Κομοτηνῆς 34, 126, 163
Γρεβενά 38, 110
Γρίζι Μεσσηνίας 46
Γριντάδες Γρεβενῶν· βλ. Αἰμιλιανὸς

Δαδιά Ἐβρου 34, 63
Δάλι Λευκωσίας· βλ. Ἰθάλιο
Δαμαλὰς Τροιζηνίας 45, 157
Δαμασκηνιά Κοζάνης 36, 113
Δανιῆλιο Θράκης 34
Δάσκιο Ἰμαθίας 38

Δασύλλιο Γρεβενῶν 35
Δάφνη Λήμνου 26
Δαφνί Λακωνίας 46
Δεμάτι Ἰωαννίνων 39, 87, 95, 96
Δερβέκιστα Αιτ/νίας 42
Δημινίτσα Γρεβενῶν· βλ. Καρπερὸ
Δημοκράνεια Μετρῶν Θράκης 33
Δίδυμον Ὀρος Καισαρείας 17
Διδυμότειχο Ἐβρου 29, 31, 38, 62, 147
Δολιανὰ Ἀχαΐας 47
Δομοκὸς Φθιώτιδας 110
Δουμενὰ Ἀχαΐας 47
Δωδεκάνησα 50

Ἐγέριμ Τάγ Καππαδοκίας 124
Ἐλαιοχώρι (Γιάννιτσα) Μεσσηνίας 45, 47
Ἐλαιῶνας Σερρών 37
Ἐλβασάνιο Μετρῶν Θράκης 31
Ἐμμ. Παππᾶς Σερρών 36
Ἐντιμα Πόντου 21
Ἐξω Γωνιὰ Θήρας 48
Ἐρείκουσα 44
Ἐρμακιά Κοζάνης 37, 38
Ἐρμιόνη Ἀργολίδας 47
Ἐρμιονίδα 46, 59
Εὐβοία 43-44, 112, 139
Εὐκαρπία Σερρών 89
Εὐκάρυο Θράκης 30, 32, 162
Εὐσταθοχώρι Θράκης 28
Ἐφταχώρι Καστοριᾶς 36

Ζαβέρδα Αιτ/νίας· βλ. Πάλαιρος
Ζάβιτσα Ἀρκαδίας 47, 92
Ζαγόρι Ἠπείρου 39, 121
Ζάκυνθος 44
Ζαρὸς Ἡρακλείου 49
Ζευγολατεῖο Ἀρκαδίας 45
Ζηλίτσα Αιτ/νίας 41
Ζιγοβίσι Ἀρκαδίας 47
Ζιντζίντερε Καππαδοκίας 19
Ζώτεια Κύπρου 144

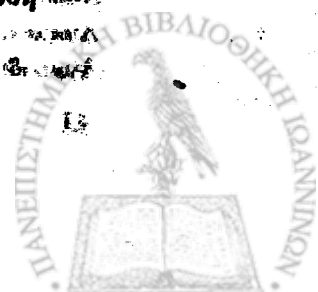
Ἡλεία 45, 74
Ἠπειρος 39, 88, 114, 139, 143
Ἡράκλεια Θράκης 28, 29, 31, 32, 73,
88, 90

Θεσσαλία 40-41, 62, 70, 80, 143, 163
Θήρα (Σαντορίνη) 48, 65, 69, 154

Θιάβη Βοιωτίας 42, 58
 Θούριο Έβρου 34, 100
 Θράκη 11, 26-35, 61, 62, 65, 72, 73, 74,
 76, 77, 80, 84, 85, 88, 92, 102, 106,
 114, 115, 116, 132, 137, 149, 162,
 168
 Ίδα Πέλλας 36
 Ίθάλιο (Δάλι) Κύπρου 51, 131, 160
 Ίερουσαλήμ 150
 Ίθώμη Θεσσαλίας 143
 Ίκαρία 22, 88, 138, 145
 Ίκόνιο Λυκαονίας 19, 146
 Ίμβρος 25, 93, 127, 155
 Ίμπιζή Καππαδοκίας 124
 Ίρλανδία 60
 Ίτιά (Βέρμπιανη) Φλώρινας 109
 Ίωλκός 70
 Καβακλή Θράκης 27, 28, 119, 159
 Καβατζίου Θράκης 29
 Καισάρεια Καππαδοκίας 17
 Καισάρεια Κοζάνης 37
 Κακοκλέρι Τρικάλων 40
 Καλά Δένδρα Σερρών 38
 Καλαβρία 53, 148, 162, 165
 Καλαμάτα Μεσσηνίας 45
 Καλαμπάκα Τρικάλων 110, 145
 Καλάντζι Ίωαννίνων 39, 114
 Καλλικράτεια Θράκης 30
 Καλλίπολη Θράκης 30, 32
 Καλλονή Λέσβου 23, 24, 67
 Καλομοίρα Τρικάλων 41
 Κάλυμνος 50
 Καμάρες Ίρωαλείου 49
 Καμαρωτό Σερρών 145
 Καναδάς 91
 Καπέσοβο (Κεπέσοβο) Ίωαννίνων 39
 Κέπη Λέσβου 24
 Καπίκι Πόντου 20
 Καππαδοκία 17-19, 74, 78, 91, 94, 110,
 124, 162, 169, 187
 Καρδιά Κοζάνης 38, 60
 Καρδίτσα 60
 Κεροπλάσι Εύρυτανίας 43
 Κάρπαθος 50, 104
 Καρπάζι Λήμνου 26, 95, 112
 Καρπάρη Σερρών 38

Καρπερό (Δημηνίτσα) Γρεβενών 35, 123
 Καρούδι Σητείας Λασιθίου 49
 Καρυδιές Ραχών Ίκαρίας 22
 Καρυές Καβακλή Θράκης 27
 Καρωτή Έβρου 33
 Κάσπακας Λήμνου 26
 Κασσάνδρα Χαλκιδικής 38
 Κασσιόπη Κερκύρας 93
 Καστανιές Θράκης 30, 32, 77
 Καστοριά 128
 Καστρί Άρκαδίας 46
 Καστριώτισσα Φωκίδας 142
 Κάστρο Ίμβρου 96
 Κατιρλί Βιθυνίας 21
 Κατοκοπιά Κύπρου 52
 Κάτω Ίταλία 53, 148, 149
 Κάτω Όρεινή Σερρών 37, 116
 Κάτω Στενή Εύβοίας 43
 «Καυκάρα» Άγ. Παρασκευής Λέσβου 68
 Κέα 48, 88, 125
 Κέδρος Καρδίτσας 41
 Κελιά Τήνου 48
 Κελόνσα Πόντου 20
 Κενάταλα Καππαδοκίας 18
 Κεντρι Λασιθίου 49
 Κεραμιδιά Ίλίας 46
 Κέρκυρα 44, 71
 Κερμύρα Καππαδοκίας 17
 Κιλικία 129
 Κίμωλος 48, 58
 Κισσάριο Έβρου 34
 Κλειώ Λέσβου 24
 «Κλιζα» 157, 158
 Κλουμβίδος Λέσβου βλ. Νέπη
 Κνίδη Γρεβενών 38
 Κοιλάκι Κύπρου 51
 Κοκκινόβρυση (Κοσίνα) Αιτ/νίας 42
 «Κολονάκι» Άθηνων 157
 Κολοσσαί (Χώναι) Φρυγίας 106
 Κολοφάνα Άμοργού 47
 Κονατοτή Λέρισης 40
 Κόνιτσα Ίωαννίνων 39
 Κορνοφωλιά Έβρου 34
 Κορώνη Μεσσηνίας 46, 59
 Κόρωνος Νέξου 48
 Κοσίνα Αιτ/νίας βλ. Κοκκινόβρυση
 Κόσμο Κομοτηνής 34, 69, 108
 Κοτύωρα Πόντου 20, 142

- Κουβούκλια Βιθυνίας 21
 Κούρεντα Ίωαννίνων 39
 Κουσσίνα (Κοσίνα) βλ. Κοκκινόβρυση
 Κρεμαστή Ρόδου 50
 Κρήνη Μ. Ἀσίας 21
 Κρηνίδα Λήμνου 26, 133
 Κρήτη 49, 85, 88, 98, 139, 163
 Κριάτσι Δωρίδας 41
 Κρόκος Κοζάνης 37, 110
 Κρουσώνας Ἡρακλείου 49
 Κρυόβρυση Λάρισας 40
 Κρυονέρι Θράκης 35
 Κίζυκος Βιθυνίας 21, 154
 Κύθηρα 44, 113
 Κύκκου ὄρος 127
 Κυκλάδες 47-48
 Κύμη Εὐβοίας 43, 93
 Κυνουρία Ἀρκαδίας 92
 Κύπρος 50-52, 60, 98, 110, 120, 126, 127, 131, 144, 147, 157, 160, 161
 Κωνσταντινούπολη 33, 35, 132
 Κωστή Θράκης 26, 27, 31, 33
- Λάβαρα Ἐβρου 33
 Λαγκαδάς Θεσ/κης 27, 83, 167
 Λαδάς Μεσσηνίας 45, 81
 Λακωνία 58, 180
 Λάμαρη Εὐβοίας 44
 Λάρνακα Κύπρου 52
 Λεβίδι Ἀρκαδίας 45
 Λεπιανὰ Εὐρυτανίας 42
 Λέρος 50
 Λέσβος 11, 22-25, 60, 65, 69, 70, 71, 80, 88, 89, 106, 119, 168
 Λευκάδα 111
 Λεῦκες Πάρου 48
 Λευκίμμη Ἐβρου 35, 80
 Λῆμνος 26, 61, 95, 111, 132, 138
 Λιάπη Ἰωαννίνων 39, 95, 96
 Λιάπον Ἠπείρου βλ. Λιάπη
 Λιβύσι Λυκίας 22
 Λιγουριὸ Ἀργολίδας 45
 Λίμνη Εὐβοίας 43, 128
 Λιόπρασσο Τρικάλων 41
 Λουτράκι Πιέλλας 36
 Λύδδα Συρίας 103
 Λυκαονία 19, 107
 Λυκούδι Λάρισας 40
- Μαγνησία 67, 69, 70
 Μάδυτος Θράκης 22
 Μαινεμένη Ἰωνίας 22
 Μαίστρος Αἴνου 63
 Μαίστρος Ἀλεξανδρουπόλεως 35
 Μακεδονία 11, 35-38, 80, 90, 156
 Μαλακοπή Καππαδοκίας 117
 Μάλγαρα Θράκης 27, 35
 Μαιμασός Καππαδοκίας 19, 99
 Μανδήλι Σερρών 36
 Μανδρίτσα Ἐβρου 34, 115
 Μανδρότοπος Θεσπρωτίας 39
 Μάνη 45, 47
 Μανιάκι Μεσσηνίας 46
 Μανταμάδος Λέσβου 24, 25, 106, 180
 Μαραθάσα Κύπρου 51, 112
 Μάραθος Ἰκαρίας 22
 Μαρλὰς Τήνου 48
 Μαρώνεια Κομοτηνῆς 34, 69
 Ματαράγκα Καρδίτσας 41
 Μέγα Ἐλευθεροχώρι Λάρισας 40
 Μέγα Μοναστήρι Θράκης 28
 Μεγανήσι Λευκάδας 44, 109
 Μεθώνη Μεσσηνίας 47
 Μελί Μ. Ἀσίας 22
 Μελίσσια Ἀττικῆς 22
 Μελισσοουργοὶ Ἄρτας 39
 Μελισσοχώρι Θεσ/κης 36, 89
 Μένικον Κύπρου 52
 Μεσαορία Κύπρου 51
 Μεσημβρία Θράκης 27
 Μεσοχώρι Καρπάθου 50
 Μεσοχώρι Μεσσηνίας 46
 Μεσσηνία 77, 81, 180
 Μεταμόρφωση Κοζάνης 36
 Μέτραι Θράκης 30, 32, 88, 132
 Μηλιά Ἐβρου 33
 Μηλικώρι Κύπρου 51
 Μῆλος 48, 60
 Μηχανιώνας Βιθυνίας 21
 Μικρά Ἀσία 65, 114, 173, 175
 Μικρὸ Ἐλευθεροχώρι Λάρισας 40
 Μικρὸ Μοναστήρι Θράκης 28
 Μικρὸ Σούλι Σερρών 37
 Μίλητος Ἰωνίας 69
 Μιστεγνά Λέσβου 24, 180
 Μισιτὶ Καππαδοκίας 19, 110
 Μιτσερό Κύπρου 51, 126

- Μολύκρειο Αιτ/νίας 42
 Μοναστηράκι Σερρών 36
 Μόρφου Κύπρου 51, 161
 Μοσχοχώρι Πιερίας 35
 Μουντάδος Τήνου 48
 Μουρι Χανίων 49
 Μουρνά 'Ηρακλείου 49
 Μπάνα Θράκης 28, 35
 Μπάτελι Φλώρινας βλ. "Άγιος Παντελεή-
 μονας
 Μπέρεκλα 'Αρκαδίας 45
 Μπόβα Καλαβρίας 53, 148
- Ναίμονας Θράκης 28, 29, 31, 75
 Νάξος 48, 139
 Νάπη (Κλουμδάδος) Λέσβου 24, 25, 68
 Νέα Βύσσα Έβρου 33
 Νέβρα Μαλακωπής Καππαδοκίας 19, 117
 Νέο Σούλι Σερρών 37
 Νεστόριο Καστοριάς 36
 Νησι Πέλλας 36, 85, 86
 Νήσος Κύπρου 131
 Νιχώρι Μετρών Θράκης 30, 32, 132
 Νταουκλή Θράκης 34 βλ. και Νταουτλή
 Νταουτλή Θράκης 28 βλ. και Νταουκλή
 Ντερλίκοβα Αιτ/νίας βλ. Καλίκι
- Νηροκαρόταινα 'Αρκαδίας 47, 127
 Νηρότοπος Σερρών 38
 Νηροχώρι 'Αχαΐας 46, 58
 Νινός Νερό Φλώρινας 38
- 'Οθινοί 46
 Οινόη Πόντου 20, 109
 'Οικαλί Δέρκων Θράκης 31
 'Ορεστιάδα Έβρου 32
 'Ορτάκιοι Θράκης 31
 Ούζενιχ Τσάι Καππαδοκίας 124
 Ούσπεχ Φρυγίας 20
- Παγασί Μαγνησίας 70
 Παγαρέτι 'Αχαΐας 47
 Παγώνδας Σάμου 25
 Παλαιόκαστρο Σάμου 25
 Παλαιοκώμη Σερρών 37
 Παλαιοχώρι Λέσβου 24, 70
 Πάλαρος (Ζαβέρδα) Αιτ/νίας 42
 Παλαιστίνη 150
- Παλική Κεφαλονιάς 143
 Παλλαδάριο Βιθυνίας 21
 Παναγία Ίμβρου 96
 Παναγίας νησάκι Παξών 180
 Παξοί 44, 150, 180
 Παπαδάτες Πρέβεζας 39
 Παπάδες Εύβοιας 43, 112, 156
 Πάπιγκο 'Ιωαννίνων 39, 70
 Παράκοιλα Λέσβου 24
 Παράνυμφοι 'Ηρακλείου 49
 Παρθένιο 92
 Πάρωνας 92
 Πάρος 48
 Πασμακίτοι Θράκης βλ. Τριφύλλι
 Πάτμος 98
 Πελοπόννησος 45-47, 72, 74
 Πέρα Κύπρου 131
 «Πέρα Μαχαλάς» Διδυμοτείχου 62
 Πέργαμος Αιολίδας 21
 Περιβόλια 'Ηλείας 47
 Περιστέρα Θράκης 27
 Πέρματα Λυκαονίας 19, 107
 Περσία 129
 Περούλι Τρικάλων 40
 Πέτρα Θράκης 34-35
 Πέτρα 'Ιωαννίνων 39
 Πέτρα Λέσβου 23, 93
 Πέτρες Φλώρινας 38
 Πετροβούνι 'Ιωαννίνων 39
 Πεῦκοι Λασιθίου 49
 Πίνδος 110
 Πισοδέρι Φλώρινας 52
 Πλαβού Θράκης 34
 Πλάγια Καλλικράτειας Θράκης 30
 Πλαγιά Λέσβου 24, 59
 Πολύκαστρο Κιλκίς 30, 31, 33, 74
 Πολύχνιτος Λέσβου 24
 Πόντος 20-21, 71, 72, 153, 159
 Ποταμιά Κύπρου 131
 Πουρνάρια 'Αρκαδίας 47
 Πράγγιο Έβρου 33
 Πράσινο 'Αρκαδίας 46, 58
 Πρόαστιο Μεσσηνίας 47
 Προκόπι Καππαδοκίας 19, 124, 162
 Πρόμαχοι Πέλλας 36, 113
 Προποντίδα 105
 Πύδιο Λάρισσας 40, 58
 Πυλία Μεσσηνίας 77

- Πυργί Χίου 25
 Πύργοι Δράμας 37
 Πύργος Θράκης 27
 «Πυρωσιά» Διδυμοτείχου 62
- Ραβδάς Θράκης 28, 30
 Ραιδεστός Θράκης 34
 Ράχες Ίκαρίας 22
 Ραχούλα Καρδίτσας 41
 Ριάχοβο Κοζάνης 91
 Ροδιανή Κοζάνης 38
 Ροδολίβος Σερρών 37
 Ροδόπολη Πόντου 21
 Ρόδος 50
 Ροχούδι Καλαβρίας 149
 Ρωμανό Αήμνου 26, 111, 112
 Ρώμη 174, 179
- Σαμοθράκη 26, 80, 133
 Σαμόκοβο Θράκης 31
 Σάμος 25
 Σαντορίνη· βλ. Θήρα
 Σαράι Βιζύης Θράκης 32
 Σαράντα Έκκλησιές Θράκης 27, 29, 32, 33, 89
 Σαραντάπορο Λάρισας 40
 Σεβντίκιοι Μ. Άσίας 22
 Σέλενη Φθιώτιδας 41
 Σερβία 136, 174
 Σηλυβρία Θράκης 88
 Σητεία Λασιθίου 49
 Σιάτιστα Κοζάνης 38
 Σιβριχισάρ Καππαδοκίας 18, 91
 Σιγή Βιθυνίας 21
 Σίκινος 48
 Σιναπλή Θράκης 28, 30, 31, 74
 Σινώπη Θράκης 128
 Σιτοχώρι Σερρών 37
 Σίφνος 119
 Σκεπαστό Εύβοιας 43
 Σκεπαστό Σαράντα Έκκλησιών 32, 76
 Σκληρό Μεσσηνίας 45
 Σκοπός Θράκης 29, 30, 31, 90, 105
 Σκούταρι Θράκης 34
 Σκουτάρος Λέσβου 25, 119
 Σκύρος 44, 98
 Σμύρνη Ίωνίας 22, 145
 Σουφλί Έβρου 33
- Σπάρτη Λακωνίας 46, 59
 Σπάτα Άττικής 42, 120, 125, 180
 Σπία Καρπάθου 50
 Σταυρίν Πόντου 20
 «Σταυροπηγείο» 152
 Σταυροπήγιο Εύρυτανίας 42
 «Σταυροποιοί» 157
 «Σταυρός» 153, 157
 «Σταυρωμένο» 157
 Στενήμαχος Θράκης 31
 Στράντζα Θράκης 30, 38
 Στρέντζιο Θράκης 30, 88
 Σύρος 48
 Σφακιά Χανίων 49, 128
 Σχινοχώρι Άργολίδας 46
 Σχοινούδι Έμβρου 25, 127
 Σωζόπολη 29, 34, 154
 Σωσάντρα Πέλλας 36
- Ταϊφρί Καλλιπόλεως Θράκης 32
 Ταύγετος 81, 180
 «Ταῦρος» 67, 68
 Τέλ Άβιβ 150
 Τελώνια Λέσβου 23, 89
 Τένεδος 70
 Τζατζι Μεσσηνίας 46
 Τζαντώ Ήρακλείας 32
 Τζίμο Θράκης 31
 Τήνος 48, 125
 Τρίκαλα 41
 Τριφύλλι (Πασμακτσι) Θράκης 29
 Τρόζαινα Κύπρου 52
 Τρόδος Κύπρου 98, 127
 Τσαγκαράδα Μαγνησίας 41
 Τσαοήλι Μετρών Θράκης 31, 119
 Τσάκονη Καστοριάς 36, 64
 Τσακωνιά 47, 105
 Τσαμλίκ Λυκαονίας 107
 Τσανακτι Δέρκων Θράκης 32
 Τσελτέκ Καππαδοκίας 19
 Τσινάριο Βιθυνίας 21
 Τσινικ Άμισού Πόντου 21
 Τσιράκι Γρεβενών 35, 152
 Τσιρκούκιοι Θράκης 28
 Τσορλού Θράκης· βλ. Τυρολόη
 Τυρολόη (Τσορλού) Θράκης 30, 78
- Ύδρα 43, 82

Φανάρι Θράκης 32
Φάρασα Καππαδοκίας 17-18, 19, 57, 85,
93, 100, 107, 109, 118, 120, 121, 123,
126, 131, 135, 173

Φερτίκι Καππαδοκίας 9
Φθια Λέσβου 24
Φιλάτι Νέξου 48
Φλαμουριά Πέλλας 86
Φραγκοκάστελλο Κανίων 49, 128
Φρυγία 20
Φυσινή Λήμνου 26

Κεβουτσι Βιθύνιας 21, 105
Χάλακας Μήλου 48, 129
Χαλόστρα Θεσ/κης 38
Χαλβάντερε Καππαδοκίας 18
Χαλδία Πόντου 20, 153
Χαλίνα (Ντερλίκοβα, Δερλίκοβον) Αιτ/νίας 42
Χάλκη 84

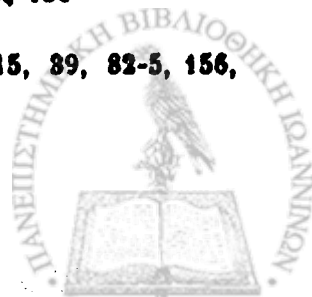
Χαλκίδα Εββοίας 165
Χαλκιδική 35
Χανδράς Έβρου 38, 102
Χασιωτοχώρια 123
Χατζηγύριο Θράκης 27
Χίνα Ίωαννίνων 39
Χίος 25, 69, 145
Χουλιαράδες Ίωαννίνων 39
Χούνη Εύρυτανίας 42
Χρυσάμπελα Ραιδεστού Θράκης 84
Χρυσή Καστοριάς 86, 87
Χώναι· βλ. Κολοσσαί
Χώρα Σάμου 25
Χωριστή Δράμας 37

Ψαρά 25, 154
Ψάρι Μεσσηνίας 45
Ψαχνά Εββοίας 43, 97
Ψέριμος 56

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- *Ααρών 175
 *Αβραάμ 118, 179· — θυσίας ἀναπαράστασις 119
 ἀγάπαι 176
 *Αγαρηνός 177
 ἀγελάδα 62, 63, 72, 88, 90, 91, 93, 103, 125, 157, 160, 161
 ἅγια *Ἄνα 127
 ἅγια Βαρβάρα 131-32
 ἅγια Ἐλένη 124
 ἅγια Ἰουλιανή 127
 ἅγια Κυριακή 115, 126
 ἅγια Μαρίνα 15, 86-88, 95, 96, 128
 ἅγια Μεταμόρφωση 92
 ἅγια Παρασκευή 15, 89, 90-91, 99, 100, 116, 156
 ἅγια Περπέτουα 175
 ἅγια Σοφία 129
 ἅγια τράπεζα 57, 102, 132, 152, 176
 ἅγια Τριάς 16, 119
 ἁγιασμα 67, 68, 77, 82, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 99, 100, 105, 126, 130, 132, 155, 156, 164, 169
 ἁγιασμός 59, 63, 82, 87, 94, 137, 147, 148, 149, 150, 151, 157, 158
 ἁγιατικά 81
 ἅγιο βῆμα 78, 82, 94, 123, 171
 ἅγιο Πνεῦμα 16, 119
 ἅγιοι Ἀκίνδυνοι (*Ἀκίνδυνος, Πηγάσιος, Ἀφθόνιος, Ἐλπιδοφόρος, Ἀνεμπόδιστος) 129-30
 ἅγιοι Ἀλαμάνοι 131
 ἅγιοι Ἀλιφῶτες· βλ. ἅγιοι Ἡλιόφωτοι
 ἅγιοι Ἀνάργυροι (Κοσμῆς καὶ Δαμιανός) 15, 85-86, 102, 161, 166
 ἅγιοι Ἀπόστολοι 15, 85, 124, 136
 ἅγιοι Ἡλιόφωτοι (*Ἡλιόφωτος, Ἐπαφρόδιτος, Ἀμμώνιος, Χουλελαῖος, Εὐσθέσιος οἱ μεγαλομάρτυρες) 126-27
 ἅγιοι Θεόδωροι 124, 132
 ἅγιοι Πάντες 132-33
 ἅγιοι Σαράντα 122-23
 ἅγιος: πολιοῦχος 16, 92, 120-32, 160·—
- ἅγιοι Θεραπευτές 166. — ἱαματικοὶ 162· — μικροῦ ἅγιοι 166· — ἅγ. ἐπίσκεψις ἐπὶ ἄλλον ἅγιο 128· — παρτυμολογία ὀνόματος ἅγ. 63, 117
 ἅγιος Ἀθανάσιος 15, 61-5, 80, 82, 85, 101, 102, 115, 123, 135· — ὁ «Καλοκαιρινός» 80
 ἅγιος Ἀκίνδυνος· βλ. ἅγιοι Ἀκίνδυνοι
 ἅγιος Ἀνδρέας 131
 ἅγιος Ἀνδρόνικος 104, 129
 ἅγιος Ἀνεμπόδιστος· βλ. ἅγιοι Ἀκίνδυνοι
 ἅγιος Ἀντώνιος 63
 ἅγιος Ἀπόστολος ὁ Νέος 120, 127
 ἅγιος Ἀρτέμιος 156
 ἅγιος Ἀφθόνιος· βλ. ἅγιοι Ἀκίνδυνοι
 ἅγιος Βαράσης 120, 123
 ἅγιος Βαραχήσιος· βλ. ἅγιος Βαράσης
 ἅγιος Βασίλειος 15, 57, 58, 59, 109, 118, 119, 133
 ἅγιος Βλάσιος 15, 70-1
 ἅγιος Γεώργιος 15, 72-79, 81, 95, 100, 103, 104, 114, 120, 123, 129, 131, 136, 159, 162, 166, 177· — ὁ Ἀράπης» 73· — «Σποριάρης» 103· — «Μεθυστής» 103
 ἅγιος Γρηγόριος Θεολόγος 121
 ἅγιος Δαμιανός· βλ. ἅγιοι Ἀνάργυροι
 ἅγιος Δημήτριος 15, 79, 100, 102, 135, 136
 ἅγιος Ἐλπιδοφόρος· βλ. ἅγιοι Ἀκίνδυνοι
 ἅγιος Εὐξίπιος 147
 ἅγιος Θύρσος 127
 ἅγιος Θωμᾶς 129· βλ. καὶ Κυριακή
 ἅγιος Ἰωάννης Θεολόγος 15, 80-2, 129, 157, 158
 ἅγιος Ἰωάννης Πρόδρομος 15, 61, 97, 124-5, 135, 155· — προστάτης ἀπὸ τὸ ῥήγος 97, 155· — «Πιτ'ναράς» 155
 ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος 15, 107-8
 ἅγιος Κοσμῆς· βλ. ἅγιοι Ἀνάργυροι
 ἅγιος Κοσμῆς Αἰτωλὸς 136
 ἅγιος Κυπριανός 127
 ἅγιος Κωνσταντῖνος 15, 89, 82-5, 156,

159· βλ. και Μέγας Κωνσταντίνος
 ἄγιος Λουκάς 129
 ἄγιος Μάμας 15, 98-9, 126
 ἄγιος Μηνᾶς 130
 ἄγιος Μόδεστος 132, 166
 ἄγιος Μύρων 127
 ἄγιος Νεοσίμ 109
 ἄγιος Νυκίτης 128-9
 ἄγιος Νικόλαος 15, 108-9, 136
 ἄγιος Παντελεήμων 15, 91
 ἄγιος Παῦλος 126, 175
 ἄγιος Πέτρος 120, 125, 180
 ἄγιος Πηγάσιος· βλ. ἄγιοι Ἀκινθῖνοι
 ἄγιος Πρόβος 104, 129
 ἄγιος Σπυρίδων 109, 132
 ἄγιος Στέφανος 132
 ἄγιος Σωζόμενος 31, 120, 130
 ἄγιος Τάραχος 104, 129
 ἄγιος Τρύφων 121-2
 ἄγιος Φανούριος 108—Φανουρόπιτα 108
 ἄγιος Φίλιππος 15, 108
 ἄγιος Χαράλαμπος 11, 65-9, 106, 116,
 119· — «Ἰέρος» 67
 ἄγιος Χριστόφορος 123
 ἀγιασμός 74
 ἀγιασμοί 148
 ἀγρινέ 98, 122, 126, 127, 172
 ἀγριόδεντρο· βλ. δέντρο
 ἀγριοκάτσικο· βλ. κατσίκα
 ἀδελφάτο 119
 ἀδελφάτο· βλ. ἀδελφάτο
 Ἄδωνις 99
 ἀ-Γιαλός 137
 ἀ-Στρέτης 155
 ἀἴγα· βλ. κατσίκα
 ἀγιασμός 76
 Ἀδιωνός 141
 αἷμα 85, 91, 97, 121, 147, 166, 167, 169,
 174· χρήσεις (στειροί σὲ μέτωπα ἀν-
 θρώπων, τείχους, κίρτες, κατώφλι κλπ.)
 58, 64, 68, 69, 73, 75, 79, 89, 107,
 111, 113, 114, 115, 116, 132, 138,
 144, 147, 149, 150, 154, 155, 156,
 158, 159, 160, 161, 164, 166, 171,
 175, 179· — ποῦ γίνεται (σὲ θεμέλιο
 ἐκκλησίας ἢ σπιτιοῦ, σὲ νερό, λάσσο
 κλπ., σὲ σφάλις ἢ ἄλλο) 57, 69, 78,
 82, 83, 90, 94, 99, 102, 124, 125, 187,

143, 149, 151, 154, 162, 171, 174·
 — σὲ στοιχείωση οἰκοδομημάτων κλπ.
 147-50· — σὲ γαμήλια ἔθιμα 142-44· —
 κλειστηριασμός 65, 68, 116, 130, 170· —
 σὲ μαντική 75, 139, 143, 144· — θάψι-
 μο, παράχωμα 76, 83, 102, 171· — στήν
 ἀρχαία θυσία 174· — στήν Π. Διαθήκην
 175· — στή λατρεία χριστιανῶν μαρτύ-
 ρων 174· — σὲ σολωμονικὲς 179
 ἄλας· βλ. ἀλάτι
 ἀλάτι 62, 74, 75, 100, 172, 178· — εὐλο-
 γία 74, 75, 178· — εὐχή 75
 ἀλάφι· βλ. ἐλάφι
 ἀλεκτοροθυσία 64, 80, 88, 91, 101, 102·
 βλ. και πετεινός
 ἀλεκτροῦν 64, 141· βλ. και πετεινός
 ἀλέτρι 64, 152, 156, 157
 ἀλιπανάβατος 90
 ἄλογο 67, 75, 84, 142
 Ἄλωνίτης 139
 ἀλωνισμός 15, 138-39
 ἄμαρτιῶν ἄφεση 107
 Ἄμμώνιος μεγαλομάρτυς· βλ. ἄγιοι Ἡ-
 λιδῶται
 ἀμνός· βλ. ἀρνί
 ἀμπέλι 60, 95, 121, 137, 156
 ἀμφιθαλής 143, 149
 Ἄνελιφας 16, 65, 117-18
 Ἄνιστενάρια 82, 83, 128, 167, 178
 ἀνατολή 161· τὸ κεφάλι τοῦ θύματος στρέ-
 φεται πρὸς τὴν ἀν. 99, 110, 115, 143,
 161, 171, πρὸς «ἠλιόβγαλμα» 133, 171
 ἀνευνόχιστος 82, 169· βλ. και βαρβάτος
 ἀνθρωποθυσία 151, 153, 165
 ἀνομβρία 74, 84, 160· βλ. και ἀποτροπή
 ἀντίδωρο 116, 138, 158, 164
 ἀνώφλι 114, 160
 ἀπέρθενος 157
 ἀπαρχές 87, 93
 ἀποθήρισμα 99
 Ἄποκριά 15, 98, 112-14, 137, 168· — μι-
 κρή 108
 Ἀπόλλων 69
 ἀπόστολος Παῦλος· βλ. ἄγιος Παῦλος
 ἀπόστολος Πέτρος· βλ. ἄγιος Πέτρος
 ἀποτροπή: ἀρρώστιας 16, 77, 155-58,
 169· — ἀνομβρίας 16, 159· — κακοῦ γε-
 νικῆ 16, 160-61, 166, 167, 169

- ἀργοναυτική ἐκστρατεία 70
 ἀρνί, πρόβατο 62, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 82, 83, 88, 90, 91, 92, 94, 100, 102, 103, 108, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 128, 129, 130, 132, 133, 135, 136, 138, 142, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 169, 172, 178, 179, 180· βλ. και προβατίνα
 ἀροτρίαση εἰκονική 137
 ἄροτρο· βλ. ἀλέτρι
 ἀρώστια 63, 64, 78, 86, 90, 111, 129, 152, 153, 160, 161, 162, 172· βλ. και ἀποτροπή
 ἀρσενικός 58, 62, 69, 72, 88, 89, 91, 101, 102, 115, 133, 143, 157, 162, 168
 Ἄρτεμις 69
 Ἄρτεμίσιος μήνας 70
 ἄρτος 68, 85, 104, 112, 176, 180· βλ. και ψωμί
 ἀρφθένιο πανηγύρι 106
 ἀρχάγγελος Μιχαήλ· βλ. ταξίαρχης Μιχαήλ
 ἀρχιαναστενάρης 82, 150
 ἀρχιχροινιά 59· βλ. και πρωτοχροινιά
 ἀσημένιος 60, 64, 152
 ἀσθένεια· βλ. ἀρώστια
 Ἄσκληπιός 64
 ἄσπρος 61, 72, 83, 114, 123, 133, 156, 158, 160, 161, 169
 ἀστυφιλία 178
 αὐλή· βλ. αὐλόγυρος
 αὐλόγυρος 63, 71, 73, 90, 102, 118, 122, 127, 143, 162, 163, 169
 ἀφιέρωμα· βλ. τάμα
 ἀφορισμός 153
 Ἄχαιοι 70
 ἀχούρι· βλ. στάβλος
 βακούφι· βλ. μονή
 βακούφικος 88, 90, 123, 163, 168, 178
 βαράκι 66
 βαρβάτος 69, 143· βλ. και ἀνευνούχι-στος
 βασκανία 60
 Βλαχόφωνοι 52, 110
 βόδι 59, 61, 63, 64, 66, 67, 69, 72, 73, 76, 78, 80, 84, 85, 88, 89, 91, 93, 94, 95, 96, 103, 107, 108, 109, 110, 111, 116, 118, 119, 123, 130, 133, 143, 148, 154, 156, 158, 162, 167, 178· — παλιοβόιδο 61· — κρέας βόειο ὡς διαστήριος θυσία 94
 βόθρος 83, 124
 βοσκός 69, 70, 74, 77, 78, 79, 86, 88, 89, 90, 96, 98, 100, 118, 119, 125, 126, 127, 166· — προσφορές 74, 78, 85, 86, 90, 104, 117, 118, 127, 128, 129, 130
 βουβάλι 77
 βουβαλόπουλο 148
 βούργια 104
 βούς· βλ. βόδι
 Βουφόνια 67
 βρύση 16, 150-51, 157· βλ. και πηγὴ büyük bayram· βλ. kurban bayram
 βωμός 57, 83, 98, 133, 175, 176
 γαλοπούλα 57, 110, 112
 γάμος 16, 114, 142-44, 168, 177
 γαμπρός 142-44
 Γελλῶ 158· βλ. και Γαλλοῦδες
 γεράκι 113, 159
 γερασμένος, γέρικος 101, 125, 168
 γεφύρι 16, 151
 Γαλλοῦδες 161· βλ. και Γελλῶ
 γίδα, γίδι· βλ. κατσίκια
 «γιορτὴ» 94, 106
 γκαίνιασμα χωριοῦ 16, 152-53, 156-58, 161, 167, 179
 γκουρπάνι· βλ. κουρμπάνι
 γουγκλισία 118
 γουλιανός· βλ. ψάρι
 γουρμπάνι· βλ. κουρμπάνι
 γουρούι· βλ. χοῖρος
 γρικέλλι 78
 γωνιά· βλ. τζάκι
 δαμάλι, δάμαλις 59, 62, 64, 85, 87, 120, 156, 157, 158, 175
 δάφνη 110
 δειπνιακὸς προσφορὸς 176
 δέντρο : ἀγνε (λυγαριά) 99· ἀγριόδεντρο 158· ἄρῆς 87· παραγάτσι 169· καρυδιά 99· μεδὲ (βελανιδιά) 105· πρήνος 163· συκαμινιά 101· συκά 161· — ἡ θυ-

- σία κάτω από δέντρο 77, 89, 99, 169·
— θ. μετά από φύτευμα δέντρου 160· —
κομμάτια από φέρεμα άρρώστου σέ
δέντρο 156, 158· — ραντισμός δ. με αίμα
ζώου 158, 160· — «βήψμα» δένδρων
116, 170· — κρέμασμα φιδιού σέ δ. 159·
βλ. και κεφαλή
- δεντρολατρία 169, 170
- δεξιός 77, 100, 118, 160
- δέρμα· βλ. προβιά
- Δευτέρα 68, 74· — άγιου Πνεύματος 187·
— Διακαινησίμου 16, 114, 115-16· —
Τυρινής 137
- δημοκρασία· βλ. κλειστηριασμός
- διάκλειση 123, 124· βλ. και διάκλιση
- διάκλιση 123· βλ. και διάκλειση
- δίδυμος 152, 157, 159, 161
- δύο 57, 78, 98, 115, 122, 128, 144, 157,
161, 165
- δώδεκα 69, 70, 93, 157
- Δωδεκάμερο 57, 59, 93, 102, 113
- εβδομάδα : 'Απολυτή 113· — Κρεατινή
113· — Μεγάλη 145· — Προφανεή ή Προ-
φανέσιμη 113
- εικόνες, εικονίσματα 60, 62, 63, 67, 70,
73, 75, 82, 107, 108, 121, 124, 157,
164, 166, 171, 173· — άσπασμός από
θήμα 73· — έγκοίμηση θ. μικροστά σέ
εικ. 73· — γονέτισμα θ. σέ εικ. 127· —
θυσία ένώπιον τής εικ. 121· — περιφορά
εικ. 60, 116, 128
- εικονοστάσι 60, 75, 102, 111
- 'Εκάτη 132
- εκποίηση· βλ. κλειστηριασμός
- έκλεκτός 58, 59, 60, 66, 99
- Ελαιον χρίσεως 175
- έλαφι 76, 87, 89, 91, 92, 95, 97, 98, 101,
103, 109, 115, 117, 172
- Ελαφος· βλ. έλαφι
- 'Ελληνόφωνοι Κ. 'Ιταλίας 53, 148, 149,
162
- ένέγισμα 83, 84, 124, 169
- επαγιός· βλ. ένέγισμα
- ένος, μία 61, 62, 75, 117, 123, 127, 128,
160
- 'Επαφρόδιτος μεγαλομάρτυς· βλ. άγιοι
'Ηλιόφωτοι
- έπιδημία· βλ. άρρώστια
- έπτά 75, 83, 98
- έρεπτα έκκλησιών, έκκλησιών κλπ. 78, 90,
91, 100, 118, 121, 129, 130, 132, 169
- έρίφιον· βλ. κατοίκια, κατοίκι
- έστίαση κοινή· βλ. συνεστίαση
- εὐλόγηση, εὐλογία : θύματος-κρέατος από
ιερέα 62-63, 63-64, 67-68, 69, 73,
74, 75, 77, 78, 81, 82, 83, 94, 99,
100, 102, 104, 109, 110, 114, 116,
117, 118, 122, 125, 132, 133, 135,
144, 145, 155, 156, 158, 159, 162,
164, 170, 173, 178· — άπαγόρευση
εὐλογίας θύματος 69, 164· — εὐλο-
για σπόρου 99· — έρίππων πανηγυρι-
στών 67
- εὐλογία 77, 132
- εὐρετή (θησαυρός) 165
- Εὐσθέσιος μεγαλομάρτυς· βλ. άγιοι 'Η-
λιόφωτοι
- εὐχαριστία θεία 176
- εὐχαριστιακά δώρα 176
- εὐχαριστιακή προσφορά 75
- Ζαρκάδι 71, 117, 172
- Ζεύς : Σωσίπολις 69· — υίετιος 88
- Ζυγούρι 135, 148
- Ζωοδόχος Πηγή· βλ. Παρασκευή
- ήλιόβγαλμα· βλ. άνατολή
- 'Ηλιόφωτος μεγαλομάρτυς· βλ. άγιοι 'Η-
λιόφωτοι
- ήσκιος· βλ. ίσκιος
- θάλι 57, 132, 171· πβ. και αίμα
- θεμελίωση 16, 58, 142, 147-54, 168
- Θεοτόκος 93, 164· — Γενέθλιον 128· — Ει-
σόδια 131· — Κοίμησις 15, 93-96, 180·
— τιμίας ζώνης κατέθεσις 127
- Θεοφαγία 71
- Θεοφάνια 15, 59, 60, 111
- θερισμός 16, 138-39, 140
- θερμασιά 111
- Θηλυκός 58, 72, 88, 89, 101, 115, 157, 168
- Θησαυρός 16, 165, 170
- θήμα (γενικά) 167-69· βλ. και : εικόνες,
εὐλόγηση, ιερέας, καύση, καρί, κεφαλή,
μουσική, περιφορά, πόδια, στολισμός,
τρέχες, φύλο, χρώμα

Θυμίαμα, θυμιάτισμα 62, 67, 75, 100, 102, 110, 113, 124, 127, 162, 173· βλ. και λιβάνι

θυμιατό, θυμιατήρι 62, 82, 83

Θυσιαστήριον 175, 176, 178

θύτης 68, 105, 106, 121, 169

Ιερέας: άμοιβή 77, 82, 94, 100, 101, 117, 133, 135, 145, 156, 164, 171, 178· — θύτης 91· — άλείφει με αίμα τὸ μέτωπο τοῦ άρρώστοῦ 155· — παρουσία σὲ θυσίες γενικά 170· — συμμετοχή 177· βλ. και εὐλόγησι, κεφαλή

Ιουδαϊκός 115, 173, 174, 175, 177, 178

Ιουδαισμός 174

Ίσαάκ 118, 179

Ισημερία έαρινή 70

Ισκιος, σκιά 147, 150, 154· — ταφή 150

Ίσμαήλ 179

Ισνάφι 65, 66, 71· — Μεγάλο 65

«καζάνια» 86, 92, 129

καίχι· βλ. καράβι

Καινή Διαθήκη 179

κακοψυχήματα 141

Καλές Γυναίκες 158

καμήλα 71

κανιβαλισμός 60

καράβι 16, 154, 159, 171· — πουλι καραβιού 154· βλ. και πλοίο

«Κατακλυσμός» 137

κατσίκια, κατσίκι 59, 68, 70, 71, 72, 74, 78, 80, 85, 86, 88, 90, 92, 94, 98, 103, 113, 126, 127, 129, 132, 133, 135, 138, 145, 148, 153, 163, 167, 168· άγριο-κάτσικο 115, 172

κατώγι· βλ. στάβλο

κατώφλι 57, 58, 75, 114, 115, 138, 142, 143, 144, 156, 161, 162, 169, 171· πβ. και αίμα

καύση θύματος 179

κεμάρι σπιτιού 148

κέρατα 63, 66, 73, 75, 78, 84, 102, 121, 122, 160, 162, 164, 173· βλ. και κερί

κερί, κεριά 62, 93, 99, 121, 124, 127· — σὲ κέρατα θύματος 66, 73, 75, 78, 83, 102, 162, 164, 173· — σὲ θυσία πετεινού 105· — σὲ πόρτα σπιτιού 75

κεσκέτσι 68, 94, 119

κεφαλή θύματος 133, 139, 161, 164, 173· — θάπτεται 84, 150, 159, 171· — καρφώνεται ἢ κρεμιέται σὲ δέντρο, πόρτα κλπ. 58, 60, 105, 148, 156, 171· — πετιέται στὸ δρόμο 161· — προσφέρεται στὸν παπὰ 94, 101, 117, 133, 150, 164, 171· — στὸ θύτη 106· — σὲ «λοταρία» 130· βλ. και πλειστηριασμός

κεχαγιας 78, 79, 88, 95, 114, 180

κληματισίδες 122

κληρός (λαχνός) 60

Κόμησις Θεοτόκου· βλ. Θεοτόκος

κόκαλα 76, 113, 124, 126· — ταφή 60, 61, 76, 111, 113, 124, 150, 171· — ὡς φυλαχτὸ 152

κόκκινος 62, 73, 114, 127, 158, 160

κόκορας· βλ. πετεινός

κόλλυβα 94, 132, 146, 167

κονάκι 83

κόρακιος 76

κορασάτα 144

κορβάν 179

κορμπάνι· βλ. κουρμπάνι

κορώνη 139

κότα, κοτόπουλο 57, 58, 59, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 110, 112, 113, 117, 118, 138, 142, 144, 145, 147, 148, 158, 161, 162, 168, 179

κουδούνια 77

κουλμπάνι· βλ. κουρμπάνι

κουραδαραιόι 128

κουρκούτη 96

κουρμπάνι 58, 59, 61, 62, 63, 66, 68, 69, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 87, 89, 93, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 105, 108, 109, 110, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 147, 149, 150, 151, 156, 158, 159, 162, 164, 166, 168, 169, 170, 177, 179, 180· — διαβολικό 136· — οίκογενειακό 169· — όνομαστικό 185· — χωργιανικό 72, 115, 116, 134· — ὡς δρος 178-79

κούρμπανο· βλ. κουρμπάνι

κρασί 59, 74, 103, 116, 142, 145, 146, 149, 162, 174, 176

κρέας 70, 86, 94, 104, 109, 112, 121, 123, 145, 146, 156, 169, 186· — διανομή 60, 61, 62, 64, 73, 76, 78, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 94, 95, 99, 100, 102, 110, 114, 116, 117, 118, 119, 122, 124, 125, 128, 129, 130, 133, 134, 136, 145, 146, 158, 162, 163, 164, 167, 171, 174, 175· — παρασκευή 62, 64, 68, 74, 85, 86, 91, 93, 94, 96, 100, 101, 102, 114, 116, 117, 118, 119, 122, 124, 127, 128, 129, 164· — εὐδωλόθητα κρ. 82· βλ. καὶ εὐλόγησις, πλειστηριασμός
 κρεμμύδι 62, 91, 125
 κρεοθεισία 145
 κριάρι· βλ. κρέας
 κριθάρι 173, 179
 κρήνος 82
 κρέας 61, 63, 78, 84, 85, 86, 88, 90, 94, 102, 104, 115, 117, 118, 133, 143, 144, 148, 151, 156, 158, 160, 162, 168, 172, 175
 Κρήνος 111
 κρυφός 90, 92
 κτηνοτρόφος· βλ. βοσκός
 κύβητος 131
 κύβησις 16, 141
 κύβητος μαγικός 64, 116, 120, 126, 138, 148, 147, 149, 150, 152, 153, 156, 161, 164· βλ. καὶ περιέροση μαγική
 Κυπριανός ἐπίσκοπος 175
 kurban bayram ἢ bdyük-bayram 179
 Κυριακή 68, 162· — μετὰ τὰ Θεοφάνια 15, 61· — Σπαρχταυριακή 113· — δευτέρα Μ. Σαρακοστής 106· — Πάσχα 114, 145· — Θωμᾶ 16, 106, 117· — Μυροφόρων 106· — Σαμαρείτιδος 130
 λάβαρα 67, 70
 λαγός 138, 179
 λάκος 83, 123, 126, 149, 150, 156, 157, 158, 171
 λαμπάδα· βλ. κερι
 Λαμπροπαρασκευή· βλ. Παρασκευή
 λάση 68
 λάφι· βλ. ἐλάφι
 λάχανο 102, 111
 λαχνοφόρος· βλ. ποσειδών

Λαιδηνός 99
 λειτουργόπλα 77
 λεμπλεπιά 62
 Λητώ 141
 λιβάνι 62, 81, 124· βλ. καὶ θυμίαμα
 λιθανωτός· βλ. λιβάνι
 Λίβας 136
 λίπος 59, 111, 112, 174, 179
 λιτανεία 74, 78, 79, 93, 128, 158
 λοιμός· βλ. ἀρρώστια
 λόκος 130
 μαγεία 141, 155, 179
 μαγικός 57, 58, 60, 64, 77, 85, 86, 112, 116, 138, 148, 159, 167, 177
 μάγοι, μάγισσες 85, 165
 μαντεία· βλ. μαντική
 μαντική 57, 75, 77, 107, 111, 112, 113, 121, 135, 141, 143, 144, 145, 171, 174
 μάντρα, στάνη 77, 79, 85, 89, 95, 112, 117, 126, 136, 138, 139, 171
 ματοστάθι 111
 μαύρος 61, 72, 73, 83, 97, 109, 113, 123, 124, 138, 141, 150, 155, 156, 158, 160, 169
 μαχαίρι 68, 97, 110, 141, 142, 160, 161· — μαυρομένικο 141· — οὐκογενικὸ σὲ χοιροσφάγια 110· — μάχαιρα ἱερὰ 82
 Μάγας Κωνσταντίνος 84· βλ. καὶ ἅγιος Κωνσταντίνος
 μέλι 71, 90
 μελόπιτα 132
 μέρα σιλαβιῶν καὶ ἑσοκλαβιῶν 82
 μεταλλεῖου στερέωση 16, 153
 Μεταμόρφωσις Σωτῆρος 15, 92-3
 Μίθρας 174
 μικροῦχοι· βλ. ἅγιος
 μνημόσυνο 145, 177, 179
 μοναστηριακός 163
 μονή, μοναστήρι 80, 87, 92, 101, 119, 121, 126, 129, 133, 138, 155, 160
 μονομερτικός 157
 μονός 75, 83, 169
 μονοφυσική αἵρεσις 173
 μουσλίλα· βλ. ἀγγελάδα
 μουσάρι 61, 72, 83, 89, 95, 106, 110, 122, 132, 145, 146, 147, 152, 157, 158, 161, 162, 176, 180

- μόσχος· βλ. μοσχάρι
 μονούχος 69
 μουσική σὲ περιφορὰ θύματος 66, 67, 82,
 116, 119, 122
 «Μπέτης» 137
 μπικάδι 83· βλ. και μοσχάρι
 μπουγάς 119· βλ. και ταῦρος
 μπρατίμια 143
 μυσσάρδς 165
 Μωυσῆς 175
- νηστεία 93, 97, 108, 145, 157
 «νουνός» 59, 60
 ντιλισίμι 154
 ντουνάδι 89· βλ. και μοσχάρι
 νύφη 142-44
 νυχτερίδα 179
- ξένος 75, 76, 81, 87, 102, 126, 133, 146,
 170, 171
 ξύγκι· βλ. λίπος
 ξωκλήσι 57, 65, 67, 70, 77, 80, 84, 85,
 88, 89, 91, 94, 98, 100, 102, 107, 109,
 118, 120, 121, 123, 124, 125, 126,
 127, 129, 130, 131, 132, 133, 135,
 160, 164, 169· βλ. και έρείπια, παρεκ-
 κλήσι
- οἶνος· βλ. κρασί
 Ὀκτωβρίου πρώτη 16, 139-40
 ὄρνιθα· βλ. κότα
 ὄρνις· βλ. κότα
 ὄστα· βλ. κόκαλα
 οὐλοχύται 75
- παιδί 62, 63, 67, 68, 86, 104, 111, 113,
 118, 132, 171· — σὲ ἀλεκτοροθυσία 101,
 105· — σὲ χοιροσφάγια 110
 Παλαιὰ Διαθήκη 175
 παλούκωμα 77
 Παναγία 94, 95, 96, 110, 127, 128, 131,
 157, 163· «Ἀγριώτισσα» 122· «Ἀποσο-
 δεϊά» 128· «Καρυδοῦ» 128· «Μισοσπο-
 ρίτισσα» 131· «Πολυσπορίτισσα» 131·
 «Σταφυλόψη» 128· — Ἐννιάμερα 95· —
 Ἐπιτάφιος 93
 πανέλι 107
 πανούκλα 63, 77, 157, 158
- πανσπερμία 167· βλ. και κόλλυβα
 πανώλης· βλ. πανούκλα
 παπάς· βλ. Ιερέας
 πάπια 142
 παραδόσεις 69, 73, 76, 88, 90, 97, 108, 110,
 120, 123, 126, 131, 152, 154, 156-58,
 163, 165, 171-72· — γιὰ ἐθελουσία θυσία
 ἢ γιὰ θεόπεμπτο θύμα 66, 67, 73, 76,
 78, 83, 87, 89, 91, 92, 95, 97, 98, 101,
 103, 107, 109, 115, 117, 122, 126-27,
 170, 172, 173· — γιὰ καθιέρωση θυ-
 σίας 63, 64, 67, 74, 77, 86, 95, 96,
 101, 103, 151· — γιὰ τιμωρία ἀσεβῶν
 59, 63, 86, 96, 117, 125, 163
 παρακαίριδια 147
 Παρασκευὴ 66, 135, 143· — Διακαινησί-
 μου (Λαμπροπαρασκευὴ, Ζωοδόχου Πη-
 γῆς) 16, 116-17
 παρασιά· βλ. τζάκι
 παρεκκλήσι 64, 85, 86, 101, 115, 116, 164·
 βλ. και ξωκλήσι
 παρευμολογία ὀνόματος ἀγίου· βλ. ἅγιος
 παροιμίες : 68, 84, 87, 97, 108
 Πάσχα 11, 15, 114-15, 130· βλ. και Κυ-
 ριακὴ
 πειρατὲς 69, 129
 πέλεκυς Ιερὸς 82
 Πέμπτη 66, 113, 116· — πρώτη μετὰ γιορ-
 τῆ ἀγ. Γεωργίου 78· — Διακαινησίμου
 18, 116· — Τσικνοπέμπτη 113
 πέντε 75, 83, 126, 130, 169
 Πεντηκοστή 16, 68, 118-19, 137, 145
 περιάρωση μαγικὴ 152, 156-58, 161, 167,
 172· βλ. και κύκλος μαγικὸς
 περίβολος· βλ. ἀδλόγυρος
 περισσότερά, περισσότερι 72, 137, 143, 144,
 145, 154, 158, 168, 178, 179
 περιφορὰ θύματος 58, 67, 70, 73, 79, 116,
 117, 119, 122, 130, 138, 143, 147,
 149, 158, 160, 166, 170, 173
 περπερούνα 84, 159
 πετεινός 57, 58, 60, 62, 65, 72, 80, 87,
 91, 101, 105, 107, 109, 113, 115, 117,
 118, 130, 131, 132, 133, 135, 138, 139,
 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148,
 149, 150, 151, 154, 155, 156, 160,
 161, 162, 165, 168· βλ. και ἀλεκτο-
 ροθυσία, ἀλεκτρυῶν

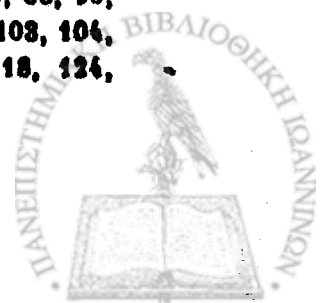

- πηγᾶδι 62, 63, 100, 150, 151
 πηγῆ 16, 89, 137, 150, 151· βλ. και
 βρύση
 πιασμός (ἐλώδης πυρετός) 155
 κλειδοουσία· βλ. κλειστηριασμός
 κλειστηριασμός 65, 73· — αίματος 65, 68,
 116, 130, 170· — προβιάς 90, 171· —
 κρέατος 86, 88, 127· — κεφαλῶν πετει-
 νῶν 65, 80· — ζώων ταμῆνων 73, 78, 79,
 92, 94, 96, 103, 106, 126, 128, 132· —
 εβρώνας 128
 κληγοῦρι 116
 κλοδο: ναυπήγηση 16, 153-54· — στοι-
 — χείωση 154· βλ. και καρᾶβι
 ποδαριῶ 57
 πόδια θύματος 84, 117
 ποιμένες· βλ. βοσκῆς
 πολυσκόρια 131
 ποντιῶδες 121, 179
 πρόσινος 75
 προαῖλιο· βλ. ἀλόγυρος
 προβατίνα 62, 100, 101, 112, 125· βλ.
 και ἀρνί
 πρόβατο· βλ. ἀρνί
 κροβιά 76, 82, 90, 94, 99, 117, 123, 144,
 158, 162, 164, 171, 178, 179
 Προφήσια 137
 προφήτης Ἰλίας 15, 87-9, 151, 180
 πρωτοζελγᾶς 66
 Πρωτομαγιά 16, 84, 138
 πρωτομάστορας, πρωτομάστορας 66, 149
 πρωτομητιά 138, 139
 πρωτοχρονιά 57, 58, 75, 139· βλ. και ἀρ-
 χτρονιά
 κυροβασία 82

 ρίφι· βλ. κατσίκια, κατσίκι
 Ρουσόλια 179

 Σάββατο 67, 143· — Μεγάλο 114· — Ψυ-
 χοσάββατο 146, 167
 Σαρακατσάνοι 52-3, 60, 110, 112, 158,
 162
 Σαρακοστή 123
 σαρέντα 75, 87, 118, 122, 145
 Σάτυρος μάρτυς 175
 σελφικισμός 155
 σημιτικῆς 119
 σιδερένιος 147, 156
 σιτάρι 68, 71, 82, 94, 96, 116, 118, 119
 σικιά· βλ. Ισκιος
 σιρόβο 75
 σκύλος 102, 165, 171, 179
 Slava 136
 σωλομονική 160, 179
 Σπαταναῖοι 125
 σπήλαιο 77, 94, 120, 123, 126, 131,
 157, 169· — Δρακοντόσπηλιο 131
 σπλαγχοσκοπία· βλ. μαντική
 σποδός 175
 στάβλος 58, 75, 85, 111, 113, 171
 στάνη· βλ. μάντρα
 σταυρός 60, 62, 67, 68, 105, 110, 116, 127,
 138, 142, 152, 156, 157, 158, 163, 173,
 174· — σταυροῦ τιμίου περιφορά 60· —
 Σταυροῦ Ὑψώσις 99-100· — Σταυροῦ
 ἡπεγάδι 100· — σταυρικῆς ἐπισφραγί-
 σεις 148· βλ. και αἷμα
 σταύρωμα χωριοῦ 156
 στάχτη 165
 στείρος 62, 85, 101, 168
 στέριφος· βλ. στείρος
 στηθίνα 178
 «στιφάδο» 125, 126, 180
 στοιχειῶ 147, 151, 154, 160, 161, 165
 στολισμός θύματος 66, 116, 121, 122, 127,
 160, 166, 170, 173
 sublimation 175
 συλλειτουργο 65, 132
 σνεστίαση 61, 62, 68, 70, 71, 73, 74, 76,
 79, 80, 81, 86, 87, 88, 90, 92, 94, 96,
 97, 101, 102, 104, 115, 116, 117, 119,
 121, 123, 124, 125, 128, 129, 132,
 133, 135, 138, 145, 155, 158, 159,
 171, 173, 180
 σήηρο, σνήρατα χρόνου 100
 συντεχνίες 66, 71
 συχώριο 146
 σφαγάρι 143
 σφάχτης, σφαγῆς 68, 77, 89, 94, 113·
 σφρι οἰκοδομικῆ 149

 στάβλα 81
 τέμα 16, 66, 68, 69, 72, 78, 79, 88, 90,
 91, 92, 93, 96, 97, 100, 102, 103, 104,
 106, 107, 108, 109, 117, 118, 124,

- 125, 127, 128, 132, 133, 155, 156,
158, 159, 162-64, 168, 169, 172, 177
τασιμάριος 163
τάσιμο· βλ. τάμα
ταξιάρχης Γαβριήλ 15, 104
ταξιάρχης Μιχαήλ 15, 104, 106, 168· —
Μανταμάδου 106
τάξιμο· βλ. τάμα
ταυροθυσία 11, 65, 67, 106, 116, 119,
128, 130, 168
ταῦρος 66, 67, 68, 69, 70, 71, 80, 82, 83,
88, 115, 116, 128, 144, 167, 168, 175·
— Πανηγύρι ταύρου 65, 94
ταφή 84, 102, 124, 150, 152, 153, 156,
157, 171· βλ. και αίμα, κόκαλα, κε-
φαλή
τέλεσμα 154
τελεστήρια ἀρχαία 57
τελετουργικό μέρος θυσίας 170-1
τελευταίη 16, 144-46, 167
τέσσερα, -ις 73, 79, 116, 127, 142, 149,
157, 159
Τετάρτη 135
τζάκι 90, 148, 161
τοκετός 16, 141
τομάρι· βλ. προβιά
τόπος θυσίας 169
τράγος 69, 70, 72, 104, 121, 137, 143,
146, 148, 158, 163, 168, 175
τράπεζα Κυρίου 175· — δαιμονίων 175
τρεῖς, τρία 58, 62, 64, 69, 70, 73, 75, 79,
82, 83, 98, 100, 107, 113, 114, 117,
143, 145, 157, 160
τριαντάφυλλο 75
τρίμηνα 145
τρίχες θύματος 179
τρυπάφι 163
τροποπέραςμα 107
τσελιγάδες 79, 95, 114
Τσικνοπέμπτη· βλ. Πέμπτη
τσιμπάνης· βλ. βοσκός
τσουκνίδα 75
τούλλημαν 144
- ὄνι 144
- Ἰπαπαντή Χριστοῦ 122
«Ἰψωμαν»· βλ. δέντρο
Ἰψωσις Σταυροῦ· βλ. σταυρός
- Φανουρόπιτα· βλ. ἄγιος Φανούριος
φαρμακοὶ 153
φίδι· βλ. δέντρο
φρέαρ· βλ. πηγάδι
φύλο θύματος 58, 165, 173· βλ. και ἀρ-
σενικός, θηλυκός
φτωχός 62, 96, 105, 107, 108, 133, 145,
146, 148, 162, 179
Φῶτα· βλ. Θεοφάνια
- χαλάζι 74, 79, 124
Χαρλαμέλια 68
χελιδόνι 179
χελώνα 179
χοῖρος 59, 93, 109, 110, 111, 112, 113,
137, 146, 168· — ἀχόρειον κρέας πρὸς
κοινήν μετάληψιν» 112
χολέρα 157
χορός : ἀρχιαναστενάρη 83· — δρεπανοῦ
138· — γαμήλιος 148
Χουλελαῖος μεγαλομάρτυς· βλ. ἄγιοι Ἡ-
λιόφωτοι
Χριστός 88, 119, 136· — Σωτήρας 156· —
αἷμα Χρ. 175· — ἀναίμακτη θυσία 179
Χριστούγεννα 15, 57, 108, 109-12, 145,
146, 168
χρόνος θυσίας 170, 177
χρῶμα θύματος 61, 72, 88, 135, 150, 155,
158, 169, 173· βλ. και ἄσπρος, μαῦρος
χτηνὰ 98
χωραφιοῦ μάτωμα 139
- ψάρι 60, 97, 109· — γουλιανός 109· — ζαρ-
γάνα 109
ψίχι 143
Ψυχοσάββατο· βλ. Σάββατο
ψωμί 74, 75, 111, 145, 146, 162· βλ.
και ἄρτος
- Φαντόκια 141
ὠμοπλατοσκοπία· βλ. μαντική

RÉSUMÉ

Georges Aikatéridis, Les sacrifices sanglants néo-helléniques.

La coutume des sacrifices sanglants est étudiée dans l'aire hellénique, sur une base de matériaux recouvrant une période allant de la fin du siècle dernier jusqu'à nos jours (736 références). On distingue deux sortes de sacrifices fondamentaux : les sacrifices «publics» et les sacrifices «domestiques» (dont le cérémonial ne diffère pas substantiellement) considérés d'après la classification suivante :

A. Les sacrifices "calendaires".

I. Sacrifices exécutés au cours de l'année ou à l'occasion de fêtes chrétiennes; par exemple à l'occasion de la saint Basile, de la saint Georges, du prophète Élie, à Noël, à Pâques etc.

Les sacrifices ayant lieu en l'honneur d'un saint patron, entrent également dans cette catégorie.

II. Sacrifices faits à l'occasion de fêtes patronales (fêtes du nom de baptême) ou de fêtes du saint protecteur de la maison.

III. Sacrifices exécutés à des occasions sans relation avec l'Église (a. actes de propitiation pour une récolte abondante; b. le premier mai; c. à la moisson et au battage du grain; d. le premier octobre).

B. Sacrifices circonstanciels.

I. Cercle de la vie (a. grossesse-accouchement; b. mariage; c. décès).

II. Entreprises de fondations etc. (a. construction des maisons; b. fontaine-source; c. construction d'un pont; d. inauguration d'un village; e. stabilisation d'une mine; f. construction d'un navire).

III. Conjuraison du mal (a. maladie; b. sécheresse; c. expulsion des esprits à bord d'un bateau; d. conjuraison du mal en général).

IV. Voeu.

V. Découverte de trésor.

Parmi les sacrifices mentionnés ci-dessus, certains manifestent un aspect fortement cérémonial (cas AI, II, BIV), d'autres révèlent un caractère plus magique et d'autres présentent une forme sacrificielle atténuée (cas AIII, BI, II, III, V).

La nature de la victime dans les sacrifices néo-grecs n'est pas toujours exactement précisée. Elle dépend du genre et du but du sacrifice, ou encore des conditions économiques locales. Dans de nombreux cas, il

est évident, que l'on s'efforce toujours de faire, en sorte que le sacrifice ne porte pas atteinte aux intérêts économiques vitaux de l'individu ou du groupe. Ainsi, on choisit de préférence comme victime un animal mâle ou une femelle, stérile ou âgée.

Dans les sacrifices publics, les victimes les plus habituelles sont le taureau, l'agneau et le bélier, dans les sacrifices domestiques l'agneau, le bélier, le coq. La chèvre est tantôt autorisée, tantôt interdite, car, en de nombreux endroits, elle est considérée comme créature diabolique. Le cochon est sacrifié à Noël ou au début du Carnaval.

La couleur même de la victime n'est pas toujours fixée. Il semble qu'elle n'ait plus une signification spécifique dans les sacrifices néo-grecs. La victime est d'habitude noire, quand il s'agit d'un sacrifice ayant pour but la conjuration d'une maladie ou d'un autre mal.

Le sacrifice public se déroule à l'église qui célèbre la fête, ou dans un espace voisin de celle-ci, dans une grotte, sous des arbres, sur des ruines d'églises ou dans tout autre lieu plus éloigné, traditionnellement associé à ces manifestations culturelles. Le sacrifice domestique se déroule à la maison, dans l'enclos, dans les fondations de la construction, etc. chaque fois en fonction du cas particulier.

La présence du prêtre aux sacrifices publics est indispensable, ce dernier participant en tant que membre de la communauté qui fait le sacrifice, et donnant les bénédictions spéciales à la victime. Dans les sacrifices privés sa présence n'est pas toujours obligatoire.

La chair de la victime est considérée comme sacrée. C'est cette chair qui constitue le festin des membres de la communauté, ou de tous les panégyristes, ou bien, elle est partagée (principalement dans les sacrifices domestiques, si la victime est une bête de taille importante) aux parents et amis. Les restes habituellement sont enfouis dans les champs, bien que l'on tâche de consommer toute la chair et notamment dans la journée même du sacrifice.

Généralement la tête, la peau et une part de la chair sont données au prêtre. On utilise spécialement l'omoplate pour procéder à des observations divinatoires.

Dans la partie cérémoniale on doit mettre l'accent principalement sur l'emploi considérable du sang, utilisé à des fins magiques, divinatoires et thérapeutiques. Il est caractéristique que, souvent, on déclare clairement que le sacrifice se fait exclusivement pour le sang.

Nombreuses sont les légendes associées aux sacrifices néo-helléniques. La plupart sont relatives à la pensée superstitieuse, selon laquelle, on doit sacrifier ce que l'on a promis. Une catégorie particulière et inté-

ressante de légendes est constituée par ces traditions qui parlent d'un animal (généralement une biche) envoyé par le saint, dont c'est la fête, pour être sacrifié en son honneur.

Les sacrifices sanglants néo-grecs conservent de nombreux éléments des anciens sacrifices grecs, cependant ils ont également subi l'influence des usages culturels chrétiens et juifs, et c'est pour cela qu'ils sont souvent célébrés conjointement avec l'Église, et qu'ils se présentent comme chrétiennement légaux.

... των οποίων η ύλη είναι ουσιαστικά η ίδια με την ύλη των προηγούμενων άρθρων. Η ύλη αυτή είναι η ύλη των άρθρων 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

... Η ύλη αυτή είναι η ύλη των άρθρων 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

... Η ύλη αυτή είναι η ύλη των άρθρων 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

... Η ύλη αυτή είναι η ύλη των άρθρων 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

... Η ύλη αυτή είναι η ύλη των άρθρων 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

... Η ύλη αυτή είναι η ύλη των άρθρων 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

... Η ύλη αυτή είναι η ύλη των άρθρων 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

ΥΠΟΥΡΓΟΣ: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Γ. ΠΟΛΗΣ Α. Β., *Αναπλοοός - Χαλαρή 10, Βελούκι

ΠΙΝΑΚΕΣ

1. Παράκληση της Αγίας Παρθενομάρτυρος Ἐλενης τῆς ἐπιφανούς τοῦ Θεοῦ ἀπὸ γροῦθ
16 Μαΐου 1969 φωτ. Γ. Ν. Αἰκωντζοῦδης.

2. Παράκληση τῆς Αγίας Παρθενομάρτυρος Ἐλενης τῆς ἐπιφανούς τοῦ Θεοῦ ἀπὸ γροῦθ
17 Μαΐου 1969 φωτ. Γ. Ν. Αἰκωντζοῦδης.

2. Πρωτότυποι τάφοι Αγίας Περικειάς, Αεθόου: ελληνοτα-
ίριτων, ιδιαίτερη προσοχή για θυσία 17. Μάιος 1969.
φωτ. Γ. Ν. Αλεξεριπιδής).

1. Πρωτότυποι τάφοι Αγίας Περικειάς, Αεθόου:
στρώμα στο αριστερό των τάφων, από το αριστερό
θώματος (26 Μαΐου 1973' φωτ. Γ. Ν. Αλεξεριπιδής).

1. Τέλεση Ἀναστανάριων. τὸ θύμα ὀδηγεῖται στὸ γῶρο τῆς θυσίας ('Αγία Ἐλένη, Σερρών, 21 Μαΐου 1973' φωτ. Γ. Ν. Αλεξανδρινίδης).

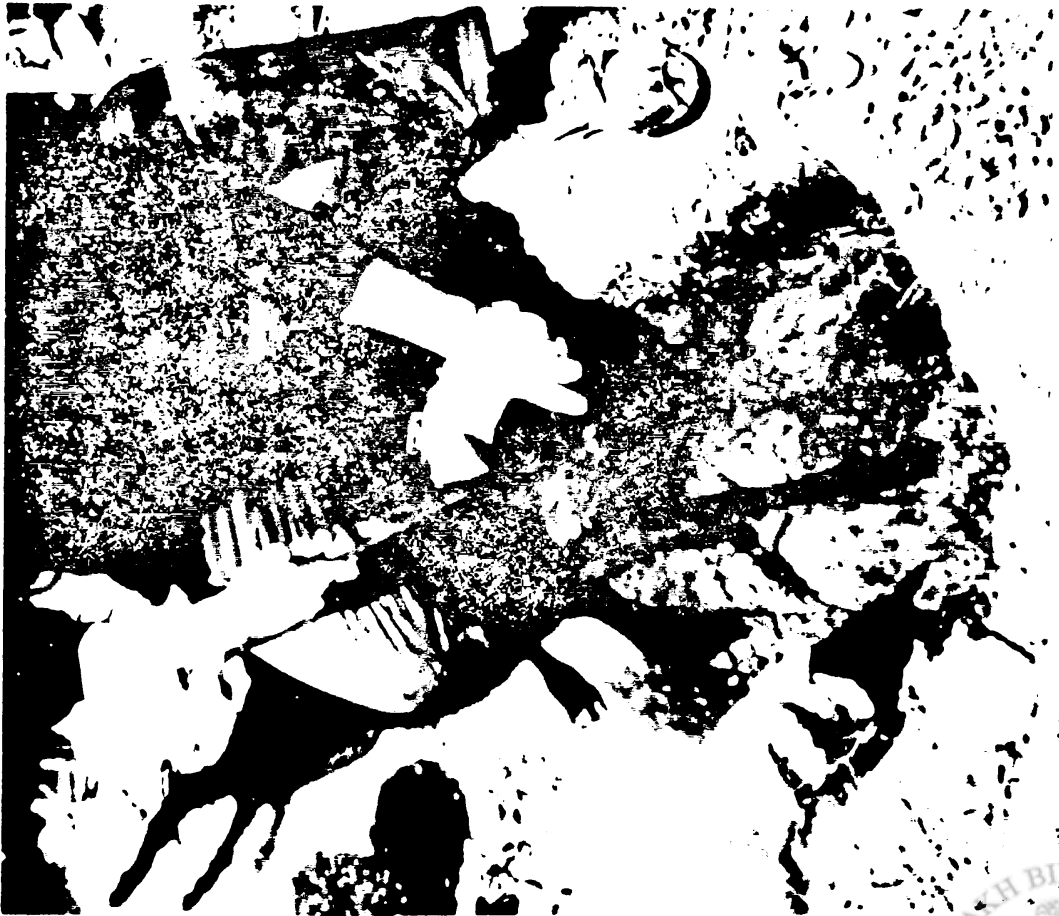

2. Τέλεση Ἀναστανάριων. ἡ εὐλογία τῶν θυμάτων, ἴσχυρος καὶ μαῦρος ἀρνιὸς ('Αγία Ἐλένη, Σερρών, 21 Μαΐου 1963' ἀπογραφικὴ - κινηματογραφικὴ ἀπιστολή, Γ. Κ. Σπυριδάκης καὶ Γ. Ν. Αλεξανδρινίδης).

2. Έκσκαψη Αντιστοιχιών Στόμων, της Οικίας της Αγίας Ελένης Σέρρων, 21 Μαΐου 1966, γωτ. Η Σερύδατα.

12. Έκσκαψη Αντιστοιχιών, ή Θύρα εισόδου και μαρμάρινο έπιπέδο της Αγίας Ελένης Σέρρων, 21 Μαΐου 1970, γωτ. Φ. Ανωγειανάκης.

1. Έργασμός ίπποπόλου Πέτρου στα Σπάρτα Ἀττικῆς: ἓνα ἀπὸ τὰ θήματα (28 Ἰουλίου 1951 φωτ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδη).

2. Έργασμα ἰπποπόλου Πέτρου στα Σπάρτα Ἀττικῆς: ἔργον ἐκ τῶν κρημαθῶν γιὰ τὸ κτεράδιον (28 Ἰουλίου 1951 φωτ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδη).

1. Ψωταριές θρασάκια. Η φωτοστέφανος Σπύρος Ανταξής ή σέλιμα της ψωταριάς (29 Μαΐου 1951) φωτο. Γ. Ν. Λιχτερωίδη.

2. Ψωταριές άποσταλά. Η φωτοστέφανος Σπύρος Ανταξής ή σέλιμα της ψωταριάς (29 Μαΐου 1951) φωτο. Γ. Ν. Λιχτερωίδη.

1. Το βράσιμο της ζώης και η τριβή στο πανηγύρι της Παναγίας το Δεκαπενταήμερο στα Αγιάδια (Γύρος - ΝΗΑ γράφ. 751, σ. 209, συλλ. Θεόδωρος Τερζής).

2. Το βράσιμο του θύματος στο πανηγύρι του Αγ. Μιχαήλ στη Σκάρη (πρώτο παραπάνω).
1 Σεπτεμβρίου 1965 φωτ. Γ. Βενάρδης.

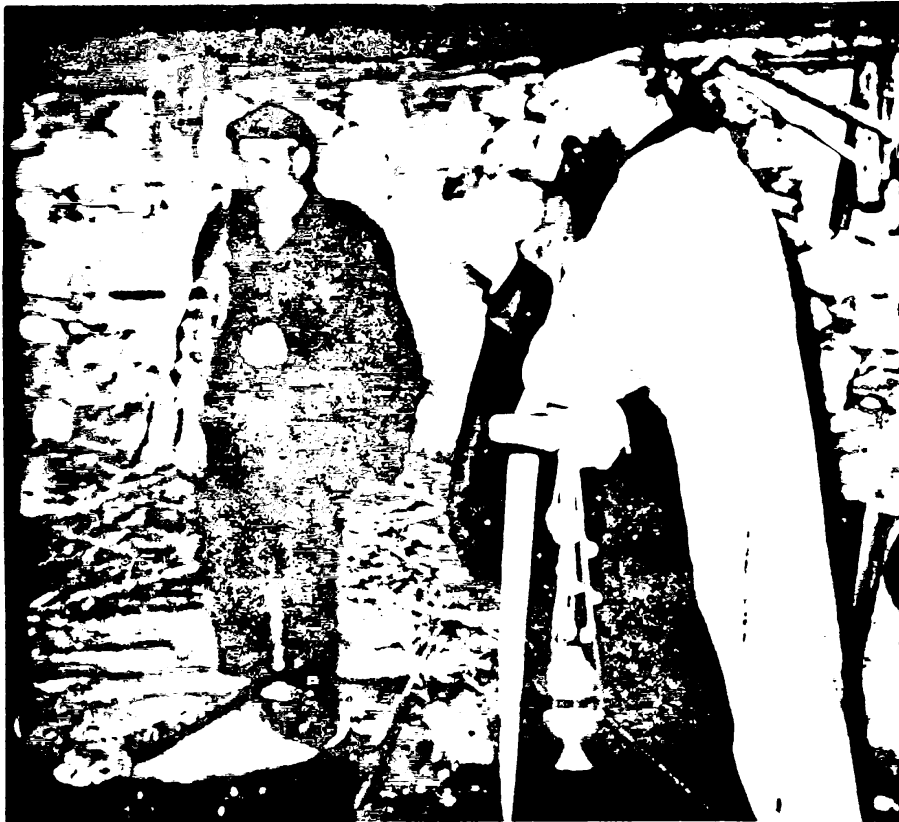

2. Περίοδος της αργίας του «κολλιπαινού» (Μιστερά Λέσβου), Κύριαρη Σύμπαιτος 1977. φωτ. Ντ. Διζακτού).

1. Κίτρινα ήπειρωτα στη «Βαχλοσπηλιά» Κυνοφίας (6 Αυγούστου 1977. φωτ. Γ. Ν. Αδακτερινιώτη).

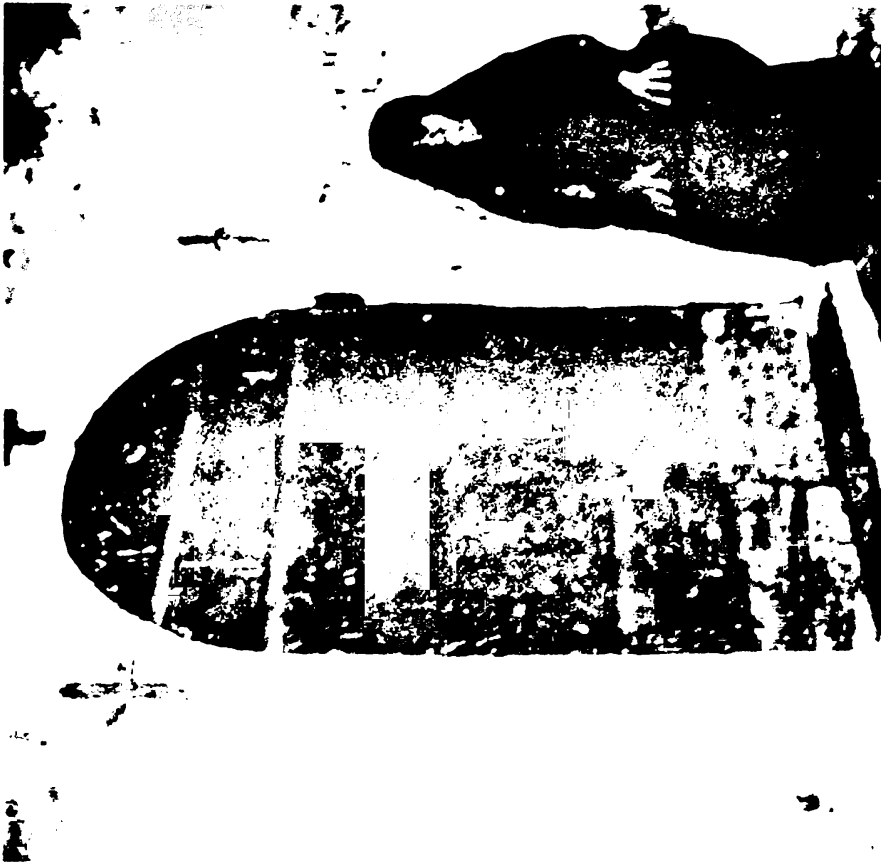

1. Η μεταφορά του νεκρού στην Αγία Τράπεζα, Σερρών
Περίοδος Διακήρυξης 1965 (φωτ. Γ. Ν. Αικατερινίδης).

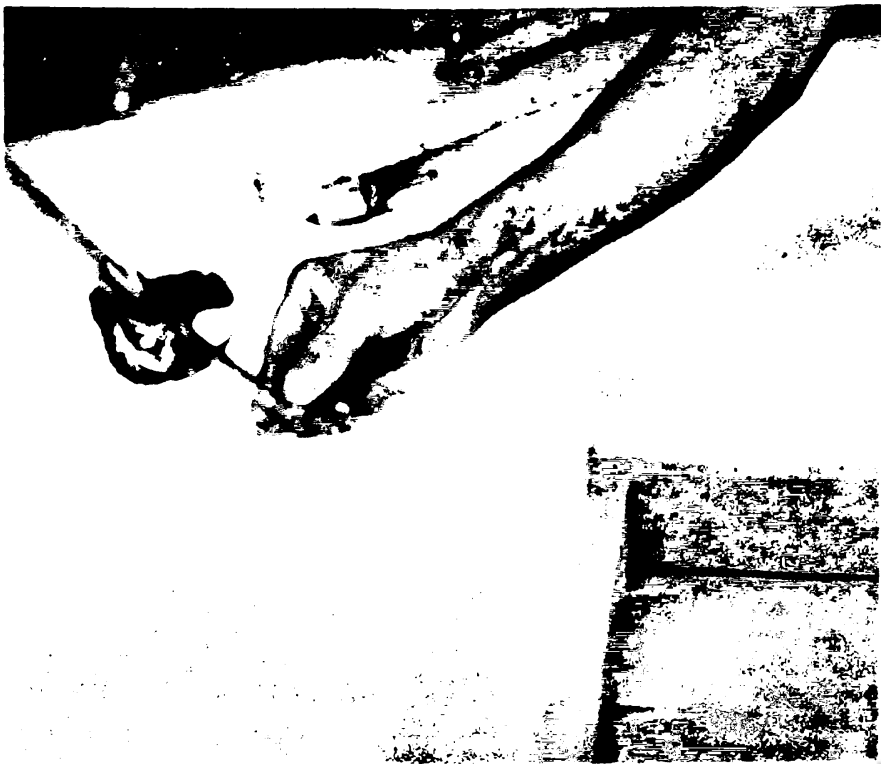

2. Η άφιξη του νεοφραγκικού στην Αγία Τράπεζα, Σερρών, Περίοδος Διακήρυξης
1965 (φωτ. Γ. Ν. Αικατερινίδης).

2. Σταφύλι από το αμύγδαλο του Πιστά, σε εξωτερικά στοιχεία (Κιτωμαέρ: Μεγιστολόγος Αβραάμ, Ιούλιος 1958: φωτο. Δ. Σ. Ανοχτινός).

1. Κερίλι πεταίνω, του Ισραήλ και Θεοφάνη, πήνω από την είσοδο του σταυρού (Εβραϊκή Κοζάνης, Ιούλιος 1967: φωτο. Άγγ. Δευτεράτος).

1. Θύσια μαύρου κατσινού (άποκοπή της κεφαλής του με το ολαοδικό σφυρί) κοντά Γρεβενών, Σεπτέμβριος 1975· φωτ. Η. Καμυλάκη.

2. Θύσια μαύρου κατσινού (άποκοπή της κεφαλής του με το ολαοδικό σφυρί) πάνω στον θεμέλιο λίθο σπιτιού (Σιατιστά Κοζάνης, 22 Σεπτεμβρίου 1975· φωτ. Η. Καμυλάκη).

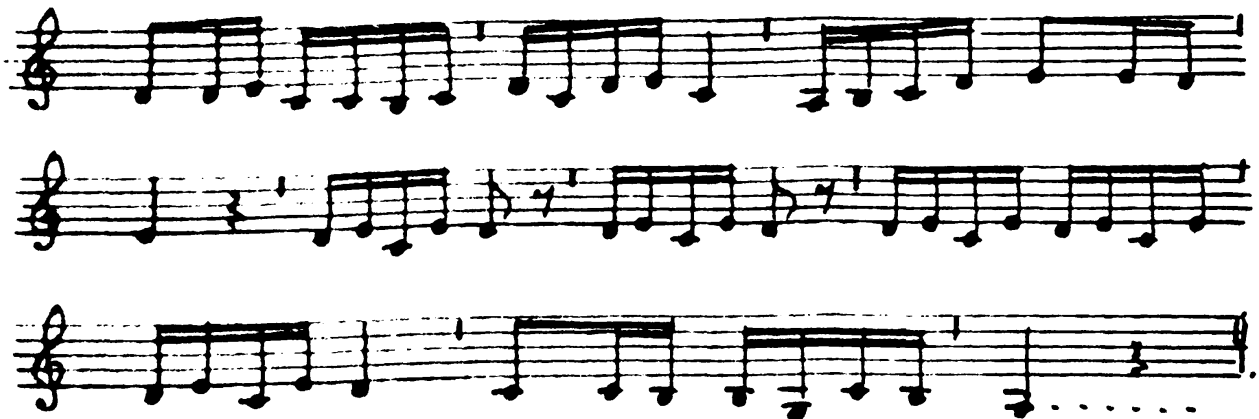

ΠΙΝ. XII

Κλαρίνο ♩ ≈ 90

The image displays a musical score for a Clarinet (Κλαρίνο) in treble clef, marked with a tempo of approximately 90 beats per minute (♩ ≈ 90). The score is written on ten staves. The music is characterized by a steady eighth-note pattern, often grouped in pairs. The first staff begins with a treble clef, a 2/4 time signature, and a key signature of one flat (B-flat). The melody starts on a middle G (G4) and moves in a generally ascending and then descending contour. The notation includes various articulations such as slurs, accents, and breath marks (wavy lines above notes). The piece concludes with a final note on a G4.

1. Η οργανική μελωδία που παίζεται στην 'Αγία Παρασκευή, Λέσβου, όταν οδηγούν τον ταύρο στο χώρο της Θυσίας (ΚΑ άρ. ταινίας 1205B₁, άρ. μουσικής 16298· ήχογράφηση Γ. Ν. Αικατερινίδη, 17 Μαΐου 1969· μουσική καταγραφή Σπ. Δ. Περιστέρη).

2. Τα βασικά μοτίβα της μελωδίας που παίζεται στη 'Αγία 'Ελένη, Σερρών, όταν οδηγούν το θύμα στο χώρο της Θυσίας (ΚΑ άρ. ταινίας 919A₂, άρ. μουσικής 12581· ήχογράφηση Γ. Κ. Σπυριδάκη - Γ. Ν. Αικατερινίδη, 21 Μαΐου 1963· μουσική καταγραφή Γεωργ. Στ. 'Αμαργιανίτη).

